

Галина Базаржапова

Зерда

Улаан-Үдэ
2021 он

УДК 821.512.31
ББК 84 (2=642)бу
Б 172

Зерда

10+

«Буряад хэлэ Буряад Уласта сахин хүгжөөхэ» гэгһэн Буряад Уласай гүрэнэй программын хэмжээндэ Буряад Уласай Соёлой яаманай мүнгэн сангай дэмжэлгээр энэ ном хэблэгдээ.

Книга издана при финансовой поддержке Министерства культуры Республики Бурятия в рамках реализации Государственной программы Республики Бурятия «Сохранениеи развитие бурятского языка в Республике Бурятия»

Б 172 Базаржапова Г.Х.

Зерда / Г.Х. Базаржапова. – Улан-Удэ: НоваПринт, 2021. – 264 с.: ил.

«Зерда» – сборник рассказов и художественно-публицистических очерков. В книгу вошли как авторские произведения о временах репрессий, становления коллективных хозяйств, о Великой Отечественной войне, об истории становления великой Монгольской империи, так и переводы на бурятский язык путевых заметок «Путешествие по Байкалу» известного фотокорреспондента Фёдора Сорокина. Также в сборник вошли публикации под рубрикой «Юмор в «Буряад үнэн», собрание преданий «77 притчей и сказаний» и сказки-сочинения «Гурбан онтохон».

ISBN 978-5-91121-364-0

© Галина Базаржапова, 2021

© Заяасайхан Самбуу, 2021

Оролто үгэ

Галина Базаржапова (Дашеева) – манай Буряадай бэлиг ехэтэй поэт.

Мүнөө маанадай урда прозаик нюураараа: теэд энэ манай нүхэрнай арад зондоо нэн түрүүн журналист гээшэб гэжэ харуулһан, алдаршаһан юм. Залуухан басаган «Буряад үнэндэ» ажаллахаяа ерээд, (тиихэдэ энэ манай анхандаа бии болоһон, буряадуудай энэ Дэлхэй дээрэ олон тоото арад зоной дунда агуухэ гүрэн түрын харьяатан гээшэбди гэжэ өөһэдыгөө үндэр дээрэ тогтооһон хэблэл болоһон сониндо мэргэжэл ехэтэй ахатанай бүри үхибүүн шахуу үриее үргэжэ абадаг сагта) мүнөө болотор хурса гуурһаяа толотуулжа ябана гээшэ.

Галина Хандуевнагай расказууд хэзээдэшые сэдхэл дайрадаг аад, мүнөө энэ согсологдоһон ном соо үшөөшые гайхамшагтай.

Энэ ном Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай нэгэ үнэн болоһон ушар тухай мартагдашагүй домог болон монгол туургата зоной алдар соло болохо зохёолоор нэрлэгдэнэ.

Энэ ном «Зээрдэ хүлэгэй» соло болоно.

«Зерда» гэхэнэнэ богонихон расказ (минии ханахада, уран зохёолой туужалалгын хэбэр янзаар-жанраар үгүүлэл гэхэдэ, таараха гэжэ ханагдана) манай монгол уг зоной үльгэр домогой үндэр хэмжээндэ дүтэлжэ, буряад-монгол уран зохёолой алтан жасада ороно.

Иимэл зохёолнууд мүнхэ!

Энэ ном соо баһал эрдэмтэн, элитэ ехэ эрдэмтэн, монгол-түүрэг хэлэ бэшэгэй шэнжэлэлгэдэ өөрынгөө хубита оруулһан Улзы-Жаргал Шойбонович Дондуковой дурсалгаар толилогдоһон зохёол байна.

Би Улзы-Жаргал Шойбоновиче дүтэ мэдэдэг, нүхэсэһэн хүнби. Дайнай үедэ табан орденээр шагнагдаһан эрэлхэг баатар бэлэй.

Энэ нүхэрни үнэхөөрөө агта мориной аяг зан ойлгохоһоо гадна амитан бүхэнэй алтан дэлхэй дээрэ өөрын шэнжэ шанар (хүн мэтээр, магад, хүнһээшые дээгүүр бурханай табисуураар гүйсэд дүүрэн бүтээжэ ябаһаниие) ойлгоод ябаһан гэжэ этигэнэб.

Баруун-Хойто зүгэй фронтын ветерануудай уулзалга дээрэ 1986 ондо Урда Украинада Советскэ Союзай Герой Жамбал Тулаевай хүбүүдээр, наһанайнь нүхэртэй, Бурядай арадай поэт Шагдар Байминовтай, би өөрынгөө нүхэр Лариса Гармаевнатай урилгаар ошоһонби.

Энэ фронт Ленинградайшые, Москвагайшые халхабша болоһон юм.

Ой модон, намагуудһаа боложо, манайхидай дайралдахада тон хүндэ хүшэр байгаа. Буу зэбсэг, дари болон хоолоор хангалта ехэнхидээ тулгардашадаг хэн.

«Монгол моридой хүшээр бидэ хэдэн һара ами зуугаа һэмди», – гэжэ Тулаевтай хамта ябаһан сэрэгшэд хөөрөө хэн. (Хоерынь генералнууд бэлэй).

«Монгол морид шабар шабха, бузар буртагые гаталхадаа гайхалтай хэн, – гэжэ хөөрэнһэнийнь мартагдашагүй. – Бута дээгүүр дамжаад ябашаха, модоной мүшэрөөр хоолложо шададаг, шархатаһан болбол, нохой мэтээр өөрыгөө долёожо аргалдаг хэн...».

Фронт дээрэ ябажа гараад, Буряадтаа өөрынгөө арга шадалаар бусаһан морин тухай Дайнай болон Ажалай Герой, уран зохёолшо Цокто Номтоевой «Шагжын хула» гэжэ зохёол мэдэнэбди.

1970-аад онуудта Британиин мэдээжэ зохёолшо Вьетнамда эльгээгдэһэн монгол мориной орон нютагтаа хулжажа ерэнэн тухай бэшээ хэн.

Энэ ном соо ороһон «Сосор Хээрэ» гэнэн рассказ баһал хүнэй сэдхэл уяруулна.

Юрэдөө, «Агуу Илалтын хүндэлэлдэ» гэнэн ниитэ гаршаг доро согсологдоһон расказууд үндэр хэмжээндэ бэшэгдээ гэжэ тэмдэглэе...

«Американ Бадма» расказай үнэн үндэһыень би Түнхэн нютагтаа зоной хөөрөөнүүд сооһоо дуулаһан байхаб.

Харин «Хальмаг аялгатай» баһал хоердохийё ушарбаб. Энэ рассказ соохи ушар баһал бодото байдалһаа абтаһан – тиимэл хэн хойноо сэдхэл уяруулна: 1974 ондо Бурядай бэлигтэ поэдүүд Георгий Дашабылов, Анатолий Щитов хоёртой Москва шадарай Уран зохёолшодой байшанда ажаллаха хубитай һэмби. Тиихэдээ Хальмагай мэдээжэ поэт Егор Буджаловтай дүтэ танилсаа, нүхэсөө һэмди.

Егор маанадые ехэтэ хүндэлдэг бэлэй, юуб гэхэдэ 1944 ондо хальмагуудай сүлэлгэндэ Агын Хара-Шэбэр нютагта олон жэл байгаа. Нютагай ударидагша Социалис Ажалай баатар, СССР-эй Верховно Сөведэй Старейшина болотороо ургаһан Мажиевые бүри бурхан мэтээр һанагша хэн. Егор Буджаловай эсэгын хуби заяан энэ рассказ

соо хэлэгдэн хүнэй хуби заяантай адли. Минии ханахада, энэ хадаа жэлнүүдэй үнгэрхэдэ арад соо домог болон үлэшэн ха...

Согсолбори соо ороһон «Монгол түрын түүхын суурьян» гэнэн хэнг уран зохёолшын публицис-шэнжэлхы шадабариие гэршэлээ хаань, «Байгал-минии гайхал» ниитэ гаршаг соо оршуулагшын, ирагуу найруулагшын бата хайхан мүнүүдые олонобди. Харин Галина Базаржапова онтохо бэшэхэ гуурхатай ха юм гэжэ анха түрүүшынхиеэ ойлгожо, үнэн зүрхэнһөө баясабаб.

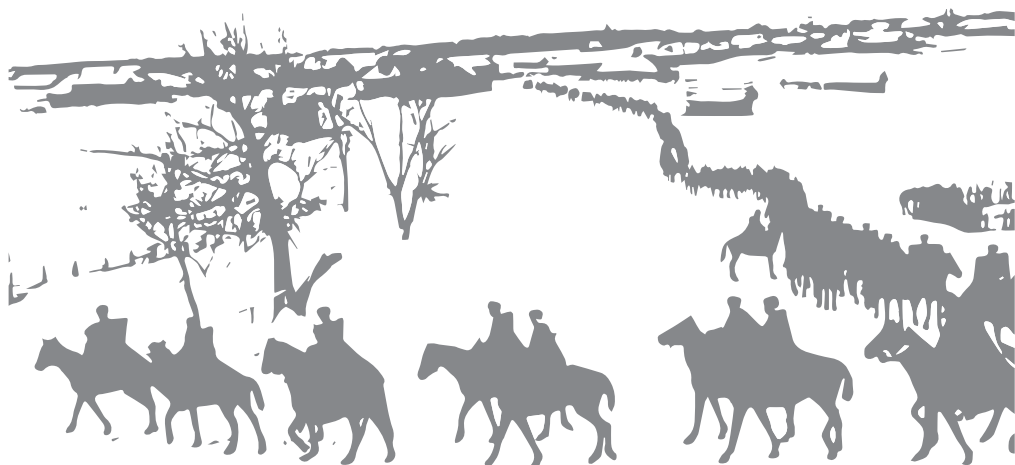
«Буряд үнэнэй» 100 жэлдэ зорюулагдаһан зохёолнууд намайе ажабайдалаймни үнгэрһэн үенүүдтэ абаашахадаа, уярха газартань уяржа, «Буряд үнэнэй шогуудые» энеэжэ һуужа уншаба гээшэб.

Эгээл ехэ баярни эндэ юун болооб гэхэдэ, Галина Хандуевнагай гайхалтай бэлигые дахин мэдэрбэб: иимэ зохёолнуудые бүтээдэг уран зохёолшонтой хадаа буряд араднай – мүнхэ, буурашагүй буянтай гэжэ ойлгон сэгнэхэдээ, энэ бултанаймнай жаргал гэжэ баталбаб!

**Ардан АНГАРХАЕВ,
Бурядай арадай уран зохёолшо,
түүхын эрдэмэй доктор.**

РАССКАЗУУД

Агуу Илалтын хүндэлэлдэ

ЗЕРДА

Хэжэнгын бурядууд дайнда онсолиг лэ ябаһан. Олониинь дуу гарамгай, дууша, хатарша. Һүзэгтэйшүүлшье яһала бии һэн. Дасан дуганай хандаргаагдаһаншье һаа, Түбэдһөө асарагдаһан Дугаргаржаамаяа зарим хүбүүд зүүгээд ябаа. Чисаанын Гомбо Ширапов сэрэгшэ хөөрэдэг байһан: «Тагнуулда гарахадаа, нүхэдни Дугаргаржаамыем эрижэ зүүгээд ошодог байһан юм».

Холын газарта Шалсаана буурал баабайдаа ходо мүргэжэ ябаарай гээд түрэлхидэйнгөө захиһые мартаагүй. Нэгэтэ блиндаж соо байһаниинь мори унаһан ута сагаан хахалтай үбгэжөөл нюдэнэйн урда бии болоходол гээд, «Эндэхэ зайла, холодо!» гээд, зэрэлгээн мэтэ агаарта тунаһандал үгы болошоһон юм. Арайхан зайлаад байхадань, тэрэ газартань боомбо тэһэршэбэ. Иимэ хөөрөөнүүд нютаг бүхэндэ бии. Сэрэгшэд өөһэд өөһэдынгөө шүтээниие нэрлэн дурдаһан байдаг. Гэбэшье Шалсаана буурал баабай тухай хөөрөөнүүд илангаяа олон гэлсэдэг.

Дайнда мордоходоо, Гомбо арбан юһэтэйхэн хүбүүхэн ябаа. Мори манадаг, эмниг моридые олоор хургаһан, моридто голгүй дуратай һэн.

Түрүүн Шэтын хойморто артиллерийскэ курснуудые гараба. 1941 оной намар Баруун фронт эльгээгдэбэ. Ороной зүг бүриһөө, тэрэ

тоодо Буряадһаа асарагдаһан морид олон, 6 моридые хүллэжэ, пушка шэрүүлдэг һэн.

Одоол гайхамаар ушар нэгэтэ болоо бэлэй.

Нэгэтэ ээлжээтэ байлдаанда бэлэдхэл боложо байба. Доошоо тонгойгоод, буу зэбсэгээ тодхожо байһан Гомбо сүлөөгүй. Гэнтэ хүзүүн дээрээ мориной бамбагар зөөлэн урал мэдэрбэ. Үндыгөөд харан гэхээн... Чисаанын талада өөрынь һургаһан морин байжа байба. Нюдээ бэлтылгээд, амаа ангайлгаад байтарынь морин инсагаалба. Удаань нюдэнһөөнь томонууд сэлсэгэр, үглөөнэй шүүдэртэл адли нулимса гоожобо. Бамбагар уралаа Гомбынгоо нюурта дахинаа дүтэлүүлбэ.

Иигэжэ хүн морин хоёрой үзэгдөөгүйгөөр бэе бээдээ хайрлалаа мэдүүлжэ байхые хараһан хүнүүд үсөөн ёһотой. Хари газарта асарагдаад, харата дайнай бурма соогуур үйлэ тамаа үзэжэ ябаһан морин эрхэ дураараа үндыһэн элдин талаяа, эзэнээ һанаа ха юм. Тунгалаг агаар, тунга һайхан ногоон, Чисаанын голой миралаа долгин нюдэнэйнь урда үзэгдэхэдэл гээ гү?

Бишыхан унаган байгаад, эхээ хүхэжэ, ээрэмшээжэ наададагынь, хөөбэри зандаа хүнгэхэн дэлһээ хийсхүүлэн дуран соогоо сүлөө һалхинда зоргоороо гүйдэгынь бүүр- түүр һанагдаа ёһотой.

Хүн бэшэ аад, хэлээрээ хэлэжэ шадахагүйгөө шаналаа гү, морин? Эзэмни, нютагаа ябаял, нютагаа бусаял гэжэ уряалаа гү, инсагаалхадаа? Юундэ эндэ үймөө худхалаян, буугай нээрээн, алалсаан- хюдалсаан соогуур амидын зоболондо баригдаад байнабибди? Буу шуу шэрэжэ, ташуурдуулжа, шэхэ дулиирмэ байлдаан соогуур үдэр бүри урагшаал жүдхэнэб. Аали номгон байдалай, забһарай үедэ даари дархи болошоһон энэ хари газарай шэмэгүй ногоо шэмхэлнэб. Уһаниинь шаара шалбаагтал, булангиртай... Дайдын үнэр бэшэ, дайнай үнэр...

Гомбо морин хоёрые ород сэрэгшэд тойронхой. «Ерэ, бодо, хэбтэ» гээд буряадаар хэлэхэдэнь, морин дууламгайгаар үгөөрнь байба.

- Буряад хэлэтэй морин. Энээнһээ хойшо буряадаар захирдаг болохом гээшэ гү? Гомбо, намдаа бэшэжэ үгөөрэй. Нэрэтэй юм гү, мориншни?

- Нэрэгүй нэхытэ. Зээрдэ морин хадань Зээрдэ гэгты.

Хүбүүд «Зерда, Зерда» гэлдэбэ. Тиигээд лэ нэршэбэ. Зээрдэ сэрэгшэдые уһатанги томо нюдээрээ һэримжэтэйгээр шэртэнэ. Һаял юундэшье тоонгүй, «Ну, пошла!» гээд нюргыень сохидог ород сэрэгшэн тэрэниие тад ондоогоор, хүндэлэн ямбалһан шэгтэйгээр шэртээд хэлэбэ:

- Жалко лошадей. В отличие от нас, если они останутся живыми, никогда им не вернуться домой. Оказывается, помнят откуда они родом, думают, чувствуют... Я это только сейчас понял.

Хаанаһаа эдэнэр мэдэхэб даа, Зээрдын, бусадшые моридой толгой соо ямар бодолой бисалжа байһые. Морид зүүдэнүүдые харадаг юм, заримдаа үнгэтэ зүүдэнүүдые... Гомбо, жэшэнь, мориной манаанда хүрин суба үмдөөд гарадаг хэн. Мүнөө солдадай хүрибтэр- ногоон хубсаһатай. Харин үнэрын нөөхил зандаа... Энэ үнэрөөрнь эзэнэ хаанашье ябаа хаань, танихал. Үшөө хүрэг соогоо саб сагахан, бөөдэ үнгын толбонуудтай унагадтай эрьелдэн наададагаа зээрдэ ханана. Наранай харгаама элшээр билтарһан дэлхэй... Ямар эб эетэй, амгалан хайхан, жаргалтай саг байгаа гэшэб.

Эдэ үзэгдэлнүүд зүүдэн соонь заримдаа ерэдэг. Харин ашаанай машинада, удаань вагонуудта түрисэлдүүлэн, хашуулан ашагдаад ябахадань, одоол айдаһатай, аймшагтай байгаа. Үзэгдөөгүй түерөөнһөө, дорьбоо шууяанһаа сошоһондоо бүхы бөөрээ халганан шэшэржэ ябаа бэлэй. Мүнөө шэрүүн шэрхи байдалда дадаашье гэлтэй гү... Угы даа, дадаагүй, зэргэлээд ябаһан олон моридын үхэдхэн унаад, ёоложо хэбтэхэдэн, яагаад дадахабши? Эздыншые хэлгэлдэнэ. Алдалан унашахын лэ харахаш... Харин нютагайнгаа хүбүүе нюураарнь бэшэ, үнэрөөрнь түрүүн танижархёо юм. Бодо гэхэдэн, бодоод, яба гэхэдэн ябаад, хоюулан Чисаанаяа хүрэшэхэ байгаа гүбди?

Тээд ушаралта уулзалгаһаа хойшо хэдэн довтолгын, сухарилтын хэлгэлдэнэнэй удаа Чисаанын Зээрдэ дайсанай һомонһоо алдалан унаад, тэршэлжэ хэбтэнэн юм. Томо хара нүдэнүүд соогоо дүтэлжэ үрдинэн Гомбые хараа хэн. Эгээл дүтынгөө түрэлые алдаһан мэтээр Гомбо гашуудаа. Эмниг моридые хургажа ябаһан эдирхэн үень сагай шэрүүн салгидаанда шэрбүүлхэндэл, үдхэн сагаар манаар хушагдаһандал болоо бэлэй.

Зээрдэ, Зээрдэмни...гээд, артилерийскэ буугайнгаа оносье мэргэлэн дабшахадаа, эжэ эхигүй урдаһан нулимсаяа тогтоожо шадаагүй юм хэн. Шабартай зуураһан хамсыгаараа нүдээ аршаад- аршаад абана. Тээд сэдхэлэй шарха яагаад аршахабши? Нэгэ ном соо уншаһанаа ханана:

Хүн амиды ябахадаа,
Эргэн олондоо зүдхэдэг,
Хүлэг амиды ябахадаа
Эзэн хүндөө зүдхэдэг.

Ядаха сагта арад туһалдаг
Яараха сагта морин туһалдаг.

Морин эрдэни тухай оньһон үгэ, магтаал дуудалга олон даа. Харин би иимэ хоморой уулзалга үзөөд, үгэшье холбожо, бэшэжэ бирахагүйб. Али хэзээ нэгэтэ гуурһа бариһан хүндэ, мориной соло һүлдыень досоогоо багтааһан хүндэ хөөрөжэ үгэхэ гү? Хүрин Зээрдэ моримни эльгэн нютагһаа холо эзэнээ абаһаар таняа – иигээдшье уянгалаа наам, бололтой бэшэ гү? Ай даа, талынгаа зөөлэн хүрһэн дээрэ хүльбэрхэ байгааш, талын һалхи хүрин, тангаршаан, таашаан гүйлгэхэ бэлэйш. Урдымнай байдалай иимэ сэнтэй байһыень мүнөөл сэгнэжэ байнаб. Иимэ бодолнууд Гомбын толгойдо шүрэ һубадтал эжэлүүдгүй һубарина.

- Зерду жалко. Как человека. Ты говоришь, что лошади могут перерождаться в людей. Если они умные... И еще: Зерда умерла в бою. За нас. За всех, – гэбэ ород нүхэрынъ.

Оршолонгой эрьесые, үхэл- амидаралай һэлгээе хэн хубилгажа шадаа бэлэй? Дайнай үедэ энэ мэдэрэл илангаяа эли. Илангаяа дүтэ. Илангаяа аймшагтай.

Энээниие арһа мяхаараа мэдэржэ, амиды мэндэ дайнһаа бусаха хубитайбайһан Гомбо Ширапов Улаан Одоной, Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай I шатын, Дайшалхы Улаан Тугай орденуудаар, «Дайшалхы габыагай түлөө», «Шэн зоригой түлөө» медальнуудаар шагнагдаһан.

... Гэртээ бусаад байжа байтараа адуун хүрэг хараха дураниинь эзэлүүдгүй хүрэнэн юм. Һүнийн манаанда адуугаа тууһан Сосорые дахажа ошолдодог болобо. Нилээд түлжэһэн унагад сооһоо хүри улаан үнгэтэй, шордогорхон һүүлтэйнё нь нюдөөрөө шэлэжэ, адагладаг болобо. «Фронтвой нүхэрэйм - Зердымни түһөөтэй болохо янзатай. Хөөрхэнииньше хэлэхэ гүш. Хажуудань ошоходо, абаһаар бэшүүрхээд орхиногүй, биб гэһэншүү шолмо ха. Харайха гүйхэдөө хатуухан туруутай. Байз, энээхэниие үбэл тээшэ колхозой хүтэлбэридэ саарһа бэшэжэ, эрижэ абаха юм байна», – гэжэ шиидэбэ.

Краснодарска хизаарта ажаһуудаг Иван Попов нүхэртөө бэшэг бэшэбэ: «Бишни бишыхан унагатай – Зердэхэнтэй болооб. Найжалха гээшэм тэрэнээ. Буряад хэлэтэй Зерда. Айлшалжа ерыш, һамгантаяа».

Үнэхөөрөөшье, Иван Попов холые холо гэнгүй ерээ бэлэй, наһанайнгаа нүхэртэй. Зерда эмээлдэ һуранхай, хоёр нүхэд агнаа, загаһа баряа, уһанай эрьедэ удаан һуудаг байгаа. Түүдэгэй дэргэдэ хөөрэлдөөниинь таһалдаха бэшэ – иигэтэрээ эжэлшэһэн хоёр. Үхэл амидаралай харгыгаар сугтаа дабшаа ха юм.

«Зерда, Зерда, ерэ наашаа!» – гээд, Иван хүхюутэйгээр ооглоно. Хазаарыень углажа, эмээл тохоод, мориндо мордожо, яндайса

нархайн, хинсайн нуугаад шоглоно: «Хасагта адли гүби? Үбгэн абам хасаг байһан гүбэ». Зерда нюдээ зэртылгэн, түрүүшээр ондоорхожо байһанаа эжэлшээ һэн. Ород нүхэрэйнгөө мордоходо, нютагайнгаа зүгышэнһөө зүгын тоһо хүнэнэ бэлэг болгон үгэбэ. Гүлзөөргэнэ энэ жэл элбэгээр гараһан байжа, айлшад ехэл амтархаа, аха дүүдээ амталуулхаа абаашаа. Һамар томо туулмаг соо хэжэ үгэхэдэнь, эдэ бүгэдыеш яажа шэрэхэбибди даа гээд, хахадын лэ абаба.

- Зерда бии боложо, ши бидэ хоёрые уулзуулба ха юм. Ондоогоор, ушарая гэлсээмнай хоһон үгэ болоод халаха һэн. Новосибирскдэ байдаг басаган хүрыгэнтэнэйдөө харгы тааруулан айлшалхабди гэлсээд, наашаа гараабди. Баһал Зердын ашаар болоно, - гэжэ Иван нюдээ уһатуулан хэлэбэ. - Зай, саашаа манайдаа айлшалха - шинии ээлжээн. Далайда шунгахабди, нүхэдөө дурсахабди.

Тээд Гомбо ахай нүхэртөө ошожо шадаагүй. Тэрэл жэлдээ Иванай фронтовой шарха хүжэржэ, бурхандаа мордошоо һэн.

Гомбо ахай һамганһаань - Марияһаа энэ мэдээ- бэшэг абаад, гүнзэгыгөөр амилһаар газашаа гараба. Тиихэдэ дайнай газарта гансаарханаа мэдээгүй хэбтэхэдэнь, хэн үгылжэ, бэдэржэ, блиндаж руу шэрэжэ оруулаа һэм... Ами һаһыем абараа һэн. Зерда минии нютагай гэжэ мэдэхэдээ, хэн үлүүсэ энхэрэн, Зердын һамбай һүүлые һамнадаг, хубаари хоол үлүүшэгээр үгэдэг һэм. Иигэжэ өөһэдөөшье мэдэнгүй нэгэ амин нүхэд болошоһон байгаабди. Һайхан түрэлөө олог даа, нүхэрни гээд, газаахи һандали дээрээ толгойгоо гунхуулан, гунхан бодожо нууна.

Энэ үедэ зөөлэн бамбагар уралай толгойдонь хүрэхые мэдэрбэ. «Һайнши даа, Зерда» - гээд, моринойнгөө хасарые эльбэн, сэдхэлдэнь бууһан хүндэ ашаае хубаалдана ха, Зердэтээ.

Ажаглалта: Энэ рассказ бодото үндэһэтэйшье һаа, авторай нэмэлтэ зохёолгонуудтай.

Дугаргаржаама абараа һэн гү?

1945 оной зун. Дайгаа дараһан, даагаяа һүүлдэһэн совет сэрэгшэд удаа дараалан армиһаа табигдажа, үргэн оронойнгоо нютаг бүридэ таража байгаа. Польшодо нэгэ частиин арбаад хүбүүд баян полягай хоёр дабхар гэртэ хоёр- гурбан хоногто амьяа абахаар, амархаар байрлаба ха. Гол частинь арбаад модоной газарта байгаа.

Хэжэнгэһээ гарбалтай Чимит- Доржи банида бээе һайса угаажа сэлмээһэнэй удаа Дугаргаржаамаяа гамтайханаар хүзүүндээ

зүүбэ. Эды олон жэл соо үгы хэжэрхёогүй, шархатаад, мэдээ алдаад хэбтэхэдэньшые хүн хуулажа абаагүй, юрэдөөл, ами наһаяа алдаагүйл ябагдаа. Тагнуулда гарадаг хүбүүд хоёр- гурба дахин үмдэһэн, һөөргэнь бусаажа үгэһэн юм.

- Это есть ваш буддийский оберёг. Как говорится, бережёного бог бережёт. И вправду, если веришь – поможет, - гэжэ ород нүхэдынь хэлэдэг бэлэй.

Эдэ үгэнүүдыень һанан- һанан, аяар холын Түбэдһөө асарагдаһан Дугаргаржаамаяа эльбээд- эльбээд абаба. Энэ бурхание хүзүүндэнь зүүлгэжэ байһан хүгшэн эжынгээ уринһаа урихан шарай нюдэнэйнгөө урда харахадал гэбэ.

Гэртэ ороходонь, булта үргэн шэрээдэ һуунхай. Юун үгыб даа эндэнь – шананан, шаранан, сонгоон мяхан, заганан, һархяаг, үлир жэмэс... Архи тамхин дэлгэржэ байна. Анханайшые архида дурагүй Чимит-Доржи поляк эзэнэй баалалгаһаа арайханшые гэжэ, уугааша боложо байгаад хулжаба.

Эсэһэн, архида нилээн толгойгоо манарһан сэрэгшэд амяараа таһалгада дэлгээгдэһэн оронуудта орон сасуу хурхиршаба. Чимит-Доржын досоо нэгэл аягүй... Иишээ- тиишээ эрьелдэбэ, унтажа ядаба. Бүгшэм халуунһаа гү, али гэртээ харихам гэжэ һэгшэһэнһээ юм гү – нойр ерэхэ юм бэшэ. «Газаашаа гара» гээд нэгэ юумэн саанаһаа түлхээд байһандли. Ядаад, газаа гараба. Һарын толондо гэрэлтэй. Тээ саанахана жэрылдэһэн бухалнуудта ошобо. Буряад бухалтай адли бэшэ, дундань модо зоогоод, түхэрэлүүлээд үбһээ ябталдаг юм байна. «Одоо ямар аятайб, бороо ороошые һаа, норгохогүй» гээд, тэрээ руунь шургаад, бүхэ нойрто эзэлэгдэшэбэ.

Нэгэл мэдэһэниинь, буу шуугай дуун наяршаба. Юун бэлэй гээд, дүршэлтэй сэрэгшэнэй һэмээхэнээр гэтэжэ хараһаниинь немецүүд ерэнхэй, сэрэгшэ нүхэдыень хүл нюсэгөөр туужа гаргаад, буудажархиһан байба бшуу. Энээниие ойлгоходоо, халаг хүхы буугаад, хаанабши, буумни гэжэ шүдээ зуугаад, зай забһаргүй буугаа таршагануулан, немецүүдые ара талаһаань хиргажархиба.

Мүрынь ганса, мүргэлынь нэгэ гээд дайсание бултыень хюдабашые, энэ үйлэдэ гэршэ боложо үгэхэ хүн хэрэгтэй гээд, поляк эзэниие буугайнгаа сэмгээр сохижо оборготуулһаниинь болоол һэн. Һүүлдэ мүрдэлгэ мүшхэлгын болоходо, энэ полягынь польско националист байгаа гэжэ элирээ бэлэй.

Чимит-Доржидошые тулгардуу, гайтай саг болобо даа. Нөөхи СМЕРШ гээшэмнай шангахан асуулта хээ ааб даа.

- Яахадаа гансаараа амиды үлөөвши? Али полягтай хэлсээтэй байгаа гүш? – гэхэнээ эхилээд, хаалтада хуулгагдахан Чимит- Доржиноо тулган асуужа, үйлын үзүүлбэ.

«Иигээд дайнай дүүрээд, гэр тээшээ харгын зурыса нээгдээд байхада, иимэ үйлэдэ дайрагдахам юуштэ юм? Тэрэ полягын амиды гэршэ байна ха юм. Энээни үгы наа, буудуулаад лэ халаха байгаа гүб? Немецүүдые хюдахые хюдахан аад, зэмэтэн, гэмтэн, урбагша болоод халахам гээшэ гү? Ямар бузар юм гээшэб!» гэжэ досоогоо халаглан-шэбшэн хууба.

Бүхы дайниие сугтаа гарахан командирем ерүүлыт гэжэ гуйба.

- Чимит- Доржи, би шамдаа гүйсэд этигэнэб. Шамайгаа хайн мэдэхэ тула хамгаалжа, эрид үгэ хэлэхэб. Харин энэ особый отдел гээшэмнай юумые үндэһөөрнь шалгаагүй наа, табихагүй. Энэ хэрэг унжагайржа болохо. Гэбэшье сагааруулагдахашни лабтай. Олон юумэ бү тоолоорой. Нэгэ хэлэнэ дабтаад лэ бай, - гэбэ командиринь.

Байн- байн дуудалган- барилган одоошье замхажа, буряад сэрэгшэн хэжэг мүрдэлгэнөө сүлөөлэгдөө нэн. Сүлөөлхэ үедөө командованиин зүгһөө Улаан Одоной орденоор шагнахаар зууршалагдабат гэбэ. Хэнээлтын хурса эритые хүзүүндэн тулгаад байханаа гэнтэ шагнал тухай хэлэхэдэн, өөрөөшье мэдэнгүй һөөргэдэбэ:

- Юун орден гэнэт, орденоор яахамниб, табигдаһамнил болоо! – гээд, бахархал баяртаа һүүхирхын наана, мэдээгүй юумэдэл хуга харайжа гараа бэлэй.

Тээд тэрэ нэрэтэ ордениинь гэртээ бусаад байхадань, эзээ дахажа, оложо ерээ бэлэй. «Военкомат дуудана» гэнэн саарһа хараад, зүрхэ алдажа, «Баһа юуниинь болошоо юм даа» гэнээр зүрхэсэн ядажа ошоһониинь... Эхэ ороной орден хайра ялалзажа байба.

«Эхэ оромни, олоной нюдэн хурсал даа. Оһолдо оруулаагүй, үнэниинь тодоруулаа. Гансал сугтаа ябаһан хүбүүдни хайратай. Дүрбэн жэл соо дайнай зүргэнүүдые гаталаад, Илалтын удаа нүгшэхэ гээшэ... Энэ орден- мүн лэ танай орден, хүбүүдни. Тэрэ уршагта һүни һэрээд, танда гар хүрөөгүй байхадань, саг соонь фашистнарые хюдаагүйб гэжэ бээ тамалнаб. Дугаргаржаамамни – энээнэй үнэн гэршэ» – гэжэ бодоһоор, гэр тээшээ галгюулһан юм.

«Энэ ордемни – хамтын, нүхэдтэйгөө олоһон ордемни юм», - гээд дайнай ветеран хэлэдэг заншалтай бэлэй.

Югославиин Герой

Манай «Буряад үнэн» сониндо ажаллаһан Зоригто Бадмаев урдандаа Хэжэнгэнээ гарбалтай Сэрээнин- Доржи сэрэгшэн тухай хөөрөжэ үгэнэн юм. Зоригто Сэрээнин- Доржын Пүрбэ хүбүүнтэй сугтаа һураһан, тиимэнээ ветеранай сэдхэлэй нарин хүбшэргэе хүдэлгэжэ шадаһан. Үнэн дээрээ, буряад сэрэгшэднай даруу, абаһаар дайшалхы зам тухайгаа хаахаржа байжа хөөрэдэггүй нэмнай даа. «Олон үгэдэ олзогүй» гэнэн янзаар байха. Магад, хамалганай хаһа мартагдаагүй, тиимэнээ бэе баринтуу байжа болоо. Гэбэ яабашье тэрэ үбгэжөөл Зоригтодо найдалаа мэдүүлэн, халан хөөрэнэн ушартай.

Имагтал дайнай эгээл эхин дээрэ, Брестскэ хэрэмые хамгаалгын халуун бурма соо ороо бэлэй. Эгээл түрүүшын энэ призывтэ тудаж, Белоруссида дайдалдаһан зон сооһоо амиды үлөөшэд абар- табар үсөөн һэн. Диилэнхи олониинь алуулһан, амиды үлөөшэдынь толгой тоолон плэндэ абтаһан.

Плендэ ороһон Сэрээнин- Доржи Югославида концлагерьта хаагдаад байтараа баян немецэй гарта дамжуулагдаһан юм. «Азиадууд мориндо бэрхэ гэлсэгшэ... Мори һургажа шадаха гүш?» – гүүлээд, шадабарья харуулаад туршаа һэн. Немецэй мориине харууһалха болобо. Уларил зөөлэн дүлаан, яблоко мэтын улир газаа ханаабаар дүүрэн хэбтэнэ.

«Хэды соо энэ дайсанай ула доро ябаха хүмбиб. «Гуринха шоно ой тээшээ» гэгшэ, тэрээн шэнги нэмээхэн, мэхэтэйгээр тэрьелхэ түсэб толгой соогоо бөөмэйлһүү» – гээд бододог болобо.

Тойроод хуу шэнжэбэ, хараашалба. Ой руу ошоһон зүргэ харгы ямар бэ, мори тэргээр гарамаар гү гэхэнээ эхилээд, нарин тодорхойгоор лаблаба. Таабайнгаа хэлэгшээр, зурхайгаар хайн үдэрөө шэлэн һунгаба.

Немцынь наһажаал, тиимэнээ сэрэгһээ сүлөөлэгдэн байгаа юм гү, бүхы ханааниинь гүйгөөшэ моридые һургажа, ябан- ошон солодо хүртэхэ хүсэлтэй юм һэн хаш. Нэгэтэ тэрэнэй конюшни соогоо доошоо хараад, юу хээ хэжэ һууха хоорондонь Сэрээнин- Доржо толгой руунь сохёод, винтовкыень абаад тэрьедэбэ. Юрэ эмээл морёор бэшэ, хоёр эмниг мори тэргэдэ хүлөөд... Хоёр- гурбан хоногой хүнэнэ урид бэлдэнэн байгаа. Нилээн доро зүрхэтэй һэн бээ, маргаа, айгаа гэжэ байгаагүй.

Арбан час ото һэтэ гүйлгөөд, одоошье партизануудтай ушарба. Тэдэ абаһаар тэбэрээд абаха һэн гү, баһал мүшхэлгэ мүрдэлгын шүүр соогуур гаргаа һэн бээ. Ехэл аза талаантай байгаа, буряад сэрэгшэн. Плендэ ороод гараһан сэрэгшэдэй хуби заяан аргагүй бэрхэтэй, орёо байгаа. Хамагдаха хаагдаха гү, али штрафной батальондо оруулагдаха.

Харин Сэрээнин-Доржи партизануудтай саг соогоо замаа ниилүүлжэ, амья абараа нэм шуу. Тудахадаа, дайнай һүүлдэ Советскэ Союзай Герой нэрэ зэргэтэй болоһон, тэрэ сагтаа Михайло гэжэ нэршэһэн суута партизан Мехти Гусейн- Задетэй золгохо, дайшалхы замаа сугтаа гаталха заяатай байгаа бэлэй.

- Сэрээнин- Доржи ахай, дайн байлдаанай үедэ болоһон ямар нэгэ һонин ушар тухай хөөрэжэ үгыт, - гэжэ Зоригто Бадмаев гуйгаа юм ха.

- Юугээшье хөөрэхэбиб даа. Дайсаниее хюдаа нэм гэхын орондо хүндэ хоро хэхыень болуулаа нэм гэбэл, тааруу юм бээ. Таба хүрэдэг тон хайн винтовкотой байгаа. Нэгэтэ харуулда ябажа ябатараа голой эрьедэ арбаад немецые обёоржорхибоб. Эгээл манай Худан шэнги гол... Винтовконуудаа түшүүлжэ табинхай, нюсэгэлөөд, уһанда орожо байбад. Эгээ тархья мылэдээд байхадань, таба хүрэдэгөөрөө оножо буудахадамни, тэрэ дороо абяагүй һалгадаг байба. Гурбые һалгаатарым хэнииншье ойлгоогүй байшоо. Теэд һүүлдэ салдаган гүйлдэхэдэнь, юу байха юм, бэшыень хиргаа нэн бээб. Иимэрхүү ушарнууд бологшол нэн, - гэжэ Сэрээнин- Доржи ахай хөөрэхэн юм.

Энэ хөөрөөниинь үнэн үндэхэтэй байһаниинь ойлгосотой. Бодото гэршэнь – буряад сэрэгшэн хари гүрэндэ партизан хүдэлөөндэ хабаадаһанай түлөө Югославиин Герой гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртэхэн алдартай. «Шэн зоригой түлөө» гэхэн Югославиин дээдын хоёр орден үбсүүндэнь зүүлгэгдэхэн бэлэй.

Иимэ үндэр шагналнуудта зууршалагдахадань, «особый отдел» гэшэ Сэрээнин- Доржын концлагерьта байһан үеые тон наринаар шэншэжэ, шүүжэ үзэхэ гэжэ шийдэбэ. Шагналда хүртэхэхөө байха буудуулхадаашье торохогүй, дайнай үеын шанга хуули гурим бэлэй даа.

Аюултай байдалда ороод байхадань, тэрэ үедэ тагнуулай-диверсионно добтолгонуудаараа мэдээжэ болоһон лейтенант Мехти Гусейн – Заде буряад сэрэгшэниие хамгаалжа, харгалзажа абарһан юм. Өөрөө Мехти Гусейн- Заде мүн лэ Югославиин Герой болоһон, 1944 ондо баатарай үхэлөөр унаһан. Югославиин зон энэ баатарые хүндэтэйгөөр хүдөөлхэн, хүшөө бодхоһон. 1957 ондо Михайло гэжэ нэршэһэн Мехти Гусейн- Задедэ Советскэ Союзай Геройн үндэр нэрэ зэргэ олгогдоһон.

Партизанууд иимэ зоригтой, хүрэ хүлдэ ехэтэй хүнэй хажууда дайралдахадаа, эжэлүүдгүй жэшээ абадаг байгаа. Илангаяа тагнуулда орожо, гэнтэ добтолхо аргуудта Михайло нүхэдөө һургаһан бэлэй. Эндэхэ уламжалан, Сэрээнин- Доржын дайсаниее «Хоро хэхыень болуулдаг» арга ойлгосотой болоно бэшэ гү?

Дайнай нүүлдэ нилээн сагай үнгэрөөд байхада, Югославиhaа урилга ерэһэн бэлэй. Гүрэн түрэнх хамгаалагшадаа хүндэлэн ёһолһон юм. Тээд Югославиин Герой Сэрээнин- Доржи ошожо шадаагүй. Военкомадай зүгһөө үүсхэл- эмхидхэл һула байһан юм гү, харгын мүнгэ дуталдаа һэн гү, али үнөөхил сомор зан заншалнай диилэһэн юм гү – юрэл, ошоогүй.

Мехти Гусейн- Задегээ ходол ханажа, хайхашаажа ябаа сэдхэлдээ. Оройдоол 25 наһатай сээл залуу азербайджанец хүбүүн һэн. Хайратай, харамтай. Үйлсэнүүд, хургуулинууд, теплоходууд тэрэнэй нэрэ зүүгээ. Югославида, Азербайджанда хүшөөнүүд бодхоогдоо.

Энэ ехэ зоригто баатарай нэрын хажууда Сэрээнин- Доржын, бусадшыё олон совет партизануудай нэрэ одото тэнгэридэ бадаржа байдаг ёһотой.

Япон Бадма

Үнгэрһэн зуун жэлэй хорёод онуудаар Хориин Тохорюугтаһаа Бадмын гэртэхин хамалганһаа тэрьедэжэ, Монгол гарашаһан юм. Тээд Монголдo маршал Чойбалсан хамалганай хамуураар маша шударгыгаар далаганажа байба. Хориин буряадууд саашаа Үбэр Монгол руу моринойнгоо жолоо залаһан ха.

Манжуурта тогтожо, амьяа дарантуу амаржаад байхадань, японцууд Манжуурыё хүрээлэлгэдээ абаба. Маньжоу- го гэхэн саг зуурын бүридэлэй армида япон армиин генерал- лейтенант Уржин Гармаев буряад, монгол хүбүүдые идхан татаба. Иигэжэ хорёодхон наһандаа ябаһан Бадма гурбан жэлэй тусхай курснуудта абтажа, бүрин түгэс бэлэдхэл гараһан бэлэй. Тиин Квантун армиин бүридэлдэ ороһон юм.

Хариин сэрэгтэ хамааралсаһан монгол, барга, буряад хүбүүд хоорондоо хөөрэлдэхэ. «Баргашуулһаа, халхашуулһаа, үбэр- монголойхидһоо, мүн буряадуудһаа Буряад- Монголой республика амьарлуулан байгуулагдаха юм. Иимэ ерээдүйе туйлахын тула мүнөө саг зуура японтондо туһалха хэрэг гараа» гэлдэжэшье хөөрэлдэхэ. Өөрын эрхэ мэдэлгүй ябаһан хүбүүд добтолгын, бээ хамгаалгын япон хатуу, мэхэ гохотойшыё арга дүрэнүүдтэ сүм һуража гараба.

1945 оной зун Хингаан шадар совет сэрэгшэд япон милитаристнуудыё һамна бута сохёо. Хэдэн мянган япон сэрэгшэд хүрээлэлгэдэ орожо, плэндэ абтаа. Тэрэ тоодо манайхяар лейтенант нэрэ зэргэтэй Бадма мүн лэ плэндэ абтаһан байна. Талаан тудахадаа, Буряад орондо- элинсэгэйнгээ анханай тоонто эльгээгдэбэ. Тиин Зүүн Хуурайда модо бэлэдхэлгэдэ хүдэлжэ эхилээ.

1947 ондо япон сэрэгшэдые пленэй газарһаа гэртэнь эльгээхэ хүдэлөөн эхилээ һэн. Забайкалийн фронтын онсо тусгаар таһагта (особый отдел) Бадма гуйлтатайгаар хандаһан байна. Нютаг зоной дунда тэрэ япон Бадма гэжэ алдаршаад байгаа.

- Эндэ элинсэгэйм, өөрым эхэ нютаг. Эндээ үлэхыем зүбшөөгыт, - гэжэ аһан ехээр гуйба.

- Аймагай, республикын түб жэлдээ нэгэл ошохо эрхэтэй байхат. Ондоо хайшаашье гаража болохогүй, алхамшые хэхэнь хорюултай, - гэхэн эрилтэ сахихаар найдуулжа, Хоридоо үлэхэ болоһон юм.

Һэлмээр сабшуулһан, нюуртаа, бээдээ һорьботой япон Бадма нютагайнгаа басагаар һамга хэжэ, ойн соорхойдо байратай болобо. Гартаа уран, нарин дархан гэжэ мэдээжэ болоо. Хуһа болзор соонь бэлдэжэ, халуун наранда, һүүдэртэ зүб мүрөөр хатаажэ, тэргын мөөрһөө эхилээд, гэр тойронгой элдэб эд хэрэгсэлнүүдые бүтээжэ, сагаа үнгэргэжэ байба.

Нэгэтэ бүхэ гэгшын шарнирта зузаан модоор, найдамтайгаар хэгдэһэн үүдээ һуулгаад, нээлтэтэй зандань орхижо, хэрэлсы дээрээ хүл нюсэгөөр амаржа, тамхилжа һууба ха. Энэ үедэ хүлээгдээгүй айлшад газаань ерэбэ. Эсэгын дайнда хабаадажа, орден, медальнуудтай, амиды мэндэ бусаһан табан хүбүүд бэлэй.

- Байза, энэ урбагша Бадма манайхинай урдаһаа тэмсэһэн аад, мүнөө болоходо, яахадаа эндэ шальпиийжа һууха болоо юм? - гээд нэгэнэйнгээ эхилхэдэ, нүгөөдүүлынь дэмжэбэ:

- Үнэхөөрөө, амыень мэдүүлэе. Хаанаһаа ерээ һэм, тиишээ талииг.

- Дайсан бүхэндэ һуурииень заажэ үгэхэ эрхэтэйбди. Юунэй түлөө бидэ шуһаа адхаабибди? Сэхэ бүхыень хэлээд, оро һээгүй намная. Япон тээшээ ялхиганана гү, Манжуур тээшээ морилно гү...

Иигэжэ зүбшэн хэлсээд, ама халамгайнууд, адаряатай бодолтойнууд ерээ. «Үйлыень үзүүлхэ» гэхэн хүниинь дотор хубсаһаараа, хүл нюсэгөөр, одоол гүбихэдэ тааруухан юумэ хэрэлсы дээрээ һууба ха юм.

- Зай, Бадма, нютагайш гэе һаа, нютагай хүн бэээш. Теэд намтаршни бузарлагданхай гүб даа. Тиимэһээ замыеш заажэ үгэхөө ерээбди. Манай Баруун фронтдо дайралдажа байхада, ши зүүн хажууемнай мэрэжэ, түгдэлжэ байгааш. Яахадаа шамайе бүтэн орхихон болоноб?

- Хүбүүд, нютагтаа үлэхыем гүрэн түрэ зүбшөөгөө юм. Энээниие мэдэнэ ха юмта. Бү хэрэлдээл даа.

- Харагтылши. Гүрэн зүбшөөгөө. Харин бидэ зүбшөөнэгүйбди. Һайсархан «адислаад» хаяя энээниие, - гэлдээд, һаахаран орохо гэхэдэнь, Бадма гараа үргэжэ:

- Таба-арбан минута хүлээд гыт даа, саашаа дураараа болооройт, - гэбэ ха.

Тиин нюдэ сабшаха зуура гэхээр япон дайшалхы онол дүрөөр бэээ зэһээдхибэ. Бэээ хамгаалхаар бэлэн байһан маягтайгаар хоёр гараа урдаа зангидан барижа, хэдэн минута соо амисхаалаа гуримшуулба хэбэртэй. Гэнтэ хүл дээрээ нэгэ дахин тойрон эрьелдээд, хүртэй муухай, зэрлиг абьяа гаргаба.

Энэ хажар абьяанһаань, Бадмын хүр дарамгаар түхэлһөөнь жэгшэн гайхашоод, дээрээ ортошоод байһан хүбүүдые мэргэн гэгшын хүдэлсөөр гараараа, хүлөөрөө нэгэ- нэгэ дайран гэхэдээл, иишэ тиишэнь тарайлган шэдэжэрхибэ. Дүрбэн тээшээ өөдэ- уруугаа һабандаад унаһаһан хүбүүд түрүүшээр юунэйшые болоһые ойлгожо ядан ноозгойрбо ха. Саашань хараһан юумэниинь бүришые аймшагтай байба. Бүдүүн гэгшын модоор бүтээгдэһэн нээлтэтэй үүдээ дундуурнь хухартарын Бадма үдхэлжэрхибэ. Тэрэ дороо тэлэршөөд, нюдэээ бэлтылгээд байһан хүбүүд энээниие хараад, амида үлэнһамнай болоо гэжэ бурхандаа мүргэһэн бэээ.

Япон Бадма хэлэбэ:

- Хүбүүд, эбтэй байял даа. Мүнөө болоһон хойно юугээ буяалдахамнайб? Сагай эрхээр, үйлын үрээр Үбэр Монголдо хуймаата үедэ дайралдаа ха юмбиб...

- Бадма, хүлисыш даа. Тархида шадарлаһан тарасунһаа гү, иигэжэ эдирхэжэ байһаар өөһэдөө альган тарагташ хүртэбэ ха юмбибди. Ямар ехэ хүсэ хаанаа нөөсөлөөд ябадаг хүмши?

- Засагта, хуулида бү дуулгыт даа. Элдэбын дүрэ харуулаа гэжэ байжа... Шанга хиналта доро ха юмбиб. Битнай танаа гамнажа, барагтайханаар гар хүрөөб. Нэгэ сохилтоор алан унагаадаг арга бии. Зай, тэрээгээршые яахамнайб... Бэе бэээ ойлголсоол хадаа болоо, - гэбэ.

Тэрэ гэхэн саһаа нэгэшые хүн Бадмада дүтэлөөгүй юм.

«Удинская новь» сониндо сурбалжалагшаар хүдэлжэ байһан Зоригто Бадмаев (удаань «Буряад үнэндэ» нэгэ үе сугтаа ажаллаа һэмди) нэгэтэ Тохорюугта ошожо, квантун армиин ветерантай золгоһон ха.

- Буурал толгойтой, буряадууд сооһоо илгарма үндэр, туранхайшаг бээтэй, наһатай, шанга дуутай хүн байгаа һэн. Манай буряад хүншые һаань, ондоо гүрэнэй сэрэгшэн ябаһан гэжэ һанахада, досоо нэгэ зүрилдөөтэ мэдэрэл түрөөдхөө бэлэй. Япон зон ямар бэ гэжэ асуубаб. «Зониинь мэдэнэгүйб, сэрэгшэдын хэрзэгы хатуу, хүниие хайрлаха сэдхэл тэдэндэ үгы һэн. Алахал гээ һаа, дүүрээ. Хитадуудые алажа байхын яһала харааб. Юунэйшые боложо байгаа һаа, дүрим ёһоо

жэншэдгүй сахиха. Эндэ Зүүн Хуурайдаймнай модо бэлэдхээ ха юм. Дабшалжа нуугаад, модо тайража байтараа, модоной өөр руунь унажа ябахые харабал, яашье гүйхэгүй. Нууһан зангаараал халаа, модондоо даруулаад... Хүмүүнэй байдал хэрзэги гээд, ами наһые юундэшье тоодогүй, сэгнэдэггүй юм хэн гү гэжэ япон Бадма хөөрэхэн юм, – гэжэ гуурһа нэгэтэ нүхэрнай Зоригто Бадмаев мандаа дамжуулаа бэлэй.

Үлэхэн наһаяа ямаршье ядамаргүйгөөр эдлэхэн юм даа, япон Бадма. Уран дархан хадаа захилаар юушье бүтээжэрхихэ. Хубсаһа хунараар, эдихэ уухаар дутаагүй. Гансал хүнндөө сонхоёо хайса бүтүүлээд, үүдээ шаб байса шэбхэдээд, хуушан совет радиолоёо хайша яшань мушхажа, «япон долги» олодог хэн ха. Япон хэлэ мартаагүй аа гүб гэжэ лабладаг байгаа юм гү, али Хингаан шадарай хилгана соогуур үрин- таран диилдэхэн япон үндэхэтэн мүнөө ямар байдалтайб гэжэ һонирходог байһан юм гү... Монголшуудые нэгэдхэхэ гэхэн үүсхэлтэй Үржэн Гармаевые хараһанаа, үймөө худхалаян соогуур үнэн бодото нууряа оложо ядаһан угсаата зоноо һанан, түүхын түбэрөөе дурдажа нуудаг хэн гү?

Дахинаа нэгэтэшье япон байлдаанай арга харуулаагүй юм гэдэг. Шалтагаан байгаагүй...

Американ Бадма

Эсэгийн дайнай сууряан – үнэн болоһон үйлэнүүд мүнөө болотор замханагүй. Домогууд болон далижаад, олоной сэдхэлдэ уурхайлан нуурижана. Түнхэнэй аймагай Жэмһэгһээ гарбалтай юрын сэрэгшэнэй зам хоморой эрьесэтэй байһаараа мэдээжэ юм. Үргэн Эхэ орон доторнай иимэрхүү ушарнууд дайралдаал хэн бээ, харин Буряадтамнай үсөөн лэ ёһотой – дайнай үни үнгэрхэн хойно гэртээ бусаха гээшэ.

...Дулма ахайн Бадма хүбүүн нураггүй үгы болоо гэхэн мэдээн 1943 ондо ерээ бэлэй. Тэрэ дороо яруултайхан мэргэд мэдэлшэдтээ хандаһан юм. «Хүбүүншни амиды, гэртээ бусаха» гэхэн юм тэдэнь. Бүри лаблаха һанаатай сэхэ бүхын хуу хэлэдэг хадаша таабайда ондоо нуурин ошобо. «Барянда байна. Саашань нэлэнхы уһа харанаб. Уһан замаар ошохо, тэрэл замаараа һөөргөө бусаха. Ерэтэрынь өөрөөл амиды байжа үзэ».

– Хэзээ юм, ерэхэ сагын?

– Һаяар бэшэ даа. Манан хаагаад харагданагүй.

Дайншье дүүрэжэ, ерэхэ зониинь ерэжэ, үгы зониинь дурасхаалай дэбтэрнүүд, хүшөөнүүд соо мүнхэлэгдэбэ. Дулма ахай заншаһан

янзаараа жэлдээ нэгэ дала түлжүүлхэдэнь, «Амиды зандаа» гэхэн нөөхил харюунь дуулдахаар хэн. Найдалаа бөөмэйлхөөр лэ ябаа, буряад эжы. Һү хаалиин хүндэ ажалай һүүлээр унтаридаа ороходоо, досоонь хэды хүндүүлхэй байбашье, маани мэгзэм мэтээр «Хүбүүмни ерэхэ даа» гээд шэбшэн дабтадаг байба. Байза, гансашье үдэр таһалдуулангүй хэлэжэ байхам гээд өөрөө шиидэһэн юм. Хүбүүнэйнгээ хүлөө хая шоройдожо ябаһан хаһыень һанана. «Эжы» гэжэ ээрэмшээжэ ямар эмжэгэнээр үгүүлдэг бэлэй. Хүдэр эрын бэе бэлхэдэ, хүнһөө дутуугүй, олон соо үлүү шуран хэн. «Дээрээ ортохоор бэшэ, гарасалдаад лэ ябаха байна» гэжэ Пүнсэг таабай хэлээ хэмнай.

Һүтэй һайхан сайнгаа дээжэ үглөө бүри ори ганса үриингөө бусажа ерэхын түлөө үргэдэг хэн. Үдэрэй туршада ажалаа хэжэ ябахадаа, мундарганууд тээшээ эзэлүүдгүй харасаяа хандуулжа, аман соогоо һүзэглэн шэбшэхэ: «Харгыдахи һаад тойбыень зайсуулыт, нютаг тээшэнь нюуртай болгыт, замынь наашань залыт».

Эжын эгэришэгүй этигэлэй хүсэн юм хэн гү, дайнай һүүлээр хори гаран жэл үнгэрһэн хойно зунай элдин сагта хүбүүнийнь нютагтаа хүрэхэ ерээ бэлэй. Хүл хөөрсэг, үймөөнэй болоходо, Ошор таабайн «Эжыдэнь дадхаажа, болгоомжотойгоор дууллагты» гэхэнийнь, залуухан хаалишан басаган модо мүргэхын наана гэртэнь гүйжэ ороод, «Үнинэй хүлээһэн Бадма хүбүүнтнай ерээ» гэжэрхёод, газашаа гүйжэ гарашаба. Үер баярта мэдээ үтэлһэн эжы яагаад дааха бэлэй даа. «Хэн ерээ гэнэт даа...» гэхээр газашаа һалиран гараад, гараа урдаһаань һарбайгаад ерэхэ ябаһан Бадмаяа харан сасуу мэдээгээ алдаад унашаба. Бадма нарай үхибүү тэбэриһэндэл эжыгээ орон дээрэ абаашажа табиба. Саг дары эмшэниие асарһанай ашаар лэ хүтшөөе һэргээжэ шадаһан юм.

Саяан уулын оройгоор сууряатаба гү гэхээр хүлгөөн болобо. Хаа холын заямха, гүүртэнүүдһээ хүнүүд гүйлгэлдэжэ ерэхэ байха юм. Ябаһан газартаа нүхэрие, хүбүүе, түрэлие хараагүй гүш гэлдэхэ зон дүүрэн. Олонойнь досоо, хөөрхы, найдал дахинаа һэргэхэдэл гээ бшуу. Бадмын гэнтэ эрьелдээд һөөргөө ябашаха юумэдэл, зоной ябаса удаан таһалдаагүй.

- Дайнай үедэ плэндэ орооб, дайнай һүүлдэ бидэниие Америкэдэ абаашаа. Оройтожошье һаань, зэмэгүйе мэдэржэ, Эхэ орондом табяа, - гээд, тобшо тэдыгээр хэлэжэ байһанаа, аха захатанай эрилтээр эхинһэнь хуу хөөрэхэ болобо.

Бадма Будаев Забайкалийн 321- дэхи дивизидэ дайшалхы замаа эхилээ хэн. Сталинграды хамгаалгын үедэ энэ дивизи суутай болоһон.

Олон хото нууринуудыг сүлөөлөөд, Тирасполь хото шадар довтолгодо орохоор бэлэдхэл боложо байба.

Нэгтэ хүни бүлэг сэрэгшэдтэй Бадма тагнуулда эльгээгдэн юм. Дайсанай ара талада ходорон гараад байтараа нүхэдын алуулхан, харин шархатахан Бадма плендэ абтахан. Лагерьнуудаар дамжан, Гамбург хотодо асарагдаад, газар дорохи заводто хүндэ ажал хэжэ байгаа.

1945 ондо американ далайн сэрэгэйхид лагерьта байхан зоние сүлөөлбэ. Илалтын үдэрэй мандаһанай удаа американ офицернууд Америкэ ошогты гэжэ идхалга хэбэ. Гэртээ бусаа хаа, Хойто мүлһэн далай руу сүлэгдэхэт, хосорхот гэбэ. Зунай дунда нарада сэрэгшэдыг океанай лайнерта нуулгажа, далайн саана абаашаһан түүхэтэй.

Түнхэнэй хүбүүд, Лопсон Дунзынович Тапхаев илангаяа американ Бадма гээд энэ ушар тухай хөөрэхэ дуратай бэлэй. Америкэ түби хаалгатай, ошохоһоо байха дурдаханышье хэлсээнэй байгаа ха юм. Нью-Йоркын портоо сэрэгшэдыг олон ондоо штадуудаар тарааба. Бадма Петерсон гэжэ наһажаал фермерэйдэ ажал хэдэг болобо. Яряанай англи хэлэндэ ябан-ошон нураба. Амяараа хоёр таһалгатай байра соо байдаг һэн. Телевизор, пылесос, холодильник мэтын хэрэгсэл анха түрүүшынхэ хараба, хэрэглэдэг болобо. Журам ехэ хатуу байгаа. Ажалдаа ахир хүнүүдыг фермер намнажа үлдэхэ эрхэтэй байхан юм.

Арбаад жэлдэ эндээ хүдэлөөд, Америкэтэй танилсаха зорилготойгоор ондоо ондоо штадуудаар хэсэн ябаһан, элдэбын ажалда хүдэлһэн. Санта-Мария хотодо наашаа ерэтэрээ удаан тогтожо байһан.

1966 ондо Зүблэлтэ гүрэнэй консульствоһоо (Сан-Францискада байгаа) Бадма Будаевта урилгатай бэшэг ерээ бэлэй. Дайнда хайшан гээд плендэ ороһоноо, баалалтын ямар ажал хэһэнээ, ямар байдалда байһанаа тодорхойгоор бэшэхыень дурадхаһан юм. Удаань хэрэгын Москвада харагдажа үзэгдөөд, Эхэ орондоо урбаагүй гэжэ элирүүлэн баталһан байна. Бадма Будаевта Зүблэлтэ гүрэнэй эрхэтэнэй паспорт барюулагдаба. Номгон далайгаар дамжан, Находко, Владивосток хүрэн, удаань поезддо нуужа, Слюдянкада бууһан юм.

Хори гаран жэлдэ хариин газарта ябахадаа, тэндэхи зоной хүн шэнжыг һайса ойлгоод ерэн. «Тэндэхи зон урдаһааһни уринаар энеэбхилээшье хаа, өөрөө амидархын түлөөл шармайха. Сэдьхэлээ нээхгүй. Харин манай буряад зон одоол дэлгэр, хүниг хайрлаха, туһалха. Ородууднайшье сэхээ байһан соонь хэлээд ябадаг абари зантай ха юм. Иймэ һайхан нютагтаа ерэжэ шадаха, үгыгөөш мэдэнгүй ябааб.

Урыда ороһон зомгооһон шэнги хойшо- урагшаа шэдүүлжэ... Саяан уулаяа нюдэнэйнгөө шэгшэгээр нэгэ харадаг хаа, эжынгээ дулаан үбэртэ нэгэ нэнгэжэ үзэдэг хаа, түнхэнэйхээрээ нэгэ зугаалдаг хаа гэжэ сэдхэхэб, хүсэхэб. Ута унжагар хүнинүүдэй үедэ унтангүй хэбтэхэдэ, одоошье зоболон, амидын тама бэлэй. Нойргүй хүнинүүдни тооложо барашагүй. Нютагтаа ерээд лэ налайжа садатараа унтадаг болооб. Эжыгээ зүүдэндээ харадаг хэм. Галаа хэргээн носоожо байна, шара тоһоёо галдаа үргэнэ, хүеэ орон дэлхэйдээ үргэнэ гэжэ... Нэгэтэ «Хүбаан» гээд шангаар зандарһандли хэлэхэдэнь, тэрэ зуураа хэреэд, зүүдэн ха юм гээд сорхирсо уйлашоо хэм. Нэгэшье дэмжэхэ, туһалха хүн хажуудах үгы. Амиды ябаһанайм үрэ бии юм гү гээд заримдаа һанадаг болооб. Эжымнил угаа хайратай. Уулзахын баяр үзэгдөөл хаань, эхэ нютагайнгаа агаараар амилаа хаа – энээнһээ үлүү юумэ үгы гэжэ сүхэртэрөө хүсэжэ, тэгүүлжэ ябааб» – гэжэ Бадма сэдхэлээ хүнгэлэн хөөрһэн юм.

...Эсэгын дайнай үеын буряад эжынэрэй мүхэшэгүй этигэлын мүнхын зула мэтэ. Саяан уулын хормойһоо Бадма хүбүүндээ амидаралай элшэ эльгээжэ байһан буурал эжын буян саглашагүй. «Хүбүүнтнай амиды» гээд, эжын зоригые дэмжэһэн хадаша үбгэдэй үрээл мүхэшэгүй.

Сосор Хээрэ

Сэлэнгын аймагай Тохой һууринһаа дайнда мордоһон Дабаа-Жалсан Калининска фронтдо дайралдажа ябаа. Нэгэтэ моридто обёос тараажа үгэжэ ябахадань, нэгэ морин һэрд гээд абья үгэбэ. Шэхэээ һэрмылгээд, нюдэээ зэртылгээд гайхан гэлынһэн янзатай Дабаа-Жалсаниие гэтэжэ байтараа өөрын мэдэлгүй урагшаа даб гэбэ.

Сэрэгшэн һэртэлзэһэн, үүрһээн инсагаалһан морин тээшэ харасаяа залан сасуу гайханандаа обёостой хүнэгөө алдажархиба. «Ай, энэмнай иигэхэдээ Сосор Хээрэ гээшэ гү? Бурхан зүг, юугээ харанабиб...» гэһэн сахилгаан бодол досоонь зурагас гээд, үер баярта абтан үгэлшэбэ:

- Хөөрхымни, Сосор Хээрэ ха юмши. Намаяа түрүүлэн танижархёош. Анханайш онсолиг нюдэтэй бэлэйш. Нам шэнгээ сэрэгтэ татуулаа ха юмши, – гэжэ үгэлһөөр, мориёо хажуу тээшэнь хүтэлжэ абашаба.

Голой эрьедэ, һөөг бургааһанай хажууда амьарлаад, халуун уулзалга болобо даа. Сосор Хээрэ дахинаа инсагаалба. Томонууд нулимса нюдэнһөөнь сэлсэгэнэн урдаба. Дабаа- Жалсаншье сэрэгшэн хүн, эрэгтэй хүн бээ барихаа оролдоно. Теэд эзэлүүдгүй гараһан нулимсаяа яахаби, хамсыгаараа аршаад лэ абана. Тиихэ зуураа

Хээрынгээ хоншоорыень, дэлһыень, ууса нюргыень, һүүл һамбайень эльбэнэ, хүзүүдэн тэбэринэ. Бамбагар зөөлэн уралаа тэрэнь сэрэгшэнэй нюурта, хүзүүндэ няана.

- Буряад хэлээ мартаагүй гүш, Сосор Хээрэмни? – гээд, харюу дуулаха гэхэндэл, асуугаад абаха юм. Хээрэ хуу ойлгоод, далай уярал үзүүлжэ багаа. Толгойгоо дохисогоон, туруугаараа газар сохёод-сохёод абана.

- Тохойгоо, Сэлэнгээ һанашообди. Юугээшье үзэжэ ябанабибди. Амитан адагуусан хүрэтэрөө нютагһаа холо дайнда ябаха гэжэ... Үхэр буушадай хажууда морид олон. Морин сэрэгэйхид гэжэ амяараа бүридэл бии. Полевой кухнида, госпитальдо морид хүдэлнэ. Үнэн зүб үгэл даа морид – эрдэни. Хээрэмни – эрдэнимни, – гээд, Дабаа-Жалсан голдо дүтэлөөд, альгаараа уһа удхажа, нюураа сэлмээбэ.

Сосор Хээрээшье нэгэ заа уушхарһан янзатай, миралаа долгин руу нэгэ заа гэтэн хаража байтараа уһа ууба. Томонууд нюдэн соонь хэзээдэшье тогтохогүйгөөр урдажа байһан гол толи соо мэтэ мирална. Энэ үедэ Сэлэнгэ голынь һанагдажа байгаа гү? «Нютагайнгаа хүниие абаһаар таяалби. Хэрбээ үүрһээгүй һаам, намаяа таниха һэн гү? Иигээд намдаа эмээл тохоод, хоюулан ябашадаг һаа, нютаг тээшээ...» – иимэрхүү бодол мухарюулаа гү, толгой соогоо, ухаатай морин?

Хэн мэдэхэб, уулзалгын, уяралай нулимса мэлмэрүүлһэн хүлэг мориной ухаанда ямар бодолой түрэнэниие? Хэлэжэ шадахагүй гэхэнэ бэшэ ухамайлдаг лэ байна ха юм уулзалга, ушаралые... Үгөөр дамжуулашагүй гуниг уйдхар нюдэндэнь тогтонхой. Хэзээдэшье нютагаа бусахагүйгөө мэдэрһэндэл...

Дабаа- Жалсан зүлгэ дээрэ обёос адхажа, Сосор Хээрээ хооллуулба. «Иигээд лэ бишни өөрын мэдэлгүй хадаа урагшаа дабшахам, машина хүлээжэ байна. Шим буу шуу, ашаа шэрэнээр, дайнай дархи харгыгаар зүдхэхэшни. Иимэл үйлэтэй хоёр байба ха юмбибди. Биш амиды мэндэ бусаа һаа, шамтайгаа уулзаһан тухайгаа хөөрэхэб даа адуушадтаа, нютагайнгаа зондо. Юундэ мориие адагуусан гэдэг бэ, адагуусан бэшэ, анда нүхэрниш. Намтайгаал адли нютагтайш, нэрэтэйш. Юртэмсын жама яаһан хатууб... Хөөрхым даа, баяртай!» – гээд, моринойнгоо хоншоорые эльбэжэ таалаад, тээ саана зогсоһон машина тээшэ гүйшэбэ.

Сосор Хээрэ хойноһоонь алдангүй хаража байгаа. Монсог нулимса дахинаа хасараарнь мэлмэрбэ...

Авторай ажаглалта. Энэ үнэн болоһон ушар. Рассказай герой Дабаа- Жалсан (Бадмаринчинов Дабаа Очирович) Калининска фронтдо

дайлалдажа ябаад, гурба дахин шархатажа, нютагаа бусажа ерэхэн. Сосор Хээрэтэй болоһон уулзалга тухай Шобогор Дашада (Очиров Даша) хөөрэхэн байгаа. Дайнай газарһаа амиды мэндэ ерэхэнэй удаа 1947 ондо Николай хүбүүтэй болоһон. Энэ хүбүүндэнь – Буряадай элитэ сэтгүүлшэн Николай Дабаевич Бадмаринчиновтэ абынь – Дабаа – Жалсанай хөөрөөе Шобогор Даша дамжуулһан түүхэтэй.

Хальмаг аялга

Бадма гэхэн буряад нэрэ ородой Иван гэхэн нэрэшүү үндэхэтэнэй шэнжэтэ нэрэ мүн. Домогууд соошые Бадманууд олон гүб даа.

Эгээл иимэ нэрэтэй хальмаг сэрэгшэн дэлхэйн хоёрдохи дайнай гал бурма руу шэдэгдээд, бусалжа байһан эрьюулгэ соогуурнь амидын тама үзэжэ гараһан. Плендэ орожо, яһанайнгаа ябтайса хара ажал хэхэн. Концлагериин гуримда хашагдабашье, хатуу зоригтойгоор туршалгануудые дабаба. Заримдаа энэ юртэмсэдэ юунэйшые боложо байһые мэдэрхээ, мэдэхээ болишоод, дүжэршөөд ябадагыше саг бии байгаа.

Гэбэшье Хальмагайнгаа талада хүдэржэхэниинь юм гү, хашалан үзэхэн угсаатанайнгаа таһаршагүй хубинь байһандаа юм гү, Илалтын үдэрэй мандатар бүгэдые тэсэжэ гараа. Теэд плендэ байһан хүнүүд саашанхи үйлэ хубимнай амаргүй гэжэ мэдэжэ байгаа.

Америкын оккупационно сэрэгүүд дайнай дүүрэхэдэ, идхалгынгаа ажал эршэмтэйгээр ябуулһан. «Зүблэлтэ засагай урда гэмээе сагааруулхын тула Хойто мүлхэтэ далай руу сүлэгдэхэт. Тиимэхээ сүлөөтэ Америкэ ошогты» гээд, үдэр хүнигүй идхалга хэбэ. Хэдэн азиат хүбүүд бүлэглөөд, хамтын шийдхэбэри абаба. «Үлөө хаа, бултадаа, ябаа хаа, бултадаа» гэлдэжэ, шахаа тангаригаа үгэлсэбэд. Хальмаг Бадма яаха бэлэй... Хэдышые досоонь бусалжа байгаашье хаань, нютагтаа хүрэнгүй, хамалганда гарахаб гэжэ ханахадань, эбсэмээр бэшэ байба.

Мантан томо лайнерта хэдэн зуугаад пленэй сэрэгшэдтэй һуужа, шэнэ, мэдэгдээгүй газар тээшэ зорёо һэн. Тэндэ хэн алтан халааша бэлдээд байхаб даа. Штадуудаар тараагдажа, нөөхил барлаг богоол мэтэ хүнэй зараса боложо, амьяа арайл тэжээжэ ябаа. Одоол хабарай уры руу хаягдаһан зомгоол мэтэ...

Бадма сэдхэлээрээ уян хүн байһан юм. Багаһаа хүгшэн эжынгээ «мухалагтай тэргээрээ мухарижа ябадаг» нүүдэл байдал тухайгаа хөөрэдэгынь сэдхэл соонь шэнгэшэхэн. Зүүнгарай талаһаа бамба сэсэгүүдээр халбарһан Бумбын орондо нүүжэ ерэхэмди гэжэ Хүүхэн

нэрэтэй хүгшэн эжын түүрээдэг хэн. Агуухэ Чингис хаанай мүндэлхэн газарые яахадаа орхихон юм, тэмсээд- тэнсээд тэндээ байхагүй гээд бодожошье үзэдэг хэн.

«Анхандаа талада тохорюунууд хатардаг байхан юм. Бишни багадаа нэгэ дахин харахан хүм. Хүн тэрэниенъ нажааж, хатар соо дамжуулха гээ наа, шадахагүй. Газар- эхэ зондоо налархай байгаа. Жэжэхэн, уяхан могойнуудшье ногоон соо хүрэн нагад хатардаг хэн. Хүниие хадхахагүй, хорогүй. Нариихан аргамжа шэнги, наранда ялагас гэхэ. Юундэб даа, эдэхэн могойнуудые талымнай эзэд гээд ханадаг байгаа. Урданай үльгэрэй аянга, Жангарай аялга хүндэ туналдаг гэдэг. Бурхадтаа, Сагаан Үбгэндөө мүргэжэ, зальбаржа ябаха хэрэгтэй», - гээд, бурханайнгаа урда зулаяа бадараадаг хэн, Хүүхэн төөдэй.

Хүгшэн эжын абаралта зула Бадмын ханаанһаа нэгэтэшье гараагүй юм. Бадаржал байха. Тохорюунууд хатаржал байха. Бамба сэсэгүүд ягаа – улаан, шаранууд – халбаржал байха. Талын амиды зуланууд мэтэ. Эдэ дүрэнүүд лэ Бадмые хари холын Америкэдэ сэдхэлыенъ дулаасуулжа, хүтэлэн залажа, абархан байжа болоо.

Наһанайнъ хани Янжина хамганиинъ, Бимба хүбүүниинъ ходо ханагдаха. Зүүдэндэнь ерэхэ. Хамалганда ороһон арадайнгаа зоболонгыешье хубаалдажа, даалсажа байхан мэтээр өөрыгөө ханаха. Арадайнгаал таһардаханиинъ ха юм. «Намайгаа үни хада мэдээгүйгөөр үгы болоо гээд, Янжинамнишье наһанай ондоо нүхэр олоо юм бээ. Хүбүүмни гоёор дууладаг хэн. Янжинын талаһаа дууша угаа дахаа. Мүнөө 25 наһатай хүн юугтэ хэжэ ябана хаб даа» гээд хайрлан шэбшэхэ.

Түрүүшээр Бадма бараг газарта хүдэлөө. Модошо дарханай ажал хэдэг байгаа. Һүүлдэнь талаан буруутаж, хатуу хахир хүнэй зонхилдог газарта ороо. Сугтаа ерэхэн нүхэдэйнъ олониинъ наһа бараа. Эхэ ороноо, нютагаа хараха аргагүйһөө, гай гашуудалһаа олонхинъ халаал даа. Бадмын досоошье уйтарһаар уйтараад, муудажэ эхилбэ. Эсэсни ерээ гээд лэ үдэр бүри бододог болобо. Үглөөгүүр хэрхэдээ, нөөхил байдални гү гэжэ ханаад уй хайгаар сэдхэлынь халиха.

«Хүнэй сиидэм тэнгэри хаража ябанхаар, өөрын хүхэ огторгойе нэгэтэшье хараа наа, амар үхэхэ хэн хаб даа» гээд, харанхылһан сэдхэлдээ бодохо.

Эгээл иимэ зүрилдөөтэ мэдэрэлдэ байхаданъ, абаралта мэдээ ерээ хэн. Америкэдэхи Зүблэлтэ гүрэнэй посольство ээлжээтэ бүлэг зониие Эхэ орондонъ эльгээхэ гэхэн шиидхэбэри гаргаханаа дуулгаа. Иимэ юумэ хүлээгээгүй Бадма Иринчинов гэнтын энэ баярһаа сошоһондоо... хэлэгүй болоһон юм.

...Ленинградта консерваторидо нуража байһан хүбүүнийнь эсэгээ угтаба. Хэдэн нара урид консерваторийн захиргаан Бимбые дуудаж, хилын саана түрэлтэй гүт гэжэ асуугаа һэн. «Үгы» гэхэдэнь, Бадма Иринчиновэй дүрэ анкетэтэйн харуулба. «Тиимэ, эсэгэм» гэжэ мэдэрбэ.

Одоошье зочид буудал соо түүхэтэ уулзалга болобо. Үнгэрһэн жэлнүүдэй ашаа тээһэн, эсэһэн зобоһон эсэгээ хараад, Бимбын сэдхэл хайрлалаар дүүрбэ. Хүргэжэ асарһан зониинь абатнай юумэ дуугарнагүй, аргынь оложо, эмнэжэ заһана аабзат гэбэ. Бадма юумэ хэлэхэ гээд, ээрэд гээд саашань биранагүй. Гараараа зангажа, юу хээ хэлэхэ һанана. Тээд шортоо... Зочид буудалай хоол баридаг газарта Бимба абаяа эдээлүүлбэ.

Бимбын нүхэр Ким, ород хүбүүн хэлэбэ:

- Шоковая терапия нужна. Он должен или непомерно удивиться, или услышать что- то прекрасное, родное... Давай споем, мы же певцы.

- Ньютаг ороной дуун хэрэгтэй. «Катюшаа» сугтаа дуулая, саашань би хальмагаар дуулахаб, - гэбэ Бимба.

«Катюша» эдэлбэ. Бимба удаань домбра абажа, «Зула» гэһэн дуу ханхинуулба.

Аба, эжын зула
Аригуун таладаа бадарна,
Аян замые гэрэлтүүлнэ,
Амгалан байдал үрэнэ.

Эжы, абын зула
Энхэ таладаа бадарна,
Элшэ туяа гэрэлтүүлнэ,
Эршэ хүсэ нэмээнэ.

Абаяа эзэлүүдгүй шэртээд абана. Бадма тэрэл хэбээрээ һууһан зандаа. Хүбүүнэйнгээ эды зэргын һархагар мандагар эрэ болоһоные һайхашаан һууна хэбэртэй. Шарайнь урилгы болоо.

- Аба, гоё дуун гү?

Бадма толгойгоо дохино.

- Үшөө нэгэ дуун:

Зүүнгарай дайдаңь
Зүнгыем татаа, яагаа бэ,
Зүндөө таатай шамтайгаа
Зугаалһайб гэжэ һаналайб.

Ойрадай дайдаңь
Ухааеи татаа, яагаа бэ,
Урин зулгы шамтайгаа
Уулзаһайб гэжэ һаналайб.

Үдын һүүл багаар Янжина самолёдоо буужа, ерэхэ ёһотой байгаа.
Бимба энэ мэдээсэлээ нюуд гээд байба. Домброёо дахинаа зэдэлүүлбэ.

Һарата һүнийн һалхин
Һанаа сэдхэлыем хүлгүүлээ,
Эхэ оронтоёо хахасахадаа,
Эльгэ зүрхэм хүмэрээ һэн. –

гээд, дуулажа эхилхэдэнь, эжынь ороодерэбэ. Хайрата һамгаяа хорёод
жэлдэ хараагүй Бадма тулгардашаба хэбэртэй. Янжина урданайхидаа
адли залуу хонгор нюдөөрөө үбгэн тээшээ найдалтайгаар хараба.
Хоюулан тэбэрилдэбэ. Досоогоо бүглэршөөд байһан хоёр Бимбынгаа
дуугаа үргэлжэлүүлхэдэнь, һуугаад шагнабад.

Араһаа үлээһэн һалхин
Аюул ехэтэй байгаа һэн.
Ууган нютагаа һанахадаа,
Уйдан – уйдан ябаа һэм.

Дорноһоо үлээһэн һалхин
Дахаад намайе һалаагүй,
Дуулим талаа һанахадаа,
Дотороол уйлажа ябаа һэм.

Домбрын шэдитэ хүгжэм, һанаа сэдхэлынь эгээ элишэлһэн дуун,
Бимбын угтамжань, эсэсэй эсэстэ Янжинын орожо ерэхэниинь – эдэ
бүгэдэ Бадмые аргагүй ехээр доһолгообо. Нюдэндэнь нулимса мэлмэрбэ.
Хүбүүгээ, һамгаяа тэбэреэд, гурбуулаа нэгэ мүһэн уйлалдашаба.

– Инагни, хүбүүмни... – гээд, өөрөөшье мэдэнгүй ама гаражархиба.

– Аба, дуугарбалши! Яаһан бэрхэбши! – гээд, хүбүүниинь абаяа
дахинаа халуунаар тэбэрибэ. – Эжы, абамни мүнөө болотор үгэ
дуугараагүй ха юм. Түдэгэсэндөө юм гү...

Янжина ушар ёһо абаһаар ойлгобо. Үбгэнэйнгөө саһаа урид
бууралтаһан үһые эльбэбэ.

– Бадма, мүнөө душта орожо, бээ сэлмээ. Сай шанаһуу.
Хальмагайнгаа шанаһан хужартай мяха, даһалһан саала, амтатай
жэмэс – хуу асарааб. Хүбүүд, хүгжэмөө зогсоожо, хөөрэлдэжэ һууя, –
гэбэ Янжина.

– Мүнөөдөө абада олон асуудал табиһанай хэрэггүй. Ехэнхиинь

шагнаад лэ нууг. Дуугархань хайшаа орохо нэм, – гэнэ Бимба.

– Зүб, хүбүүмни. Наймаанай газарта ошожо, абадашни тааруу үмдэ хубсаһа абахабди. Нэгэ хэды хонохобди. Концертдэтнай ошохобди. Тиигээд лэ нютагаа зорино бээбди, – гэнэ эжынь.

...Мэндэ мэдээгүй эды саг соо үгы болоод, бии болошотон үбгэнэйнгөө элүүр харуул ерэнхэндэнь эхэнэрэй, эжын сэдхэлһээ хэмгүй ехээр баясана. Ашяа хараха сагтаа ерээл даа. Аша туһаая гэр бүлэдөө үзүүлхээр ерээл даа. Амидын баяраа амсажа ябахаар ерээл даа.

Талада тохорюунууд хатарна,

Бамба сээсэгүүд халбарна.

Тамын зоболоной удаа

Инаг дуран шэнээр мүнделнэ...

Сэрэгшэн Сэрэнэй хуби заяан

Эсэгын дайнай үедэ буряад сэрэгшэдтэй болоһон ушаралнууд тухай хөөрөөгөө үргэлжлүүлхэмнай. Жамсын Сэрэн хүдөөгэй Хада Булаг нууринһаа 1942 ондо дайнда мордоо бэлэй. Дайн байлдаанай үедэ шархатахадань, нютаг тээшэнь, Улаан- Үдэ руу госпитальдо эмшлүүлхыень эльгээһэн юм.

– Налархай хайн зантай буряад хирург операци хэнэн. Түмэрэй түгдэрхэй эльгэндэш шаагданхай, нуурижашоод байна. Сэрэгтэ ябажа шадахаяа болёо гэжэ үнэмшэлгэ саарһа бэшэжэ үгэхэ аргатайб гэхэдэнь, арсаа нэм. Бүхы зоной гарта набартаараа ороод, дайсанаа даража байхадань, хүдөөдэ үлөөд, хүгшэд, үбгэдэй нюур шарайшалжа нууха гүб? Үгы даа, барагшажэ эдэгээб, фронтдоо бусахам гэхэдэм, арбан үдэрэй амаралта үгэнэн юм. Нү тараг, тоһон дээрэ бээ тэдхэ гэ бэлэй, – гэжэ Сэрэн ахай хөөрэнэн юм дүтынгөө зондо.

Арбадахи үдэртөө ябаха ёһотой байтарынь нагасань наһан болоод, хүдөөлгэндэнь байжа, нэгэ үдэрөө алдажархиба. Энээн тухай нютагай милиционер Боржоон шууд дары аймагай военкоматда донгодон дуулгаба. Сэрэгэй үеын хууляар гурим журам сахигшын мэдээ хараада абангүй байхын аргагүй бэлэй. Энэ донгодолго – мэдээн Забайкалийн сэрэгэй округто дамжуулагдаа нэн.

Хаалтада ороһон Сэрэн яаха бэлэй? Юуншы гэжэ бодоо наань, болохо юумэн болоо. Үйлэ хубиингаа ямараар эрьехые юрэл таамагшалжа, бээ тамалжа нууба. Уданшыегүй эгсэ эрид шийдхэбэрийн абтаһан тухай мэдээжэ болобо. Ерэхэ ёһотой сагтаа ерэжэ шадаагүй, сэрэгһээ хулжаһан дезертир гэжэ сэрэгэй трибунал шийдхэбэ. Штрафной

батальондо оруулха гэхэн эсэсэй шийдхэбэрийн гаргагдахада, адагай яндан нохосые буудаһандал буудаагүйнь болоо, дайлалдажал гарахаб гэжэ шүдөө зуугаа һэн.

...Полевой кухни борщ асаранхай, фронтовой 100 грамм түмэр кружканууд руу юулэгдэнэ.

- Байлдаанда орохомнай ха. Зуун хүнһөө таба- арбаниинь үлөө хаа, болоо. Эдэ азатайшуулай тоодо орохо аа гүбди, а, Сэрэн, – гээд, түрүүшын үдэрнүүдһээ танил болоһон Сенька нүхэрынь таамагшалан хэлэнэ.

Сенька Рязань шадарай бишихан һууринһаа юм. Сергей Есенинтэй түһөөгөөрөө адлирхуу. Шаргал үһэтэй, сэнхир хүхэ нюдэтэй.

- Эжыгээ үшөө хараха гээшэ гүб? Мүнөөдэр гарасалдаал хаа... Хэзээ нэгэтэ иигэжэ амин дээрээ байхаб гэжэ ой ухаандамнишые ороогүй юм. Есенин харин хуу ойлгоод байгаа. Амидарал, үхэл...

Хүгшөөмни, үшөө амиды гүш?

Бишые амидыб. Мэндэ шамдам, мэндэ.

Хуушарга дэгэлхэнээ үмдөөд,

Харгыда ходол гарана хаш.

Шамаяа харангүй үхэхэгүйб...

Тиимэ, Сэрэн. Эжыдээ хүрөөд лэ, алдалаад унуужаб. Харин ши юун тухай бодонош?

- Өөрэгүй эжы, аба тухайгаа. Олон үхибүүтэй болоһойб гэжэ хүсэдэг һэм.

- Шим намһаа холо саагуур харадаг байнаш...

Уданшьегүй тулалдаан эхилшоо. Таба хүрэдэгэйнгөө һомоной дууһахада, Сэрэн нюдэ балай урагшаа жүдхэжэ, винтовкынгоо ута жадаар хадхажа, сэмгээрнь сохижо, дайсанаа хүнөөнэ. «Дезертир гээ гүт? Наһан заяандаашые дезертир бэшэб» гээд бодохо бүрээ досоонь урма хүсэн нэмэхэдэл гэнэ. Буряд хүбүүд хэзээшые дезертир байгаагүй юм.

Үнэндөө, Сэрэн түрэхэ гарахын түргэдүү зантай, сухалтай хүн һэн. Нэгэ юумэнэй болоо хаа, номгон түбшэн хүнэй һаял ухаалдижа ядажа байхада, Сэрэн гурба урбалдаад- эрьелдээд, болошотой, үгышые юумэ хэжэрхёод оохиргожо байха. Харин энэ байлдаанда түргэдүү шумууһаниинь лэ абараа бэлэй. Буугайнгаа жада, сэмгые хэрэглэжэ шадахагүй хаа, халахал һэн бээ. Хүлһэ һалһан һабаржа, тоһо шорой урьжа, нюдэ бүглэнэ. Үсэд нюдэлдэһөөр зандаа. Мухар нюдарга гээшэмнай энэл ха юм гэхэн эсэсэй бодолдо абтаад, саашань юушые һананагүй. Шархатаад, окоп руу унаһаһан байгаа. Мэдээ ороходоо – госпитальдо.

Тэрэ байлдаанда Рязаниин Сенька мүн лэ шархатажа, амиды гарасалдаа.

- Сэрэн, шамайе дууряжа, олон үхибүүтэй болохоб гэхээр тулалдаанда ороо нэм. Тэрэм туһалаа ха, - гээ бэлэй, хахасаха үедөө Сенька.

Энэ удаа Сэрэн Будаев удаан саг соо госпитальдо хэбтэжэ, бэеын байдлаар дайралдаха аргагүй гүүлэжэ, Буряад орон руугаа зорёо нэн.

Нютагтаа бусажа, үдэр хүнигүй ажалда ябажа байхадань, Улаан Одоной орден военкомадаар дамжан ерэхэн юм. Нэрээс сагааруулхаһаа гадна Эхэ оронойнгоо үндэр шагналда хүртэхэндөө омогтойл бэлэй, сэрегшэн.

Нютаг соогоо эрын дээжэ хүн юм нэн. Эмниг мори хургахадаа бэрхэ. Сэрэн жороо, Сэрэн гүйгөөшэ нэрэтэй морид сууда гараа. Өөрөө гоёор дуулаха. Дуу дуулахадань, Тураасгайн тала хайхашаан таашааһан мэтэ хэбшээ халхинда сэсэгүүдээ гунхалзуулан талмайрха. Басагад, эхэнэрнүүдшье дуугайхан дурлашаха Сэрэндэ. Теэд эрид хэрзэги занһаань нилээн лэ далтирдаг нэн. Уян сэдхэлтэй нэгэл хүүхэн далтираагүй юм. Үбһэ хуряалганай үедэ сомоо оройлжо дүүргэжэ байһан Сэрэниие ооглобо:

- Сэрэн, зон хуу ябашоо юм байна. Сомоо оройлолсоһуу. Аргамжаяа барид гэ.

Иигэжэ сомоогой орой сэмсэгэр болоторнь жэгдэлбэд. Инаг дуран сомоогой оройдошье, газарһаа дээрэхэнэ, үүлэнһээ дорохоно мүндэлдэг юм бэлэйл. Долоон үхибүүд хойно хойноһоо һубарья. Сенька амиды үлөө гү, хэды үхибүүтэй болоо хаб гээд бодохо заримдаа. Бэшэг бэшээдшье үзэхэйб гээд ханадаг аад, ябан- ошон мартагдаа.

Иигэжэ ажабайдалдань бүхы юумэнэй гуримшаад байхада, нэгэл шэртэхэн нүдэндэнь тороһон, сэдхэлдэнь харлан шэнгэхэн шэнги бэлэй. Яаха бэлэйб гээд һуури байраа оложо ядахадаа, мориндоо һуугаад гүйлгэшэдэг нэн. Дайнай үедэ донгодожо, хаалганда оруулһан Боржооние эзэлүүдгүй бэдэрдэг нэн бэээ. Хараал хаа, мориёо түргэдүүлжэ, хажуугаарнь гарахадаа, ташуураар толгой түрүүгүй хэдэ орёолгоод гарашадаг нэн. Боржооншье айдаг болонхой, һүүлэй һүүлдэ аха дүүнэртэнь гомдолоо мэдүүлжэ, болёогүй хаань, түрмэдэ һуулгахам гэбэ. «А, нэгэ дахин һуулгаад, үшөө ханаатайбши? Яндан даһаа!» гэжэ Сэрэн бүри шангарһан ха. Иигэжэ досоонь бүлэнтэшөөд ябаһан үбшэнөө тараадаг байһан юм гү, али Боржоонтой нэгэ газарта, нэгэ агаараар амилжа ябахань бүтэшэгүй шэнгээр ханагдадаг юм нэн гү – нилээн удаан сагай үнгэрхэн хойнол уушхаран татаһан ха.

- Сэрэн, улаан сурба үхибүүдтэйш. Үнөө нэхэжэ ябахаа боли. Эдлэхэ үйлээ шамтай, шамгүй амитан эдлэхэл юм бээ, - гэжэ абынгаа хориходо, буурантуу болоо нэн.

Тураасгайнгаа талада дуугаа дуулажа ябахадаа бодоно: «Дайн үгы газарта дайсаниие дараха гэнэ гүб? Энэ буруу. Хүүгэдтээл захиha хэрэгтэй: хүнэй харгыe хүндэлэн бү хаажa ябагты, хүнэй нэрыe бү гутаагты гэжэ... Абын хүбүүн ха юмбиб, аба хаба байха намда гээд лэ арбагашахаа болихом. Энэ үдэрhөө...»

Тэрээнhээ хойшо Боржоониие хаана нэгэ тээ харабал, өөрөө зайсадаг болоо нэн. Өөрынгөө түргэдүүhээ өөрөө зүрхэ алдадаг нэн бээ.

Үхибүүд үндыжэ байгаа. Шэнэ гэр барихаа ой соо модо отолжо байба. «Бээ гамнажал ябахаш, досоогоо түмэрэй түгдэрхэйтэйш, аюултай», - гэжэ буряад хирургын хэлэhыe ханажал ябаа. Теэд гэр бариха гэжэ байгаад, шадалаа шабхаагүйдөө яалай? Эльгэн соохи түгдэрхэйнх хүдэлшөө. Ойhоо буулгатарынх, эмшэдыe асартарынх – саг үнгэрөө, абаржа шадаагүй. Мэнэ 40 наhа хүрэхээ ябаа.

Отолхогүй модо отолоо гэжэ үзэлдэ ороо. Теэд аяар хорин жэл үнгэрhэн хойно дайнай үлэгдэл, дайнай суурьян иигэжэ хохидуулаа. Сэрэгшэ, моришо, дууша Сэрэн шэнэ гэрээ барижа үрдеэгүй, шэнэ мори hургаагүй. Шэнэ дуу дуулаагүй. Ашанар, зээнэрээ гар дээрээ үргөөгүй.

...Тураасгайн талаhаа hэбшээлжэ, Сэрэн ахайдал бата хүдэр хүбүүн гоёор дуулаhаар ерэжэ ябана. Абынгаа эхилhэн гэр барижа дүүргээд, Сэрэн хүбүүтэй болоод, таладаа баяраа мэдүүлэн харайлгана ха юм.

Александр Невскийн орденоор...

Агын тойрогто 1970- аад онуудта Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай ветерануудые хүндэлэн ёһололгын үедэ домогто иимэ ушар элирһэн юм.

1941 ондо нэгэ буряад эхэнэр ори ганса хүбүүгээ дайнда мордохуулба ха. Маани мэгзэм хайн мэдэхэгүй ушарһаа «Гончик сум!» гэжэ шангаханаар уншаад ябаарай гээд захиһан байгаа. Брестскэ хэрэм, Москва, Сталинград хотонуудые хамгаалгада, Курска дүхэриг шадар – булта байлдаануудта хабаадалсаад лэ ябажа байна. Полкын бүхы сэрэгшэдэй «Ура!» гэжэ хашхархадань, тэрэ буряад «Гончик сум!» гэжэ һүүхирдэг байба.

Хоёр жэл үнгэрһэн хойно сугтаа дайнда ороһон нүхэдын хуу алуулһан, гансал тэрэ буряад амиды үлэлһэн байгаа. Нэгэтэ хажуудань ябаһан ород сэрэгшэн асууба:

- Ши «Ура!» гэхын орондо нэгэ ондоо юумэ хашхарнаш. Буугай тобшоһоо хамгаалха тарни хэлэнэ ёһотойш. Намайгаа хургыш!

- Гончик сум гээд аһан ехэ найдалтайгаар һүүхирээд, байлдаанда ородог байгыш даа, - гээд, буряадын зааба.

Ээлжээтэ тулалдаанда орожо ябатараа, тэрэ ородойнгоо хойноһоонь гүйжэ ябаад:

- Гончиков! Гончиков! Гончиков! – гэхыень дуулаба.

Буддын шажанай тарниие иимээршые үгүүлһэниинь тухатай байжа, буугай номондо тэрэ ород дайруулаагүй һэн.

Дайнай түгэсэхэдэ, энэ полкдо маршал Рокоссовский ерэбэ ха. Дайшалхы замаа анхандаа эндэ эхилһэн байгаа бшуу.

Сэрэгшэд жэрылдэн зогсожо, полкын туг үргэгдэбэ. Рокоссовский асууба:

- Дайнай түрүүшын үдэрнүүдһээ энэ полкдо алба хэжэ байһан хүн бии гү? Найдал багахан, гэбэшье бии һаа, урагшаа гарагты!

Тиихэдэнь нэгэтэшье шархатаагүй, оборготоогүй тэрэ буряад урагшаа гараба. Рокоссовский уяржа, гарын шангаар адхаад тэбэрибэ. Тиин өөрынгөө сээжэһээ Александр Невскийн орден абажа, буряад сэрэгшэнэй гимнастёркодо зүүлгэбэ. Энэ орденоор гансал офицернүүдэй шагнагдадагынь һаа, юрын сэрэгшэнэй дайнай тама соогуур амиды гарасалдаһанайнь түлөө шагнаа бшуу.

Нэрэ зэргэһээ арсаа

Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай үедэ онсо шалгархан нэгэ буряадта Советскэ Союзай Геройн нэрэ зэргэ олгохо гэжэ шийдхэбэд. Харин тэрэ буряадын таһа арсаба. Армиин особый отдел гэхэн бүридэлэйхид энэ ябадалаа тайлбарилжа бэшэхыень дурадхаба. Тэрэ буряад иигэжэ бэшэбэ:

«Би буддын шажан баримталдагби. Амида амитаниие алаха гээшэ хорюултай гээд нургаал соонь хэлэгдэдэг. Теэд энэ аймшагтай дайнда Эхэ ороноо хамгаалжа, үйлын үриие нимгэдхэлсээб. Удангүй дайн дүүрэхэ, амгалан байдал тогтохо. Тиихэдэнь би өөрынгөө, хубиингаа үйлын үриие амсаха болохоб. Энэ ехэ үндэр нэрэ хүнүүдые хюдаһанайнгаа түлөө олооб гэжэ хүүгэдтээ харуулжа ябаха дурамгүй. Дайн тухай дурсалга энэ нэрэ зэргэтэйгээ сугтаа дайнай болоһон талмайда үлэг лэ даа».

Игорь Мухановай «Дождь из цветов» гэхэн номһоо оршуулагдаба.

Амбайн үрээл

Зүүн Бээдэ Калинин колхоз анхандаа байгаа. Гушаад онуудта ехэ зиндаатай Сүмэрэн амбай хаанаһашьеб ерэжэ, эндэ байрлаһан юм. Хамалган хашалганай хатуу үе һэн.

Нэгэтэ Сүмэрэн амбай хүршэ Алцаг нютаг нюудагаар ошоод ерэхэ хэрэгтэй болобо. Харсаа дээрэ харуул шанга, шубуунайшье нийдээд гарахын аргагүй гэхээр шалгажа байдаг байба.

Үлэгшэн нютагай арбан долоон наһатай хүбүүн Ринчинжаб Очиров хүргэжэ ошоһуу гэжэ дурадхаба. Тиин Харсаагай харуулай аманда орошохогүйн тула хойгуур, хада соогуур амбайе дахуулан, шэдхэ шэрэнги газараар, ой соогуур нилээн ябажа хүрэхэд. Харгыдаа Ринчинжаб Сүмэрэн амбайнгаа ундыень харяалгажа, дүмэжэ хүтэлжэ ябаад, хүрэхэ газартань хүргэһэн ха.

Ринчинжабай һөөргөө бусахаа байхадань, амбай үрээл табижа үдэшэһэн:

- Гэртээһайн ябажа хүрэ. Гансашье энээхэн замдаа бэшэ, наһанайнгаа замда абаралтай, этигэлтэй ябаарай!

Эсэгын дайнай эхилхэдэ, Ринчинжаб сэрэгэй алба гаража үрдинхэй байгаа. Баруун фронтдо дайралдаа. Нютагайнгаа Занын Лубсантай ээм ээмээ түшэлсэн ябаа. Бүлэг хүбүүд плэндэ абтаһан юм. Тэрбедээ.

Лубсаниинь шархатаһан байжа, харгыдаа амияа табиба. Ринчинжаб Белоруссида сержантын нэрэ зэргэтэй дайгаа дараһан, даагаа һүүлдэһэн. Сэрэгэй эдее хоолоор хангадаг складые даагшаар нэгэ хэды соо хүдэлөө. 1946 ондо албанһаа табигдаһан.

Ринчинжаб Цыдемпирович Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай II шатын орденээр, Октябрийн Революцийн орденээр, олон тоото медальнуудаар шагнагдаһан габыатай.

Сүмэрэн амбайн үрээл абарһан, амар мэндээр нютагынь бусааһан гэлсэдэг. Ринчинжаб Цыдемпирович колхоздоо бригадираар габыатайгаар хүдэлжэ гараһан.

Эрэлхэг сэрэгшэн, энэрилтэ санаартан

Даша- Дабая Доржиевич Уржанов Санага нютагһаа гарбалтай, 1911 ондо түрэхэн намтартай һэн. 1930 он болотор Санагын дасанай санаартан байгаа. Коминтернын колхоздо хүдэлжэ байтараа хашалган хамалганда орожо, бэшэгээр харилсаха эрхэгүйгөөр сүлэлгэдэ ябуулагдаһан юм.

Холын хойто Туруханска хизаарта сүлэлгэдэ байһан. Шэмэрүүн хүйтэн һүни газар гараха гэбэл, үргэлжэдөө татаатай бүдүүн проволокотой баряад ябахаш, үгы һаа төөрижэ, зууража үхэхэш гэжэ нютагайхидтаа хөөрэдэг һэн. Удаань Алтайн хизаар руу эльгээгдэ, колхоздо хүдэлөө.

Эндэхээ Эсэгийн дайнда абтажа, стрелково 409- дэхи полкын бүридэлдэ Сталинградска тулалдаанда оролсоһон. Германийн газар дээрэ дайгаа дүүргээ.

Дайнай удаа хоёр жэл Минск хотые хэргээн бодхоолсоһон. Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай II шатын орденээр, «Германие илаһанай түлөө» медалээр шагнагдаһан.

Иигэжэ Даша- Дабая наһанайнгаа ехэнхи хубиине нютагтаа бэшэ, хари газарта үнгэргэхэ үйлэтэй байгаа.

Хамалганһаа сүлөөлэгдэһэн тухайнь нимгэхэн шэмхэ, альган соохоно багтахар саарһан үгтэһэн. Аяар арбан жэлэй гэршэ – энээхэн саарһан гэжэ үнэншэхөөр бэшэ бэлэй.

Үлэгшэн нютагта түбхинэн, хоёрдохой һамгаяа – Цырен- Ешые абая. Зондоо тухатай, хандаһан хүнүүдэй замыень аргалан заһажа, аршаан, адис хайрлажа байдаг һэн. Эрэлхэг сэрэгшэн, энэрилтэ санаартан тухай дурсалга иимэл даа.

Нарата хүнийн үлгэрлиг

Зүүн тээхээ шугылиг эрид хабсагайтай, баруун тээхээ таряалангай талмагар талмайтай Хуhalуур тээшээ Цыден- Ешэ яаралгүйхэн алхална. Арбан табанай харын толондо ялалзан сайбалзаһан саһан, сэнхирлэн сэнхэгтэһэн оршолон ямар нэгэн үлгэрлиг орониие хануулһандал. Энэ үзэгдэлһөө харган хүрдэһэндли мэдэрэл досоонь түрэжэ, ондоо түби соо орошоод ябаһандал...

Бурхандаа мордохон Буда абынь хөөрэдэг байһан домогууд энэ сэнхир оршолон сооһоо нийдэн ерээд, сэдхэл соонь уурхайлшаба хаяа? Нарайхан дальбараануудтал далияа хэрсэгэнүүлнэ... Сүлөөдэ нийдэхые ханана гү, али олондо өөһэдыгөө мэдүүлхэ гэнэ гү?

Гал заяашын нюуса

...Нэгэтэ абань газараа гайхалаа бараһан, сошордуу шэгтэй орожо ерээ бэлэй.

- Юун болоо гэжэ хананат? Хүүдинсэдээ галаа унтараагаад, зэр зэмсэгээ гуримшуулан табяад, үүдээ замагдаад гэртээ харижа ябатараа, юундэшьеб эрьежэ хараха дурам хүрөө. Гайха- гэлы... Утаанай соргоор улаан гал бушхажа, сорьежо байбал. Гүйжэ ошоод, үүдээ нээгээд харан гэхэйм нэгэшье улаан сог үгы, хуу хара, намдуу. Гараад өөдөө хараһам, баһал намдуу. Хэндэ хэлэхэбши, түбһэн хүндэ хэлээ хаам, ухааниинь һамуураа гэхэ. Дарханай юумэн нюусатайхан даа. Сөөхэр баатарһаа гарбалтайбди гээ хаа, урдын элинсэг, эртын хулинсагнай эрьежэ бидэндээ, дархаа хээд бусана бэшэ аал...

Үбгэнэйнгөө үгэ бүхэниие өөгшөөдэг Сэбэг- Дулма абаһаар үгэлбэ:

- Задалжа барахагүйш даа, замбиин нюусые. Гал тахилаа шим зүб лэ хэдэг байнаш. Дархашуул ехэл хүсэнтэй холбоотой гэжэ дэмы хэлсэдэггүй. Сайгаа уужа уушхарыш даа.

Цыден- Ешэ газарһаа гүйжэ гараад, хүүдинсэ тээшэ шэглэбэ. Сөөхэр баатар, магад дархалжа байгаагүй юм аа гү? Теэд сорогор соргоһоонь ямаршье утаа гаранагүйл.

«Юрэ бусын юумые хүн бүхэн харахагүй. Обёорхо онобшотой нүдэн гэжэ байдаг», - гэжэ аха захашуулай хөөрэлдэжэ һуудагые Цыден- Ешэ ханажархиба.

Үбэлэй хүнийн утада зуухын дэргэдэ үбгэд, хүгшэд гаһаая һорон, уг унги, зэргэшээ дэлхэй, урдын зон тухай хөөрэлдөө үүсхэдэг бэлэй. Галай дүлэн ошотон, тас- няс лажаганан, хөөрөөнь дэмжэһэндэл дэгжэхэ. Мүнөө ханахадань, эдэ аха захатайшуул хэды хайратайб даа. Цыден-

Ешэ хүн бүхэнэйнш шарайе, зугаалха маягыень, угайдхадаа нюурайнь уршалаа зурлаае ханахадал гэнэ. «Бү яара. Харгын заяа хайхан бодол асарха» гэхэндэл хүл доронь саһан шаршаганана.

Харгын заяа... Буда абань заяа хайтай хүн байгаал даа. Азатай ангуушан, мэргэн дархан.

Ехэ нарин ангуушан байһан, эмэ буга, ногоониие хэзээдэшье хороохогүй. Хангайн баялиг гамтай, олошоржо, үдэжэ байг гэдэг хэн. Абамни ехэ зүрхэтэй хүн байһан гээд би арбаадтай ябаад ойлгоо бэлэйб. Зүүн Голдо, Нүүшэгэлдэ хашараг мал хаража байгаади. Малдамнай баабгай ороо, үхэрнүүдэй зариман газаагаа гүйлдэжэ ерээ. Өөрөө заһажа нарижуулһан бердаанхаяа абаад, баабаймни гүйжэ гараа хэн. Түрүүшын номонһоо тудажа унагаагаа. Би абадаа ехэ ханаагаа зобожо, урдаһаань гүйжэ ошоод асуунаб:

- Баабгайе алаа гүш?

- Баряаб, - гээд, хэлээ бэлэй.

Үнэндөө, алаа гэхэн үгэ шэхэндэшье, ханаандашье хажар ха юм даа. Минии аба хэрэгтээшье, хэлэндээшье болгоомжотой, иимэ нарин хүн байһан. Тиин баабгайнгаа мяхые жэжэдхээд, Үлэгшэн хүрэтэр отог отогоор хубаһан юм. Тарган томо баабгайн толгойдо нохоймнай хусажа халаагүйень эли ханадагби.

Япон дайнда шалгараа

Дайнай үедэ ороной зүүн хилэнүүдые хамгаалаа, япон дайнда ябаа. Зунай аяма халуун соогуур Ехэ Хингаание ябагаар дабаһан тухайгаа хөөрэдэг бэлэй. Амарха, ами абаха зуураа нэгэтэ ан агнаад, хэдэн гүрөөһэ нэгэ мүһэн олзолоод орожо ерэхэдэнь, нүхэдынь ехэл гайхалсаа. Сэрэгэй- полевой кукнида олзоёо тушаагаа, командирын урмашаа, магтаа.

«Будуухамнай, агныш даа», - гээд, дуратайгаар эльгээдэг болоһон ха. Нэгэтэ Үбэр Монголоор ябаад, дасан харажархиба ха. Ошоод ерэхэм гэхэдэнь, командирын арсабагүй. Автомадайнгаа затвор абаад, дасанда орожо зальбараад, адис абаа. Үбэр- монголойхидтой хэлээ ойлголсожо хөөрэлдэхэдэ, угаа аятай, торосолгүй байгаа хэн гээд дурсадаг бэлэй. «Хайшаа ондоошог шарайтай, үндэр хамартай хүн гээшэб» гэлсээ ха тэдэ ламанар. Үнэндөөшье, абам нэгэ заа ородшуу түхэлтэй хэн шарайдаа.

Манжуурай талаар алхалжа ябатараа, хүлнүүдын холоод дохолшоо. Бидэнэеэ хооллуулдаг хүмнай хохидохонь гээд, мори саг дары үгэһэн юм. Энеэдэтэйшье үзэгдэлнүүдые хөөрэдэг хэн. Обоохой газар- гэрнүүд

соо байдаг хитадууд дайралдадаг нэн ха. Тэрэ үеынгөө эгээл үгытэй зониинь байхан юм бээ. Ород сэрэгшэд үе- үе болоод хүлэйнгөө ореолтонууды хаяад, шэнээр хэлгэдэг байгаа. Тэдэ орёолтонуудынь нуурин зон саг дары суглуулаад абашаха. «Юу хэлээ гээшэбта, хитад зон гээшэ үгы юумэнһээ эд бии болгодог зон ха юм. Үглөөдэртөө энэ орёолтотнай эд болгогдоод, дэлгүүр дээрэ худалдагдажа байха. Иимэ нарин алмалтатай арадтай хадаа гүрэнииньшые түргэн хүгжэдэг» гэлсээ ха.

Нэгэ газарта хүүргэ тэнэршөөд, абамни одоошые шандааһа шадалаа харуулха баатай болоо нэн. Түүдэг ехээр носоогоод, нүүргэнэ гаргажа ерээд, хүүргын түмэр хэрэгсэлнүүдые (сүндэрөөбхэнүүдые гээд хэлэдэг нэн) бүтээжэ, хоорондонь хабсаруулан бэхижүүлһэн байха юм. Энэниие мэтэр түргэн, шууд хэжэрхидэнь, дайшалхы нүхэдынь дахинаа гайхалдаа. «Япони илаһанай түлөө» медаль үнэн бодотоор энгэртэнь ялараа, хара хүлһөөрөөл олоһон даа.

...Бүри багаһаа холын зайда ямаршые юумэнһээ айлтагүй ябажа нураһанан Цыден- Ешын сэдхэлдэ үбэлэй хүнийн харгы үнэтэ дурсалгануудые һубарюулан мүндэлүүлнэ.

Уг изагуур

Уг изагуур соо ажабайдалда хургаал боломо юумэ оломоор лэ гээшэ.

- Үе сагай холо ойронь хамаагүй. Зуун жэлшые үнгэрэг. Урдын юумэ ула хээээдэшые болоогүйл даа. Аршаантан аймагай зургаан хүбүүдэй хүн бүхэниинь туд бүридөө өөр тухайгаа дурдалга үлөөгөө. Жэшээлбэл, Булба гээшэ Хонгорой дабаанда модон соо шэлүүһэ хараад хэлэһэн ха: «Эб эрээхэн, аб алюухан, сүр сүрмэгэрхэн хадань хайрлаад, дайрангүй орхёоб». Ангые ямар найханаар зураглана гээшэб. Нүхэдтэйгөө агнажа ошоод, сай шанахаа түхээржэ байхадань, «Удаган намгамни (үнэхөөр удаган намгатай нэн) түрхэмүүдһээ хэшэг асараад байна. Битнай абаад ерэхүү» гээд, аяар хэдэн арбаад модо газарһаа сайн шанагдатар түйсэтэй тоһо абаад хүрэжэ ерэхэн ха. Зайе иигээд ахиха, хэмнэхэ гээшые мүнөө үедэ халан абахын аргагүйшые хаань, тэрэ шадабари ухаамнай оньһон техникэ руугаа шэлжэн орошонхой гээшэ гү?

Энэ угтамнай ухаатай сэсэн бэринүүдшые байхан. Нөөмөөнэй хоёрдохи намган Субади тухай дурсалганууд үлөө юм. Далай хүбүүнтэнтэйгээ Монголдо нутагжажа байтараа, нэгэтэ Субади хэлээ ха: «Бидэ, буряадууд Сагаан хаанай албатад ха юмбибди. Эндэ саг хүндэрхэ янзатай байна, налог татабаринь даашагүй болохонь гү? Нютагаа ябая». Далай тоонтодоо үргэн дэлгэр ажаһуугаа. Харгыда

ойрохон нуудаг нэн ха. Жаргал намганиинь долоон тамгын тогоон соо ходо мяха шанажа, ороһон хүн тэбшээр мяханһаа хүртөөд лэ гарадаг байгаа.

Һөөмөөни Үбгэнэй Сэнгэ санаартанда хашалганай сагай тулажа ерэхын урда нүхэдтөө үгүүлһэн ха: «Саг сагтаа гэдэг, манай зула хүнэжэ, шэнэ засаг бадаржа байна. Зэдын оёорһоо шулуу абаад үзыхта. Энэ шулуун дундаа нороод байна гү? Юуншые гээ һаа, юумэн хубилһаа болёо. Би гэртээ харихам». Гэртээ ерээд, борсо, шара тоһо бэлдэжэ, һэеыдэ орёогоод, арбан нураар үһээдэ үлгөөд, буутай зоной ерэхые хүлээжэ байһан гэхэ. Үдын Байшангай түрмэдэ ороод байхадаа, сугтаа нууһан санаартандаа хэлэбэ: «Та юу бодонот? Минии һанамжаар, манай хоёр нюдэнэй шэргээшые һаа, юумэн хубилһаа болёо. Тиимэһээ энэ хүни би ябахам». Тэрэ хүниндөө потид (хүнэһээ залаха уншалга) бүтээгээд, үглөөдэрынь бэень хүрэшөөд нууһан гэхэ. Энэ ушар тухай һүүлдэ амиды гарасалдаһан нэгэ лама хөөрөжэ үгэһэн юм ха.

Аршаантанай һайн талые дурдабал, Хонгор уулые эгээл түрүүшынхээ эдэнэрэй үри һадаһан Согто тахиһан юм. Тиимэһээл Согто Хонгор уула гэжэ нэршэһэн.

...Одоошые Хуһалуурайнь эжы, абатаяа хэзээ нэгэтэ байһан хуушарһан хара гэр, саанахи амбаарнуудынь бүрин харагдаба. Хүниин зоргоор иимэ зам гаталжа гараһаниинь – харуулшан Дамба үбгэжөөл халуурааб, эм асаржа үгыш гэжэ хүнээр дамжуулһан байгаа. Цыден-Ешэ машина бэдэрхэ гэжэ оролдоогүй, анхан янзаараа өөрынгөө «унаада» найдажа, арбаад модоной зайе гаталба ха юм.

Үбэлэй һарата хүнитэй ханилжа ерэхэниинь сэнтэй даа, абатайнь холбоотой үнэтэ дурсалгануудай бууһаниинь буянтайл даа.

Будаанай

Хүбшэ соохи хүдөө нютаг. Дайнай һүүлэй нилээн хүшэр саг. Хэзээ заяанай ой тайгаһаа эдихэ хоолоо олодог дархинтынхид ехэшье ядалдаагүй юм. Ой модоной соорхойн тунга ногоон соо бэлшэһэн үхэрнүүд элбэг хүтэй, хүн зон шэрээ дээрээ хүрэнгэ аарсатайгаал һуугаа. Ойн мэхээр, халяар, улаагана, алирһа, нэрһэ түүжэ, нөөсэлжэ һайса һуранхай. Энэ нютаг мэргэн ангуушадаар анханай суутай байһан.

Гансал талха таряан дуталдуу, хүйтэн газар, август нарада хюруу унадаг шэнжэтэй.

Шойсороной Дамдин бүри дайнай урда «Улаан Малшан» колхозойноо түрүүлэгшэ ябаһан. 1946 ондо дайнаа элүүр мэндэ бусажа ерэнээр, энэл тушаалдаа хүдэлжэ эхилээ. Һүни, үдэрые илгадгүй хамтын ажалда ябаа. Забһартань нэгэ – хоёр хоноод лэ агнуурида гараха. «Дамдимнай буугаа үргэлөөд, хүтэл өөдэ үгсэбэ. Нэгэ юумэ торгоохо, Хангай хайрлаха бээ» – гэлдэжэ, борохон шүлэндэ һанаатай хүгшэд нэр- мэр гэлдэхэ.

«Бидэнэр, эрэшүүл нютагайнгаа түшэг нюрга болоогүйдөө яахабиди даа... Илангаяа эрэшүүлээ алдаһан айлнууд хайратай. Өөрынгөөл аманда гэжэ нэтэржэ яажа болохоб. Хүбаа, шандаһаһаа шангадхахал болоош» – гэжэ өөрөө өөртөө тангариглан захирһан мэтэ моринойнгоо ябадал түргэдхэн дабшадаг һэн.

Олзотой гартай һэн, Дамдин. Ганзага хооһон бусаа гэжэ байгаагүй. Буга гүрөөһэ олзолоод, арһыень хуулаад, айлайнгаа тоогоор аб адляар хубааха. Һууринайнгаа дээдэ талаһаа тараажа захалха. Өөрөө гэр бүлөөрөө эгээл доодо талада байдаг тула үлэһыень – нэгэ- хоёр шүлэнэйхиё гэртээ асарха. «Зай, яахаб, олоороо ама хүртэхэдэ хоолтой» гэхэ Долгор һамганиинь. Хуурай- Сахирай буржаатан угай Дэлгэрэй Түгэдэй Долгор басаган һэн. 1937 ондо айл болоһон бэлэй.

«Энэ Дамдин зонтоёо хоолоо хубаалдахадаа, өөртөөл һайн юумэ хэнэ. Үри хүүгэдтэнь, аша зээнэртэнь һайн байха. Хүбүү ехээр хүлээнэ. Хүбүүн үри ерэхэл байха» гэлсэхэ үбгэд, хүгшэд.

Гурбадахи үриингөө түрэхэдэ, одоол хүбүүн гэжэ һанаһаниинь дахин басаган байшоо. Нагадцынь хүүхэнэй хүйһынь хүндэхэдөө, Будаанай гэжэ өөрынгөө нэрэ үгөө һэн.

Дүрбэдэхи үхибүүнэй- хүбүүнэй түрэхэдэ, одоошье үер баяр болобо. Энэ үедэ Будаанай хүлдэ оронхой, өөрынгөө хүүгэн хэлэн дээрэ шулаганан, абар- табар гэшхэлнэ. Дамдинтанай түрэлэй Сэрэн

абгайн намган Сэрэнжаб Будаанайда эльгэтэй, сула эрхэлүүлдэг байба. «Жороотой болоо Будаанай, жороотойхон Будаанай» гэхэ.

Сэрэн абгай Дамдинтай нэгэ уулзаад хэлэбэ: «Норжоп үхиндэмнай нүхэр болгожо, Будаанайнгаа үгыт даа. Олон үхибүүтэй болохо нюуртай ха юмта. Хаанашье томо болоо хаа, яаха юм...»

Дамдин түдэгэсэбэшье, арсажа шадабагүй. Холошье бэшэ, түрэлэйдөө ха юм даа.

Нэгэ хэды болоод, Хуурай- Сахирһаа Дамдинай хадам эхэ – Заахан төөбии айлшалхань гэнэн һураг суу дуулдаба. Жаа хүүгэдтэй басагандаа туһалха ханаатай нэгэ һараар буухань. Уданшьегүй тоһо зөөхэй, аарса аарюул ганзагалһан төөбии ерэбэл даа. Сай уужа һуутараа Будаанайе үгылбэ. Басаганиинь ушар ёһыень хөөрөжэ үгэбэ. Заахан төөбии ондоо юушье хэлэнгүй, мориндоо мордожо, Сэрэнтэн тээшэ шогшуулба.

Үдэшэлэн Дамдин ажалһаа ерээд, хадам эжынгээ мүрөөр Сэрэнтэн тээшэ гүйлгэбэ. Сэрэнжаб сошонги янзатайгаар хэлэбэ:

- Заахан төөбии орожо ерэхээр лэ үлүү үгэ дуугүй Будаанайе эмээлэйнгээ бүүргын урда тээ һуулгаад, доошоо хатаргажархёо.

Удаань хоёр- гурба хоноод, Дамдин Хуурай- Сахир ошобо. Заахан төөбии ууртай байба.

- Хэшэг буянайнгаа үхиие юундэ шоо үзөөбта, юундэ айлда үгөөбта? Зүрхэн таладаа бурханай тэмдэгтэй – түхэреэн мэнгэтэй үхин юм. Гал гуламтынгаа гурбан хүлэй тулгын нэгыень хажуу тээшэнь үгэжэ, тогоогоо хэлтылгэхэеэ ханаа гүт? Хүүхэнэйнгээ заяашыень гомдохоогоот, хүлисэл гуйгты, - гээд, Будаанайе үгэнгүй, хүрьгэнөө гэртэнь хооһоор ябуулба.

Намгантаяа һайса зүбшөөд, тэргэ морёо хүллэжэ, нарай хүбүүгээ абаад, дахинаа Хуурай- Сахираа зорибод. Аяга баридаг таабайе урижа, Будаанайн заяашаһаа хүлисэл гуйһан ном уншуулба.

Заахан төөбии одоошье зөөлэржэ, Будаанайдаа оёһон хээ угалзатай буряад гутал, бээлэй бэлэглэбэ. Хангалтай һайхан үбһэ тэргэ дээрэ зузаанаар дэбдээд, Будаанайгаа хүргэлсэхэеэ ошобо.

Гэртээ хүндэтэйгөөр лэ бусаһан юм, Будаанай.

«Эжы, абынгаа самса угааха, үнээгээ һааха, эгэшэнэр дүүнэртээ түшэгынь болохо Будаанайм. Булган һүүлтэй хүүхэмни...» - гэжэ байжа төөбии ашайа эрхэлүүлнэ.

Һүүлдэшэг, дүрбэ- таба хүрөөд ябахадаа, төөбиидөө мориндонь һундалдажа, мал харалсахаа ошодогоо Будаанай ханадаг. «Хашаг хамхуул шэнги хойноһоом таһа аһалдаад һууха юм. Бариһанаа табихагүй» гэжэ магтаха....

Бүхы юумэн Заахан төөбиин хэлээшээр болоо. Эгэшингээ нургуулида нурахаа ошоходонь, гэрээ сэбэрлэхэ, хубсаа хунар угааха, малаа хараха гэхэнээ эхилээд үдэр бүрийн ажалые хуу хэдэг болоо Будаанай. Ажалда шударгы, түрэлхидэйнгөө үгэ соо.

Дахинаа хүбүүн үрийн түрэхэдэ, абань Заахан төөбиин үгэ даган, басаганайнгаа толгой эльбэжэ, «Булган нүүлтэй хүүхэмни...» гэжэ энхэржэ нуудаг бэлэй.

Гэндэнэй бууса

Хүнөө амяараа, ори гансаараа Баруун- Дүтэлүүртэ бүхы наһаараа нууһан Гэндэн үбгэн тухай зон элдэбээр хэлсэдэг байһан юм. Сээжэ-Бургалтайн дасанда хубараг байһан, гэбшэ гараһаншые байжа болоо гэлсэхэ.

Хуушан монгол, түбэд, тангад, ород бэшэг найн мэдэхэ Сэбээнэй Гэндэн залуудаа Хуртагын сельсоветтэ бэшээшээр нууһан. Зан буруутайһаа гү, али ондоошые нэгэ бодомжоор энэ хүмнай хамтын байдалһаа хулжажа, Дүтэлүүр гэжэ газарта (мүнөө тэрэ газарын Гэндэни бууса гээд нэрлэгшэ) харахан урса гэр соо амяарлан, ори гансаарханаа байрлаһан бэлэй. Хүнэй ороходо, уншажа байһан номоо гү, али сониноо үзэгын уруунь харуулаад зорёолжо нуудаг нэн.

Һомо баридаг, Һомо гүйлгэдэг шадабаритай байгаа.

Нэгэ иимэ домог үлэгшэнэйхид дурдадаг:

Һомо гүйлгэхэ шэди

Гушаад онуудаар сагай муудахада, Үлэгшэн гол өөдэ байрлаһан малай байрануудта шоно гуринхадан ородог болобо. Бүри нэтэрхэдээ, хотон сооһоонь малынь абадаг болошобо. Ламаһаа абарал эрихэдэнь, «Обоо уула бузарлагдаа. Һомо гүйлгэхэ. Сэбээни Гэндэндэ Һомо барюулха» гэнэн ха.

Болзолдоһон сагтаа ламанар Бэлшэрэй обоогой доро дабшалан нуужа, ном уншаба. Һомо гээшэнь юун юм гэхэдэ, нэгэ үзүүртэнь зурам уяатай модо. Гэндэнэй хии хүсэндэ дан диилдэшэхгүйнь тула аргамжаар дундуурнь бээын уяад, хоёр үзүүрыень шамбай хүбүүд барилсаад, хойноһоонь гүйлсэхэ болобо.

Уншалганай эгээ шангадахада, Гэндэншые уула өөдэ нуга гүйжэ, оройдонь хийдэн гарашаба. Һомонь бузарай зүйлнүүдые алгадгүй олон заажа, хажуудань байһан хүнүүд тэдэниинь суглуулжа хуу галдаһан юм. Доошоо буухадаа, Гэндэн арай мэдэрэлтэй, аманһаань хөөһэ бушхажа, нүдэниинь хүхэ сагаагаараа эрэлзэжэ байгаа гэхэ.

Сэбээнэй Гэндэн homo барихаа гадна өөрөө homo гүйлгэхэ шадалтай, эрдэмтэй хүн байһан.

...Хоридохи зуун жэлэй түрүүшын хахадта үймөө ехэтэ үйлэнүүд боложо байгаа. Эд зөөритэй баян зоной, ламанарай туулганда гаража, тулихын замда ороһон үе. «Байза, хайшан гэжэ энэ муухай үйлэһөө зайсахаб. Харгын холые диилэнгүй хосороод, хара хирээгэй хүнэһэн болохо гүш, үгы хаа, түрмэ шороной оёрто шархья хатааха гүш... Нулануудыень хоһон сууха тэһэлхэндэл хороогоод орхино. Шадалтай шүрбэһэлигүүдыень мэлигүүн мүлһэтэ хойто хизаар абаашажа хаяна. Гэндэн, юунэй түлөө арбаад жэл соо ном үзөө һэмши? Ухамайлжа үзэ, сүлэлгэдэ ошохогүйн түлөө...» гэжэ өөрөө өөртөө шэбшэн захираа һэн ха. Тиин эгээл тааруу арга олобо. Баруун- Дүтэлүүртэ «Искра» гэхэн хамтын ажахын байгуулагдахада, түрүүлэгшэнь байһан Дашажаб Уюевта хандаба: «Биш яаба хээбэшье эрдэмтэй хүн гээшэб. Сэржэм дээжэ үргэжэ, хүнэһэ хүлдэ дуудажа аашалнагүйб. Намаяа сельсоведэй бэшээшээр гү, али счетоводоор абыш даа».

Уюев зүбшөөжэ, нэгэ хэды соо хүдэлгөө. Теэд хүниие донгодожо тушаадаг зониинь шэбир- һабир гэлдэжэ, зүблэлтэ засагай үбэртэ ангиин дайсан оробо гэхэшүү һэжэг түрүүлмэ зар үгэ тараба ха. Иимэ хардалгада дайрагдахагүйн тула ухаагаа һамарһаншуу болоод үзэхэ юм байна гээд оносо ёозогүйгөөр хазагай дуугардаг, харшаар үзэгдэдэг болобо. Үлүүдүүлжэ ерэхэдээ, үхээриин газарта ошоод нуудаг болобо.

«Энэ Гэндэндэ дүтэлһэнэй хэрэггүй. Сүлэ- боли ухааниинь муудаа. Мээнэг болоо. Тууха түлхихын зоболон...» - гээд, анхархаяа болиһон. Илангаяа хүнһээ холо, таһархай далда газарта байдагынь, хамтаралда дахин ороогүйнь саашанхи хубиинь шийдхэһэн. Юрэдөө Гэндэн бии гү, үгы гү – тоогдохой болиһон. Ородоор хэлэбэл «отшельник» гээл даа.

Баруун-Дүтэлүүртэ хажалуур хадын хаяада борохон хэлтэгы зэмьбээр соохоно ажамидардаг байһан. Ажахынхид нуурин зондоо дүтэ нүүжэ ерэ гэжэ хэдышье хэлэһэн, аргадаһаншье. Теэд шортоо, дүтынгөө хүбшэдэ ошожо агнаад, Зэдынгээ голдо буужа заһаһашалаад, амьяа хаагаад нуугаа юм. Зондоо даншье туһагүй бэшэ, һайн пеэшэншэн байһан. Теэд тэрэ туһабариншье тоотойл һэн бээ даа.

- Хайшан гэхэдээ, Сэбээнэй Дарижабай Гэндэн хүнһээл хаа ондоо, халбаруу буруу зантай байгаа юм. Далдын юумэндэ дайруулһан мэтэ... Үхээрээр зайжа бузартаһан бээ, - гэжэ доодо үзүүрэй хүгшэд ама халан зүбшэн хэлсэхэ.

- Номмэдэдэг хадаа бузараа арилгадаг байгаагүй юм гү... Үдэр һүнигүй гансаарханаа бүрбыхэдэжэ, юугээ бодожо нуудаг юм ха. Гэрын хэлтэгы,

соо нэбтэ үлээдэг гэлсэдэг. Модон шалашье хээгүй, газараараа юм гү, – гэжэ Должод төөбии барагсаана.

– Юуншье гээ хаа, манай ойлгохо юумэн бэшэ. Анхан сагта лама даяаншад амьарлана гэлсэдэг нэн. Хара уһан, хилээмэн дээрэ байгаад... Теэд энэмнай ламынгаа ном хаяһан бээ... – гэжэ Сэбэг төөбии һанамжална.

– Яаһан номоо хэлэнэш... Жиирэй зоной ехэ багагүй, үтэлһэн залуу илгаагүй, унаһан малгайгаа абангүй ажал хэжэ байхада, амар хэбтэн амитан ха юм. Дайн дажарайшье үедэ һанаа сэдхэлээ табья юм аал... Хэды эрэшүүл, хүбүүднай бусаагүйб, хайран... Харин Гэндэн гээшэ гэдыжэл хэбтээ. Тэжэн голёодол хара амья хараад,... – гээд, Сэрэн төөбии дабирхайда даһа нэмээнэ.

Үбһэ сабшахаа Дүтэлүүрэй гол өөдэ үгсөөшэд гү, али зэдэгэнэйн баглаалжа ургаһан ойн соорхой бэдэржэ ябаашад Гэндэн үбгэнэй гэртэ орохо хаа яанинь... Гартаа газетэ баринхай уншажа һуутараа хүнэй орожо ерэхэдэ, үзэгын урбуулжа доошонь харуулаад, адаглааша болохо.

– Юундэ үзэгэйнгөө толгойень уруу харуулбат? – гэхэдэ:

– Зурагуудын хаража һуугаа хүм даа, – гэхэ.

Хорёод миисгэй бариха.

– Яахатнай гээшэб, иимэ олон миисгэйгээр? – гэхэдэ,

– Буян хэнэб. Намтаяа унтадаг юм, – гэхэ.

«Ондоогоор буян хээгүй Гэндэндэ иигэжэшье амида амитаниие хайхарһаниинь болоол даа», – гэлдэхэ заримашуул.

Шэмэрүүн сагай эрьюулгэдэ абтаагүй, шэмээгүй аажам, унжагар ута жэлнүүд хойно хойноһоо һубарья. Нэгэтэл шэлэн гуримаараа, хүнэй байдалтай өөрынгөө байдал жэшэн зэргэсүүлэнгүй, атаа жүтөөтэ, адарьяата бодолнуудта абтангүй үдэр, һүниие үнгэргэжэл байгаа.

Зоной байдалаар огто һонирходоггүй, хэнэй хаана юу хэжэ, хэниинь хэнэе булижа гү, али доройтожо байһые лабладаггүй – иимэ хүндэ ямар атаа жүтөөн байхаб. Тэнигэр тэнюун, бээдээ амар амидараал даа.

Гансал һөөргэдэхэдөө бэрхэ.

– Гэндэн, гэршни баруун тээшээ жалжыгаа, – гээд, нэгэнэй хэлэбэл,

– Үгы, зүүн тээшээ, – гэхэ заатагүй.

Хамтаралай охиндо, абьяас шуналда абтаһан, эрдэм болбосоролой хойноһоо шуумайһан зон – өөрынхээрээ жаргалтай, харин хүбшын хара баабгайдал гансал өөрынгөө эшээниие хараһан Гэндэн – өөрынхээрээ ханамжатай нэн ха. Тэрэ үедэ энэ хүниие амьарын шэнжэлхэ гэнэн бодол хэндэшье түрөөгүй бээ. Мүнөөнэй психологууд, социологууд

һонирхолтой олзо олоһондол, хамараа һарналзуулжа, набтагашахад һэн ха. Эгоизм индивидуалиста, эгоцентризм гэжэ байгаад... Юрэдөөл байгаал хадаа байгаа... Байгаалида ургамал яагаад урганаб, уһанда заһаһан яагаад тамарнаб – нэгэшье эсэргүүсэлтггүй, урасхал уруунь...

- Һамга юундэ абаагүй юмши? – гэхэдэ,

- Һамгадаар яахынь орёосолдохо юм. Ёһотой юм гүб? – гэхэдэнь, үнэхөөрөөшье ёһотой, ёһогүйгоо, уялгатай, үгыгөө хэнһээшье үлүүгээр тодорхойһон хүн гэжэ ойлгохоор һэн ха.

Заримандаа Гэндэн тухай он жэлээршье зугаа гарахагүй. Аг- шэг... Гансал дээшээ хонин дээрэ байгаашад, үбһэ хулһанай хойноһоо ябаашад гэрынь хараад, гэнтэ һэг гэнһэндэл: «Гэндэмнай бии юм гэбы даа. Аа, утаан бурьяна, амиды юм байна» гэлдэн дарья табилдаха. «Яажашье амидарна юм» гээд, ябууд һанааташье болохо, тиин тэрэ зуураа мартажархиха.

Үнэн дээрээ, нютаг зон, ажахынхид энэ хүнөө хайша хэрэг орхижорхёод байгаагүй юм. Илангаяа үбгэрхэ тээшэнь... Колхозой правленидэ бухгалтерар хүдэлдэг байһан Буда Шултумович Шагдуржапов, ажахын складые даагша Сэбэг- Доржи Дамбаевич Дашапылов коляскатай мотоциклда һуужа, хубсаһа хунар, эдэе хоолой зүйл нилээн лэ абаашаһан байха юм. Мохоорхынь газетэтэйнь...

Пенси абаха сагай дүтэлхэдэ, нэгэшье трудодень үгы, хамтаралай халуун аминда дуһалшье оруулаагүй хүн мүнгэгүй үлэхэнь гэлсээд, Буда Шултумович энэ хэрэг өөр дээрэ даажа абаһан. Сахирай больницын ахамад врач Сергей Тогмитовтай хэлсэжэ, больницада хэбтүүлбэ. Һэнэгтэй костюм, үмдэ, самса, ойһо мэтые үмдэхүүлжэ оруулба. Иимэ- тиимэ үбшэнтэй гээд, II группын инвалид болгуулха һанаатай.

Хэдэ хоноод, Тогмитовын хонходобо:

- Абаашагты, энэ бодхуулаа. Хүл нюсэгэлөөд, Зэдын захада ошоно, үдэрөө дааһан тэндээ тамхи татажа һууна.

Буда Шултумовичай ошоходо, үнэхөөрөөшье, Зэдын эрьедэ һууба.

- Би үбдэнэ бэшэб. Гэртээ ябахам. Хөөшхэнүүдэм яаж байгаа юм, – гэжэ бурд гэбэ.

Инвалидай үнэмшэлгэ олгоһон эхэнэртэ баяр хүргэжэ, һамар барюулаад, Гэндэнэ Баруун- Дүтэлүүртэнь асарба. Хэды ноозгойшье байг, ямаршье хүндэ өөрын уурхайһаа аятай, үнэтэй юумэн үгы ха юм даа. Хөөшхэд хөөрсэгэнэбэ, ноохой нобшоһоо гараад гүйлдэбэ, эзэнэйнгээ хүл доогуур орёолдобо. «Ай, хөөрхы, эхэ хамаг амитан зургаан зүйл», – гээд, Гэндэн үбгэнэй ама гарахадань, урданайнь

санаартан ябаһанайнь мур үгүүлэл аманһаань гарана ха юм гэжэ ойлгомоор хэн.

Энэ дэлхэй дээрэ энэрил хайра ямаршые үедэ үнэтэй сэнтэй. Тулгаха түшэхэ түрэл гаралгүй Гэндэн үбгэнэй гансаараа байжа шадахаа болиходонь, Хуһалуурта харуулшадай гэртэ оруулжа түбхинүүлбэ. Бэлэн хоол дээрэ, дулаан гэртэ үбэлжөөд, хабарай эхеэр, март һара соо 82- той үбгэжөөл өөрынгөө буусада – Баруун- Дүтэлүүртэ ошохо һанаатай замда гараа юм ха. Һүүлшынгээ замда. Харгыдаа зүрхэниинь тогтошоо.

Нэгэ һаһан, нэгэ амин... Хэнэйхитэйшые адли бэшэ, хэн тээшэшые шадарлаа, нэнгээгүй. Ондоохон, өөрсэхэн, нэгэ дороо гороо хэнэн шэнги һаһан... Гэмтэйшые гэбэл, гэмтэй, гэмгүйшые гэбэл, гэмгүй – өөрынь, Гэндэн үбгэнэй аяа зуурандын һаһан....

Һобинтой Гуржаб

Түрэхэ гарахын һобинтойшоғ, юумэнэй далда удхые ойлгонтуу, мэргэлээдшые орхидог, тиихэ зуураа бөө, лама болоогүй хүнүүд нютаг бүхэндэ дайралдадаг лэ.

Гуржаб эгээл иимэ хүнүүдэй нэгэн юм. «Бурхан тэнгэри мэдэхэ» гэжэ үе- үе болоод үгүүлдэг. Энэ үгээ лаблаһан мэтэ дээшээ, огторгой руу онигошон хараха. «Тэндэ хуу бэшээтэй, хүн бүхэнэй зурлаа зам. Хэзээ түрэхэ, хэзээ үхэхэнь...» гэхэдэнь, хэн нэгэн хажууһаань зорюута һөөргэдэн хэлэхэ: «Юундэ заабол тэндэ бэшээтэй юм? Дасангуудта мэргэн зурхайшад хэлэжэл һуудаг гүбэ...». «Теэд зурхайшадайш толгой руу хэн оруулна гэжэ һананаһ? Тэндэһээл гүбэ...» гээд, хургаараа өөдэнь зааха.

- Гуржаб, элдэбын юумэн тухай бодожо байнхаар, һаһанайнгаа нүхэр оло. Хэды хэлэнэбиб даа. Дүшэ хүрэхэшни ойртоо, – гэжэ эжнынь үгэлдэг болоһоор үнинэй.

Иимэ үгэһөө Гуржаб анха түрүүшынхээ бодолгото болобо. Өөрын сэлээн соо тэрэниие тоохо эхэнэрнүүд, басагад үгы. Ондоо тээгүүр ябажа үзөөгүй. Эжнынь нэгэ үзэлшэндэ ошоходонь, «Һамганай нюур үгы байна. Гэбэшые бишыхан таталга харагдана. Элинсэг эсэгын талаар нэгэ хүн нэрэтэ буян хэнэн. Тэрэниие залган һагад юу хээ үйлэдөө һаа, һамгашые абажа, хүбүүтэйшые боложо магад» гэбэ ха.

Үнэхөөрөөшые, Гуржабай таабай Дэшэн буянгай түүхэтэй байһан. Һамалганай үедэ нютагайнгаа Амарай ламын амиие абарһан юм. Һамтын ажахы эмхидхэлсэгшэдэй нэгэниинь ябаа. Хэд сагдаанар

ламхайе баряанда абаашахаяа ерэхэнь бэ гэжэ Дэшэн дуулаад, хүнindөө ламхайда ошожо, нэгэ сагдаагайн гэр бүлын хатуу байдал тухай хөөрэжэ үгэбэ. Хэрбээ саа үбшэндэ дайралдаһан һамгандань туһалаа һаатнай, юумэн ондоо тээшээ эрьежэ магадгүй гэбэ. Үглөөдэрын аймагаһаа ерэгшэдтэй өөрөө ошолсожо, сай уулганай үедэ «Ламхаймнай үндэр һаһатай, хүлын үбдэгөөрөө сэхэлдихээ болиһон, туулганда ошоо һаа, түрүүшын үдэртөө бүдэржэ һалахал. Тиихын орондо хэн нэгэндэ туһалаад, нютагтаа яһаа хаяа һаань... Саа үбшэ, унадаг үбшэ, орондо шээхэ барихые аргалдаг юумэл...» гээд, Дэшэн сагдаанарай шарай адаглаба.

Мижыт- Доржи нэрэтэй сагдаань сугтаа ябаһан нүхэр тээшээ асууһан шэгтэйгээр хараба. Тэрэнь саг дары ойлгоод, һэр- мэр гэжэ үгэлбэ: «Мижыт- Доржын һамган оронһоо бодоногүй, жэл болоо, һалхи дайруулаад...Туһалха аргатай гээшэ гүт?»

Ламбагай шоогоо гаргажа хаяад хэлэбэ:

- Хэнтнай ой модоор тэнээ юм, боро хараанаар гэртээ бусаһан байнат. Олоһон олзотнай дахуултай байгаад, һамгыетнай хорложорхёо. Үшөө урадхал уһанда хубсаһа хунараа зайладаг байна. Ород эхэнэр гү даа? – гэбэ ламбагай.

- Тиимэ. Таабайнь ажал хэхээ иишэ сүлэгдэһэн. Буряадай заншал гүйсэд сахинагүйл даа, өөрынхээрээ юм.

- Хангайда сан табижа, Лусадые тахяад байхада, саанахи юумэн эли болохо, – гэбэ амбай.

Эдэ бүгэдые бүтээхын тула уһанай эрьедэ, ойн соорхойдохи байрада зорибод. Бүтээлэй удаа ламбагай хэдэн ондоо ургамал таримдаад, уулгажа байгаарай, үлөөшыень дэри дэбдихэр соонь хээрэй гэжэ заабарилба. Өөрөө ошожо, гурба удаа таримдаа һаам, эдэгэсэн түргэн байха.

Иигэжэ ород эхэнэр хүл дээрээ бодобо. Ламхайшыё холын заямхада хоргодоондо эльгээгдэбэ.

...Гуржаб энэ ушар тухай оло дахин дуулаһан байха юм. Теэд Дэшэн таабайнгаа буянгыё залган һагад юу хэхэ болоноб? Намарай игаабари дулаан үдэр томохон сомоогой хаяа түшэжэ, һобингоо оруулан бодобо даа. Тээ саанахана үхибүүд дай хэхэ наадана. Гүйжэ ябатараа унаад, мүлхинэд, бэе бээ хүсэхые оролдоно. Кино соо хараһанаа дабтана хаш. Унаад, мүлхинэ... Үү- е ойлгооб, һунажа мүргэхэ... Ашатайл байха ха даа, нэгэ үйлөөр хоёр мүргэл бүтэхэ. Орон хангайдаа зальбарал болохо, таабайнгаа, Амар ламбагайнгаа дурасхаалда... Эндэһээн Сээжэ- Бургалтайнгаа дасан хүрэтэр арбан гаран модо болохо хаяа...

Зургаа- долоон хоног соо гарасалдахаар хаш. Хээрэ хонохо болоно, уһа табидаггүй нимгэн бүд майхантай хаа... Байза, эжытэйгээ хөөрэлдэһүүлши.

Должон хээтэй хүбүүнэйнгээ һанаашые бүри мүһэн дэмжэбэ. Миин байгаа хаа, байжал байхаш. Харин хүдэлхэдөөл, урагшаа хүгжэл болоно бэшэ гү? Хэлсэхэ хүниинь юуншые гэжэ хэлсэжэ байг лэ – янгынь нэгэ. Буянгай үйлэһөө эшэхэ гэжэ хайшаа юм?

- Хонолгон тээшэ тэргэ морёор шамаяа асаржа байгаа хаа, ямар юм? – гэнэ эжынь.

- Бисалгалай дамжаа үгы болохо бэшэ гү? Юрын үйлэ шэнги. Харин Балсан дүүмни үдэшэ тээшэ хонолгондо ерэдэг хаань, ямар бэ? Боори хадын хаяада түүдэбшэ носоогоод, Долоон Үбгэдтөө, Алтан Гадаһандаа мүргөөд, майхан соогоо нойрсоод...

Үдэшэлэн эжытэйгээ, Балсантай һайса хөөрэлдөөд, Буддын шажанай календарь соо тэмдэглээтэй Бальжиниматай, Дашаниматай үдэр шэлэбэд.

- Ёһо гуримаараа болбол гансал өөрынгөө мүр хараад ябаһан хүн болохогүйш. Орон дэлхэйнгээ, үндэр тэнгэрийнгээ сэлмэг арюун байхын түлөө, эхэ зургаан зүйл хамаг амитанай түлөө, нютаг нугын зон хоорондоо эбтэй, элүүр энхэ, амгалан тайбан байг гэжэ сэдхэхэш. Урда үеые хойто үетэйгөө яагаад холбохобиб – намайе тоохо наһанай найдамтай нүхэр ушарһай гэжэ шэбшэдэг байхаш. Уг удамдаа мүргэнэб гэжэ зальбаржа ябаарай. Үнэн дээрээ намда заалгаха бэшэш, толгой соогоо сэсэгы бодолтойш, – гэжэ эжынь заабарилба.

Одоошые үлзытэй үдэрынь мандаба даа. Армиин албанһаа асарһан хубсаһаяа, тааруухан тооробшо малгай, хүнгэн кроссовко үмдэжэ, арадаа бишыхан рюкзак үргэлөөд лэ зүглэшөө һэн. Түрүүшээр нилээн эсэбэритэй, һунажа мүргөөд бодоһоной удаа шууд алхалаад ябашаха дураниинь аргагүй хүрэдэг байба. «Бэлэдхэл хээгүймни, бэеэ һорёогүйм – өөрым зэмэ. Заа- зуушые хаань, туршаха байһан байгаа ха юмбиб. Тээд залхуу зайдан, үбшэ хабшан бэшэб, ябахал ёһотойб», – гээд, шүдөө зуужа, һууринда дүтэ гүбээ аладлаад, хүн зоной харааһаа саашалхадаа, досоонь тэниихэдэл гэбэ. Ябан дадажа, үдэшэ багта бүри ульгам һурантуу шэнги болобо.

Балсан дүүнь үдэшэлэн мори тэргэдээ майхан ашанхай, үдэшын хоол хүнэнэтэй ерэбэ. Бисалгал хэхэдээ, мяха эдидэггүй гэжэ дуулаһан Гуржаб энэ ёһые сахиха гэжэ шиидэбэ. Санаартан бэшэшье хаа, заншаһан гуримда дүтэрхы байхые һайшааба. Пеэшэнһээ һая гаргагдаһан хилээмэн дээрэ сүсэгы няажа, замбаатай, тоһотой халуун

сай хүлэршэтэрөө ууба. «Эжы сагаан далиин набша эльгээгээ юм, үглөөгүүр сайтай уухыеш. Санзайгаар утаад, аршаанаар угаагаад, мэдэхэ маанья уншаад унтаарай гээ нэн. Бодоходоо, хүл гаршни хүшэшөөд байха даа, яагшаабши?» гэжэ Балсан энеэсэгээнэ.

Одото тэнгэрийн олон түмэн мүшэд ониб- аниб гэлдэнэ. Гэртээ үйлсөөр ябаад харахааа тад ондоо, бүри дүтын, томонууд, орой дээрэш амилжа байһандал үзэгдэнэ. «Һууринһаа холошье бэшэ аад, хүдөөлиг шэнжэ байнал. Тайгын заямха соо бүришье һонирхолтой ёһотой. Ангуушадые дахажа нэгэтэ ошодог хаа...».

Үглөөдэрын, нээрээшье, хүл гар хүшэшэнхэй, толгой соонь шууян дүнгинэнхэншли. «Зарядка хэһүү даа, дүүдээ ахирханаа мэдүүлэнгүй, үдэрөө эхилхэл болоо гүб» гэжэ гар, хүлөө хойшо урагшань хүдэлгэжэ, сэбэр сэлгээн агаар сээжэ дүүрэн һоросогооно. «Түбэдтэ эрэшүүлһээ байха эхэнэрнүүд ябаган тэргэ түлхээд, хэдэн һара, жэлээр һунажа мүргэн һаса хүрэжэ ябаһыень телевизорээр харуулдаг бэшэ аал? Ямар ехэ һүзэг гээшэб! Дайн соогуур тагнуулшад- лазутчигууд шабар шабха соогуур мүлхижэ, «хэлэ» олодог байгаа. Эдэнэй хажууда минии ябадал холо хүнгэн ааб даа гэжэ бодоһоор, ээлжээтэ үдэрөө эхилбэ. Зосоонь ямаршьеб даа зогсошогүй зориг түрэнхэндэл, шэнэ ами ороһондол...

«Һайн юумээ шэбшэжэ ябаха, эб эе, эб найрамдал, элүүр энхэ тухай, агаар уһанай, орон тэнгэрийн арюун сэбэрэй түлөө» гээд шиидэнэ.

Дүрбэдэхи үдэртөө нэн бээ, нэгэ түхэрээн хотогорые аладлан ябахадань, буруунуудаа бэдэржэ ябаһан эмээлтэй моритой эхэнэр дайралдаба. Юрэ бусын үзэгдэлһөө гайхабашьегүй. «Би дээрэнһээб, сээжын фермэнһээб, Дарима нэрэтэйб. Дасан соо хэдышье һунажа мүргэдэгби. Хүгшэн эжыгээ дууряажа. ...Минии наһанай зон ехэшье хэрэгсээдэггүй, хүн хүнөөрөө болоо ааб даа», - гэбэ.

Энэ үеэр Балсан дүтэлжэ, хоюулан эхэнэрые урижа, гурбуулаа сайлаба. «Хүдөөгэй түүдэгэй үнэнхэн соо хартаабха булахада амтатай даа. Би үглөөдэр хартаабха абаад ерүүжэб. Ёһоорхон һайн сорт, бэлэн ультиршэхэгүй, хэлээ таһа хазама амтатай байха», - гэбэ Дарима.

Һаруулхан һиихэ мэтэ сэлсэгэнэн сэрбэлзэнэн шүүдэрэй халта дэгдэхэтэй сасуу нөөхил ажалаа Гуржаб эхилнэ. «Армида саб яб ябаа бэлэйб. Нилээн шүрбэнһелиг болоод ерээ нэм. Тэрэ гэнэнһээ хойшо колхозой, үмсынгөө ажал хээд лэ, бээ һорихо гэжэ нэгэшье оролдоогүйб. Угайдхадаа, амисхаалай упражнени хэдэг байхаа яагаабиб? Гол горхон холо бэшэ, ошоод умбаагыш, тамарыш. Городой зон уһа гол бэдэржэ, ямар холо ошодог гээшэб, - гэжэ бээ голоһон бодолнууд түрэнэ. - Энэ дэлхэйдэ эдэ хаданууд хэтэдээ байгаа. Минии

түрэхэдэшые байгаа, ябахадамнишые тэрэл хэбээрээ байха. Энээхэн богони агшам соо бирагүйхэнээ бү харуулхуу. Шадалтай, шүтэлтэй эрэ гэжэ нютаг нугымни эзэд хадуужа абаг...»

Балсан энэ үдэр эртэхэн ерээд, ябаган хандай дээрэ хайша хайшаа харасагаан хууна. «Энээни досоохиие байз, хүдэлгэжэл үзэхэб даа. Саашаа хураха ханаатай юм гү... Намга абангүй харгыень хаагаад байнаш гэнэ эжымни. Яагаад би хааба гээшэбиб, абахаяа ханаа хаа, абаг лэ. Түгдэмэй басагантай нэшхэлтэй хаш. Намайгаа «чудак» гэхэл ханаатай. Иимэ ахатайл байханш хүрөө, архи тамхи намнаа хаам, юун болохо нэм. «Чудак хадаа чудак, бог с ним» гээд лэ ябыш. Хүнтэй харилсаатай байжа хура, сэдхэлээ дэлгээжэ хура, сэхэ бүхээ хэлэжэ хура» – иигэжэ зааха дурам хүрэнэ дүү хүбүүндээ.

Үсэгэлдэрэй найдуулхан Дарима эртэшэг ерэбэ. Галай носожо дүүрэнэнэй удаа, халуун үнэнэн соо нэгэ жэгдэ томошогүүд, шаб шарахан хартаабха булаба. Хая бүлэнэн хүрэнгын тоно, гүлзээргэнын варени, хархяаг гаргажа табиба.

Балсанда тэсэбэри байхагүй, хүсэд болоодүй хартаабхануудые үнэнэн сооноо татажа гаргаад, гараа халаан, үлээн байжа шииганана. «Энэ эхэнэртэй хоюулыень орхеод ябашоо хаам, яаха юм... Болохогүй гэхэл даа, ахам, зүбшөөхэгүй. Үглөөдэр оройхон зорихондоо хүрэхэн ха. Дасанда орохо юм гү, али тэрэн хаалгатай байха юм гү? Лубсан ламбагай юун гэхэ хаб даа», – гэжэ бодоно.

Нилээн орой болоһон хойно Дарима ябахаяа зэхэхэдээ хэлэбэ: «Иимэ хартаабхын үрэнэ амьяарын хадагалжа абаа нэм. Хэрэглээ хаатнай, хубаалдахаб».

Үглөөдэрын өөрын дураар үүсхэгдэнэн аяншалга ёһорхуугаар түгэсэбэ. Балсан Лубсан ламбагайда ошоожо, ушар ёһын хэлэжэ, дасан нээлгүүлбэ. «Дэшэн таабай тухайтнай дуулаһан лэ байнаб. Амарай ламбагайе абарһан гэжэ... Хайн лэ гээшэ, нэрэ алдарыень залгуулжа ябаһантнай. Үглөөдэр үглөөгүүр сахюуса хурагдаха, үдын һүүлээр Мандалшивын хурал. Ямар нэгэн хэрэг бүтэнэй гэнэн хүсэлтэй гүт, али бүхы дээрэн гэр бүлээ даадхаба гүт?» гэжэ ламбагай тододхон асууба.

– Энэ ахам харгыем хаагаад байна, – гээд, шог маягтайгаар Балсан хэлэбэ.

– ?

– Намга абаха аад, абанагүй.

– Зай, зай, энэ ябадалартнай үүдэн тайлдаа гээд сэдхэхэ болоо гүбди... Дэшэн таабайнтнай буян хайшаа орохо нэм.

...Удаадахи жэлынъ хабараар тэргэ дээрэ үрэнэнэй мэшээг хартаабха тээхэн Дарима орожо ерээ бэлэй .

Үни холын дадал, танил шэнги, мэшээхэн шарайдаа жааханшые нэжэг, айлта эшэлтэгүй, орохоор зулгыгаар мэндэшэлбэ:

- Зай, нёдондо аяншадтаа найдуулханаа дүүргэжэ, шэлэмэл хартаабхынгаа үрэнэ асарбаб. Ургуулжа, олон болгожо абаарайт, - гээд, эзэлүүдгүй Гуржаб тээшэ харасаяа залаха юм.

Должон эжы абаһаар ойлгожорхибо. Хүбүүдынъ хөөрөө нэмнай даа, энэ эхэнэр тухай.

- Орыт. Хубсаһаа тайлыт. Сай ууял, - гээд, хүл хүнгэдэн столоо тойрожо эхилбэ.

«Одоол эльгээбэ. Саанаһаа эльгээбэ, Ёобинтой Ёонинтойшые, чудак гүүлэдэгшые хаа, азатай хүбүүмни. Орон Тэнгэрийм хүсэн ехэ», - гээд, эхын нимгэн сэдхэл хайлашана хэбэртэй...

Роза Израилевнагай гомдол

Дулсан хүгшэнэй баруун хүл шэлбээрээ бүри залууһаа үбдэдэг байгаа. Нэгэл аягүйгөөр жэм- жэм гээд хадхаад абаха. Эмшэнээршые хэды ябааб, баряашадыешые нэлгээ, түбэд аргадашые ороод үзөө, Монголһоо, Хитадһаа асарагдаһан таншые уугаа – шортоо. Һарадаа гү, али хоёр һарадаа нэгэ – заатагүйл зобоодог байба. «Энээнтэйгээл бурхандаа мордохо хүн бэшэ гүб даа. Иимэ үйлэ дайраа хадань, шортоо», - гээд, ябадаг болоо.

Нэгэтэ багаһаа ханилдаг Янжан нүхэрынъ хэлэбэ: «Иигээд лэ абарагшые бэдэрээд, энээгүүр- тэрээгүүр нилээн согсогоноош. Юунэйхи гээшэб... Ньютагтамнай ёһоорхон үзэлшэн бии болоо гэлсэнэ. Нуурынъ тудаагүйшые хаа, нугаһынъ туданал. Тиихэдэнь бараглаад, онобшынь оломоор гэнэ».

Намжаа үдэрнүүдые шэлэжэ, хоёр хүгшөө автобусто һуужа, нютагаа шэглэбэд. «Нютагай нюур гэжэ байдаг даа. Бишниш юу хээ асуугаад орхихоб», - гэжэ Янжан шомшорно.

Үглөөдэрынъ үдэрөө дааһан ээлжээгээ хүлээжэ, арай гэжэ оробод. Угтай айлай үри, һаял бишыхан басаган гүйжэ ябагша бэлэй. Мүнөө гушаяа шахаһан, шанар абаһан Лэгжэмаа хүгшэдые таняад, хүндэтэйгөөр хөөрэлдэнэ.

Дулсан хүгшэнэй хэлээшые шагнаад, Лэгжэмаа асарһан архи руунъ шэртэн хаража, ямар нэгэн зураглал обёоржо байһандал тайлбарилан хөөрэбэ:

- Табин жэлэй саана болоһон юумэн. Нэгэ буржагар үһэтэй эхэнэрые гомдохоһон байнат. Юун тухайб даа таниие гуйһан байна, оло дахин. Үгыень дуулаагүйт. Ядахадаа, холо бэшэ ябахадатнай хүнэгтэй угаадаһаяа адхажархёо. Сэсэрдэһэниинь хүрөө гү, али шэбшээд шэдэһэн байгаа гү... Энэ бузар гаргаа хаа, хүлтнай шэмшэрхээ болихо, - гээд, угаал хэжэ үлээбэ, аршаан найруулжа үгэбэ.

Харин Янжанай хандаха гэхэдэ, «Та туһамаршаниинь ерээ байнат. Ямаршые шалтаг танда үгы», - гээд, хоюулыень үдэшэбэ.

Үнэншэнэ гүт, үгы гүт, тэрэ гэхээр хүгшөөгэй хүлынь үбдэхөө болёо, мяхань амараа. Дулсан урдынгаа байдал ханажархёо: модон барааг соо хэдэн залуу бүлэнүүд байдаг һэн. Нэгэнэйдээ сугларжа сэнгэхэ, энеэлдэхэ, шууялдаха. Хажуудахи байра соонь еврей хүгшэн байдаг бэлэй. Роза Израилевна. «Бү шууяйт, толгойм үбдэнэ» гэхэ. «Заа» гээд лэ залуу тэдэнэр юу тоохоб даа, нөөхээрээл нэрьехэ.

Дулсан хүгшэн дүшэ гаран жэлэй саана бурхандаа мордохон Роза Израилевнаһаа хойнотожошые хаань, хүлисэл гуйба... Амаралтын үдэр үнэн алдартанай хүмэдэ ошожо, зула бариба. Нүгшэхэдэй түлөө гэхэн уншалгада Роза нэрыень оруулба.

Газаа гаража, сэсэрлиг соо һуухадаа, үбдэхээ болиһон хүлөө эльбэжэ, гайхашаа баран баярые хүргэнэ: нютагтаа, аргашандаа...

Тарбажаан

Шубуун үбсүүтэй хүн гэжэ суурхаһан хүн Үлэгшэндэмнай анхан сагта ажаһууһан. Тарбажаан гэжэ нэрэтэй. Багаһаа хойшо энэ нэрэ хэдышые дуулаһан байхаб. Үбгэд, хүгшэдһөө.

- Шалдаантанай аймагай хүн байһан. Дүүрэн нэрэнь: Дондоков Цыденжап Осорович. Эрхэ нэрэнь: Тарбажаан. Осор үбгэн хүнһөө үргэжэ абahan байгаа. Энэ айл Осори хабсагай доро, Зэдын эрье дээрэ һуудаг байгаа. Тарбажаан эрхэ доргоноор томо болоһон. Зунаа дүүрэн уһан сооһоо гарахагүй. Загаһа олоор бариха. Уһанай шубуун шэнги уһан соо хэдышые байха аргатай, угайдхадаа, нэгэ эрьһээнэ Зэдэдэ бухажа ороод, нүгөө эрьедэнь гарашадаг байгаа. «Тарбажаан, нураха, хүдэлхэшые дурагүйш, яагаад саашаа амидаржа ябаха юмши» - гээд, түрэлхидэйнгөө хэлэхэдэнь, янгалаад, уһа руу гүйжэ ошоод, бухаад орошохо гэнэ. Нилээн удаан үгы байгааад, шэнгэшөөгүй юм аабза гэхэдэ, нүгөө эрьедэнь гаранхай, уһан һахы юумэ, гараараа даллажа байха.

Илангаяа үерэй үедэ, уһанай мушхаран хүүежэ байхада, хүсээ туршаха дуратай һэн. Иимэ хадаа шубуун үбсүүтэй Тарбажаан гэжэ нэршэһэн ха,

- гэжэ түрэл ажахыдаа бүхы наһаараа счетовод- бухгалтерээр хүдэлһэн ажалай ветеран Буда Шулдумович Шагдуржапов хөөрбэ.

Тарбажаанай наһан соогоо хүйхэр огсом, хүнһөөл хаа ондоо аашатай, дэншээтэй ябаһыень гэршэлһэн баримтанууд олон юм. Осори хабсагайһаа таһарһаншуу нэгэ бүхэли бахана хабсагай мүнөөшье болотор айдаһа хүрэмөөр амьараа едойн байдаг. «Энээгүүр бү ябагты, нуража магад» гээд ехэшүүл анхан саһаа ходо нэргылхэ, тээд тэрэ бахана шэнги хабсагай хэтын хүшөө мэтэ эрдэ урданһаа нэгэл янзаар байһан зандаа. Гол хабсагайһаа 2 метр зайтай оройдонь хүрэжэ гарахые нэгэшье хүн зэрхэлөөгүй юм.

Гансал гэртэхиндээ зэмэлүүлжэ янгалһан Тарбажаан үндэрһөө үндэр, орой дээрээ охорхон талмайтай едогор тэрэ хүмэг дээрэ хүрэжэ гарашоод, эжы, абаяа хүрдүүлжэ байдаг һэн ха.

- Тарбажаан, хайрлыш, хэшээгыш, буугыш даа, - гэхэдэнь:

- Намайе гэмнэхээ болёо гүт? - гэхэ.

- Яанаш, өөрөөл мэдэ, шамда бидэ юумэ хэлэхээ болёобди, - гэлдэхэ баарһан түрэлхидын.

Иигэжэ өөрөө өөрыгөө ойроо хүртэшгүй, хэнһээшье дулдыдахагүй хүн болгобо. Һүгэлсөөн наншалдаанай болоходо, Тарбажаанда халдаха хүн олдохогүй. Үгөөрөө, хүрөөрөө, хүсөөрөөшье даражархидаг байһан.

Армиин албанда ошоо. Монголдо морин сэрэгтэ мори манагша ябаа. Совет сэрэгтэ эльгээгдэхэ моридые бэлдэдэг байгаа. Хуртагын хүбүүнтэй сугтаа алба хэдэг һэн ха. Нэгэтэ түүдэг түлээд, нюргаа шаража хэбтээ. Сэрэгэй формодонь, нюрган талаһаа, гал аһашаба ха. Тарбажаан бодоод гүйгөө. Ехээр дүрэнэн байжа, бэеын байдалаар албанһаа табигдаа.

Тарбажаан Үлэгшэнэй сэбэр басагад - эгэшэ дүүнэр Эшэгэн, Жэгмэд, Үдбэл гурбан сооһоо Жэгмэдыень һамга хэжэ абанан байгаа. Жэгмэдһэнь Сэлээ басаган түрэнэн. Албанһаа ерээд, Жэгмэдэй дүүтэй - Үдбэлтэй һууба. Зүүн Голдо малай фермэ дээрэ байгаа.

Нэгэ хэды болоод, малһаа болижо, гар утаһа - телефон татаха монтер болобо. Зуниинь бахана тодхохо, заһаха. Палатка тодхоод, тэрээн соогоо байха. Нэгэтэ Хайсагарт ажал хэжэ байтараа архи уугаад, палаткайа дүргэжэрхибэ. Тэрэ үедэ үнэтэй сэнтэй байһан провода болон бусад хэрэгсэлнүүдын хуу галдашоо. Тэндэ дүтэ байдаг нэгэ хүниие гуйгаа. Тарбажаанай ухаан муудаа гэжэ зар тараагыш гэжэ... Ухаам һамуураа гээд эмшэдтэ ябаа, аргалуулаа. Нюдэ аманиинь муухай, һанаандань таарахагүй хүниие хараа хаа, шулуугаар шэдэхэ. Байн- байн дээрэ болоһондли болоо.

Нэгэ хэды болоод, Үдбэлтээ Бүргын наанахи жалгада гэр баряад түбхинөө. Сэржэм үргэдэг, юумэ үзэдэг болоо. «Тарбажаан таабай» гэжэ бүргынхид хүндэлхэ. Удаань Уһан Хамнида гэр баряад байражаа. Орон хангайн эзэдтэй харилсанаб, тэдэнэй хэлэһые ойлгоноб гэхэ. Бөөшүү хүн болоһон байгаа гээд үлэгшэнөөрхин таамаглан хөөрэлдэдэг һэн.

Тарбажаанай түрэн ганса басаган Сэпээ Шэтын мединститут дүүргээд, Хурамхаанай Элбэг гэжэ хүндэ хадамда гараһан. Элбэгийн мэдээжэ эмшэн, багша болоһон. Нэгэтэ Элбэг хурьгэн ерэжэ, һамганайнгаа аба Тарбажааниие эмнэлгын газараар ябуулаа, II группын инвалидай үнэмшэлгэ абхуулаа.

Лусуудтай хэлсээтэй юумэдэл уһан соо удаан бухаад тамардагынь, ори гансараа едойдог бахана хабсагайда хүрэжэ гарадагынь, хабсагай өөдэ абирхадаа бэрхыень, морёор гүйлгэхэдөө хүндэ хүсэгдэдэггүй тухайнь болон бусадшыё хүнэй һанаанда ороогүй жэгтэй аяг аашанууд, абари зан тухайнь домогууд мүнөөшыё болотороо хэлсэгдэжэ байдаг.

Хангайн хайра

Удалхын хүбшэ соо болоһон үйлэ хэрэг. Ангуушан Палам анда нүхэрэйдөө – Далайндаа эртээнһээ зорижо айлшалба. Һая олзолһон тайгын хэшэг – гүрөөһэнэй мяха, томо хүдэһэн сумаа соо хүрэнгын архи, хирпиисэн тэбхэнсэг сай мэтые ганзагаланхай, хүндын мэндэтэй орожо ерэбэ. Хабтагай модон наар дээгүүр хаягдаһан арһа хүдэһэн дээрэ хэдэн хүүгэд жэрылдэн унтана.

Эгээ бага мансытайнь – улаан шиидагар хүбүүн угаа абяархаг юм хаш, үүдэнэй түрд гэхэдэ, хүхэлтэ хүхэһэндэл уралаа шомшороод, толгойгоо баруун тээшэнь харуулан эрьюулбэ. «Һайн тэмдэг. Баруун тээшээ эрьез» – гэжэ Палам досоогоо олзуурхаба.

– Сэргэһээтнай агта хүлэг бү таһараг. Хамаг гүрөөһэнэй эзэн Манаахан ангуудые алдангүй эльгээжэ байхань болтогой! – гэжэ олзын үреэл айладаад, үе- үеэрнь наринаар эбдэһэн мяха үргэн модон табюур дээрэ гаргажа табина. Далай урдаһаань «Һайн үгэ һааргүй байг!» гээд, хөөтэй түхэрээн томо тогоондоо хэдэн томо зүһэмэг мяха бүхэлээрнь хэжэ, уһа юулээд, галаа носообо.

«Юугээшэёһорхожо ерээ гээшэб, бэлэгсэлэгтэй. Нэгэлшалтагаантай ха» – гэжэ досоогоо таамаглабашыё, хэбэрээ мэдүүлэнгүй, үрмэ хурууд, эзэгэй мэтэ сагаан эдээ табиба, хурьган сай эдээшүүлбэ.

– Үржэма хүршэ Жалсамаатаяа алирһа түүхээ ошоо. Сэлсэгэр шэмэтэйдэнь үрдихэ гээ бээ. Зай, монголшуудай хэлэгшээр зоог

бариял даа. Мүнэнэнэйш оёор дүүргэнэ бээбди, Жалсамаагай ерэхэдэ, - гээд, набтархан гонзогор шэрээдэ ябаган хандайнуудаа дүтэлүүлбэ. Далай улаа- ягаан үнгэтэй угалза хээ шэмэгтэй үхэгнөө шэл амһартатай тогооной архи гаргажа, дээжынэ орон хангайдаа, удаань галдаа мэдүүлбэ.

- Удалхамнай иигэнээршые «улайхань», хадын хатуу хамнигад хамтаралай тогоондо орохомнай бэшэ аа гү... Нэгэ тогоон соо бисалха гэшэ хайшаа юм? Юрэдөө юунэйшые болоо хаа, абаржа, аршалжа байһан хангайгаа, харьдагаа, Хамар Дабаанайнгаа хормой орхижо, тала газарта түбхинэхэ гэшые буруушаанаб, - гээд, Далайн захалхада, Палам дэмжэнэн хэбэр үзүүлнэ.

«Далайн юуншые гээ хаань, тэрээхэн руунь зүбынь аргагүй гэжэ зүбшөөхэ болоноб. Үри хүүгэдгүй хадаа өөрым үйлын үри. Олон үхибүүтэй Далай ниигэм байдал тухайл ханаата болоно. Харин би... Хандамын нулимсаһаа эсэһэндээ ондоо юушые ойлгохоо болёод ябана хаб. Булганайшые, халтар хара үнэгэнэйшые үнэтэ арһаар, монгол торгооршые баялуулжа шадахаяа болёоб, хүбүү намда үгэ, жаа- хуун даа, хөөр- хүүн даа, хүбүү, үгы хаашни, түрэнэн гараһандаа ябахам» - гээд, мансытай үхибүү тэбэрин хаатуулһандал гараа хэнжэлзүүлжэ, уур сухалаар сорьёһон нюдөөр Паламые шэрбээ ха юм. Хүнэй үхибүү хараад горьтохо гэшэнэ.

Һамгандaa голгүй дуратай Палам, Хандамын ябашоо хаань, хэн, юун болохоб? «Одоол хүлдэ заяагым үргэжэ, унтаһыем хэрюулжэ, мартаһыем хануулжа ябадаг найдамтай ханимни. Хадын горхондол шуумгай шураниинь хэлэхэ гүш... Ондоо һамган намда хэрэггүй. Иигэжэ бодожо, хэдэн хүни нюдээс соромшые гүүлээгүй. «Яалтайб? Далайтан олон хүүгэдтэй. Сэнтигхэн угай. Һамганайнь угта шанга бөө, удаган байһан гэлсэдэг, яахынэ иимэ айлһаа һамга абаа юм гэхэшье ушар дуулдаһан. Далай өөрөө номгон, гэбэшье уурынэ хүдэлгөө хаа, тайгын бартахидал габардаг бэшэ аал...Тээд яахаб, хэмнай тооһо нооһогүй, тэгшэ сэбэр бэлэй...» гэжэ байжашье бодоо.

...Гурбан тагша хүнтэрүүлээд байхадаа, Палам холоһоо татан эхилбэ:

- Далай, нэгэ үгэ бии. Ешмээн тарибал, шэниисэ ургахагүй. Буурсаг тарибал, буурсаг лэ ургаха гэнэн үгэ бии, - гэжэ эхилжэ байтараа зог татан зогсошобо.

Нүхэрынэ ехэл гайхангыар хараа ха юм.

- Угаа уһанда хаяхагүйш гэхээ ханаа гүш? Юунэйхи гэшэб, иимэ зугаа?

- Би нэгэ заа тойруугаар эхилээ хаб. Хоёр эсэгэнэрнай эмээл тааража, харьдагаар хэдышье хэсэхэн, бэе бэеынгээ амиишье абаржа ябаһан гэжэ мэдэнэбди. Урдымнай элинсэг таабайнар баһал тиимэ байгаа ёһотой.

Тиихэ зуураа Паламай досоо хүлгөөтэй. Далайн таһа арсаа хаань, халааш. Арсалан бартахииншье энэ үедэ ерээд, амин дээрэнэ байгаа хаань, иигэжэ түдэгэсэхгүй хэн ха. Хандамынгаа хүөөр дээжэ үргэжэ мордохуулһыень, ехын ехэ найдалтайгаар хүлээжэ байһыень ханаад, бүхы бэенэ хүлһэ лэбшэн норошобо. Нэгэ жэгдэ носожо байһан галшье гэнтэ шангаханаар тас- няс гээд абяа гарана. Мансытай жаа дахинаа толгойгоо иишэ тиишэнэ эрьюулбэшье, бархирбагүй, харин уралнуудаа үлэ мэдэг хүдэлгэжэ, нойртоо мihэд гэхэндли болобо. «Энэш ойлгоо, энэш манай хүбүүн!» – Паламай досоо үер мэдэрэл түрэн гээд, тэрэ дороо унтаршаба ха.

- Далай, би амин хэрэгээ хэлэхүү. Хэдэн хүни нойргүй хонооб, унтаагүйб, - гэбэ.

Гэрэй эзэн дуугай. Ёонюуша хамган шэнги «Юун бэ? Юун бэ?» гээд орошохоёо аягүйрхэнэ.

«Үгэ хүүрээ бэлдээд ерээб гэжэ ханаа бэлэйб. Хайшаа орошооб, хэлэмни? Байза, хамганданэ, үхибүүдтэнэ асарһан бэлэгээ гаргаһуулши» гээд, амьарынэ абаад ябаһан сумаагаа тайлажа, сайбар сийдэм үнгэтэй даалимба бүд, ногоон торго, үнинэй хадалагдажа байһан хампээд гаргаба. Ялаганаһан хара хорьмотой булганай хоёр арһа гаргаад, нэжэрэд гэбэ.

- Зай, Палам сэхэ бүхынэ табиинш даа. Худа ураг бололсоһон шэнги, юун боложо байнаб, ойлгоногүйб, - гэбэ Далай.

- Мүнөө эндэ, энэ сагта Хандама бидэ хоёрой хуби заяан шийдхэгдэжэ байна. Биш хамгаяа алдахаа байнаб. Абарыш даа.

- Хамганшни яагаа юм... Үбдөө гү, гар хүлөө гэмэлтээгээ гү, лама, бөө хэрэгтэй гү? Хайшаа ошолсохо, яалсаха болонобиб?

- ...Үхибүү... Хүбүү асараагүй хаашни, мүнөөдөө ябахам гэжэ занажа зандаржа, хашажа хаажа байнал...

- Ай, зайлуул. Абаһаар иигээд хэлэхээ яанаш?- гэжэ Далай баһал тээлмэрдэхэн, дээрээ ортоһон янза үзүүлбэ. Нэрэ һурагүй бэлэгээ барюулхаа хэдэхэн Паламынэ хайратайшье шэнгээр, тиихэ мүртөө эгээ сэнтэй юумынэ абаашахаар хэдэхэн харша хүн мэтээршье ханагдаба.

«Хэзээ урданһаа угсаатамнай үри үхибүүгүй зоноо үмэгшэлжэ ябаа. Дэмбээ хүбүүмни айлай болохоёо түрэхэн байгаа юм гү...» – гэжэ бэлэгынэ тогтоожо абахадаа, Далай ябууд бодолоо хүгжөөнэ.

Тагшаяа дүүргээд, хожулан дуугай һууд гэбэ. Энэ үедэ хүбүүд, басагад оронһоо бодоно, дор дороо газашаа гарана, сайгаа ууна.

– Палам шадалтайш, арсахын аргагүйгөөр оробош. Хүбүүм иимэ хубитай байба, хубиинь хасаха эрхэгүй бэээб. Тогооной архи толгойдом шадарлаа...- гээд, хүхюу аянга оруулжа, гэнтэ бууһан ашаае хүнгэдхэхые һэдэбэ хэбэртэй.

– Үржэмаагай зүбшөөл хэрэгтэй бэээ...

– Гэртээ үгы байһаниинь болоо гэжэ мүргэ. Эхэнэр гээшэмнай эльгэ нимгэн, юун гэхэ һэм, бү мэдэе. Эсэгэ хадаа өөрөө шийдхэхэб.

...Дэмбээгэй тэршэлээд эхилхэдэнь, абань мансыень тайлаба. Хүнжэлдөө багтахая болихом ха гэнэншүү гараа арбагануулан, утаар һуняаба. Ямар амтатай хангал хамар руу сорьёноб. Энэ дороо гар дээрээ абадаг хаа...

Тодоод шээлгэхэдэнь, дээгүүр, дугаагтуулан шээбэ. «Сономнай багадаа эгээл иигээд шээдэг хэн» гэнэ Далай. Шэрэм дээрэ табяатай бүлээхэн һү угжа руу хэбэ. Дэмбээшье амтан һү хомхойгоор хүхэн хороно. Удаань тэрэ хүбүүнэйнгээ хүйһые нэгэ таалаад, яруултайгаар дулаан мансыдань орёобо.

– Үржэмаагай ерэшоогүйдэ, эбтэй найртайгаар тарая. Угжыень, һуень аба. Тиигээд, Паламтан, мордохо болоот.

...Яажа үрдэе һэм... Паламай шугын захада хүрөөд, эрьен гэнээн, хэбэрын һая гэртээ дүтлөө ха, эрөөн пулаадтай эхэнэр хойноһоонь һарабшалан хаража байба. Энэ эхэнэрэй урда зэмээ мэдэржэ, хулгай хээд тэрбелһэн хүндэл, өөрөөшье мэдэнгүй морёо шаббайса ташуурдаба.

Үбэртэнь мансытай хүүгэн тэршэлбэ. Бүгшэм ёһотой, уйлажа эхилбэ. Бүри мэгдэһэн Паламай зүрхэн уяанһаа хадуурһан эмнигэй гүйдэлдэл түс- түс, лүс- лүс сохилно. Моринойнгоо ябаса жэгдэлхые оролдоно.

Нэгэтэшье иигэжэ хара аминайнгаа түлөө зобожо үзөөгүй Паламые ойлгохоор. Олзо хүбүүнэйнгээ түлөө айна, һэргылнэ ха юм. Хэрэгтэй һаань, модошье орбонгоорнь урбуулхаар бэлэн.

«Хада ууланууд, гол горхонууд, дуулана гүт? Би эсэгэ болооб. Яахадаа мүнөөдэр болотор иимэ юумэ мэдэнгүй ябаабиб? Хангай хайрлаа... Хандама юундэ эгтээ бужаганаад эхилшооб? Далай юундэ һамгантайгаашье зүбшэнгүй үгэжэрхёоб? Саанаһаа иигээд болохо байгаа. Эрын соло эдлэхэ, эрхим ангуушан болохол, Дэмбээхэмни. Хойноһоо үринэрые дахуулха», – иигэжэ шүрэ һубадгал мухариһан бодолнуудын эрдэнитэ тоборуулганууд мэтэ сэдхэлыень, оршон тойронхиёе шэмэглэжэ байба.

Нюдэнэйн шэгшэгтэ жаргалай нулимса мэлмэрнэ – хангай хаража, шагнажа байгаа...

Хасагай олзо

Хашалган хамалганай үедэ дунда шадалтантай, баяшуултай адли буряад хасагуудшые мүн лэ хохидоһон байха юм. Оронгын хасагуудай нэгэн Дабаа гушаад онуудай гайтай эрьюулгэдэ толгойгоо табижа үгөөгүй, гарасалдаһан юм, арга шадабариингаа хүсөөр.

«Газаа, гэртэ үлүү дутуу юумэтэйл һааш, нэгжэжэ үзөөд, нэхээд абаха. Өөрыеш туужа, түрмэ шорондо һуулгаха, үгы гэбэл, сүлэлгэдэ эльгээхэ» гэнэн үгэ дуулахатайгаа сасуу заримашуулдал адли үнэхөөр буужа ерэтэрын хүлэжэ байнгүй, шууд шударгыгаар эд зөөрөө обоолжо, агдам абдарнууд соо хэжэ ябталаа бэлэй. Алта мүнгээ – нэгэн соонь, хасаг хубсаһа, зэр зэбсэг, хуяг һэлмэ – нүгөөдэ соонь гэхэшэлэн гуримшуулжа, тэдэ хайрсагуудтаа тайлдашагүй бүхэ замаг углаа һэн.

– Дабаа, ядахадаа даруулга зүүдхэлым орхиш даа. Эжым эблэжэ үгэнэн юумэн лэ, – гээд, һамганиинь томо хубатай, шүрэтэй, ногоон оюунтай, эрөөн номинтой шулуунуудаар гоёогдоһон даруулгаяа түрүүшынхөө хараһандал, уйлаганан эльбэжэ һууба. – Би тэрэ алтан шагтануудые, сайр мүнгэн һиихэ бугаагуудые, империал мүнгэ, эржэн субад гэхэ мэтые, угайдхадаа хэтэ сахюурышые орхи гэнэгүй ха юмбиб.

– Э-э, хайратамни, үбсүүнэй зүүдхэл, бэһэлиг юумэ яажашые һаань, нюусагаан байха арга бии һаань, толгой дээрээ толотуулма юумэ яагаад обёоруулангүй үмдөөд ябахаа һананаһ? Хаана үмдэхэшниб? Үгытэй зон үлүү һайн гээд зоной амьяа абаржа байхада, даруулгын түлөө даахи толгойгоо табижа үгэхөө һанаа гүш? Баянай саг барагдаа, бардамай юумэн һүнөөгдөө гэжэ мэдыш. Аарса айрагханаа уугаад, амьяа шэрэжэ ябахаһаа ондоо юумэ үгы болоо. Албанда ябахадаа, минии асарһан, нөөсэлһэн хитад, монгол торгоёо гарга. Хибэн хорхойдо эдюулээгүй юм аа гү? Мүнөө болоходо, юун хамааб даа, ёһын тэдыдэ харыш даа, – гэжэ Дабаа үгэлнэ.

– Энэ зүүгээ хадагалдаг мүнгэн тоорсогоо, шэмхүүргээ үлээхэм, – гээд, һамганиинь саашань тоолоно. – Үбэрэйнгөө гууе үбсүүндээ зүүгээд, энгэр захаараа далдалаад байхаб. Хэн минии энгэрые сэлихэб?

– Минии татуулшоо һаам, сэлихэ мунхагууд олодохол юм аабза. Харин сэлюулхэ болихоёо өөрөө мэдэхэ хүн аабзаш, – гээд, үбгэниинь ёһоорхон доёодоод абана.

Иигэжэ үүдэ үрхээ һайса шэбхэдээд, үбэр баялигаа шэнээр бүридхэжэ лаблажабайхадань, досоонь хэдыуйтайб даа. Гэбэ яабашые сэдхэл сагаалха нэгэ һайн тала бии юм. Адууһа мал олоор барижа, барлаг богоолнуудые заража, нютаг зондо шоодбори шохой болоо бэшэ, өөрынгөөл амин

соохоно, дорохоноол ажаһуугаа ха юм. Хасаг хатуу албанда хилын харуулда эсэтэрээ, элэтэрээ ябаад, эрид эгсэ зантай болошоо. Мориной гүйдэлһөө буунгүй эрын зоригто наһаяа үнгэргөө. Хасаг Дабаа хамаһаа бүхэ гээд алдаршаһан. Тэнхээгээ алдаад муужаршаһан мори нэб гүүлээд үргөөд табижархидаг – тиимэ хүсэтэй байһан.

Бэшэ нүхэдтөө орходоо Дабаа шуумгай шуранаараа адли байбашье, олзо юу хээ олоходоо, наймаанай найман хүлэй эгээл оншыень оножо барихадаа бэрхэ юм нэн. Гэртээ амараад, албандаа бусахадаа, заатагүй нэгэ муухан мори хямдаар худалдажа абаад мордохо. Бусахадаа харин үүлтэр хайта, үбсүү бүхэтэ, халхи һүримэ хайхан дэлһэтэй хүлэг унаад ерэхэ. Иигэжэ бүхэли хүрэг бүридхэн. Теэд заримашуулдал адли хайрхажа, сээжээ тоншоогүй нэгэтэшье. Тэрээхэн аяг соохоноол, нүхэ һүбээ бүглөөд ябаһандал соморхон зантай эрэ бэлэй.

Энэ айлайхи шадал зэргээрээ түрэл гаралдаа туһалдаг байһан юм. Дабаагай бууса тойроод – аха дүүнэрэйн гэрнүүд. Тэдээнэ зонхилхо, залхуурангүй ажал хэхиень баадхаха, юрэдөөл отол дээшэн татажа байгаа юм. Хони гаргаха бүхэндөө бултыень хооллуулха.

Ханда хамганиинь нигүүлэсхы урагшатай, нүхэрэйнгөө, өөрынгөөшье аха дүүнэрые ходо үмэгшэлдэг байһан.

Гэр бараагай, урлал дарханай зүйл, аяга амһарта гэхэнэ эхилээд асарһанаа ходо хубаалдаха. Ньютагайн зон элдэб захил хэхэ: дарха хэхэдэ хэрэгтэй хабшуур, шэмхүүргэ, түмэр хайшалдаг хайша, шэлээбэри, галай тулга, тэргэ, шарга заһабарилхада хэрэгтэй хэрэгсэл, домбо, забьяа гэхэ мэтые Шэбээ Хяагтаһаа шэрээд лэ ерэдэг нэн ха.

Зондоо ниилэсэтэй, хамжаатай, саана наанатай, зан абарья гаргажа байдаггүй хадань абаһаар энэ айлые ангиин дайсад гэжэ амалха хүн оeldoогүй юм.

Таабайн зээ басаган мүнөө иигэжэ дурдадаг: «Гэртэмнай гэрэл толитой томо шкаф, бүлсэгэр мүнсэгэр гоёолтонуудтай оронууд, немец үйлэдбэрийн оёолой «Зингер» машина, ялагар тэжэгэр томо самовар, элдэб түхэлэй шугуун тогоо, сковороданууд – тэрэ үеын Торгон замһаа асарагдаһан зүйлнүүд олон нэн. Заримань хүдөөдөө орхигдоод, заримань зуһаланда асарагдаад, үрин тарин үгы болоо».

Теэд түбһэндэ уридша Дабаа сагай ябаса, нийгэмэй хүдэлөө хайн мэдэрдэг, ойлгодог байһан тула энэ наһан соогоо хара хүлһөөрөө суглуулһан зөөри зөөшээ хабсагай хабшалай хүндыдэ саг соонь нюужархиһан юм.

Зарим зоной газар гэшхэхэ малгүй, ган гэхэ нохойгүй байха сагта алта мүнгэ нөөсэлһэн нюдарган гүүлэжэ элдэблүүлхэн, элдэб эсээр

хэлүүлхэнь юунһээшье муухай ха юм. Хэзээ нэгэтэ саг хубилжа, эдэ ханзанууд нээгдэхэ гү, али тиишээ хосорон халаха гү – сагай эрхээр болог гээд шийдэһэн бэлэй.

Хойтын хойтодо, сагай элдиндэ үе дамжаһан, шуһа залгаһан үринэрни манай үбгэн аба шударгы ханаамгай байһанайнгаа ашаар ами наһаяа абарһан, айл бүлэээ бүтэн үлээһэн гэжэ ханажа ябабалнь, эгээл дээдэ зол бэлэй. Элинсэг хасаг үбгэн иигэжэ бодожо, нахалаа эльбэжэ, ханаагаа заһажа нуугаал даа.

Сэмүүн сагта алта мүнгэнэй түлөө амьяа табижа үгэнгүй, нюуса нөөсөөе хадагалһан, хамажа нюуһан ушарнууд – Буряад ороноймнай булан бүхэндэ үзэгдэһэн шуу.

Хоёр абанар

Эмнэлгын газарта хүдөөгэй хоёр үбгэд хөөрэлдэжэ нууна.

Эдэ хоёр хүршэ хүбөө байхаһаа гадна үйлэ хубийн үрээр бэе бээтэйгээ таһалаа хаа таһаршагүй, амин холбоотой болонхой юм.

Ширабые аза талаан хэзээдэшье дахаһан мэтэ бэлэй. Холо саагуур ошожо, ном һудар үзөөшьегүй хаа, нютагтаа механизатораар магтаалтай хүдэлөө. Замбалын ходо ханаашархадаг, обтомо арюухан Сэндүүе хамган болгожо абаба. Замбала Улаан- Үдэдэ хүдөө ажахын техникум дүүргээд, наһаараа бухгалтер-счетоводоор колхоздоо хүдэлөө. Сэндүү хадамда гараа гэжэ дуулаад, аяар холын Агын басага – Намжалмаае гэртээ асаржа, ан бун түбхинөө һэн. Теэд эдэ хоёр үри хүүгэдтэй болоогүй. Үхибүү үргэжэ абаха гээд, үг- маг таталдаһаар байтарынь он жэлнүүдшье оодорон үнгэршэһэн, нэгэ мэдэхэдээл, тоолуур- шоотоһоо, таба- зургаан толгой малһаа үлүү юумэгүй үндэр наһанай хэмдэ хүрөөд байгаа. Намжалмаа хамгантаяа элдэб эсын курорт, амаралтын, эмнэлгын газараар хэдышье ябаа, теэд үрэ гараагүй юм.

Харин Ширабтан хойно хойноһоонь үри хүүгэдые түрэжэ, мондогор бүхэнүүд, эсэгэдээл адли боролгы шарайтай багашуул хашаа хорёоень үдэр һүнигүй зэдэлгэжэ байдаг бэлэй. Теэд нэгэтэ һонин ушар болоһон юм. Харахан шарайтай хүбүүд, басагад соонь сагаан сэлмэг, бэшэнһээ тад ондоохон хүбүүн түрэбэ. Ябан- ошон, нургуулида орохо тээшээ тэрэнь хайшаншье харуулжа табяа хаа, Замбаладал аб адли болошоходоо яахабши...

- Хэшэгтэнь Ширабай бэшэ, счетоводой хүбүүн ха юм. Миниихи гээд эрижэ, нэхэжэ абаашье хаань, гайхахаар бэшэл.... Ширабнай

юун гэхэн байгаа хаб даа, хамгандаа. Зон дээрэ ааг шэгшье гээгүй. Хэшэгтээ хэмхээ үлүү эрхэлүүлдэг гэжэ дуулаа хэмби, – гээд нютагай нэгэ эхэнэрэй эхилхэдэ, нүгөөдөн дэмжэн үгэлшэнэ:

– Бэшэ үхибүүдтэл адли шуран шумууһан, хара ажалда хам бэрхэ бэшэ, номоо үзэхэдөөл, халаха хандахагүй юм гэлсэгшэ. Хони хайшалган дээрэ, хургуулидаа түлээ бэлдэхэдэ харахадаш, зүрхэтэй зүдхэлитэй бэшэл даа, хали – нули...

– Иимэ залхуушье хаань, Ширабай хараал шэрээл табидаггүйнь, шоо үзэдэггүйнь гайхалтай, – гээд, түрүүшын эхэнэрэй тобшолходо, хоёрдохинь:

– Юу хэлээ гээшэбши, шоо үзэхэнөө байтагай иимэ хүнэй манайда ерэнэинь лэ болоо, бурхан эльгээгээ гэдэг юм ха.

– Ямар бурхан гэжэ, счетовод Замбаладаал мүргэг лэ, – гэлдээд, хоюулан һабяаһаа алдан, ама хамараа бүглэжэ байжа эльгэ хатан энеэлдэхэ юм.

Сэндүүгэйшье убайгүйе, халхин халихайе, Намжалмаагайшье мана һохор мэтэ юмэ обёорхо, онохогүйе, хүлэр һүүмэгэрые хайсал худхан холин хөөрэлдөө юм ааб даа. Угайдхадаа, углуу буланда иимэ шэбир – набир хоб дуулаһан хүүгэд Хэшэгтэдэ «счетовод» гэхэн ара нэрэ үгэжэрхибэ.

– Яһан шоото яс гүүлэдэг, модон шоото мондогод гүүлэдэг счетовод, – гэлдэжэ байжа Хэшэгтые наадалха.

Хэшэгтэ иимэ зэрэб үгэ орой тоогоогүйшэ болохо, досоогоо дэлгэр дэлюун, номгон намдуу хүбүүн байшоо. Номоо һайнаар үзөөд лэ, «эрхим» сэгнэлтэнүүдээр эжы, абаяа баярлуулаад лэ ябаха. Ахамад классуудта һуража байхадаа, «счетовод» гэшын ушар унгиинь ойлгоһон юм гү, Замбала ахатантай уулзабал, нэгэл жэгтэйхэнээр хараад, мэндэшэлээд гарадаг байһан.

Ширабай хүбүүд, басагад һуралсалда үлүү һожоршьегүй хаа, техникум, СПТУмэтыедүүргэжэ, хоолойгоотэжээхэмэргэжэлнүүдые олоһон, мал ажалдашье, трактор, комбайндашье зариманиинь шуналтайнууд, хүдөө нютагтаяа хуби заяагаа холбоо, айл бүлэнүүд болоо.

Хэшэгтэ нилээн маргаа, мүнгэн хангай – экономическа шэглэл шэлэхэ гү, али хүнэй эмшэн болохо гү... Теэд түрүүшын харгыгаар ошохо гэхэдэ, нөөхи «счетовод» гэхэн үгэ толгойдонь торошоһон байжа, дурын гутаажа болоо. Хүнэй эмшэн хэзээдэшье хэрэгтэй, аха дүүнэрни олон, аба, эжын үтэлхэ хаһа дүтэлхэ – туһатайл байха хаб гэжэ болбосоронги хүн шэнгээр шэбшэһэн юм. Эрхүүгэй

мединститут дүүргэжэ, хирургын мэргэжэл шэлэхэдээ, хажуугаарнь эрдэмэй диссертаци бэшэжэ хамгаалба. Гансашье гэртэхин бэшэ, нютаг нугын зон – хэнииньшье хамаагүй, Хэшэгтэдээл хандадаг болобо. Жэшээнэ, хоёр хүн иигэжэ хөөрэлдэнэ:

- Улаан- Үдэдэ больницада оошор ээлжээнийнь оногүй олон байба. Хэшэгтэ Ширавович лэ абарбал даа, амиием залгабал даа.

- А, счетовод Хэшэгтэ гү? Математика, тоо бодолгодо, тордиһогүй бэрхэ бэлэй, мүнгэ обойсо тооложо һууха хүн болохо гэлсэдэг бэшэ һэн гүбди? Ондоо тээшээ, зондоо хэрэгтэй тээшээ хадууршоол... Боди толгойтой хүн гү даа...

- Манай нютагайхид нарай нюсхай байхадань, ехэ багагүй элдэблээ, уймарнууд. Ширав ахатан ямар ухаатай, холын бодолтой байгаа даа. Иимэ хүбүүнтэй болохо азатай золтойб гэхэн юм гэлсэгшэ.

Үнэхөөрөөшье, хүндэ хүшэр ушарнуудта буряадууд һэнэгтэй һэдэртэй аха дүүдээ, нютагайнгаа хүнүүдтэ түшэглэдэг гээшэ. Тиимэшье байнгүй яахаб, ажабайдалай ёһо ха юм.

...Наһаншье ошожо, алтан дэлхэйн жама ёһоор Сэндүү, удаань Намжалмашье хэтынгээ замда мордоо. Ная гараһан Ширав Замбала хоёр ханха зайдан гэр соогоо үндэр наһаяа үргэмжэлэн һууна. Ширавай олон тоото аша гушанар хаа – яаниинь үбгэн абадаа ерэжэ, анханайнгаа гуламтые шэмэглэн наадана. Замбала үбгэнэй аха дүүнэр орхиногүй, теэд анханайшье амар байжа һураһан үбгэжөөл айлай хаяа түшэхэ арганьгүй, амяараал байхаяа һайшаана.

Нэгтэ һүни тэрэ Ширавайнгаа үүдэ тоншобо. «Биш ехээр үбдэшооб. Һүлһэнэй үбшэн ха. Шарам бусалһаар үнихэнэй юм. Үбшэнгынэ тэсэхын аргагүй болобо. Мүнөө һүни Сэндүү зүүдэндэм үзэгдөө. Манан соо байһан шэнги, Ширавтаа ошо гэбэ».

Тэрэ дороо Ширавынэ Хэшэгтэдээ хонходобо. «Түргэн туһаламжын машина захюулбаб аймагһаа. Би энэ дороо машинадаа һуужа гарахам, тэндэһээ та хоёроо абаад ерэхэб» гэбэ.

Һүни дунда хүнүүдые хүлгөөһэн үбгэд хэды аягүйрхэбэшье, яахаб, үбшэнгынэ бууранагүй ха юм. Дүрбэ- табан саг үнгэрөөд байхада, Хэшэгтэ врач һамгантаяа япон түхэлэй томо машинаараа ерэбэ. «Абанар, мэндэ сайнууд», - гэжэ мэндэшэлээд, Замбала үбгэнэй бэе шалгажа үзэбэ, аймагай больницын эмшэдэй үгэһэн эм дээрэ нэмэжэ, тарилга хээд, город тээшээ шэглэбэд. Үдэ багаар Замбала үбгэниие больницада хэбтүүлбэ. Харин нүхэр боложо ерэхэн Ширав үбгэнэй анализуудынэ абажа, ветерануудай госпитальдо оруулба.

- Замбала, ши бидэ хоёр буянтай амитад гүбди даа, иимэ хүбүүтэй байхандаа...- гээд, госпитальһоо нүхэрөө үзэхөө ерэнэн Ширабынь үгэлхэ юм.

- Ши үлүү буянтайш, нэгэшье үгөөр Сэндүүгээшье, намайгаашье зэмэлээгүйш, - гэнэ нүгөөдэнь.

Иигэжэ наһанай орьёл залаа дээрэ хоёр нүхэд Хэшэгтынгээ нарые улам гэрэлтэй болгожо, заяатай, үрээлтэй үгөөрөө ажабайдалыень шэмэглэн үргэжэ һуугаа бэлэй.

Хун шубуун

Аяар жэл боложо, Сэмжэд гэртээ ерэбэ. Хото газарта дээдэ хургуулийн дүрбэдэхи курсда һурана. Үбэлэй амаралтада сүлөө болоогүй, бүлэг оюутад багшанартаяа Япон орон ошоо хэн. Наран Уласай дээдэ хургуулинуудай нэгэнтэй түүхын темээр харилсаһан юм.

Дэлхэйн хоёрдохи дайнай үедэ плендэ абтаһан японцуудай хуби заяагаар нютагайхидынь мүнөө болотор һонирхоһоор. Урдын юумэ ула болоо гээд байнгүй, үбгэ эсэгэнэрэйнгээ хаана, хайшан гэжэ яһаа хаяһан тухай мэдэжэ абаха хүсэлтэй бүлэнэр үшөөл бии. Энэ талаар бүхэли шэнжэлгэнүүд бэшэгдэһэн, олон нэрэнүүд элирүүлэгдэһэн.

...Газаа гоё даа. Зунай эхин. Бүбөөлжэн бүбэнэнэ. Хүхы донгодоно. Эбиингээ хэлэнээр гэрээ газаа, досоогүй сэбэрлэбэ. Гэрэй урдахи зүлгэхэн дээрэ шаб шарахан нямняа нюдээ онгойлгобо, хүниндөө дэльбээ хумидаг шара сэсэгшье үндэр эшэ дээрээ эшэнгээр сомсойбо. Дүтын боролжоһоо хэрюу даан, шиигтэй газарай хангал хамар руу сорёно.

Байза, урзанда газаа баригдаһан һарабшатай байра соо мүнөөдэр унтаха юм байна. Тэндэнь пеешэн бии, хүндэлэн орон табяатай. Арбан табанай һара мандаха. Эжы хоридог, һарын гэрэлһээ һэргылэ гэдэг. Тээд тэргэд һара юундэшьеб холын Япон орониие һануулдаг. Уран зураг мэтэ. Түб түхэрээн һарын дүрэ соо сэсэглэжэ байһан сакура. Заримдаа гансахан мүшэрынь. Нюдээ һалгаахын аргагүй.

Үнгэтэ һайхан кимоно үмдэһэн хатан дангина нюдэнэй урда бии болоодхихо. Үһээ өөдэнь хуряан, ямар аятайгаар янзалан заһадаг гээшэб. Бишыханууд хүлнүүдээрээ хойшо урагшаа жэжэхэн алхамаар шэмээгүй алхалха маягынь, толгойгоо гунхуулан дохихонь - Сэмжэдтэ бүри үнинэй танил, түрэл шэнги. Һэлмэ бариһан хатуу хэрзэги самуурайншье дүрэ харша мэтээр үзэгдэхгүй. Хаанаһаа иимэ мэдэрэл досоонь ерэдэг юм, гайхадаг.

Наран Уласай ирагуу найрагшад, дундада зуун жэлнүүдтэ дэлхэйдэ мэдээжэ болоһон Басё, Бусон, Исса, Сики хайку түхэлэй гурбалжан мүртэй шүлэгүүд соогоо Японин эртэ урдын ниислэл Киото, шэнэ ниислэл Эдо (Токио), Ёсиногой ногоон хаданууды, үзэсхэлэн байгаали ямар гоёор зураглаа гээшэб. Сэмжэд хайку шүлэгүүдэй ном Будда Шакьямуниин номнолой номтой сугтань наринаар хадагалжа ябадаг. Зарим шүлэгүүдынь сээжээр мэдэхэ.

Морин – эжы
Унаганайнгаа ундалхада,
Булагай хажууда хахина.
Исса

Зун. Хаданууд.
Гургалдай, хүхы, фазаниие
Шагнахада гоёл.
Исса

Зунай голхониие
Хүндэлэн гарахада аятай –
Гутални гартаа...

Эх, энэ хүхы
Дуулаһаар ниидэшэбэ –
Забда сүлөөгүй ха.
Басё

Хүхы донгодоно –
Аляһад, сохонууд,
Анхаралтай шагнагты.
Исса

Одоол баяр!
Энэ жэлдэ түрүүшынхээ
Боргоһон хазаба.
Исса

Гар дээрэм
Гэрэлтэдэг сохын
Ногоон һайхан туяа.
Тинэ- даё

Ногоонһоо унаад айһандаа
Нийдэшэбэ
Гэрэлтэдэг сохо.

Басё

Дээдэ һургууляа түгэсөөд, Япон орон ошожо һураха, хүдэлхэ арга олдохо гү? Һурахын тула ехэ мүнгэнэй хэрэгтэйнэ ойлгосотой... Ондоо ямар нэгэн арга. Японой багахан һууринда хүрэнэнөө һанана. Экскурсияр ябажа байтарынь бишихан хүбүүн юундэб даа унаад ябаһан велосипедээ Сэмжэдтэ үгөө һэн. Нэгэ дүхэриг хэжэ эрьсэд, добоһоо доошоо буужа ябатырынэ наһатай набтар япон хүн гэнтэ урдань альгаа хабсараад үбдэглэн һуушаба. Мүргэжэ байһандал... Гайхаһандаа Сэмжэд тогтобо. «Томо хара шубуун мүрэ дээрэтнай һууха гэхэндли арадатнай арбалзан нийдээ. Бурхатай хүн байнат» – гэбэ тэрэ хүн.

Иигэжэ хаа холын Япондо дали жэгүүртэниие һүлдэ тэмдэг мэтэ шүтэдэг юм байна гэжэ мэдэжэ абаба. Угаа хүндэлхэ ёһолол нютагтань бөө, удаганай бүтээхэдэнь, хаанаһаашьеб хара шубууд нийдэн ерээд, эгээ орой дээрэмнай элин халин байдаг бэлэй гэжэ абаһаар ухаандань ороо. Үнэхөөрөө, бөөгэй дуудалгада эжэ эхигүй татуулһан мэтэ, али гэбэл хэн нэгэнэй хүтэлжэ байһандал нэгэ дороо эрьелдэн нийдэдэг. Дэлхэйн ямаршыё буланда байгаалитай харилсаан бэхил даа.

Эдэ бүгэдэ тухай бодоһоор, нэгэ заа амарангаа зуһалан гэрэйнгээ хэрэлсы дээрэ һууба. Наран баруулжа, үдэ багай богонихон оодон һүүдэр бэежэн байһандал үзэгдэнэ. Халуун бага зэргэ буурантуу. Һэбшээн буухаа яанаб? Исса иигэжэ бэшээ һэмнай:

Һэрюун үдэр.
Уулын орёлдол үүлэд –
Дээшээ, доошоо...

Һүнийн һэбшээн
Далайһаа үлөөһэндэл –
Мимозо сэсэг найгалзаба.

Япон шүлэгэй татасада обтошоод, буряад- монгол аялгаяа мартаагүй бээб гээд саашань бодомжолно.

Ай хөөрхы,
Ангир шара сэсэгэй дэльбэдэ
Алас тэнгэрийн хаяаһаа жүдхэнэлби.
...Уулын хүнгэн набшаһаяа

Утын харгын бэлшэр дээрэ
Унагаахагүй хүн бээб.
...Үнгэтэ юртэмсын суур гэшхэжэ,
Үнжэгэн сагаан үльмыһөөмни
Наран туяарна.

Монгол шүлэгшэн Ёндоной Эрдэнэтогтохой шүлэгүүдые япон аялгада оруулхые Сэмжэд яһала оролдоо юм. Теэд бүрилдөө гү, үгы гү – өөрөөшье хайн мэдэнгүй. Ирагуу найруулагша, оршуулагша бэшэ ха юм. Юрэл, шүлэгтэ дуратай хүн гээшэ. Поэдүүд шүлэгы езэлүүдгүй хүлэгтэй сасуулдаг.

Шүлэгни – хүлэгни,
Шуумайял бушуу,
Шуурганиие зүриел... гэхэ мэтэ.

Японцууд ямар нэгэн һонирхолтой үзэгдэл харабал, заатагүй буулгаха гү, али зураха гээд дугташадаг. Нэгэ юумэ мэргэлхэ гэхэндэл фотоаппарадаа бэлэн гаргаад байха. Ямаршые байдалда. Агшан зуурые тогтоохо, агшан зуурые мүнхэлхэ хүсэлтэй... Бишые баһа энээндэ дуратайб гээд Сэмжэд бодоно. Эдэ үдэрнүүдтэ Агван Доржиевай нютагаарни аяншалһан газарнуудаар ябажа, дүрэ зурагуудые буулгаха. Һайнаар буулгаһан зурагууд соо амидаралай амисхаал эли байдаг. Ямар ушарһаа диилэнхи олон японцууд энэение наринаар мэдэрдэг бэ?

Олон даа, иимэ асуудалнууд. Харьюень бэдэржэ, Наран Уласта ошохол болоно. Жэгтэй хээ угалзатай зурагуудыень харахаяа, жэнхэни заншалнуудтайнь дүтөөр танилсахаяа. Буряадайнгаа зохёолшодой, уран зураашадай бүтээлнүүдые абаад ошохо. Байгалай бэлэг гэжэ нэрлээд... Магад, урда наһандаа би япон хүүхэн, хатан дангинашые байһан ааламби...

Гэртэм юуншыегүй
Гансал һэрюун,
Сэдьхэлдэм амгалан

– гэхэн хайку һанаад, гэртээ орохо гэжэ байтараа наранай уулын хярада дүтэлжэ байһые обёорбо.

Гүнзэгы сэнхирлиг үнгэтэй болоһон огторгойдо нэгэл хэбтээ амаржа байһан хүбэн сагаан хэхэг үүлэнүүдэй нэгэн гэнтэ дүрсээ хубилгажа эхилбэ. Байн – байн шубуунай бээдэл адли юумэн бии болобо. Хушууниинь, толгойнь... Бага зэргэ далияа арбайлгаад, һалхинда үһэрин тамаржа байһан хун шубуунай дүрэ.

«Харыт, тэнгэридэ хун шубуун!» гэжэ өөрөөшье мэдэнгүй хуугайлжархёод, дүтэ ойро хүнүүд үгы һэмнай, эжы абамни сабшаланнаа харахаа, шулуу шохойгынь суглуулхаа гол өөдэ үгсөө һэмнай гэжэ

hanaad aalidaaba. Нөөхи дүрэнх нэгэ хэды соо тэрэл янзаараа ялалзан байба. Сэмжэд нюдэээ халгаангүй, амья абангүй шахуу харан гэтэнэ.

«Хүн шубуун гарбалтай, хуһан модон сэргэтэй» гэхэн магтаал-дуудалга бии ха юм.

Ямар удхатай гээшэб, энэ үзэгдэл? Япон орон тухай ханажа, бодож байһаншни үнэн, хүсэлшни бээлхэ гээб гү? «Үүлэнүүд хүнэй үйлэ хубиие заажа үгэхэ аргатай» гэжэ мэдээжэ нэгэ хүн хэлээ һэмнай. Ёобингоо хүдэлгэһэнһөө гү, нюдэнэйнх шэгшэгтэ һаруулхан нулимса – дуһал сугларжа, миралзан мэлмэрнэ...

Огторгойн гүн соохи шэдитэ хун шубуун аргааханаар хайлажа эхилээд, дараалан үгы болошобо. Гэнтэ ухаа ороһондол гэртээ гүйжэ ороод, үглөөнэй хайхан хү аяга соо юулэжэ, халбагаар сэсэн үргэбэ. Үнэншэнэшье, үгышье... Дүрынх буулгаха байгаа ха юм. Гар доро фотоаппарат үгы, дээрээ ортоол гээшэ. Гайхаһандаа, соохор ухаандаа, манан соо байһан шэнгээр өөрыгөө һанана.

Теэд үлөө ха юм ухаандам гээд бээ сагаалан һамааруулна.

Үдэшэлэн тээ эжы аба хоёройнгоо хүдөөһөө ерээд,

- Зай, Сэмжэд үдэрөө хэр үнгэргэбэш? – гэхэдэнь,

- Уг удамайнгаа хүлдэтэй уулзааб, - гээд, болоһон үйлэ тухай хөөрөжэ үгэбэ.

Эжы, абань дуугай. Япон гэхэдэ, өөдэнь абадаггүй, басагаяа ондоо тээшэнь табиha дурагуйнүүд.

Теэд саанаһаань ондоохоноор заабарилаад байна, юун гэхэн удхатайб гээд доро дороо бодомжолһоор үдэшингөө сай уубад.

Дээдэ һургууляа дүүргээд, Сэмжэд үнэхөөрөөшье Япон орондо ажамидархаар, ажаллахаар мордоо һэн.

Фудзи хадые

Залуу набшаһад

Ногоон дэгэлээр хушаба.

Бусон

Гансал Фудзи

Холоһоо тобойн

Ногоорон харагдана.

Сики

...Наран Уласай дэбисхэрһээ Саяан уула, мундарганууд мүнгэн оройгоороо яларан дуудана. Али Фудзи Саяан хоёр хоорондоо харилсаатай болонхой гү?

Нютагайнх тэнгэридэ хэзээ нэгэтэ үзэгдэһэн хун шубуун һанан соонь нарбаа сайтарынх сэдхэлэйнх шэмэг зандаа үлэхэл.

Эжын юрөөл

Янжимаагай эжы ерэ гаран наһан дээрээ алдажа дуугардаг болобо. Ямар нэгэн юумэ тойруугаар, ханаа үнөөндэ оромоор бэшээр хэлэдэг болоһониинь жэгтэй.

- Ехэ наһан даа. Зүнтэгэй һуури табиганиинь гайхалгүй. Зүнтэй хайн юумэ хэлэнэ гү, али зүрюу муу юумэ «айладана» гү – адаглажа байгаарай, - гэжэ эжы, аба хоёроо харууһалжа, Деваажинай орондо мордохуулһан үеын нүхэр Долсон зүбшэл үгэбэ.

Бадма хүгшэн басаганайнгаа нойрые һамшаан, үдэр, һүнишые хамаагүй, сула дуудадаг болобо. «Эжымни, мүнөө һая хуурайлаад, эдеэлүүлээд хэбтүүлбэ. Нэгэ хэды соо бү дуудаарай, амарһууб, зай гү?» – гэхэдэнь, хүгшөө зүбшөөһэнэй тэмдэг үгэхэ, нюдээ аниб гүүлээд, басаганаа энхэргэнээр хараха юм.

«Ойлгобо» гэжэ һанаһан Янжимаагай унтариингаа таһалгада орожо, хэбтэн сасуу, дурд гэжэ үрдээгүй байхадань, эжын дуудана:

- Янжимаа, сонхоор дуулахадань, газар үхэрнүүд мөөрэлдэнэ. Хаагагүй хүн гүш, хүхэ дэлэнгын гэжээ... билтаржа, миил гоожоходоо хүрөөд байна. Тугалнуудайн уялаа ямар хэбэрэг юм, тайлдаад лэ, эхээ таһа хүхэхэнь. Ай даа, шадалтай байгаа хаа, шамайе аргадахагүй бэлэйб. Ошо, үхэрөө хаа, – гэжэ сошордуу огсомоор дуугарба.

- Үгы, эжы юу хэлээ гээшэбта, бидэ үни хада город буугаа бэлэйбди. Болбосон гэр абахатаа сасуу танаа буулгажа асараа һэмнайб, - гэнэ басаганиинь.

- Юун болбосон гэр гэжэ... Али зонь наадан болохоннай гү? Түргэн хаагаад, бэлшээрідэнь туу. Хоёр хүнэг һү гараха бээ, - гэжэ гэмэрээгээ таһалха юм бэшэ.

Янжимаа кукнидаа ороод, досоонь хартаабха хээтэй хүнгэн сагаан хүнэг хоһолжо, тэрэнэ зорюута хонгируулһаар эжыдээ оробо.

- Зай, ошобоб, ошобоб. Энэ дороо хаагаад туухам, - гээд, газар гараһандал үүдээ хаб- яб байса хаагаад, һөөргөө таһалгадаа ороод унташаба.

Зүүдэн соогоо үргэлжэдөө нэмжыһэн зүлгэ ногоон дээгүүр хүл нүсэгөөр ябана. Эмжэгэн даа, зөөлэхүүн... Нёдондой хагда хүлым хадхуужа гээд һэргылнэ. Булжамуур жэргэнэ. Гэнтэ зүүн тээн Сагагшан үнээниинь бии болоод, томо эрэн нүдөөрөө гэмнэндэл, һэжэгтэйгээр хилайн шэртэжэ байба. Дэлэнгын гэжээ... дэлбэрхээ байһандал бүмбынхэй. «Ай зайлуул, хаахам гээд, хаагагүй аалби?» – гээд, һэрин гэхэдэ, нээрээ зэмэ мэдэрһэндэл, нойтон хүлһэн бээрн лэбшэжэ байба.

Хайран Сагаагшамнай... Нүүхэ болоходоо, мяхан болгоогүй, олон үхибүүтэй түрэл түрхэмэйдөө орхихон юм.

«Яһалашье бидэниие тэдхэжэ байна, Сагаагшан. Сагаа һааляр дутанагүйбди. Хүүгэднай томо болоходоо, най хэһыетнай мартахагүйл байха», – гэжэ Жэгмэд хээтэй һайниие хүргэдэг һэн.

Түүг- түүг сохилһон зүрхээ номгоруулха һанаатай стакан соо уһа хээд уужа байтарынь, эжынь ооглобо:

– Янжимаа, харыш, шамда яаха аргагүй ехэ бэлэг буужа байнал!

Эжынь ханада үлгөөтэй эрээ- маряан хибэс тээшээ заажа хэлэбэ: – Һайн һаалишан гэжэ колхозһоо энээниие намда үгөө бэлэй. Москва, ВДНХ ошоо һэм. Харин шамдам миниихихиһээ холо үлүү бэлэг ерэжэ байнал. Алтан часы, бэһэлиг, хибэс, торго хурга... Би залуудаа иимэ бэһэлигтэй һэм, эжым энжэ үгэһэн юм. Шиниихим бүри гоё байна. Харана гүш? – гээд, эжынь асууһан шэгтэйгээр басагаяа шэртээд, хибэс тээшээ дахинаа харасаяа залана.

«Үгы» гэхэнь удхагүй, «Тиимэ, тиимэ» гэжэ басаганиинь зүбшөөхэл баатай болоно. «Эдээнээ суглуулаад аба. Хумяад, худхаад хаянгүй, алта мүнгэнэйнгөө абдар соо аятайхан ябталаад хэ» гэхэдэнь, хибэсчээ юумэ хуряһан шэнги гараа арбагануулан хүдэлгэжэ, тэбэридэ багтаажа ядаһандал абажа гараба...

Эжынь иимэ ехэ хэшэгтэ хүртэһэндэнь урмашаһандаа юм гү, тэрэ үдэрөө абяагүй түбшэн үнгэргэбэ. Удаадахи хэдэн үдэршье намдуу. «Одоошье ухаамнай урдынгаа байдалда оробо хаяа... Һэг гэхэмнай бэшэ аал хоюулан...» гэжэ Янжимаа досоогоо һэгшэбэ.

Хүгшөөдэ юуб даа. Амтатай юумэ эдээд, угаалгаад, ундулуулаад намдуухан. Теэд уданшьегүй бараан үүлэнүүд досоонь бөөгнэржэ эхилбэ хэбэртэй.

– Янжимаа, үтэр түргэн ерыш! Хүршэ айлайхимнай шүдхэртэй гэдэг һэмнайб. Үнэн юм байнал. Тэрэнь хана сүмэлөөд, манда ороод арбагайшажа, намайе дайлаха һанаатайл. Модо, шулуу асарыш, һамна бута сохиш! Арилаг лэ долигынь! – гэжэ бии шадалаараа һүүхирбэ.

Аляһа батаганаа намнадаг годигорхон модо асархадань, «Энэш юугээ диилэхэ юм. Түлээнэй хажууда мунсашуу юумэн хэбтэгшэ һэн. Асар түргэн!» гэбэл даа.

Ямар һайгаар хүдөөһөө һабаагай модо асараа һэм, тэрэнь нилээн бээтэйхэн, ута. Тэрэнээ далагашуулһаар, уур сухалаа дэбэргэһэн мэтэ «Һөөдь, һөөдь!» гэхээр ороходонь, эжынь мунсаш хаанаб гээгүй, одоошье сэдхэлээ ханаһандли, «Энэ, энэ годилзоно. Хии бү сохиш даа, улаан гол руунь буулга!» гэхэ юм. Һайса һабандаад, эсэшоод

байхадань, эжынь одоошье уушхаржа, «Дахин ороо хаань, хүбүүгээ дуудуулжа, хүйдхэлынь үзүүлхэб даа. Үхин шамайе нула гэхэмни хүрхэйхэн сохибош!» гэхэ юм.

Үдэшэлэн Санжэ хүршэ ерэжэ, хоюулан сай ууба. «Эжы, абаяа хараха нангин уялгатай нэн хойноо яахабибди. Бидэниие түрэжэ, хүн болгожо табяа ха юм. Эжышни хайн аматай байна. Мууе намнана, хайе дуудана. Шамдаал хэшэг хурылна ха юм. Эсээб гээд эжыгээ бэри хүбүүндэнь бү үгэ. Шам шэнги наринаар хаража шадахагүй» гэжэ ханааень үргөөд, Санжэ гэртээ хариба.

Энээнэй удаа хоёр долоон хоног үнгэрөөд байхада, эжынь Янжимаагаа шүүмжэлхэндли шэгтэйгээр утган хэлэбэ:

- Содном баармаш, халуун наран доро талын дунда хонидоо гансаараа адуулжа ябана. Хонидын хургажа, нэрюусэхэ газар үгы. Тээ саанахи добохон дээрэ гараа хаань, хаглагар нэгэ модон бии агша. Хүүдэртэнь хорохо байгаа. Ньюрын харлашоо, хара түгсүүл шэнги болошоо. Ногоон сай шанажа, абаашажа үгыш. Ундаа харяаг лэ, хилээмэ тохотойгоор.

- Ямар хонёо дурданат? Содном аяар Магаданда ажал хэнэ ха юм.

- Юугээ хэлэнэш, хэдэн зуугаад хонёо адуулжа ябахан Содномоо хаана байхан Магаданда гэхэдээ? Зай, яба, яба, сайгаа шанаад ошо, - гээд, ондоо юумэ шагнаха аргагүйгөө хүгшөө эрид мэдүүлбэ.

Спортивна хүнгэн хубсаһа, үргэн харабшагай шляпа үмдэжэ, гартаа томо сүүмхэ бариһан – иимэ түхэлтэйгөөр эжыдээ харагдаба.

Тиин кукнидаа орожо, уушхарха ханаатай ногоон сайгаа оошон хорожо нуухадаа, ехэл гайхана. Эжынь ямар хониноор дуугарбаб? Анхандаа арбаад хонитой байгша бэлэйбди. Яаһан хэдэн зуугаадын бэ?

Эжыгээл юрэдөө, бурханайнь орондо гомдол мууларгүйгөөр ябуулаа хаа, дээдэ зэргэ. Иимэ бодолнуудые шүрэ кубад шэнги мухарюулжа нуухадаа, эсэһэнээш мартажа, дахинаа хүсэ нэмэһэндэл болобо. Эжыдээ амтатай эдээ найруулба. Удаань хүүгэдэй хубсаһа угаадаг порошок соо оро дэбдихэрэйн зүйлые шиихажа, угаалда бэлдэбэ. Шанга хаалишан ябаа даа эжым, нютаг нугаяашье суурхуулаа. Хоёр үхибүүдтээ дээдэ эрдэм олгуулаа. Ажабайдалда ямаршье мууларгүй.

Жэлһээ үлүүтэй саг соо эжынь хэбтэрийн байха зуураа зүнтэгэй бэшэ, зүгнэлэй хайниие ганса хүүхэндээ зорюулаа, наһан соонь хүрэхэ юрөөл табяа юм. Бурхандаа мордоогүй байхадань, «хонёо тууһан» Содном бусажа, Бадма хүгшэн баяраар дэбэрээ даа. «Дал, хотоёо заһабарилаа гүш, үбэлэй хүйтэн болохонь ха юм» гэхэдэнь, «Шэнээр баряаб» гэжэ ехэл урмашуулаа хадам эжыгээ.

Иигэжэ басаганайнгаа хубида хэшэг хурылаад, хүбүүн, бэриез дуудажа асаруулжа, бултанда юрөөлөө хүртөөгөөд, утынгаа аянда мордоо бэлэй, Бадма хүгшэн.

Арюудхалай аршаан

Газаа мориной турьяха, тэргын хахинаха абьян дуулдахадал гээд замхашаба. Манидари хүгшэн сонхоороо оонигошон хараба. Аяар дүшөөд жэлэй саана эгээл иимэ абья дуулаад, амидаралайнгаа замда гараа нэм шуу. Зунай тэнгэй агаар эгээл иимээр миралжа, тала дайда зэрэлгээтэжэ байгаа.

...Сэсэг мэтэ халбаржа, бадаржа ябаһан үень нэн. Гулдагар сула, маряалиг бээдээ тааруухан хубсаһа үмдэнхэй, долгитохон буржагар үһээгүрылгэнгүрэнхэйхүүхэнэй нариихан зуруудабхаряатай нюдээ хюрылган нагад харахадань, олохон лэ хүбүүдэй зүрхэн оболзодог нэн бээ. Теэд гэнэ гэтэдэг гэдэгтэл, гэнтын ямар шалтагаанаар юм, бэень муудаж, оройдоол хэдэн һара соо сэсэгээ гүбихэн ургамалдал гунхыжа, тура туршагар болошобо. Эмшэдые эсэлтэгүй хэсэбэ, үбшэнэй нэгэшье шалтаг олонгүй, гэртэнь табиба.

- Таанар, буряадууд, таабаритайхан зон ха юмта даа. Угтаа удаган бөөтэйбди, уулын сабдаг, Лусууд хорлоо гэхэт. Тэрэ бүгэдээрээ ябаад үзэхэ юм гүт? – гэжэ ажабайдалай эрөөн маряание һайса үзэһэн наһажаал ород врач хэлээ бэлэй.

Эжынь һахы халаг болоно, ороһотой яһанай шүлэшье, эдээсэтэй ногоон сайшье, үнэһэн соо булагдahan амтан лепёошхошье, һая бүлэгдэһэн хүрэнгын тоһошье урдань табина – шортоол даа, басаганиинь буруу эрьежэ хараад лэ, шиид хэбтэшэбэ.

Анхандаа лама санаартан ябаһан Дугар абань үгэ дуугүй. Хойто зүгэй хүйтэн Колымада арбаад жэл ябаад бусахадаа, ааг шэг, ами доро болошохон ха. Яахам гээшэб гэхэндэл, хүүхэндээ дүтэлжэ, хушалта хүнжэлыень заһасагаана. Бутид һамганиинь үбгэнһөө нэгэ заа түбэгшөөдэг, тунхаридагшье һаа, тэсэбэрээ алдажа, шангаржа эхилбэ:

- Ганса басагаяа хайрлаха сэдхэл танда бии юм гү? Дасанда дана болотороо һураа бэшэ нэн гүт? Дарханай ажал гээд лэ, хамтын ажахын мори тахалха, молотилка заһахаһаа ондоо юумэ үгы... Һүзэгөө алдаһан, һүлдээ буруутahan болбол Баян- Булагайнгаа найза нүхэртөө ошожо гүйгты. Һахилтай, һамга абаагүй, дээгүүр зиндаатай, ёһотой лама гэдэг ха юмта. Энэ дороо ошогты.

Дугар үбгэжөөл дуугай шэгтээ хубсаһаяа һэлгээд, мори тэргэдээ

мордожо, саг дары ябашаба. Үглөөдэрынъ Сандан- Жамса нүхэрөө залажа асарханиинъ:

- Гэртээ ном уншалганай үрэ харанагүйб. Дайдын шүтөөндэ – Аранжан Арьяа Баалада зорихо болоолди даа, – гэбэл даа.

Манидариие хоёр тээһээнъ тэлэжэ, тэргэ дээрэ дэбдээтэй хуушан шара шэрдэг дээрэ хэбтүүлбэ. Халууншье гээшэнь, тэнсэлгүй. Гандуузунай эзэд – таршаа шумуул тэргын мөөр дороһоо мултарһан юумэдэл собхорхо, таршаганаханъ – шэхэнэй шиир таһална. «Иигээд лэ хүн һүүлшынгээ замда гараад үхэшэдэг гү? Улаан голни таһархаяа байһандал. Ошохогүйб гээд, хэбтэхээ яагаа гээшэбиб» гэхэн хойно тоһон гэмшэлдэ абтана.

Одоошье зорихон газартаа аяншад хүрбэ хэбэртэй. Харахада, юрын лэ хабсагайтай хадалиг газар. «Бурханиинъ хаанаа юм ааб даа. Нюдэнэйнгөө шэгшэгээршье хараа хаа»... – гээд Манидари бодоно.

Нөөхил гонзогор шэрдэгээ тээ дээрэхэнэ дэбдижэ, хабсагайн хүмэг шулуунда Манидариие түшүүлэн һуулгаба. Санзай носообо, зула бадарааба. Соохор мэдээндээ гэхээр басаганай нюдэнэй урдуур эреэлжэлхэдэл гэхэдэнь, зубхияа хааба. Ламбагайн уншалгаяа эхилхэдэнь, досоонъ нэгэ заа тэнийд гэхэ шэнги болоошье хаа, зэнхэгэр хогоосон сооһоо ямаршьеб томо, багашъе сахаригууд бии болоод, нэгэ саашалжа, нэгэ наашалжа эхилбэ. «Добтолхонъ гээшэ гү?» – гээд Манидари хайша хэрэг бодоходол гэнэ. Тээд уданшьегүй тэдэнь хойно хойноһоо һуунагтан эрьелдэхээр хайлашаба хэбэртэй.

Орондонъ олон янзын дүрсэнүүд харагдажа эхилбэ. Ламхайн обоодой малгай, гэртэнь хаалгатай шкаф соо наринаар ябталаатай байдаг зурууд номууд, нарийхан биирээр зурагдаһан мэтэ арсаланай, туулайн, һармагшанай, томо шубуунай дүрэнүүд бүдэхээршье хаа, бүрэлзэхэдэл гээд үгы болошоно. Толгой соохи шууяаниинъ бараг болобо.

Нюдээ нээбэ. Ямар онобшотойгоор, саг соонъ нюдээ нээгээ гээшэ һэм. Өөрөө хараагүй хаа, үнэншэмөөр бэшэ юумэн болобо. Дабшалжа һууһан ламбагайн хажуудахи хүмэг шулуунай забһарһаа гэнтэ... уһан сэсэршэбэ. Бороогүй, хуурай сагта. Ламбагай хүлээгдээгүй хүнгэнөөр һүрэжэ бодоод, альгаа тодобо. Тиин дуһалнуудаа Манидари тээшэ «Маа- аа!» гэжэ һүүхирээд сэсэжэрхибэ. Басаган нюурайнгаа хүлһэнтэй холисолдоһон аршаанай амта үзэжэ, нюдөө аршажа байтараа, сурхирса бархиршаба. Һүнэһэ һүлдэнь бахим баряад байһан ямаршьеб гэнжэ бутаршаба хэбэртэй. Эжэ эхигүй нулимсанъ горхолжол мэдэбэ. Одоошье досоонъ угаа хүнгэн болошоһые, уударшаһые мэдэбэ, тиин һулахаанаар мийэрбэ.

«Аранжан Арьяа Баала хайраа үршөөгөө. Гэртээ энэ бурханаа тахиха, «Ом маани бадмэ хум» тарниаа үдэр һүнигүй уншажал ябаха гүбши

даа», – гэжэ Сандан- Жамса лама заабарилба.

Нөөл зохидхон түхэрээхэн дүхэригэй шэнжэтэй зүлгэ дээрэ нуужа сайлабад. Бутид эжы энэрил баяраар халинхай. Эжыдэ юун хэрэгтэйб даа: үдэрэй амгалан, энеэбхилхэн үри бэе.... Манидариин үдхэн сүсэги халбагадахаяа забдахадань, хорибо: «Сайгаал уу. Би өөрөө нимгэнээр няажа үгэнүү. Дадхаажа, аргаар... Ошо, үшөө дахин мүргэ Аранжан Арьяа Бааладаа».

Хээрэ газарта, байгаалиин өөрынь бүтээжэрхилхэн бурхан байдаг юм гэжэ булта зон хаанаһаа мэдэхэб даа. Үнэн дээрээ, дэлхэй дээрэ оройдоол хоёр иимэ шүтөөн бии юм ха: Непалда, мүн эндэ, Мөөрөөшын дасанһаа холо бэшэхэнэ.

Бусаха замдаа Сандан- Жамса ламбагайгаа гэртэнэ буулгаба. «Иимэ шэдитэй хүниие мүнделүүлхэн ямар найхан нютаг гээшэб. Баян Булаг... Иимэ нэрэтэй нютагта түрэнхэн хадаа бурханай баян булагһаа намдаа хүртүүлээ бшуу. Харин тэрэ үзэгдэнхэн дүрсэнүүд тухай асуужа үрдибэгүйб», – гэжэ байжа Манидари бодомжолно.

Гэртээ хүрэхэ тээшэнэ нараншые үүлэнэй саана хоргодожо, тэнгэри ааяма халуунһаа аяшаранги, амьяа абаха гэнэндэл зэнхынэ. Хэдэн бүлэг үүлэд бөөгнэрөөд, хоорондоо хэлсэхэн юумэдэл бороогой бараан дуһал монсогойлон суглуулна хэбэртэй. «Арьяа Баалымнай аршаанһаа ган гасуурай үүдэн хаагдахань ха. Аадарлаһай даа...», – гэнэ Бутид эжынэ.

Дугар абань нуларһан хүзэгөө дахинаа досоогоо мандуулба гү? Сандан- Жамса нүхэрөө ямараар тэбэрээ гээшэб, энеэбхилдэггүй нюуртань бишэрэлэй тэмдэг бадаржа байгаа. «Хайрата эжы абам, намдаа яһаншые дуратайбта даа. Ашыетнай яажа харюулха гээшэби? – гэжэ бодоходоо, нулимсань дахинаа дуһахаяа һанана.

...Манидари хүтшэн дурсалгануудаа хүндэлжэ, бурхандаа зула барина, һурамхи янзаараа эрхээ эрьюулэн, маанияа уншана.

Аранжан Арьяа Бааламнай –

Адистай хада,

Алдартай Хүгтэй Хан ууламнай

Абаран манаа хамгаалнал.

Аршаанаа сүршөөд,

арад олон зоноо

Жаргуулнал даа –

гэнэн дуунай жабхалан хүрөөтэ аялга холо, ойгуур зэдэлхэдэл гэнэ.

Авторай ажаглалта: Энэ хөөрөөн бодото байдалһаа үндэнэтэй. Үнгэрхэн зуун жэлэй наяд онуудта Хяагтын аймагаар командировкодо ябахадаа, үнэн болоһон энэ ушар тухай Манидари хүтшэнһөө дуулаһан байнаб.

МОНГОЛ ТҮРЫН ТҮҮХЫН СУУРЯАН

Соркуктай бэжүни: «Алтан дээд үнэний аялгуу»

Үе сагыг агшааж, үнгэрхэн юумыг мүнөөдэрэй хараагаа сэгнэжэ
болохо гү? Агуухэ хүнүүд иигэжэ үгүүлхэн байдаг:
Саг үнгэрбэшье, хэлэнхэн үгэ хэбтээ үлэдэг.

Л.Толстой

Үнгэрхэн юумыг нюустай байлгабал,
ерээдүйн ехэ бэлэгтэ хүртэхэгүйш.

А.Твардовский

Мүнхын юумэнэй хажууда мянган жэл юуншыг бэшэ.

Мэдэгдээгүй автор

Арбан гурбадахи зуун жэлэй түби дэлхэе доһолгоһон түүхын түбэрөөнэй сууряан «Монголой нюуса тобшо» соо уран гоёор, удхатай хүлдэтэйгөөр найруулан харуулагданхай гээшэ. Тэрэ сагай асари үйлэ ушарнуудыэ элишэлһэн үшөөшье зохёолнууд бии гээд баталмаар юм.

- Үнэндөө бии. Тандаа дэлгэрэнгыгээр хөөрөжэ үгэе, - гээд, манай редакциин монгол айлшан Гэндэнгийн ДОЛГОРСҮРЭН хүхэ хадагаа дэлгээн барижа, онсолиг түүхэтэ хөөрөөгөө эхилээ бэлэй.

- Минии наһанай нүхэр ойрадын Хүхэ Нохой обогтон, Нүүдэлэй соёлой академиин номшо Журнайн Нүрзэд гээшэ Увс аймагай Сагил сүмын Бүгийн хэв тоонтотой байһан. Заяаша түрэлэй хүн гээд омоглон нэрлэһүү.

Ушарынь хадаа эдэ обогтомнай 1251 ондо Их Монгол улсын Их хуралдаанда Толуй хаанай хатанай – Соркуктай бэкүни хатанай айладаһан үгүүлэлые үеһөө үедэ, сээжэ хадуужа абан дамжуулха даабаритай байһан.

Соркуктай бэкүни¹ хадаа Мүнхэ, Хубилай, Хүлэг, Аригбүхэ хаадуудай сэсэн бэлигтэй, номшо мэргэн эхэнь мүн гээд тододхоё. Дээрэ дурсагдаһан хуралдаан дээрэ Мүнхэ хүбүүнийн Их Монгол Улсын хаанаар үргэмжэлэгдэһэн намтартай бэлэй. Француз императорай болон римскэ папа Гильом Рубругай гэршэлгээр, Монгол Улсын Их хаан Мүнхэ табан гүрэнэй элшэн сайдуудыэ угтан абахадаа, тэдэнэй хэлэн дээрэ харилсаһан байна. Соркуктай хатанай нүгөөдэ хүбүүн – Монгол Улсын Их хаан, Юань уг залгаае байгуулагша Хубилай хитад хэлэн дээрэ шүлэгүүдыэ бэшэдэг байһан. Зохёохы иимэ шадабари хатан эжын нүлөөн доро хүтжэһэн. Хэрбээ Толуй хаанай дайшалхы үйлэнүүдтэ ехэнхи сагаа зорюуланхай наань, хүбүүдэй хүмүүжүүлгэдэ эжын бұхы наналаа табидаг байгаа ха юм.

Соркуктай бэкүнийн айлдхалыэ Хүхэ Нохой обогтон 749 жэл нюуса нангинаар залган хадагалжа, хамгаалжа, энэ үе хүргэһэн габьяатай.

Тиин мүнөө үе хүрөөд, минии наһанай нүхэр Журнайн Нүрзэдтэ энэ айлдхалыэ саашань дамжуулха харюусалга тудажа ерэхэн. Нурзэдыэ бүри багаһаань, 6 наһатайһаань хургажа, бэлдэжэ эхилһэн. Монгол улсын түрын үмэнэхи үндэр энэ үүргээ Нүрзэд нүхэрни нэрэтэй түрэтэйгөөр бээлүүлээ юм.

Оюун ухаанаа, абьяас бэлигээ, хүсэ шадалаа дууһан элсүүлжэ, хадуужа, сээжэлдэжэ абаад, удаань кирилл үзэгтэ оруулан, бэшэмэл түхэлтэй

¹Бэкүни – бөө, удаган

болгоо. Мэргэжэлээрээ сахилгаанай инженер байгаа.

Нүхэрэйнгөө хэһэн асари иимэ хүдэлмэриие хүндэлэн, суглуулһан, бүридхэһэн согсолбориень 4 багахан номууд болгон хэблүүлээб, - гээд, Г.Долгорсүрэн ушар удхынь тайлбарилба.

- Теэд анханһаа энэ айладхал хэблэхэ ёһогүй гэхэн ехэ хориг табигдаһан байгаа ха юм. Энэ хориглолынень хазагайруулһан болоно гээшэ гүт?

Долгорсүрэн: Зүб асуудал. Одоо мүнөө саг ондоо болоо, урданайхида адли сээжэ хадужа абаха шадалтай зон үсөөрөө гэхэ гү, али үгы шахуу. Оюун ухаанай талаар дээдэшүүлтэй, эрдэмтэдтэй, санаартантай зүбшэжэ, урданай гуримай ёһоор Хүхэ Мүнхэ Тэнгэриһээ зүбшөөл хайра гуйжа, шүтэжэ, мүргэжэ, хүзэглэжэ ёһолһоной удаа олоной анхаралда саарһан дээрэ тунхаглаха гэхэн шиидхэбэри абтаһан гээшэ. Би, юрэнхыдөө, эмэгтэй хүн эртын Монгол улас түрын үйлэ хэрэгүүдтэ хамаарха эрхэтэй гүб, үгы гү гэжэ бодожо үзөөд, өөрын бэшэ, угаараа табисууртай нүхэрэйнгөө наһанайнь үүргэ, уялгы дүүргэлсэхэ ёһотойб гэжэ шиидхэнби. Иигээд заяагаараа тудалдаад байхадань, яалтайб?

- Үбэр-Монголдо Чингисхаанай хүлдые бунханууд соо мүнөө болотор дархад обогтон хахижа, тахижа, хамгаалжа байдаг. Танай үүргэ иимэрхүү үзэгдэл болоно гү?

Долгорсүрэн: Дан дээгүүр, хэмһээ үлүү хэмжээндэ Нүрзэд бидэ хоёрой уялгыг сэгнэн үргэһэнэй хэрэггүй гэжэ һананаб. Үнэн дээрээ, бидэнэй өөһэдымнай зохоһон юмэн бэшэ, 749 жэлэй туршада дамжажа ерэхэн аман үгын зүйл гээшэ.

Их Монгол Уласай бүрилдөөд, халбаран хүгжэжэ байһан үеын аман зохёол гээд ханахада, сэнгын дээгүүр, сэгнэшэгүй ааб даа. Үргэн уудам хизаарай үнсэг булангуудаар таран ажаһууһан аяар 350 ондо ондоо үндэхэ яһатаниие, обогтониие ниилүүлжэ, нэгэ үндэхэтэй, нэгэ хэлэтэй, нэгэ үзэл заршамтай болгоһон хаан түрэ өөрын эрдэмын хүреэлэнтэй байгаа юм.

Чингисхаан ухаатай сэсэн удамарша байһан тула тэрээнһээ урда үенүүдтэ талын засаг барижа байһан хаашуулай оюун бодол, онол арга шудалжа хэрэглэһэниинь ойлгосотой.

- Тэрэ үеын хургаал заабари мүнөөнэй ажабайдалда тааралдуулан хэрэглэжэ болоно гү? Гол түлэб Соркуктай бэкүни ямар халбари шэглэл баримталан, айладаһан болоноб?

Долгорсүрэн: Гол хургаалын гэхэдэ, монгол хүмүүс түби дэлхэйе шэмэглэжэ, хүн түрэлтэн соогоо оройн залаа барилсажа ябаха ёһотой

гэһэн удхатай. Уг удамын талаар түүхэээ мартахагүй. Ехэ хаашуулаа дурсажа, хүзэглэн мүргэһэнэй гү, шэнжэлэн шудалһанай гү, али ондоошье шэдитэ арга хэрэглэһэнэй ашаар бэлиг хайрын халан абаха зэргэтэй. Дээрэһээ буулгажа абаха гээл даа.

Монгол үндэһэтэ зон дэлхэйн ямаршье буланда ажаһуубал, Их түүхэээ һанажа, эхэ нютагайнгаа халбаралай түлөө бодожо, анхаржа найдажа ябадаг. Мүнөө дэлхэй дээрэ Монголой түүхыэ 30 мянга гаран эрдэмтэд шудална гэһэн баримта бии. Юрын бэшэ, нюуса түүхэ ха юм даа. Бэлэн тайлбари хаана байхаб даа, Хүхэ Мүнхэ Тэнгэрийн үршөөлтэй, замбиһаа заяатай хадаа...

Соркуктай бэкүнийн айладхал соо улас түрые хүтэлхэ эрдэм, ниигэмэй, соёлой, ажахын талаар, нэгэ үгөөр хэлэбэл, ажабайдалда бии байгаа халбари бүхэнөөр заабари заршам, сэсэн үгүүлэл үгтэнхэй гээд тобшолоё.

- Хэдэн зуун жэлэй саанаһаа хүрэхэн энэ бүтээл мүнөөнэй уншагшада хэр ойлгосотой гээшэб?

Долгорсүрэн: Тэрэ үеын хэлэн хүндэ, мүнөөнэйхиһөө хараа байса илгаатай, зарим үгэнүүдэйн удха ойлгогдохогүй, тайлбарилха гэхэдэ, толи-словарь соо бүхы үгэ олохогүйт. Аман үгэ дамжуулагшадай һэшхэлһээ, хэр зэргэ зүбөөр үгүүлэн залгаһанһаань олон юумэн дулдыдаа ааб даа. Олон үгэнүүдтэ тайлбари яһала үгтэхэн байха.

Нүрзэд нүхэрни оройдоол 6 наһатайдаа уг удамайнгаа харюусалгата үүргэ даажа абажа, сээжэлдэжэ эхилхэн. Һанаад үзэхэдэ, хайратай шэнги. Эгээл наадаха хаһадаа нэлэнхы ехэ үгүүлэлнүүдые хадуужа, һанажа абаһаа һахы һалаг оролдоһоор томожоо, далижаа гээшэ. Маарамба зиндаатай Лэгжэн абгань сээжэлдүүлхэн. Ульгэр онтохо, домог, зүйр сэсэн үгэ хөөрөжэ үгэдэг байһан. Зуруул зураад, дээшэнь харуулжа, тэрээнэй шатаха агшан зуур хэды мур сээжэлдээб гэжэ шалгадаг байгаа.

- Мандуухай сэсэн хатан, Алан Гуа, Өүлэн хатан эжы, Бортэ хатан гээд, үндэр табисуурта хатадай нэрэнүүд Монголой түүхэдэ мэдээжэ. Энэ зэргэдэ Соркуктай бэкунийн нэрэ ёһото һуураа эзэлхэнь гээшэ...

Долгорсүрэн: Тэрэ үеын эрдэмэй хүрээлэнэй нарин бэшэгэй, Их хуралай дарга байһан хатанай нэрэ сагай сууряан соо самаряан болоод мартагдаагүй, нэрлэгдэхэл ёһоороо нэрлэгдээ. Тэмүүжэнэй хүндэ байдалда ороод байхадань, эсэгэ мэтэ түшэг тулгууринь болоһон Тоорил Ваан хаанай дүү Джахамбатын басаган гээшэ Соркуктай бэкуни. Изагуурша хүн байгаа. Мүнөө Хөвд аймагта энэ хатанда 10 метрэй үндэртэй хүшөө бодхоогдонхой.

- Танай хэблэн гаргаһан номууд ямар нэрэтэй бэ?

Долгорсүрэн: «Хөх Монголыг төрөөр бадраах хутагтай нэурит засагийн алтан дээд үнэний аялгуу», «Хөх МОН ОГОУ Ул-ыг нийхэм-ээр бадраах хутагтай дөрвөн нэурит Их засагийн алтан дээд үнэний аялгуу», «Хөх Монголыг нүүдлийн соёлоор бадраах хутагтай их засагийн алтан дээд гэр иэ», «МӨНХ тэнгэрийн бошиг, мон гэр үйИЭсий» – иимэ нэрэнүүдтэй. Гол түлэб «Алтан дээдэ үнэнэй аялга» гээд богонёор нэрлэмээр.

- Эдэ зохёолнууд сооһоо оршол хэһэгын дурдаад үзэе.

Долгорсүрэн: 1-дэхи ботинһоо хэһэг уншайл даа:

Төрөөр бадраагдсан хөх монгол иргунд
Төмөр нэурит засаг нь хутаг билээ
Төрөөр гутаагдаас хөх нуруут хүнд
Хөх Монголыг төрөөр бадраах хутагтай
НЭУРИТ засаг-ийн «Алтан дээд үнэний аялгуу»
Тэнгэр өртөнц нь аврагч билээ
Хуучныг үлэмж агуу гоо хөг болгодог
«Төрин найман цаха аялгуу»...

.....

Зээ

Төрөөр бадарсан хөх монгол иргүний
Түгээмээл үлэмж цагийн үргэлжлэл
Төмөр гахай жилийн эхэн сарын
Төгс сайн задат гунан өдөр
Дэнсэнд баригдсан бэкинү би
«Хөх монголыг төрөөр бадраах хутагтай
Нэурит засаг-ийн «Алтан дээд үнэний аялгуу»
Хуучныг үлэмж агуу гоо болгох
«Төрийн найман цаха аялгуу»-г
ИЛ, ЭЛЧ, ДЭМЧ, ИГУН, БУЛХАЙ болоод
Их хаан Мөнх лугаа-д хүргэсү.

.....

Мөнх өө

Эцэг элэнцийнхээ өртөнц сүр
Газар болоод огторгуйн үнэн
Бөө бүх өртөнцийг эзэмдэн
Бүрэн төгс билэгтээр ном заалгасан чи
Хорвоогоос хувьчлагдсан хөх монгол улирлаар
Иргүнийг бадраагч их ор суулаа

Хөг бүтээх улирлыг нээсэн
Ниргэгч ЧИНГИС хаан ор суулаа
Тэнгэр өртөнцийн их улсыг
Төрөөр бадраагчаар суулаа
Төбэ бодисыг зөөж хадгалсан
Гурван эрдэнийн их улст эзэн суулаа.

.....

Тэнгэрт мэндлэгдэж өртөнцөд бойжигсдын
Босоо голч нэүрит засагтай
Ерэн өсөн арга ерэн цэврээр
Арван хоёр их өртөнц
Зуун найман билгүн өсөн хүсэл
Ерэн өсөн тэнгэрээр хүчилсэн
Арван түгээмэл арван тусгаар нэгдэхүйн
«АЙЛ» «эрдэнэ засгийн сүр дор
Айдасгүй жаргалцан зоволдсон иргүнийг
Агуу гоо үлэмж аялгуут их монгол улсыг
«АЙЛ»-д бадраагчаар их ор суулаа.

.....

Хаантан минь
Одоо та яах ёстой билээ...
Нэүрит засаг барихыг мэдэх үү
Наран мэт ээж аадар мэт мохоож чадах уу
Иргүн булхайн дурыг татаж
Газар, Өтүгэ, Аадар, Наран, Хөх монгол богд
Таван төгс эрдэнээр сууж сэрэх үү
Хорин нэгэн шинж төгс
«ХААН» эрдэнээр оршиж чадах уу
Өргөн түнгэд өнчрөх өдөр
Эцгийн чинь өмнөх тангараг огч
Бадраагч их хаадыг зөвхөн
Толуй хажир ястай байлгах
Төмөр нэүрит үгээ өгсөн би
Төрсөн хөвүүдээ эрдэмд бэлдэж
Үл долгиолох гүн далай мэт сэрэхүйтэй
Үл хождох наран мэт гавьяатай
Эс няцах аадар мэт зоригтой
Эргэд нүүх хорвоог асрагч эзэн
Тэгш тодорсон хаан эрдэнэ

Төгс үлэмж хөг бүтээгч
Төрөөр иргэдийг бадраах нэүрит засгийн
Төгөлдөр утгыг журамлагч болгох
ДЭЭД АЛТАН ҮНЭНИЙ үрээр бэлдсэн билээ.

.....
«АЛТАН ДЭЭД ҮНЭНИЙ АЯЛГУУ»-Г
Төрийн билэг хүчин болготугай

Толуй ястай Соркуктани цустай хөвгүүд
Иргүний хэрэг шийдэх болбоос
Төрийн найман цаха аялгууг
Хөх нуруутын билэг болготугай
Хөх нуруутын билэг юун бэ гэвээс
Дөрвөн нэүрит улирлын олз
Учрыг олж уулыг ургуулж
Усыг илч болгох билэгийн...

.....
Их Монгол юун улс вэ гэвээс
Ниргэгч ЧИНГИС хааны их Монгол улс
Цаг бусын үхэл өвчин үгүй
Цагдах шорон байцаал үгүй
Тамлах таван тахал үгүй
Үхүүлэх дөрвөн булхай үгүй
Доройтуулах долоон хясалгүй
Энэ буюу таван сүйрэл үгүй
Эв эеийн орон «АЙЛ»-н засагтай
Ертөнц тэнгэрийн улс билээ.

Үр тариа аливдан дэлгэрсэн
Үйл насан ачлал тэгш сайн
Энх эсэн амрын өсгө хур бялхсан
Эзлэгдсэн хүмүүний улс баяжиж
Эзэндээ их хэм шүүс төлдөг хөгжил
Их ЧИНГИС-ийг даган сургах
Хүсэл болоод арганд шамдсан
Айдасгүй жаргалдан зодолдсон болоод
Нэүрит² засаг-ийн төрөөр бадраагдсан

² Нэүрит – нүүдлийн соёл иргэншлийн гэсэн утгатай.

Нэгэн их аялгуу их улс
Хуучныгаа үлэмж агуу гоо болгосон
Хосгүй гурван эрдэнийн үлс билээ

Дээрх айлдвар сургаалийг бүтээх үйл хэрэгт эрдэм ухаанаараа шалгарч оролцсон ТОЛУЙН хатан СОРКУКТАНИ бэкүни цэцэн тэдгээр номнуудын гал утга санаа амин чанаруудыг нэгтгэн зангидсаныг одоо танд өргөн барьж байгаа. Хөх Монголыг төрөөр бадраах хутагтай нэүрит заСаг-ийн АЛТАН ДЭЭД ҮНЭНИЙ АЯЛГУУ алдарт сургааль, төрийн онолыг бүтээгээд хүү МӨНХ-ийгөө их хаан суусан төрийн ёслол хүндэтгэлийн их хурилдайд олон түмний өмнө айлварлажээ. Тэр цэцэн удган Их эзэн ЧИНГИС хааны бага хүү ТОЛУЙН ёсолсон гэргий. Монголын улс төр нийхэм ахуй, бичиг соёл, шашин, ёс заншил, гойд сайн мэддэг эрдэм төгс хатан байжээ. Их эзний өвөг Монгол хэлээр бичигдсэн АЛТАН ДЭЭД ҮНЭНИЙ АЯЛГУУ-г эрдэмтэй оюунлаг хүмүүст үе дамжуулан цээжлүүлэх захиасыг СОРКУКТАЙ бэкүний цэцэн хатан хэрэгжүүлсэн.

Их ЧИНГИС-ийг даган сурах
Хүсэл болоод аргад шамдсан
Айдасгүй жаргалалдан нэгдсэн
Нэүрит засаг-ийн төрөөр бадрагдсан
Нэгэн цул аялгуу их улс
Хуучныгаа үлэмж агуу гоо болгосон
Хосгүй гурван эрдэнэ-ийн их улс билээ
Хоёр зуун сая малтай
Есөн зуун тавин мянган хүн амтай
Хөх нуруут Их Монгол билээ... гэжээ.

- Тэрэ үеын үгэнүүдэй толи энэ ном соо бии. Тобшохонооршье хаань, зарим тайлбарилыень үгөөд туршая.

Долгорсүрэн: Олон ааб даа урданай эдэ үгэнүүд. Толиноо түүбэрилэе хуряангыгаар.

- 1.Абулга-байнга авдаг тусламж
- 2.Айкугай-агуу гоо
- 3.Агасугава-олзлов
- 4.Абасу мину-авбаас
- 5.Акугулдаба ача-аймшиг учирваас
- 6.Арбалава-олж нэмэгдүүлэв
- 7.Алтан жандаг-алтан тагш
- 8.Аркумужу-аргамж

- 9.Кок бөртэ чинба-хөх толбот чоно санаат
- 10.Бү инэмэгүлүткүн-элэг доог битгий бол
- 11.Булижу абуба-ухааны хувьд гарцаагүй болгож авав
- 12.Бөлөги-болой
- 13.Бэлэки өгч-бэлэг сэлт
- 14.Бизэнгэбү-хувиа бодоод
- 15.Булхай-хүнд тарьсан гайг өөрт тавьсан буян гэгч сэтгэгч
- 16.Бугуднь и-бугдий нь
- 17.Гэжү авасу мину-гэвээс
- 18.Гулдуму-хөл алдмой
- 19.Галчугажу-»гал болж» боловч хариуцлагын зарчим

20.Дзүрайэ чилинь ажачаиагату-дээд тэнгэрээс заяат. Та дээшээ харваас тэнгэр байхгүй. Оторгуй буй. Доошоо харваас газар буй, эргэн тойрон хажуу тийшээ харваас газар огторгуй хязгааргүй цэнхэртэн униартан харагдана. Үүнийг бид тэнгэрийн хаяа гэж эндүүрдэг. Гэтэл монголчууд өндрийн үл хүрэм орой гүний үл очих ёроол өргөний үл туулам хязгаар буй бүх хүчин зүйлийг тэнгэр гэж сэтгэж байжээ. Ийм орон зайгаас хувь тавилангаа олж авсан хүмүүс хөх толботой төржээ. Олж авсан хувь тавилан «нэүрит иосу» гэж Соркуктани бэкинү хэлжээ. Орой ёроол зах хэмжээх хэзээ ч үл хүрэм гурвыг хий тоос чийг дэнс дөрөв нөхцөлдүүлж «инару» /амин чанар/ мөнх гэж үүнийг сэрэхүйн дээд хязгаар гэж энэ бөө ухаарсан байна.

Тоос чийг агаар дэнсний дээд хуулиар оршиж буй «инару»-г Соркуктан бөө «тэнгэр» гэжээ. Үүнийг миний бүдүүлэг мэдрэхүйгээр хэлбээс тэнгэр гэдэг бол иргүний дотоод хүчин билэг, авьяасаар хэмжигдэх үзүүлэлт юм байна. Хичээл зүтгэлээрээ иргүний дотоод авъяасын дээдийг өөрийн хувь заяа болгосон учраас «Дээд тэнгэрээс заяатай хөх монгол иргүн» гэж хэлэгджээ.

21.Дабу нүдүн-нүдүн гэдэг уг нь билгээр харах гэсэн утг илэрхийлж байна. Бидний хэлдэг нүд гэдгийг «мэлмий» гэж гэрлийн багаж мэтээр нэрлэсэн. «Мэл» гэдэг гэрэл хугалах, «май» үүнийг үз гэсэн захирах үг юм. Дабу-давуу-холыг харах гэсэн үг.

- 22.Дэлэмэ забкажу-утга учиргүй болж шарлаж хоосорсон
- 23.Дагулажу-эрхэндээ оруулж эзэрхэж
- 24.Дзүло-төр. Төрү нь ёс, иосух-засаг гэсэн үг
- 25.Далдурхан-дархан
- 26.Далдаругай-нуугдтугай
- 27.Дорогун-далдуур араас нь үл үзэгдэх аргаар
- 28.Жихүрчүсүн харийн харшиуд-хүйтэн сэтгэлтнүүд

29. Жагиг ун – Завилан суухын хэлбэр. Булхай байж «ИЛ»-ийн суултаар суух
30. Жантагу-тагш
31. Жубчигу-хонины сүүл мэт дагах «чирэгдэн»
32. Жихужу-хөөж зугатааж
33. Иэкэс үн-ихэсийн
34. Кэгэлтай-хээлтэй
35. Иричэгулжу-тэгш харагдуулсугай
36. Нунтагтай-нутагтай
37. Нэүрит-нүүхүйгээс соёл иргэншил олсон
38. Илээбэ-илгээв, зарав, томилов
39. Огурму-хүчинд автагдмой
40. Орчин-тойрон
41. Наинмагтун-найрал зохицолтой боллогтун
42. Нохой хэрүүл-үл ойлгогдохүгээр төлөөлж хэрэлдэх
43. Нохой нигуртай-нүүрээ барсан
44. Жүхэли сутра-хорон санаагаар бүтээгдсэн судар
45. Отулажуху-угтаж тосохуй
46. Ойну жубуху-модон тодорхи жалга
47. Мангадари-хожим хойно
48. Өбэрсүбэн-өөрөө
49. Өрэссүгэй-боломжийг бүү алдтугай
50. Иа кэкүжэ-яха гэж
51. Иагу кэ-юу
52. Өндүдэжү-өсөж өндийж
53. Өл гэс-өндөр хадтай уул
54. Өчигэн өдөр-удалгүй
55. Өрэктэмчи-өртөнц
56. Тэгүнүай-түүний
57. Тэмүүкүлдүжү-түүж авсныг /өөрөө хийгээгүй/ булаацалдах
58. Таблай-туулай
59. Сархун-дайллагааны үлдэгдэл хоолноос зарц шивэгчид тэнэмэл босуул хүнд зориулж тусгай ялгасан хэсгийг нэрлэдэг нэр
60. Сүлдэртэй-сүр жавхлан дор хүчээ авсан
61. Алдаршиху-бусдад эрх олгоод түүнийг өөрөө завших арга
62. Өчүхэн-бусдыг ихэд бодох мэдрэмж
63. Хужиржухун-ун-хуурамч судар
64. Чу хажира-дээд үнэн
65. Хагулга хөбүд-төр бариху хаанд сургасан хөвүүд

- Журнайн Нүрээдэй түүрэн дамжуулхан «Алтан дээд үнэний аялгуу» олониитын зүгтөө ямар сэгнэлтэд хүртэһэн гээшэб?

Долгорсүрэн: «Энэ «Аялгуу» гэшые 15-дахи үедээ бидэндэ хүргэһэн номын садан агуу хүдэлмэришэ, гүн ухааны нэбтэрхы судалагша нүхэрни - Журнайн Нүрээд Монголой Нүүдэлшэн соёл иргэншэлийн академиин зүгтөө номшо академик нэрэ солодо хүртэһэн.

- 800 жэлэй саадахи айлдавар сургаал мүнөө үедэ таарахагүй гэжэ хэлэхэһээ байтагай юрэ бодохонь ехэхэн алдуу нүгэл мүн гээд монголшо эрдэмтэд баталдаг гээд хэлээ бэлэйт.

Долгорсүрэн: Их эзэн Чингисхаанай хэзээдэшые хүсэгдэхгүй гэгээн хургаалые хажуу тээшэнь хаяа хаа, үнгэрһэн түүхээ үнэнхэнтэй холёо хаа, мүнөөдэрэй болон ерээдүйн үйлэ хэрэгүүдые алдуу эндүүгүй заһан жолоодохо арга буурантаха гээшэ. Чингисхаанай мүнделһэнэй ойе ёһолон тэмдэглэхэ гээшэ мүн лэ удхагүй болохо. Дэлхэйн алишые улас орондо ошоод, «Би монгол хүн байна» гэхэдэ, Чингисын Монгол гү гээд тододхон асуудаг. Яриха, харилсахань ондоо боложо, эерэг хүндэтгэлтэйгөөр хандажа эхилдэг. Нүүдэлийн соёл иргэншилийн, Монголын эб нэгэдэлийн намын тэргүүн Н.Ням-Осор, жэшээлбэл, эдэ номуудай барлан гаргагдаһан ушараар тон ехэ баясалаа мэдүүлһэн юм. Мүн лэ Чингис хааны нэрэмжэтэ Их Засаг их хургуули дэмжэлгээ үзүүлһэн.

- «Алтан дээд үнэний аялгуу» ирагуу найрагийн түхэлөөр шүлэглэжэ бэшэгдэһэнийнь гайхалтай.

Долгорсүрэн: Анхан түхэлынь алдангүй ирагуу найрагаар дамжуулһанинь һонин. 2700 мур болоо юм. Гэхэ зуура зарим хабсаралтанууд юрын хөөрөөгөөршые үгтэнхэй. Нэгэ хэһэг соо, жэшээлбэл, монголшууд нютаг сэлгэн нүүхэдээ, уһанайнь шанарта анхардаг байһан:

- 1.Чулуун дороос гарсан ус эцэнхий малд шингэхэд бэрх
- 2.Зүлэгтэй газрын ус хавар муу
- 3.Хужиртай ус намар муу
- 4.Элстэй газрын ус өрөнхийдөө сайн
- 5.Алаг шавартай ус муу
- 6.Хурын ус бүгдэд сайн
- 7.Модны ёроолоос гарсан ус өвчинд муу
- 8.Зунд уулын ус сайн
- 9.Өвөлд голын ус сайн
- 10.Өвөл баруун суганы ус сайн

- 11.Хавар нар гарах зүгийн ус сайн
- 12.Халуун ус мал, хүний аль алинд нь сайн
- 13.Зун хүйтэн ус сайн
- 14.Өвөл бүлээн ус сайн
- 15.Ус амтгүй бол хөнгөн нэн сайн
- 16.Өндөр уулнаас буусан ус таван цулд сайн

Домог

Хараа мөргүн Хөхдэй алтан шаргал морио унаад бута намнаж марал үргээжээ. Марал тэнгэрт цойлон оджээ. Хөхдэй шархтай «Марал» – аа хөөсөөр явтал ...Чонон улааны зулзага «Марал» –ыг аварч тэр хоёр эвцэлдээд Хөх толбот мангдай төрүүлсэн -ий тухай одон орны нандин шүтэлцээг ийн домоглосон байна.

Көкдэй мөргүн баатрын
Хөвүүн байлаа би
Алтан шаргал морио унаад
Алтайд буга намнахдаа
Алдаж харвасан минь
Хоо маралыг шархдуулав
Цусаа асгасан маралыг
Аврахаас өөр аргагүй
Цуг өсөн маралыг
Огторгуйд гаргаж хөөв ээ
Хоо маралыг барьж /хоо –өнгөний од/
Хоёулаа ижилдэн эдгэрүүлэв
Хос дуслаа нийлүүлж
Мөнх тэнгэрт нутаглав
Хөх толбот биетэй
Мангдайн хөвүүнийг тэврэв
Маралын сүрэг өссөн билээ
Мон тархитан болсон билээ.

Соркуктай бэкүнийн хургаал айладхалхаа гадуур дэлхэйн тархиие барижа байһан Монголоой табан зуун табин баатарнууд тухай мэдээсэл хужарлуулмаар һонин баримтануудтай.

Гадна сэсэн хатан удаган бөө угтай байһан тула, мүнхэ тэнгэриһээ дэлхэе гийгүүлжэ байгаа элшэ хүсэ бээдээ шэнгээжэ шадаһан тула монгол улас үдэн хүгжөө гэжэ батална, одон гэрнүүдые заажа үгэнэ.

Үзэлүзэхэдөө, бодото байдалые тэнгэритэй холбохоһоо гадна газарай үзэгдэлнүүдһээшье эхитэй ушарнуудые тайлбарилна. Илангаяа агы

нүхэн соо амитан зоной ажамидаралыг элишэлхэн хэрэгсэлнүүд, зурагууд, тэмдэгүүд ушардаг гэнэ. Олон түрэлэй адли үгүүлбэритэй аад, ондо ондоо удхатай үгэнүүдые тайлбарилна.

Нэгэ үгөөр хэлэбэл, олон талаата эрдэм мэдэсэтэй, бэлиг ухаан түгэлдэр байһан тула Монголой Их Улас түрын асуудалнуудта хамааран оролсожо, удха зорилгыень дэлбэлэн харуулжа шададаг зоригтой, зүрхэтэйшье, Хуралай ёһотой дээдын ухамайлиг дарга, хаан түрэ бариха хүбүүдээ хурган хүмүүжүүлхэн шанга заабари үрээлтэй хатан эжы, Толуй хаанай наһанай найдамтай хани байгаа ха юм.

Монгол улс

Алтай хан уулстай, хээр говь талын газартай
Онон Хэрлэн, Туул тэргүүнтэй өсөн мөрний цаг агаартай
Дөрвөн мянга найман зуун хүрц урт нутагт
Хоёр мянга найман зуун хүрц өргөнөөр нутаглаж
Хөх Монгол иргүн улсын ерэн таван түмэн нэү тухлаж
Дөрвөн нэүрит их засаг-ийг удирдагч болгон засаж
Төвшин сайхныг зоригдсон хаан эрдэнэ оройлж
«ГЭР» бүлийн хамтын хариуцлагаар жаяглаж
ЧИН, ЧУ, ХАЖИР үнэнийг хан зэрэгт өргөмжилж
Ямарваа гэм нэг ч байдаггүй учраас
Ял, зэм, цагдаа огтхон ч шаардагддаггүй
Ялалт амжилтыг зөвхөн хүслийн биеэр олдог
Яг болсон Их Монгол улс ЧИНГИС хаан билээ.

- Эгээ эдэ мүнүүдтэ тогтон түгэсэхэ наһаан байбашье, Долгорсүрэн Та өөрөө ямар мэргэжэлтэй гээшэбта, саашанхи зорилготнай ямар бэ гэжэ асууял даа.

Долгорсүрэн: Би багша, сангай экономист, бухгалтерай мэргэжэлдэ хураһан, хүдэлхэн хүнби, Налайха дүүрэгтээ. Мүнөө наһанай амаралтадаб. Нэгэл зорилготойб: наһанайнгаа нүхэр Нүрээдэй сээжэдээ хуряажа абаһан Соркуктай бэкүнийн хургаал айладхалыг дам саашань зоной дунда дэлгэрүүлэн тарааха, ойлгуулха, XIII зуун жэлэй амисхаал мүнөө сагта хүргэхэ, агууехэ харюусалга дааж абаһан Нүрээдэйнгөө нэрыг мүнхэрүүлхэ, амиды ябаа сагтаа. Хүүхэдни туһална намдаа. Хүсэн хаанаһаа олдохоб гэбэл, Монголой сэсэн хатан Соркуктай бэкунийн заяг заршамай, үрээл хургаалай үгын шэди сэдхэхэлым далижуулна, шэнэ хүшэ олгоно.

Монгол үндэһэтэ арад түмэндэ сэсэн хатад мүнөөшье мүнделжэ, дэлхэе шэмэглэжэ ябахань болтогой гээд бүгэдэ буряад уншагшадтаа үргэн дэлгэр үрээл табижа түгэсэхүү даа.

Соркуктай хатан – Монгол түрын шэмэг

Бүхы юумэн сагтай: халгааха хандаргааха, бариха бодхоохо саг бии.
Дуугай байха, олондо дуулгаха саг бии.

Рэй Бредбери

Үсэгэлдэрэй үдэр – түүхэ. Үглөөдэрэй – таабари. Мүнөөдэрэй – бэлэг.

Харвин Малк

Урда үеые хүндэлбэл, ууган түүхэ ньюсануудаа нээхэл.

Мэдэгдээгүй автор

Сагые хүтэлдэг зон дэлхэе зонхилно.

Теодор Рузвельт

Өөрын харуул ухаанһаа

Үлүү нүхэр олдохогүй,

Өөрын мунхаг ухаанһаа

Үлүү дайсан байхагүй.

Чингисхаанай хургаалһаа

«Сэсэн хатан Соркуктай бэкүни: «Алтан дээд үнэний аялгуу» гэлхэн толилолготой («Байгал» сэтгүүл, №4 с.71 «Далан долоон домог» урилдаанда) танилсаад, манай үнинэй аха нүхэр, хизаар нютагаа шэнжэлэгшэ И.А.БАТУЕВ редакцидамнай тусгаар бараалхажа ерэбэ.

Энэ наһан соогоо монгол үндэһэтэ орон нютагуудаар эсэлтэгүй аяншалһан, эртынгээ түүхэ, эрьхэ нараяа, ээлжэлхэ түрээс бэдэржэ, нилээн түгэншэлһэн, Буряадай болон Монголой эрдэмэй түбүүдэй архивууды, номой сангуудай нөөсэ уудалһан, Хойто Кавказ, Казахстан, Киргизи, Туркмени, Таджикистан болон бусад оронуудта хүрэжэ, түүхээр һонирхогшодтой уулзажа хөөрэлдэһэн – иимэ хүн лэ даа, Иван Арьяевич.

- Зарим зон өөрынгөө, уг удамайнгаа эхиие бэдэржэ, наһаяа үнгэргэдэг. Харин та энээнһээ гадуур үндэһэтэнэйнгөө түүхээр бүхыдэнь һонирхожо, одо заяанайнь туг дээрэ үргэлсэжэ ябаат...

Харюу: Үнэндөө, эхинэйнгээ эхин – Эхэ Монголойнгоо түүхэхээ хайшаа хадуурха гээшэбибди...

Хангай губиин хоорондо
Халхын уудам нютаг
Хара бага наһанһаа урагшаал
дабхиһан газар,
Гүрөөһэ араата аблаһан ута шэлэнүүд
Хүлэг моридой урилдаһан
хүнды һайхан хоолойнууд –

гээд, Монголой шэнэ үеын удха зохёолые үндэһэлэгшэ Д.Нацагдорж бэшээ һэмнай. Хубисхалша Сүхэбаатарнай иигэжэ үгүүлээ бэлэй: «Мүнөөнэй Монгол нойрсожо байһан баатарые һануулна. Һэрихэ үедэнь хэн нэгэн гомдохообол, толгойдоо тодхор татажа, хэһэн нүгэлөө бүри мүнэн амсаха».

- Уранаар хэлэбэл, алтан сэргын хажууда үүрһээжэ байһан хүлэг мориёо бэдэржэ, алтаар шудхагдаһан бурхадтай Эрдэни Жуудаа мүргэжэ, хилганаар долгилһон талаяа махан, хии агаарта тунашаһан үнгэрһэн сагай суурья соносохоёо зэһэн ябадаг ёһотойт даа...

Харюу: Юрэдөө, зохёолшо бэшэ хадаа орхиё даа, уянгата үгүүлэлээ... Бодото байдалнай заримандаа ямаршые уран сэдхэмжэ зүгнэлһөө баян байдаг лэ...

Жэгтэй иимэ ушарал Улаанбаатарта 2005 ондо болоһон. Өөрөө тэндэ байгаагүй хаа, үнэншэхэгүй һэм. Монголой ниислэлэй түб талмай дээрэ, Их засагай байшангай хойто таладань Тамгын хүшөө бии. Юумэн бүхэнэй үнэниие тамгаар лэ баталдаг ха юм даа. Арсаланай дүрэ барюултай хүшөө дээрэ олон хэлэнүүд дээрэ бэшэгдэһэн тайлбари бии. Монгол арад түмэнэй 140-өөд тамга гурбан табсан дээрэ тойруулаад һиилээтэй. Хэдыдэхээ юм, энэ үзэмжэ хужарлажа байтарни гэб гэнтэ эрьюулгэ саһан хаанаһаашьеб бии болоод, намайе тойроод мушхаржа

эхилбэ. Тэрэ эрьюулгэ сооһоо гарахаяашье һэдэнгүй, гайхан зогсожо байтарни, Үндэһэтэнэй Их хургуулийн тээһээ нэгэ хүн наашаа гүйжэ ерэбэ. «Эндэ юун боложо байнаб?» – гэжэ эрьюулгын һүүлшын саһаханууды адаглан хэлэбэ. Танилсабабди. Түүхэшэ эрдэмтэн Банзайн Хүрэлтогоо байшоо.

- Тэнгэрээр заяагдаһан уулзалга байгаа гү?

Харюу: Хари даа, тиигэжэшые хэлэхэнь хайшаа юм. Мүнөө ханаад үзэхэдэ, үнэхөөрөөшые тиимэ гү гээд ханамаар байна. Хүрэлтогоо намда үгэхээ бэлдээд ябаһан мэтэ үбэрһөө номоо гаргаад бэлэглэбэ. Эгээ дээрэ хэлсэгдээшэ Монголоой Сэсэн Соркуктай хатанай айлдхал үгэ тэрээн соонь толилогдоһон байгаа. Журнайн Нүрзэдэй сээжэ хадуулгаар мүнөөнэй үе хүрэхэниие Банзайн Хүрэлтогоо оршуулһан байгаа бшуу.

- XIII зуун жэлэй хэлые мүнөөнэй монгол хэлэндэ оруулһан болоно гү?

Харюу: Тиимэ. Энэмнай угаашье орёо юумэн. Эртэ урдын үгэнүүдэй зарим тэды толи бии байбашье, олон үгэнүүдые тайлбарилхын аргагүй гэжэ мэдэрхэ болонобди. Тиимэһээл иимэ шэнжэлгэнүүд туршалгын шэнжэтэй болоно гээл даа.

- Нүрзэд хүбүүн 6 наһатайһаа маарамба зиндаатай Лэгжэн абгаһаань эртын уг залгаата үгэ сээжэлдэһэн гэжэ мэдэнэбди. Абгань, магад, зарим үгэнүүдэй тайлбари хэлэжэ үгэхэн байгаагүй юм гү?

Харюу: Үгы. Хүрэлтогоогой ном сооһоо ойлгоходо, абгань Нүрзэдтэ «Ши энээниие ойлгохо гэжэ бү оролдо, нэгэшые үгыень ондоо болгонгүй, тэрэл янзаарнь сээжэ хадуужа аба» – гэжэ заабаришалдаг байгаа.

Зуун жэлнүүдэй үнгэрхэдэ, хэлэншые ондоо болонол...

Харюу: Хэлэнһээ байтагай дэлхэймнайшые, хүнүүдшые танигдашагүй болотороо хубилаа. «Гал могой газар бүһэлхэ» гэдэгтэл, Интернет сүлжээгэй ашаар дэлхэйн алишые үнсэг буланда болоһон үйлэнүүд хажуудаханамнай амилна бэшэ гү?

- Сагай хэм, юрэнхэ саг гэшэмнай түргэдөө гэлсэнэ.

Харюу: Үе саг, үнэхөөрөө, агшаһан мэтэ. Дэлхэймнай бүри түргэн эрьелдэһэндэл, хайшааб даа яаража байһандал... XIII зуун жэл гэнэбди. Агууехэ Чингисхаанай үе. Теэд тэрээнэй урда хуннүүд, хуннуудһаа саашанхи үе, хүн түрэлтэн байгаал ха юм.

- Эртэ урдын бэшэмэл хүшөөгэй үсөөн һэн туладань Соркуктай бэкүнийн айлдхалай мүнөөдэр илангаяа сэнтэйдэ тоологдодогын гайхалгүй бээ...

Харюу: Минии ханахада, бэгим, биби, эбөөгшэ (монголшууд бэкүни

гэнэ) гэхэн үгэ үршөөгшэ, хатан эжы гэхэн удхатай. Соркуктай, нэгэдэхээр, Тулуй хаанай хатан, дүрбэн мэдээжэ хаан хүбүүдэй: Мүнхын, Ариг Бүхын, Хубилайн, Хулагуугай эхэнь мүн шуу. Хаан нүхэрэйнгөө дайгаар ябажа байхадань, хүбүүдээ дүрбэн тэгшээр хүмүүжүүлхэн. Олон хэлэтэй, сэсэн ухаанай дээжэ халимдаһан, дайшалхы бэлэдхэлтэй бэрхэ шударгы хүнүүд болон тэдэнь тодороо. Хүбүүдэй гол багшые – Долоодойе (Толочуу мэргэн) түүхэшэд дурдадаг.

- Эрилтэ ехэтэ эхын үүргэнээ гадна улас түрые яажа заһан мандуулхаб гэжэ ходо оролдожо ябаһан түрүү үзэлтэй эхэнэр шуу...

Харюу: Сэсэн бэлигтэй хадаа Их Монгол Улсын Их хуралдаае гуримшуулан ударидажа байгаа ха юм. Дэлхэйн ондоо буланһаа сугларһан түүхэшэдтэй – Марко Поло, Рубрук, Рашид ад дин, Плано Карпини – эрдэмтэ эдэ зонтой харилсадаг номшо мэргэн хатан байгаа. Тэрэ үедэ сүлөө һалбаржа байһан олон шажанууд сооһоо Христосто шүтэлгын несториан шэглэлые баримталдаг бэлэй. Ямаршые илгаагүй ямаршые шажанай зондо туһалдаг, түрүү хараатай хүн һэн.

- Соркуктай хатан хэрээдэй (кереит) Ваан Тоорил хаанай дүү хүбүүн Жаханай үхин байгаа гээд бэшэгдээ һэн.

Харюу: Хэрээдүүднай хуннуудай сэхэ таһардаһан, түүхын изагуурша зон. Мүнөөнэй зарим эрдэмтэд Соркуктай хатан хэрээд (уйгар) угай хадаа түүрэг хэлэтэй байһан гэжэ буруу тоолодог. Үнэн дээрээ энэ ном эртэ урда сагай ёһотой үндэһэн хэлээр дамжуулаатай. Хэрээдүүдэй түүхэдэ үлдээһэн нөөсэ баялигынь энэл даа.

Һүүлдэ, Хара Хориной удаа Хуанхэ мүрэнэй эрьедэ түбхинэн ажаһуухадаа, Соркуктай хатан газар элдүүрилгын, уһалуури гуримшуулгын ажал урагшатай ябуулһан, налогуудые доошолуулжа, хүн зониие сүлөө амилуулһан. Баруун тээ дайралдажа ябаһан Баты хаанай амиие абарһан гэхэн һураг дамжан ерэхэн. «Ами наһандаш хоро хүргэхөөр бүлэг зон зорибо» гэжэ саг соонь дуулгаһан байгаа. Тэрэ үедэ холын газар руу зониие бэлдэжэ эльгээхэ гээшэ ямар һэм гэжэ тухайлаадшые үзэхэнь бэрхэтэй бшуу.

- Бидэндэ хүрэтэр сээжээр ерэхэн аад, һая бэшэгтэ оруулагдаһан «Алтан дээд үнэний аялгуу» һэхээд үзэе. Хэлэниинь ямар хэлэндэ дүтэрхы гээшэб?

Харюу: Кидань, манжуур, дагуур, барга, буряад, Зүүн Үбэр Монголой хэлэнүүдтэ дүтэрхы. Жэшээ, номһоо иимэ хэхэг:

Моухайн хэсшингай чилиннай төбэ миндэудай

Далай иикэ Чингис хану иикэ аураг-тур

Хажира бугудунь дэуло фай дэудай-ун
Алтан хажира уни лэ эмэли, Кок хажира-ун илэ-эмэли
Чу хаучи фай хөгчи хажира ун илэ эмэли
Ниругун хувчи ун
Нэурит ясах-уун гурван цаха
Билэгүүн гурбан иикэ бэлэгү
Хөх Монгол ил-үүн тэнгэр түр чиодэудай.

Тайлбарилая:

Моухайн – Мүнхэ
Чиляннай – тэнгэри
Чиодэудай – хутагтай
Миндуудай – мүндэлбэ
Жэнгиин нютаг – захын газар
Манжуур хэлэндэ олон үгэнүүд – ай гэхэн эсэсэй аялгантай байдаг.
Ману кол ил еркун
Коку нуруугут-ун нэурит иосун мөлсү-тур
Хэли уда эд аран агут эии ии
Эгүрт-үн абу зараглажиху хурилдаху
Никэн иикэ улус чилианнай төвэ миндэлэжү
Өрэктэмчи-түр хөгчи-эхү чиодэудай
Гэснийг орчуулбаас:
Манай гол ил зоригдаан эрс
Хөх нуруутын нэурит ёс мөлсү дор
Мөр цагаан хүмүүс укужим эв эе
Үүрдийн ав зарлан хуралдахуй
Нэгэн их улс тэнгэрт мэндэлж
Ертөнцөд хөгжих хутагтай

Эдэ жэшээнүүд сооһоо хуннугай хэлэнэй нөөсэһөө абтаһан үгэнүүд олон гээд элирнэ. Ном соо үгтэһэн толи сооһоо үгэнүүдые абаад дурдая.

Абхагулга-бусдаар хураалгах татвар түрээс
Ажикай-ажгуу
Аиилахуй-заяагаар найруулагдсан үйл
Аиитхач наран-аялагч наран
Алтан чу хажир-алтан дээд үнэн
Амбалис-хэлсэний дараах байдал
Аланчухун-байдлыг мэдэх
Анилу бүлүдэ анитхатхун-айл бүлд хариуцуулагч
Ангулдаба ача-аймаар юм болбоос
Эд аран-хүмүүс

Хэли уда-мөр цагаан
Ариил үкэй буй-сэжиглэх юм үгүй
Бадачи-бидний
Бү буталда хун-бү жижгэртүн
Бахаинжу амуй-бахархмой
Бөөт-бөгөөд
Бөжүкэй-биз ээ
Булхайиижу-жанжин мэт завилж мангас мэт залгих
Гоба-ача-гоба-үлэмж содон сайхан
Гол гэр даруга-багийг эрхэлсэн төлөөлөгч
Гунан насату-гурван дээдсийн заншил мэдэхүйц
Урахалажу-уригдаж /урхлагдаж/
Үгүлэд та-өгүүлэгч нь та
Суиугартун-сургаальтан
Иасажаху-засахуй

- Мүнөө үедэ энэ хэлэ нэргээхэ зорилго табигдана бэшэ ааб даа.
Тэрэ үе сагые шэнжэлхэ хэрэгтэ үндэһэн түлхюурынь боложо магад.
Гүрэн түрын зүгһөө энэ хүшөөдэ ехээр анхарал хандуулагдадаггүй,
гэбэшье эрдэмтэд ханалаа табигдан байна, - гэжэ Ж.Нүрээдэй үнэн
нэрыень, үндэр ажалыень аршалжа, хамгаалжа ябаһан Гэндэнгийн
Долгорсүрэн хэлэнэ.

749 жэлдэ 15 үе соо нюусаар хадагалагдан энэ хүрэнэн «Алтан
дээд үнэний аялгуу» гэшые нарин зүбөөр зондо дамжуулхын түлөө
Г.Долгорсүрэн аһан оролдоно, ёһотойл тэмсэл ябуулна гээ хаа, алдуу
бэшэ ха.

Хамаг эрдэм арга, цэвэр, тэнгэр
Хатуу зарлиг, шалтгаан, хүсэл
Халуун ясны өртөнц, билэгүүн
Их Монголыг үүсгэгч гурван эрдэнэ
Хөх нуруутын таван тусгаар нэгдэхүй
Хөг бүтээх АЙЛ, ОТОГ, ШАНГАС, ГАЛ
Төрин бөхөөр иргүний бадраагч бүгдийг
Төрсон үрийнхээ амин чанар болгох
«Төрийн найман цаха аялгуу»-г
Төгөлдөр уянгат болгосон билээ
Их хаан та хөх нуруут нарт
Иш бат зарлигаа өгч мөрдсүгэй
Ёст илд цээжлүүлж хадгалтугай
Рын хүнээс нууж хамгаалтугай.

Харюу: Номойнгоо түгэхсэлэй үгэ соо «Энэ номые уг залгамжалагшын зүбшөөлгүйгөөр, өөрын дураар, юрэл ханаанһаа абаад оршуулга хэжэ, ном болгон хэблэһэн авторнууд дайралдана. Эдэнэр болбол олзо олохын түлөө иимэ ябуулга хээ, иимэ ябадалтай эбсэшэгүй гэжэ Гэндэнгийн Долгорсүрэн тоолоно.

- Түгэхсэлдэнь эсэсэй нэгэ домог үгэхэбди гэлсээ бэлэйбди.

Харюу: «Алтан аялгуу...» соо иимэ домог бии: Чингисхаан 4 хүбүүдээ суглуулаад, иигэжэ асууба: «Жаргал гэжэ юун бэ?» Тулуй иигэжэ хэлэһэн:

Көүт хөлөгүд ииэн ясажу дэгирлүгэлжү
Көбишин харчагаун гэмүргулун дуран булижу абасу мину
Гүн далай мэтүү сэжиглэхүй дор ахулжу
Өтэн хорхаи жубчикчи кокчус нугас ииэн
Аиил ииэр ииэн өмүчүрэгчүү өбөрмэлжү дуран
булижу абасу мину

Алагүд кок хөлөгүд ииэн ясажу дэгирлүгэлжү
Алан улаган начин ун гэмүргулун дуран булижу абасу мину.

Толуйн энэ үгүүлэлые һүүлдэ, XVII зуун жэлдэ «Алтан тобшо» бэшэһэн Лубсанданзан иимэ түхэлөөр үгэһэн байдаг:

Та өөрийн цээжилснийгээ яаж орчуулав гэхэд
Хөвгүүд хөлгүүдээ засан дийлүүлж
Элэгдсэн дээдсийн гэмд хүргэгч эрх дурыг булаан авбаас
Гүн далай мэт сэжиглэхүйгээр эмхлэн байлгаж
Өт хорхойг гололгүй сүүлдэн дагагч нугас мэтийг
Айлаараа хариуцан өмгөөлж гэмд хүргэгч эрх дурыг булаан авбаас
Үл няцагч хөх хөлгүүдээ засан дийлүүлж
Өслөн хонзогногч начны гэмд хүргэгч дурыг булаан авбаас
Тэнгэрээс заяатай дэрлэгэн дор
Мордон бахархан жаргамой...

- Иван Арьяевич, иимэ һонирхолтой хөөрэлдөө үүсхэһэнтнай үлзы дэмбэрэлтэй гэжэ тобшолоод, бүгэдэ ниитэ буряад зомнай эртэ урдынгаа түүхээс, уг гарбалаа шудалхын түлөө оролдожо байг лэ гэжэ хүсэе.

Мүнөө бэшэмэл түхэлдэ оруулагдаһан эртэ урдын хүшөө - Соркуктай хатанай айладаһан үгүүлэлэй удха хазагайруулагдангүй, үнэн бодотоороо мандажа байха ёһотой гэхэн тобшолол үнэн зүб. Урда үеые хүндэлбэл, ууган түүхэ нюусануудаа нээхэл. Эшэ түлхюурыень олохо сэсэн зүнтэй бэлигтэн монгол туургата үндэнэ яһатан соо түрэхэл, ургахал бээ гэжэ найдая.

Кремлийн хана соохи... шүдэн

Монголнуудай түүхэнээ уламжалан түрэн бодолнууд

«Ород Уласай арадуудай мүнөө үеын уран зохёол» гэхэн фестиваль Москва хотодо 2017 оной сентябрь нарада боложо үнгэрхэн юм. Фестивалиин удаа «Буряад үнэндэ», анхан сагта «Дүхэриг» сониной бии болоходо сурбалжалагшаар, харюусалгата секретаряар хүдэлхэн, тэрэ үедөө ороной ниислэл хотодо Буряад Уласай түлөөлгэтэ эмхидэ хүдэлжэ байһан Ага ньютагһаа гарбалтай Цырен-Бутид Надцаловатай Улаан талмай дээгүүр ябажа ябатараа, толгойдом хоморой нонин бодол орошобо.

Ушарыньхадаа Буряадай арадай уран зохёолшо Ардан Анггархаев 1986 ондо энээгүүр ябахадаа, Кремлийн булангай башнида унаһан шүдээ хабшуулан хадагалжархёо нэм гэжэ хөөрэдэг байгаа. А.Л.Анггархаевай «Молнии и листья» гэхэн ном сооһоо «Зуб в Кремлевской стене» гэхэн философско үгүүлэл оршуулан дурадхья.

«Кремль... Ород Уласай гүрэн түрын нангин хүлдэ. Кремль – монголоор хэрэм гэхэн үгэхөө удхатай.

«Хэрэм» – ондо ондоо хизаарнуудта ондо ондоогоор үгүүлэгдэн, үеһөө үедэ дамжуулагдан ерэхэн. Гар бэшэмэл соо – Крым, Кирмень (Ислам-Кирмень хото байһан). Казанска Кремль бии. Татарстанай Президент Шаймиевай резиденциин үүдэ хараа нэм, автомадуудтай сэрэглэмэл хатуу харуул зогсоо нэн.

Кремль соо бэхижээд, ород тайжанар московско, ородой гүрэн түрэ байгуулһан.

Алтан Ордагай хаанууд бэхижүүлгэдэнь хубитаяа оруулһан. Сэнтэй хэрэг гэжэ тоолодог байгаа. Баруун-хойто зүгтэ хүсэ нүлөөгөө эдэнэр иигэжэ мэдүүлдэг нэн. Харьата мэдэлэйн зоной эрхэшээл дуулгабариһаань зааханшье гарахаа ханаа хаань, Кремлийе дайлан абаад шатаажархидаг бэлэй.

Кремль дахинаа нэргээн бодхоогдохо, башинуудын өөдөө омог сэхээр үндылгэгдэхэ. Башни – монголоор болбол, найдамтай барилга, «байшан» болоно. Һэеы гэртэ оробол ондоо, хүдэлсэгүй, «бай» гэхэн үндэһэн үгэнь, «байха» – стоять, «баймал» – стоячий, «байгуули» – создание, «байгаали» – природа, эсэсэй эсэстэ «бай» – түрээс хүшээр бариха, ойроо хүртэшэгүй гэхэн удхатай.

Кремль соо суута хоёр хариин хүн хоноһон гэдэг. Нэгэдэхинь – Москвае дайлан абаһан Наполеон. Нүгөөдэнь – Агуу Хитадые улаан туг доро

байгуулхан Мао- Цзе-Дун. Ленинэй Мавзолейдэ орохо ээлжээндэ олон хүн зогсодог байгаа. Түрэлхидэйнгөө ээлжээндэ байнгүй гараха гэхэдэ, долоотой үхибүүнэй бархирхые адаглан хараа нэм.

Ямар шалтагһаа зон Ленинэй бэеын дэргэдэ зогсохые, совет ажал ябуулагшадай хүүртэй ханын хажуугаар гарахые хүсэдэг нэм, мэдэнэгүйб.

«Азиатицина» гээд энэ үзэгдэлые заримдаа нэрлэдэг байһан.

Ородууд гэгээн зонойнгоо шарилые сүмэнүүдэй дэргэдэ хадагалдаг, хүүр табидаг байгаа. Буддын шажанта Монголдо дасануудай хажууда субарганууд бодхоогдодог нэн.

Эртэ урдын Монголдо агууехэ ажал ябуулагшадай нүгшэхэдэ шарил болгодог байгаа. Үнгэрһэн зуун жэлнүүдэй дүршэл хараадаа абан, хүүрнүүдые орхихоёо болиһон юм. Скифүүд болон хуннууд булаша обоонуудые малтан хандаргажа дээрмэдэдэг байһан шуу. Иимэ үзэгдэл нэргылхын тула шарил болгодог байгаа.

Гол талмай дээрэ тодхогдохон хүйтэн мраморна дүрэнүүдые харанаб. Гансал Сталинай бюст бусадһаа илгаран, амида юм шэнгээр ханагдаа юм. Нэгэ заа гомдолтой, байдалые өөрынхээрээ, хэнһээшье дулдыданги бэшээр сэгнэжэ байһандал...

Магтаха муушалха хоёр ойлгосо (хвала и хула) нэрэдэнь адлихан шэнгэшоо. Талмай дээрээ тэрэ үлөө. Хэзээ нэгэтэ эртэ урдада хооһон хаяа газар байһан, һүүлдэнь Улаан талмай – ороной эгээл гол талмай болоһон газарта.

...Улаан Талмай дээгүүр ябахадань, нэгэ хүнэй шүдэниинь унашоо ха. Тиухэдэнь Түүхын музейн тушаахи Кремлийн углуугай байшангай хирпиисын забһарта (заһабарилга хэдэжэ байгаа) холохон шэхэжэ, тэрэ шүдээ хадагалжархиһан юм. Минии бэеын бишыхан хуби Кремлевско ханада үлэг лэ гээд, энеэсэгээһэн ха. 1986 ондо энэ ушар болоһон.

Хэрэмэй ханада шүдэнэй түгдэрхэй хадагалаатай байхадаа, муу юумэн огто үгы.

Хэһэн- бүтээһэнэйш, түүхын хэмжээгээр богонихон наһанайш сэсэгы дээжэнь арадай сэдхэлдэ шэнгэн үлэһэн һаа, бүришье хайн, хэмжээлэшгүй дээрэ гэжэ ойлгосотой».

Түүхэшэ эрдэмтэнэй философско энэ үгүүлэл Москвада ябахадам, ханагдашаһан юм. Үүдэн болон араа шүдэнэй хоорондох шүдэнэй унахада, һүүлдэнь талхаар орёогоод, нохойдо үгэхэб гээд кошелёгойнгоо нюуса забһарта үнихэнэй хээд, мартажархиһан байгааб.

Юундэшьеб, Ардан Лопсоновичой жэшээгээр, Кремлийн ханада хадагалжархиха юм байна (талаан боложо тудахадаа, баһал

заһабарилга хэгдэжэ байгаа) гэхэн тоомгүй хүлгүү бодол толгойдом түрэшэбэ. Улаан Хэрэмые урда наһануудтаа бэхижүүлэлсэһэн, үйлын үрээр түүхэтэ Монголой таһардаһан ха юмбиб, тиймэһээ иимэ эрхэ намда бии гээд шэбшэбэб. Цырен- Бутидтаа хэлэбэб. Һайхан һанаатай дүү нүхэрни юу гэхэб даа, уриханаар энеэбхилээд: «Өөрөөл мэдэхэ гүбта даа» – гэбэ.

Та бүгэдэ уншагшадтаа энээн тухай хөөрэхэ юм гү, үгы гү гэжэ байтараа, нөөхил хүлгүү мэдэрэлдэ абтан, янгын нэгэ гээд бэшэжэрхёоб. Хүлисөөрэйт.

Буянтайл даа, буряад- монгол уг удхань

Үндэһэтэнэй номой санда мэдээжэ ирагуу найрагша Сергей ТУМУРОВАЙ Москва хотодо хэблэгдэһэн «Вещество Весны» гэхэн номтой танилсалга болобо.

Шүлэгүүдэй 8 номой автор ород хэлэн дээрэ бэшэдэгшые һаа, Буряад- Монголой түүхын, Буддын шажанай үзэлээр нэбтэрһэн зохёолнуудтай. Арадайнгаа хуби заяан тухай амин голоороо оролдожо ябаһан тэмсэлшын дүрэ шүлэгүүд сооһоонь тобойсо мандаад ерэдэг юм.

«Сарасвати Янжимаагийн «Цасны роман», «Бурхан багша», «Торгон зам», «Цагаан Дар эхийн нулимс», «Мял Богдын шад», «Морин дэл дээрх өнө мөнх» болон нигүүлэхы удхатай бусад шүлэгүүд номые шэмэглэнэ.

Илангаяа Монголой элитэ ирагуу найрагша Гүн Аюрзанатай харилсан нүхэсэһэниинь угаа шухала байшоо. Энэ нүхэрын олон шүлэгүүдын оршуулжа, «Хүннүү ууланд нойрсогч өвс» (Сон- трава на склоне горы гуннов») гэхэн хэһэг болон энэ номдо оруулагдаа юм. Эгээл энэ хэһэг Сергей Тумуровые буряад- монгол уншагшын эльгэ зүрхэндэ дүтэ, түрэл, нэгэ уг удамай, нэгэ шуһанай гэжэ дүтөөр мэдэрхээр болгоно.

Дасан бодхоолгын эхи табяа

С.Н.Тумуров түрэхэн тоонто Алайр дайдадаа дасан, субаргануудые бодхоохо талаар хүдэлөөндэ эхи табилсаһан хүн мүн. 2004 ондо машина хүлһэлжэ, Алайр зориходонь, эндэһээ гарбалтай манай эрхим бэрхэ хүдэлмэрилэгшэ Домна Дажуповна Зурбановатай ошолсоо

hэмди. «Путешествие в Аларь: время и бремя обретения веры» гэнэн статья удаань мүндэлhэн юм. 1814 ондо нээгдэхэн, 1894 ондо hэльбэн шэнэлэгдэхэн энэ дасаниие цанид хамба Агван Доржиев арамнайлжа, газаань Түбэдhөө асарагдахан бараан хүхэ хасууринуудые тарихан, удаань хушатай, үлиртэй бүхэли сэсэрлиг халбархан бэлэй.

Дасанай шэнээр баригдаха газарые шулуу шоройhоо сэбэрлэлсээ hэмди. С.Н.Тумуров дасанай, субаргын бодхоогдохо газар арамнайлжа үгэхыень Геше Дагба ламые залахан байгаа. Иигэжэ түүхэтэ ушарта хабаадалсаһандаа сэдхэлэй сэсэгы мэтэ дурсан ябадагнай гайхалгүй.

Аймагай захиргааниие, Улаан- Үдэдэ болон Ород Уласай ондоо можонуудта ажаһуудаг нютагаархинаа элсүүлжэ шадахан тухайнь энэ хэрэгтэ эжытээ – Светлана Цыреновнатай хабаадалсаһан сэтгүүлшэ Александр Махачкеев, номойнь удха тухай ВСГАКИ- гай багша, уран зохёолшо Николай Хосомоев болон бусад талархан хөөрөбэ.

Энэ үедэ Сергей Тумуров «Листобой», «Тяжесть света», «Власть двоих» шүлэгүүдэйнгээ номуудые гаргуулаад байгаа. «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшаниие толгойлжо байһан арадай уран зохёолшо А.Л.Ангархаев зохёохы ажалыень дэмжэхэн хүнүүдэй нэгэн мүн.

Данзан Равжаагай дурасхаалда – үргэл

2006 ондо Агуу Монгол улас түрын байгуулагдаһаар 800 жэлэй ойн баяр ёһололдо уран зохёолшод Лопсон Тапхаев, Сергей Тумуров гээд гурбан хүн хабаадаа hэмди. Эрид шууд, сэхэ зантай С.Тумуров шүлэгөө ордоһолон уншажа, монголшуудые гайхуулһан юм.

Вечность на коне

Улан- Батор³ 24.11.06 г.

Стих за стихом я бросал
в заполненный
монголами зал.
И, долго не стихая,
Дух номадов –
стоном сердца моего –
над Монголией витал.

И стоял я, камнем вросший
в мир кочевий...
И веками

³ День поэзии монголоязычного мира в честь 800- летия монгольского государства.

выбеленный ветрами,
во мне молился
яростно
шаман.
Из глубин
покорного пространства,
созидавая вечность на коне,
через «времени астрал»
час грядущего внимал
Чингис Богдо- хан.

Эзэн Богдо Чингис хаанай хүлдэ доро үнгэрхэн найхан тэрэ найндэрэй үедэ Дорно- Говь аймаг хүрэжэ, Буддын шажанай нюуса тарниин эзэн, губиин догшин ноён хутагта гэжэ алдаршахан соел гэгээрүүлэгшэ, ирагуу найрагша Данзан Равжаагай байгуулхан Хамарын Хиид, Шамбала хүрөө нэмди. Данзан Равжаагай музейдэ нэн түрүүн ороо бэлэйбди. Америкэ болон ондоо гүрэнүүдхээшье ерэнэн зон, Хальмагай, Үбэр- Монголой, Дээдэ- Монголой уран зохёолшод ехэл анхаралтайгаар экспонатуудые хаража байба. Данзан Равжаагай өөрын суглуулхан, сэмүүн сагуудта агынуудта нюулгатай байхан энэ баялигай 24 абдарайн эд экспонат табигданхай байгаа бшуу. Энэ үедэ Сергей Тумуров нүхэрнай сугларагшадта хандажа хэлэбэ:

- Гайхамшагта үзэгдэлтэй танилсандаа баярые хүргэн, Данзан Равжаагай музейдэ Буряадай делегаци мүнгэн бэлэг баринабди.

9 мянган түхэриг бариһан байгаа. Аха захатан Лопсон Дунзынович ехэтэ урмашаба.

- Сергей, бэрхэш. Буряадаа үргэжэ, хүр хүлдэтэй, хии мори дээгүүр ябанабди.

Тэрэ үедэ социальна шэглэлтэй найн тушаалтай С.Тумуров зохёолшодто мүнгөөр яһала туһалһан. Уран шүлэгтэ харгыень нээжэ үгэнэн Рахмет Шоймардановай дурасхаалые мүнхэлхэ талаар нилээн ехэ юумэ хээ. Геше Дагба ламада зохёолнуудаа зорюулаа. Нэгэ үгөөр хэлэбэл, буянта хэрэгүүдые үүсхэнэн зониие хээээдэшье мартадаггүй.

Ирагуу найрагша Шагдар Байминовые уулын үндэр үбгэн гүүлэдэг хаань, Сергей Тумуров Алайрай үндэр үбгэн гүүлэхэ хаһадаа дүтэлжэ ябана хаяа?

Ород хэлэн дээрэ буряад- монгол уг удхаяа дэлхэйн түбиин зондо дэлбэлэн харуулжа, монгол оршуулга соогуур мүнхэрүүлжэ ябаһаниинь дэмбэрэлтэй гээд, зохёохы замдаа, гэр бүлэдөө золтой ябахыень хүсэе.

С улыбкой подношу монгольскому поэту Гун Аюрзане

Бурят в моей Монголии
не любят...
русскаязычных...
тем более...
Но я умру, –
умру счастливым,
как и ты –
от любви
к моей Монголии!

Монгол яруу найрагчид инээмсэглэн барив Г.Аюурзана-д

Бурханчлан санадаг Монгол оронд минь
Буриадуудыг ойшоодоггүй...
Оросоор ярих юм бол, бүр ч
Ойлгохгүй, дорд үзэцгээнэ...

Гэлээ ч, би яг л чам шиг
Монголын төлөө цохилох зүрхтэйдээ,
Монголыг хайрлах сэтгэлтэйнхээ хүчээр
Хэмжээлшэгүй жаргалтай үхнэ ээ!

Бурят- монголы
Баргуджин- Тукум⁴

У жёлто- зелёного моря травы
в объятых стихии – мы.
В характере нашем
узловатость прибрежных сосен,
и буйство гобийских ветров
в повадках наших.

И поди разбери,
где открытость степного простора,

⁴ Государство бурят- монгольских племён в XII веке – район Байкала.

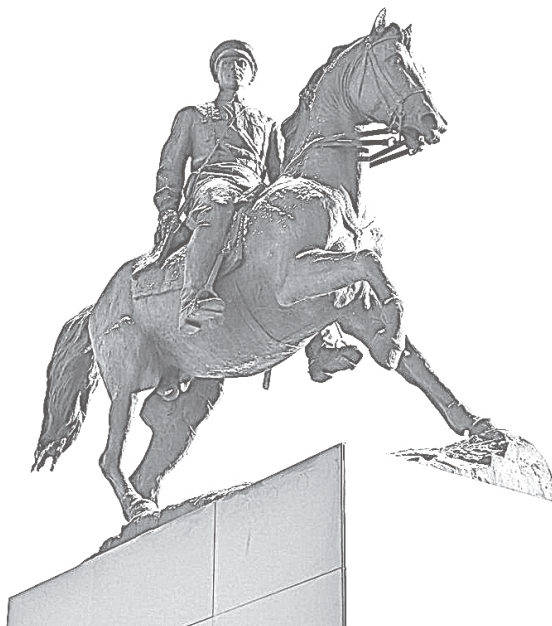
где коварство Орды.
У жёлто- зелёного моря травы
Века и века
Сгорают в нашей крови.

Буриад-монголчууд Баргужин Төхөм⁵

Шаргал ногоон өвсөн тэнгисийн хөвөөнөө
Шаналгаант нөгөө л
дасан байдлынхаа эрхшээлд – бид.
Эргийнх нь нарснуудын битүү шаналан,
Ээрэм говийн салхины цамнаан
Араншинд маань л үлджээ.
Уудам талын ил задгай хаана нь буйг,
Цуутай хаадын түүх хаачсаныг
Ирээд үз, тэгээд ойлго.
Ногоон шаргал өвсөн тэнгисийн хөвөөнөө
Нойрмог эрин зуунууд тэр аяараа
Цусанд маань уугин шатаж байна.

⁵ XII зуунд Байгал хавдь байсан буриад монгол аймгуудын төрт улс.

БАРИМТАТА НАЙРУУЛГАНУУД

Тапхарай тала, суута маршал, морин сэрэг...

Суута маршал К.К.Рокоссовскидо Улаан-Үдэ хотодо хүшөөгэй табигдахада, Ивалга аймагай Тапхарай дунда нургуулиинхид үнэн сэдхэлнээ баясаа юм. Юуб гэбэл, Дээдэ-Үдэдэ алдарт эскадрон, Буркавдивизион байгуулгада хабаатай газарта эдэнэр ажаһууна ха юм.

Буряад ороноймнай али олон булангуудта агы нүхэнүүд, алта мүнгэнэй хэбтэшэнүүд, сэмүүн сагта бурхан тахилай зүйлнүүдые хадагалһан булашанууд яһала бии гээшэ. Зарим тээн малталга хэжэ, урданай хадагаламжануудые онгиргон гаргаха зүрхэтэйшүүл мүнөөшье дайралдадаг. Олон ушарнуудта хорюултай, сээртэй гээд ойронь хүрэдэггүй.

Гэхэ зуура, дотороо алта мүнгэгүйшье хаа, буу зэбсэг, эдэе хоолой зүйлнүүдые хадагалха, бээе нюуха арга бэдэржэ, иимэ залгаа, үргэлжэдөө нүхэнүүд (катакомбы), дайшалхы нуралсалай зорилготойгоор зарим тээ малтагдадаг байһан.

Тэрэ тоодо Ивалгын аймагай Тапхар нурин шадар газар дорохи эгээл иимэ нюусгай нүхэнүүд хэр урданһаа мэдээжэ юм.

Тапхарай дунда хургуулийн эхин классуудай багша Н.А.Айсуева хурагшадангаа дунда хизаар нютагаа шэнжэлхэ талаар хүдэлмэри эдэбхитэйгээр ябуулдаг заншалтай. К.К.Рокоссовскидо хүшөө табиха хэрэгтэй гэхэн дурадхал 2018 ондо оруулжа, «Бурятия» сониндо статья бэшээ бэлэй.

Хургуулийн бааза дээрэ «Эрдэм руу – эхин харгы» гэхэн республикын эрдэмэй-практическа конференци хоёр жэлдээ нэгэ үнгэргэгдэдэг. Дүршэлтэй багшын хэдэн шабинарынш шангуудай хуури эзэлээ бэлэй.

Илалтын хайндэрые угтуулан, түүхэтэй холбоотой эдэ катакомбонуудаар һонирхожо, Н.А.Айсуеватай хөөрэлдэбэбди.

- Надежда Алексеевна, эдэ үзэгдэлнүүдтэ олониитэ зүгһөө анхарал хандуулагдадаг гү, али хүнүүд балайшые тоодоггүй гү?

- Үхибүүднай һонюуша. Хэн, хэзээ, юунэй түлөө малтаһан байгаа юм гээд асуудаг. Газар доогуур иишээ – тиишээ малтагдаһан нилээн ута, богонишые, досоогоо уужам салуушые нүхэнүүд Тапхарай хажуугаар, бүри саашааши бии гэлсэдэг. Наһатай олон зонһоо хурагшалаабди. Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай ветеран Сымжит Чагдаржапович Бадмаев иигэжэ хөөрөө һэн: «Граждан дайнай үе сагай үлэгдэл гээд зарим зон хэлсэдэг байһан юм. Үнэн дээрээ ерээдүйн маршал Константин Константинович Рокоссовскиин нэрэтэй холбоотой. 30-аад онуудта совет- монгол хилэ бэхижүүлхэ зорилготойгоор морин сэрэгэй полк байгуулһан бэлэй. Дээдэ- Үдэдэ алдар суута эскадрон, тэрэнь Буркавдивизон, удаань Буркавполк болгон хубилгагдаһан. 5-дахи кубанска морин сэрэгэй бригадын командирай үндэр уялганууды нэрэтэй түрэтэйгөөр дүүргэһэн. КВЖД- дэ 1929 ондо болоһон сэрэгэй тулалдаанда дайшалхы энэ бүридэл эрхим бэлэдхэлээ гэршэлһэн. Эндэ алба гараһан буряад сэрэгшэд Эсэгийн дайнда хабаадахадаа, монгол мориной хурданиие мэдүүлэн дайлагдаа. Тэрэ тоодо Содном Банзаракцаев, Улзы- Жаргал Дондуков, Александр Невскиин орденото Жамса Ванкеев гэгшэд, бусад олон ороно».

- Тапхар шадарай тала моридоо эдеэлүүлхэдэнь, сэрэгшэдые хургахадань эгээ тааруу гээд шэлэгдэһэн болоно гү?

- Урдандаа энэ газар Тапхар бэшэ, Гудон гэжэ нэрэтэй байһан гээд Красноярскийн түрүүлэгшэ байһан Семен Дмитриевич Ивановой хөөрэхы нютагай үндэр наһатан Анна Дмитриевна Александрова бидэндэ дуулгаа юм. Тойроод үргэн нэлэнхы полидо хэдэн ажахы шэниисэ элбэгээр таридаг байгаа. Моридоо манахада таатай, сэрэгшэдэй хуралсал эмхидхэхэдэ аятай байһан.

- Суута маршал тухай үхибүүдтэ хөөрөжэ үгэхэдэ, хэды тухатайб даа.

- Намтар, ажал ябуулга тухайнь тусхай булан байгуулаашье хаа, болохо бэлэй. К.К.Рокоссовскийн ажаябадалы, түүхэтэ намтарыень шудалха, мүнхэлхэ талаар республикын ниитын эмхию Ивалга тосхондо ажаһуудаг Сымжит Чагдаржапович Бадмаев толгойлдог юм. Нургуулидаа урижа, үхибүүдтээ уулзалга хээ нэмди. Тиин ерэхэ жэлдэ хүүгэдээ Зэдын аймагай Зэлтэр нууринда абаашаха зорилготойбди. Барон Унгернтэй шийдхэхы байлдаан эндэ болоһон, К.К.Рокоссовскийн нэрэмжэтэ музей бии. Ехэ баян, үнэтэй сэнтэй экспонатуудтай. Республикын нургуулинуудай багшанарай нурагшадаа тиишэнь дуратайгаар абаашадаг хаань, болохол бэлэй. Иимэ гоё юмэ үзөөгүйдөө одоол олдошогүй шухаг юмэ алдандал бшуу.

- Эдэ катакомбонууд гэшэмнай аюултай бэшэ гү, илангаяа досоогуурын гүйхэ, харайха дуратай хүүгэдтэ...

- Хори, гушан жэлэй жэлэй саана эндэ нилээн томо сэрэгэй часть байршадаг нэн. Эдэ сэрэгшэд катакомбонууды досоо талаһаань цементээр шабажа һайса бүхэлжэрхинэн. Нуралсалда хэрэгтэй, үшөө зэр зэбсэгээ хадагалдаг байгаа хаш. Үхибүүды хэдышье хорёо һааш, досоогуурын гүйдөө юм ааб даа. Түрэлхидтэ хэлэжэ, һануулжа байдагбди, хүүгэдээ хаража, хинажа байгты, газар дорохи нүхэнүүд зарим тээгүүрээ һандаржа, бутаржашье магад ха юм.

- Шабинартнай багануудшы хаа, суута маршал тухай хөөрэхэдэ, һонирхоол ааб даа.

- Томошог үхибүүдһээ үлүү һонюуша юм. Хөөрхэнүүд, нүдэндэ уриханууд. Һанаа үнөөндэ ороогүй юмэ асуужа байха, угаа энеэдэтэйгээр.

Ондоо олон темээр шэнжэлгэнүүды мүн лэ хэнэбди. Жэшээлбэл, 3- дахи классай нурагша Эрдэни Балданов котельнын хөө хара утаан ургамалда ямараар нүлөөлнэб гэжэ адаглажа, тэрээн тухайгаа бэшээ юм. Артур Камаев шабимни эвенк яһанай. Хурамхаанай аймагай Алла нууринда ажаһуудаг хүгшэн эжыдээ айлшалхадаа, аяга амһартада, үндэһэн эвенк хубсаһанда, эд хэрэгсэлдэ, гуталда, малгайда, хибэстэ бии байгаа угалзанууды һайса адаглажа, хадужа, фото- зурагууд дээрэ буулгажа ерээд, буряад угалзануудтай зэргэсүүлэн сасуулжа үзөө. «Эвенк болон буряад угалзануудта адлирхуу шэнжэ бии гү?» гэхэн асуудалда харюусаа. Хуһанай үйһэнэй удха шанар тухай Анастасия Буянтуева ехэ зохидоор бэшэхэдээ, хуһан түйсэ, амһарта соо эдэ хоолой зүйл гутадаггүй, удаан хадагалагдадаг гэхэн тобшолол хээ.

- Ондоогоор хэлэбэл, нурагшадта бэлэн мэдэсэ дамжуулаад орхихо бэшэ, харин бодомжолжо нургаха гэшэ эгээл үнэтэй гэжэ ойлгоё.

- Тиимэ. Ганса хараад, шагнаад бэшэ, харин гараараа өөрөө хэжэ,

бүтээжэ байгаад оролдоо хаа, толгойдонь тоб байса үлэхэл, наһан соогоо мартахагүй. Хэрбээе анхандаа газар дорохи нүхэнүүдые миил адаглан харадаг хаа, мүнөө ямар ушарһаа бии болоһыень, яажа хэрэглэгдэдэг байһан тухайнь мэдэдэг болоо. Түүхын амисхаал ёһотоор мэдэрээ, нютагаа ондоо нюдөөр хараа,сэгнээ гэбэл, алдуугүй. К.К.Рокоссовскийн хүшөөгэй дэргэдэ хүндэлэл ёһолол хэһэмнай мүн лэ ехэ удхатай.

Бурагшадай зохёолнуудһаа хэһэгүүдые дурдая:

Илья Брызгин:

- Константин Рокоссовский баатар хүн байгаа. Зурагыень хараад, ехэ һайхашаагааб. Дүүрэн шарайтай, томонууд нюдэтэй. Бидэнэй түлөө ами наһаяа үгөө.

Анастасия Буянтуева:

- Маршал Рокоссовский бураад зониее магтаа юм. Мориндо бэрхэ гэжэ. Эгээ бэрхэ морин сэрэгшэдни бурыадууд гэдэг байгаа.

Виктория Бадмаева:

- Манай эндэ морин сэрэгэйхид һуралсал гарадаг байгаа. Эдэнэр дайнда мордоод, ехээр суурхаа. Буркавдивизионой сэрэгшэд. Би нютагаараа омогорхоноб.

Тамир Шодоров:

- Эдэ катакомбонууд - түүхымнай гэршэ. Эрхим сэрэгшэд манай эндэ һуража гараа. Дайн эндэмнай хэзээдэшье бү болог, ходо эб найрамдал мандаг.

Бураад уран зохёолой классик Д.Дашинимаевай шүлэг түгэхсэлдэнь үгэхэдэ эгээ аятай ха.

Дамба Дашанимаев

Баатар улаан сэрэгүүд

Бараан бараан моритой
Баатар улаан сэрэгүүд,
Эй, эй, хөө, хөө, хөө,
Баатар улаан сэрэгүүд.
Эй, эй, хөө, хөө, хөө,
Баатар улаан сэрэгүүд.

Баатар улаан сэрэгүүд
Бата һайхан журамтай,
Эй, эй, хөө, хөө, хөө,
Бата һайхан журамтай,

Эй, эй, хөө, хөө, хөө,
Бата найхан журамтай.

Түмэр түмэр дүрөөгөө
Түргэн хабшан дабхина.
Эй, эй, хөө, хөө, хөө,
Түргэн хабшан дабхина.
Эй, эй, хөө, хөө, хөө
Түргэн хабшан дабхина.

Булад хара хэлмэдээ
Булта гарган далайна.
Эй, эй, хөө, хөө, хөө,
Булта гарган далайна.
Эй, эй, хөө, хөө, хөө,
Булта гарган далайна.

Булта гарган далайжа,
Бургааһа модо сабшана.
Эй, эй, хөө, хөө, хөө,
Бургааһа модо сабшана,
Эй, эй, хөө, хөө, хөө,
Бургааһа модо сабшана.

Бургааһа модо сабшажа,
Буржуйн хүлдые дарана.
Эй, эй, хөө, хөө, хөө,
Буржуйн хүлдые дарана.
Эй, эй, хөө, хөө, хөө,
Буржуйн хүлдые дарана.

1930.

- Надежда Алексеевна, таниие болон хөөрхэн шабинарыетнай
Агуу Илалтын 75 жэлэй ойгоор амаршалжа, патриотис
мэдэрэлтэйгээр багашуулые хүмүүжүүлхэ ажалдатнай, хургуулиин
бүхы коллективтэ амжалта хүсэл даа.

2020 он.

Совет сэрэгшэдтэ туһалһан... бурхан

1941 оной үбэл немецүүдэй Москва хото дайлан абахаар забдан шунахайржа байхада, Сталин шэди ехэтэ Тихвинская икона Божией Матери бурхание Москвае тойруулан нийдхүүлһэн гэхэн домог бии юм.

Энэл үеэр ГУЛагта, мүн сүлөөдэшье байһан дээдэ зиндаагай ламанарые суглуулжа, дайсадые ниислэл хотын оршонһоо зайсуулха ном уншахыень ороной ниислэл руу эльгээһэн гэхэн баримта мүн лэ үнэн юм. Одигитрийн хүмэ соохи нангин шүтөөнүүдые харууһалжа байһан Жалсан Жапович Жабон энэ ушарые гэршэлэн хөөрэхэн түүхэтэй.

- Гитлерые үгы хэхэ аргатай гүт? – гээд, сэрэгэй зоной асуухада, ламанар иигэжэ харюусаһан ха:

- Бидэ бордоһо шуурга, хүйтэ буулгаха аргатайбди.

Үнэхөөрөө, тэрэ үедэ эрид хүйтэржэ, тэнсэлгүйгөөр бордоһолоо, шуургалаа. Сагай иимэ уларил үзөөгүй немецүүд түгшүүрилтэ байдалда орожо, сухариха баатай болоо. Уданшьегүй Улаан Арми добтолгодо орожо, Тихвин хотые нэн түрүүн сүлөөлһэн.

2000 ондо Москва хото албан хэрэгээр ошоходоо, «Космос» зочид буудалда дүтэхэнэ оршодог Тихвинская икона Божией Матери бурханай нэрэтэ хүмэдэ ороо һэм. Дээрэ дурдагдаһан хоёр ушар эзэлүүдгүй ханаае хүтэлөө бшуу. Илалтын 75 жэлэй ойн баярай үедэ эдэ ушаралнуудай илангаяа удхатайгаар ханагдаһаниинь гайхалгүй.

Дайсанай эгээл нангин гуламтыемнай эзэмдэхээ байхада, Москвае гороолон нийдэхэн, дайнай ябасада хайн нүлөө үзүүлһэн бурхание хараха гээшэ ехэ аза талаан байгаа гээд сэгнэдэгби.

Церковная Горка гэжэ газарта улаан- сагаан томо табан куполтай энэ хүмэ Пётр I хаанай эсэгэ Алексей Михайловичай үедэ 1682 ондо баригдаһан түүхэтэй. Гар дээрээ үхибүү тэбэриһэн Тихвинская икона Божией Матери бурхан XVII зуун жэлдэ бүтээгдэхэн.

Пулаадаа тайлаад ороһон аад, гараа хэрээһэлэн мүргэжэ байгшадые хараад, түргэн үмдэбэб.

Эхэ ороноймнай эгээл хүшэр, дээрээ ортонги байдалда ороһон үедэ сэрэгэй үйлэнүүдэй ябасада дээдын нүлөө үзүүлһэн бурханда баяр хүргэн хүгэдэнэб. Сталин атеистшье хаа, эдир залуудаа духовно семинарийн шаби байһан ушарынь нүлөөлөө гү, али арадаймнай хайн үйлэнь диилээ һэн гү?

Табюур дээрэ бишыхан аяганууд соо аршаан тарааба. «Үглөөнэй эдэе баряагүй наа, уугты», – гэнэ. Талаан боложо, тэрэ аршаанһаа хүртэхэ хубитай байбаб. Амтатай дулаахан аршаан...

Ябахынгаа урда үшөө нэгэ дахин энэ хүмэдэ эрьен ерэхэдээ, Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай үедэ Москвае хамгаалан ами наһаяа үгэһэн нютагайнгаа сэрэгшэдые сэдхэлдээ шэбшэн хүгэдэнэб. Буддын шажантан һэн гү, али христиан гү – хамаагүй, эдэнэй хүнэхэд түрэлөө олоо гү, нэрэнь бултанайнь мүнхэлэгдөө гү? Бидэнэр, эдэнэй ашаар мүнөө ами наһаяа эдлэжэ ябаһан зон, хэндэ үритэйгөө ёһотойгоор мэдэрдэг гээшэ гүбди?

«Москва шадар баатарай үхэлөөр унаһан нютагайнгаа сэрэгшэдтэ юрөөлэй уншалга» гээд, саарһан дээрэ бэшэжэ тушаабаб.

Буряад санаартан- Москвада

Гүрэнэй аюулгүйн албатадтай суг Одигитрийн хүмэдэ хонхо дамаари мэтын шажанай хэрэгсэлнүүдые, номуудые абахаяа орой хүни ерэхэн ламанар юун тухай бодожо ябаа хаб?

Жалсан Жапович Жабон түрүүшээр минии хойноһоо ерээ гэжэ ханаа һэм гэжэ дурсаһан байдаг. Эрдэнитэ номоороо хүйтэнэй хүшые шангадхажа, шуурга бордоһоной шэрүүн амиие дуудаһан санаартан иигэжэшые хаань, Эхэ орондоо туһалха арга олдоһондонь нигүүлэхы баяраа хубидаа мэдэржэл ябаһан ёһотой. Эдэнэй нэрэнүүд элирүүлэгдээгүй, бэшэгдээгүй. Буянайнь лэ хуудаһанда бэшэгдээ һэн бээ.

...Альгаа хабсаран бурханай урда зогсоходоо, зааханшые түбэгшөөнэгүйб. Энэ шухала юм аал? Тихвинская икона Божией Матери бурхан минии иигээдшые хүзэглэһэниие ойлгоо ёһотой. Ами наһаяа алдаад, түрэлөө олоогүй сэрэгшэдтэ түрэлынь олгобо гээд үнэн сэдхэлһээ этигэхэ дурам хүрөө бэлэй.

Үндэхэ яһанай, шажан мүргэлэй илгаагүйгөөр бүхы арадууд эбтэй эетэй, хоорондоо зүбшэрэлтэй байһай, үлзы дэмбэрэл байдал оршоһой гээд хүмэхөө гаража ябахадаа хүсөө һэм. Илалта, Агуухэ Илалтамнай бултыемнай нэгэдүүлһэн ниитэ нэгэн, ами нэгэн һайндэрнай ха юм.

Москваһаа ерэхэнэйм удаа оройдоол хоёр- гурба хоноод байхада, республикын олондо мэдээсэл дамжуулдаг хэрэгсэлнүүдэй Илалтын 55 жэлэй ойдо зорюулһан урилдаанда илагшэдые хүндэлэн ёһололго болоо һэн. Сөведүүдэй талмай дээрэ баяр ёһололой оршондо шангууд барюулагдаа. «Буряад үнэн» – «Дүхэриг» сонимнай түрүүшын нуури эзэлээ гэжэ соносхогдобо. Буряад Уласай Засагай газарай Түрүүлэгшын

нэгэдэхи орлогшо И.М.Егоров үнэтэ Диплом 10 мянган түхэригтэйгөөр коллективтэмнай баруулхан юм.

Сонин соогоо энэ темэ, үнэхөөрөө, булюу хайнаар харуулхан байгаади. Теэд заримдаа хэдышье хайн байгаа наань, ямаршьеб бидэндэ мэдээжэ бэшэ шалтагаанаар хойшоо түригдэшэхэ ушар али олон болодог лэ хэн бээ.

...Эгээл энэ үедэ үхибүү тэбэрихэн ород бурхан нюдэнэйм урда энеэбхилжэ байһандал үзэгдэхэдэл гээ хэн. Алтан ганжарта Москваһаа аяа хайрата амаршалгаяа эльгээһэн юм гээбы...

Шэди гэжэ бии гү, алтан дэлхэйдэ?..

Ажабайдалда үе-үе болоод жэгтэй ушаралнууд боложол байдаг гээшэ. Зэдэ нютагһаа гарбалтай Хандажаб эмгэй нэгэтэ өөртэйн болоһон гайхалтай ушаралнууд тухай гуша гаран жэлэй саада тээ намда хөөрөжэ үгөө хэн.

Наһанайнь нүхэр Захаамин хангай тоонтотой, бурханай табисуураар Монголой губиин хийдүүдтэ арбаад жэлдэ нуужа, ехэ зиндаатай лама санаартан болон тодорһон, нюуса эрдэмыень халимдан абаһан, бээдээ шэнгээһэн хоморой хүн – Даша – Дондог таабай бэлэй. Эсэгын дайнай ветеран, дайшалхы габьяагай түлөө Ленинэй орденоор шагнагдаһан Даша – Дондог Азараевич Унтанов тухай мүнөөшье болотор домог суу таһардаггүй.

Гэхэ зуура Хандажаб эмгэй өөрөө мүн лэ ехэ ламын ори ганса, эрхэ тангил хүүхэниинь байшоо. Хара багаһаа халуун энхэрэл соо бөөмэйлүүлэн үндыһэн басаган сагай ерэхэдэ, хадамда гарахадаа, эсэгэтэйн адли абари хандалгатай, энхэрэлээр дүүрэн изагуурша хүнтэй ушархан ха.

– Мүнөө 70 гараад нуухадаа наһанаб: наһанайм бүхы замые абамни арюудхажа үгэһэн. Минии айладхал ами бээдэш хүрөөд үлэхэ, үндэр наһанай хэм үзэхэш, үелхэ ханииеш наашань татажа үгөөб гэдэг юм хэн. Гансал тэрэ хүнөө ходо дэмжэжэ, галын дэгжээжэ нуугаарай. Ямаршье гэнэ усал шамайе диилэхэгүй: гарасалдаад лэ ябахаш – иимэ заяа айладхаһан юм, абамни.

Өөрөө би багаһаа өөрэ, юумэнһээ гайхаха, тунхариха, эшэхэ, айхые мэдэхэгүй – олиг хүүхэн ябааб. Наншалдааша хүбүүдэй дунда ороод, хяа нюдэлсөөд гарахаб. Залин аадар ороно гү, задатай шуурган болоно гү – хамаагүй, газаагуур гүйжэл ябахаб, юумэнһээ сухаряа гэжэ үгы. Юрэдөө, энэмнай жэшээтэ ябадал бэшэ, теэд яахабши, анханай иимээр

түрэнхэн хадаа, - гээд, Хандажаб эмгэй хэлэнхэнээ батадхаха гэнэндэл пулаадайнгаа шэгшэгээр нюдөө аршаад абана.

Даша- Дондог таабай хүгшэн тээшээ үе- үе болоод ехэл өөгшөөнгөөр, мээхэйгээр хараад абаха юм. Яахабши, хүннөө иимэл ондоо хүн юумэл даа, минии хүгшөө гэнэншүү.

Эмгэй хөөрөөгөө дам саашань үргэлжэлүүлбэ:

- Хабсагайлиг шугын захаар бэлшэнхэн ямаануудаа туужа асарха ажалтай хэм, багадаа. Зарим тээнх, шулуунай забһараар могойнууд орёолдон исалха. Ехэ томонууд бэшэ... Би хэншье гэхэгүйб, нойройнгоо хүрбэл, бүри тэндээ хэбтээд амархан унташахаб. Нэгэшье намайе хадхаагүй юм. Нэгэтэ эгээ иигэжэ нойрсоод, хэрин гэнэйм, ойр тойрон шэб харанхы болошоод байба. Хүни болохо ёһогүй, эртэ ерээ бэлэйб гээд һананаб. Ямаадни сошордонгөөр маарана. Үбдэгөө тэбэрээд, һуужал һуугааб. Ябан- ошон сайраа. Нара хиртэнхэн байгаа ха юм.

- **Юун гэжэ энэ үедэ бодоо хэмта, һанана гүт?**

- Ямаршье ушарта яахашьегүйш гэнэн абын үгэ толгойдом тогтошоо, торосолдошоо юм хэн гү, хэн мэдэбэ. Ойро тойрон бүүдэгшэнээр, сайража эхилхэдэнь, оройдоол иигээд түгэсэбэ гээшэ гү гэжэ халаглаадшье абаа хэн хаб.

Абынгаа адис айладхалай хүсые оло дахин туршажа үзэнхэн байхаб. Үнэхөөрөө, шэдиин хүсэ гэжэ бии юм. Буряад заншалаар болобол, юрэдөө сээртэйшье, бүхы ябадални жэшээтэ бэшэ, зүрүйтэй гэхээр. Угаа һонюуша байгааб гэхэ гү, саанаһаал нэгэ түлхисэтэй хэм. Нэгэтэ нуурай эрьээр велосипедээр гүйлгэжэ ябаад, байза, хайшан гээд хүнүүд шэнгэдэг гээшэб, үзһүүлши гээд, нэгэ томо шулуу оһорто бүхэлжэ уяад, хүзүүндээ углаад, уһанда оробоб. Нилээн гүнзэгүдэ хүрөөд, бээ һула табибаб. Эгээл шэнгэжэ эхилжэ байхадам, хүл дороһоом нэгэ юумэн угаа хүсэтэйгөөр өөдэм түлхижэрхидөө яахабши. Өөрөөшье мэдэнгүй, хоһон бумбэгэдэл шэдүүлшэнхэн юумэб.

- **Яһан барон Мюнхгаузенай ябадалтай адли юм... Тээд тэрэнэй хөөрөөн шашаг худал үгын шэнжэтэй шэнги аад, үнэхөөрөө саанаа удхатай, үндэнхэтэйхэн хэмнай даа.**

- Би, наһатай хүн, юунэйхиие гэжэ худалаар хэлээ бүлюудэжэ һууха хэнбиб, заяанайм зам, үнэхөөрөө, эсэгымни хэлэнээр болохо гү гэжэ лаблаа хүн гүб – юрэдөөл, тиимэхэн амитан ябаа хүм даа.

- **Мүнөөнэйхөөр болбол, авантюрист гүүлэхэ хэн хат.**

- Алас Дурна зүгтэ санаторидо нэгэтэ амаржа байхадам, баруулжаа хэдэн модоной зайда нэлэнхы намаг бии гэлсэбэ. Тусгаар ошобоб. Туршаад үзэхэ юм байна гээд, намаг руу оробоб. Хүзүүсээ ороод байхадаа,

хүхүүбэри намагыг адаглан, иигээд лэ үхэшэдэг юм байна гэжэ бодон сасуумни түрүүшынхидээл адли нэгэ хүсэн угаа эршэтэйгээр дороооом түлхижэрхихэдөө яахалши. Сула шабар болошоон юумэ тэндэнээ хүсэлдижэ гараад, дүтын горхондо ошожо, хубсаагаа, бээ бага зэргэ зайлаад, санаторидоо ошоо нэм.

Москвада дүтэ, Горки шадар засаг захиргаанай амаралтын газарта дүтэ нэгэ хэды соо амараабди. Суутай нэрэтэй дээдын ноёд дарганар яажа амардаг юм гэжэ һонирхожо, шулуулиг үгсүүр өөдэ зүдхэбэ. Сагаан платитай, үндэр һуытэй сагаан туфлитай – иимэ хүн үндэр томо хашаагай захаар ябажа, одоошье нэгэ забһар оложо харааб. Буу бариһан сэб гэмэ хүн гүн соонь ябаа бэлэй – һэргэг гээшэнь, һаршаганаагаарни дуулаад, шийдэнгээр наашалшаба. Одоо амья абангүй доошоо хийдэбэб, хүл гараа шулуунда шулгаруулһаар... Сэдьхэлни хөөрэнги, харааб, үзөөб гэжэ, миил досоом долгилжо байха юм.

Олон даа, уршагта ябадалнуудни, нүгэлтэйш хүн гүб гээд һанахаш. Юрэдөөл, бээ нарилжа ябаһан хүндэ оһолто ушаралнууд оройдоошье хэрэгтэй бэшэ, замбида зүрйю юм аабза. Мүнөө үндэр һаһанай хэмдэ хүрөөд ябахадаа, иигэжэл бододогби.

- Теэд та шэди гээшэ үнэхөөрөө бии гү гэжэ лаблахааяал оролдoo ха юмта.

- Тиимэньшье тиимэ. Энэ һаһан соогоо торгон соо умбажа ябааб гэхэдээ, баһал үлүү үгэ хэлэһэн болохом гү? Һайн нүхэрһөө һааргүй һайхан үгэ үдэр бүри дуулажа, баясажа байһанаа торго хургытай жэшэнэб даа. Үхибүүн шэнгээр намаяа бөөмэйлжэ, үргэмжэлжэ байдаг юм, үбгөөмни. Өөрөө буян ехэтэй хүн даа, эды олон зон амитадта туһалжа, хангайн сэржэмээр харгыень арьудхана ха юм. Үбгэд, хүгшэд гэжэ манаа ойлгохогүй, бүри үглөөни 6 - һаа зариманиинь ерэжэ байха. Бинь лэ эдэ зониие гуримшуулжа, ойлгуулжа, журамынь, жолооень татадаг хүм, шангаханаар. «Шамгүй һаа, биш яажа хүшхүрэхэ юм һэнбиб» гэхэ үбгөөм. Буянгай үүдэ яһала нээлсэнэш, өөрөө өөртөө Деваажанай үүдэ сэлинэш гэдэг. Би хэды огсомшье һаа, энэ ехэ хүнэй урдаһаа гансашье зүрйю үгэ дуугаржа үзөөгүй хүм. Минии тэнгэри үбгөөгэй тэнгэридэ хүрэхэ бэшэ даа...

- Теэд абынгаа айлдхалыг мүнөө болотороо удхалжал, баялигһаань удхалжал, уудалжал һууна ха юмта.

- Хизааргүй, захагүй юумэн гэжэ юу байхаб даа, хилэнсэгээ өөрөө арилгажа, буянгаа арьбадхажа ябаагүй һаа... Аба, эжынгээ нэрыг мүнөөшье хүрэтэрөө дурдажа, шүтэжэл ябадагби. Алтан амияа аюулда

оруулжа, хүнэнэ хүлдээ хилганын үзүүртэ торгоожо, тогтоожо үзэһэн хүн хадаа...

- Жэгтэйгээр бээ абардаг байгаат, али хэн абардаг байгаа юм, иимэ ушарһаа урда наһандаа өөрөөшье лама санаартан ябаһан байжа болоот гэжэ ханахаар...

- Хэн мэдэбэ даа, захагүй нюусатай энэ замбиине. ханахал юумэмни: хойто түрэлдөөшье үбгөөтээ дахинаа үйлын үрээр ушарһайб гэжэ... Буянгаа дутуу үйлэдөө гүбди, үшөөл хүсэлдихэ, оролдохо ёһотой байгаа гүбди. Үбгөөм дуугай шагнаад нуудаг юм, досоогоо зүбшөөдэг юм гү, энэмни юугээл яринаб даа гэжэ хашардагшье юм гү. Ухааниинь гэжэ оройгүй, зүн зүгнэлынь гэжэ жиирэй хүнэй хүсэхөөр бэшэ гэжэ бодожо нуудаг хүм хаа – яаниинь өөрөө өөртөө. Нүхэрни гээ хаа, нүхэрни, бурхамни гээ хаа, бурхамнил даа, - гэжэ Хандажаб эмгэй эсэһэн шэгтэйгээр хөөрөөгөө түгэсхөөд, орон дээрээ ошожо амархам гэжэ ондоо таһалга руугаа ороо бэлэй.

Айлтагүй, олиг ябадалаар наһаяа эхилээшье хаа, ашата буянгай үйлөөр, үгөөр үндэр наһаяа шэмэглэһэн төөдэйдэ баярые хүргэжэ, Даша-Дондог таабайн адистай айлдхалда хүртэхэндөө урмашан, олдошогүй олзомни, хэмнэшгүй хэшэгни гэжэ дурсажа ябадаг хүм даа...

Дууша Дугаржабаа дурсажа байтараа...

Эртээрэй Дээдэ-Ториин Зана Галсанович Тумуровай бүридхэн согсолһон арадай дуушан Дугаржаб Цыренович Дашиев тухай ном уншаад, Үлэгшэн нютагайнгаа нургуулийн 70 жэлэй ойн баярта уулзаһанаа ханажархибаб.

Дугаржаб ахалагша классуудта манай нютагта нураһан юм. Анханай бусадһаа илгарма ондоохон, ирагуу дууша сэдхэлтэй ябаа. Сагаан Таабайн хормойдо заримдаа хэшээлнүүднай болохо. Дугаржабнай хабтагар түхэрээн түгсүүл дээрэ гүйжэ гараад, дуугаа хангюурдуулха дуратай бэлэй.

Тэрэ үедэ 1950 гаран оноор Ториин аймаг байгаа. Бүхы захиргаан, дарганар Доодо- Торидо байха. Зэдэһээ гарбалтай Мирон Самбуевич Мункуев райОНОе даагша, Лубсан Дамбаевич Мункуев нургуулиимнай директор байгаа. Нургуулийн уран найханай бүлэгэйхид үбэлэйнгөө амаралтада брезент хушалтатай ашаанай машинада даха үмдэжэ нуугаад, Алцаг, Дээдэ-Тори, Оёор, Доодо-Бургалтай, Дээдэ-Бургалтайгаар концерт наада харуулхаа нэгэтэ ошоо нэмди. Дамдинов

Доржо абгай (бага Доржо) жолоошон ябаха. Дугаржабнайл эгээл шэмэгнай нэн, гоёр дуулаха. Нэгэ- хоёр дуу эдэлүүлээд орхихогүй, зоной альгаа ташахада, үшөөл дуулаха. Бидэнь, Марина Очирова, Ардан Дансарунов гэжэ байгаад,ёохор дуулалдажа хатархабди, шүлэг уншахабди.

Хасаг таабайнда (залуудаа хасаг ябаһан нютагай түрүү Санжи Тумунович Очиров иигэжэ нэршэһэн) Дугаржаб байха. Хасаг таабайн дүү Данзан- Ниматай Дугаржабай эжы нэгэ үедэ һууһан ха. Хасаг таабайн эгэшэ Намжуудай ахайда мүн лэ байгаа. Мүнөө энэ ном уншаад, Дугаржабайнгаа түрэнэн, үргэнэнэжы, абанар, ахадүүнэр тухайньехэтэ һонирхобоб. Зана Тумуровай бэри басаган гү, А.Т.Тумурова гэдэг хүн үлүү хужарламаар бэшэһэн байна. Дугаржаб үнэхөөр артист болохоор түрэнэн хүн, үндэр бээтэй, үргэн сээжэтэй, илгарма шарайтай бэлэй.

Эндэһээ уламжалан, багынгаа үзэгдэлнүүдые һанааб. Дайнай үетэй холбоотой. Һая ухаа орожо ябаабди, дайнай эхилхэдэ. Гэрнай Арьбажал дээрэ байха. Юумэн хомор. Жимитхэ, Шагдар, Сэрэн аха наадахабди. Нэгэтэ Шагдарай эжы Ханда лепёошхо намда үгэбэ. Түр зуура тэрэниием нохой булягаад эдижэрхёо. Дахин үгөө һэн гү – һананагүйб. Зумбараанай хүхэ руу уһа шудхажа барихабди. Шугуунха соо тэрэнээ шанаад, һабяа дээрэ гаргажа эдидэг һэмди. Дабһан хомор, заримдаа үгы байха. Хуһанай үлтэнэг, алирһанай намаа сайн орондо шанахабди. Түбинэ (улаалзай) гэшые малтахаараал болохобди. Добо жалгаар улаан тажа ургагша һэн. Тэрээнээ һүн соо шанаад эдихэбди. Мойһон гэшэ баглаараад, монсогороороо һанжан одоол элбэг бэлэй. Һүүлдэ Городогой (Закаменскын) ородууд һүхэ хюрөөтэйгээр ерэдэг боложо, тайража сабшаад,түүжэ һалгаһан юм. Урадхал хадын голнууд загаһаар баян байха. Загнуугаар дүүрэн баряад ерэхэш. Алексан, Володитой наадахабди. Хүнэй үхээриие тиихэдэ газар дээрэ орхижорхидог байгаа. Нэгэтэ нэгэ бишыхан хуурсаг соо, үхибүүнэй юм һэн бээ, Алексаниие һуулгаад шэрэбэбди. Эбии харажархёод, ухаа алдажа, аршаанаар угаажа, санзайгаар утажа байһыень һананаб.

Зээрдэгшэнэй Адагта, Бээгэнэдэ үбһэндэ ябахабди. Пүнсэгэй Дондог абгайн аха Пүнсэгэй Содном (Марьяанын эжы Сэрэмжэдтэй һуугаа) звеньевой,Халзай абгай, Санданай Бадмажаб байха. Һүни һарын сагаанда хүнжэл дээгүүрэм могой мүлхээд гарашаба. Айгаашьегүйб, тоонгүй унташооб. Үглөөдэрынь Дулма ахайн, Зояымнай дэриин саана хоһонһон байһыень олоо һэмди. Могойнууд тиихэдэ үлүү олон дайралдаха.

Халзай абгай хажуурта бэрхэ, үдэрэй нэгэ гектар сабшажархидаг байһан юм. Минии эбии Ринчин Дагбаевна хара ажалша гэжэ суутай

hэн нютагтаа. Мүн лэ үдэрэй 1 гектар ногоо унагаажархидаг байгаа. Колхозой малай арһа хэды элдээб даа, һур жолоо гэхэнээ эхилээд, ажахыда эгээл хэрэгтэй зүйл байгаа ха юм. Эжымни 98 наһа хүрэжэ, бурхандаа мордоо һэн. Дайнай хатуу жэлнүүдтэ иимэ сүлхэ шэрхээр хүдэлһэн нютагайхидаа мүнөө һанан, урданай зон юуншые гэнэн зоригтой ябааб даа гээд дурсанаб.

Уляатайда нэгэтэ үбһэндэ ябаабди. Балагаан муугаар баригдаһан, бороо дуһаалжа, һууһаар хонобобди. Дархан Будын эгэшэ томо Сэрэн ахай (басаганиинь Бадма) амьараа балагантай һэн. Һүни ошожо харааб. Нэгэ дуһалшые дуһахагүй, янда юумэн налайжа һууба. Һайн гараар хэгдэһэн, һайн хушалтатой байха хэды һайн бэ даа гэжэ һанаа һэм.

Дарха хэбэл, һайнаар хэхэ хэрэгтэй гэжэ тиихэдэ ойлгожо, бүхы наһандаа хадуужа абаһан хүм. Һүүлдэнь барилгын һалбариде хүдэлхэдөө, һали-були хэгдэһэн юумэ хараад, уурни хүрэшэдэг һэн. Бороо табидега Уляатайн балагаан ходо һанаандам орошохо. Томо-томо байшангуудта үүдэ, сонхынь һуулгажа, замаг табижа байхадаа, барилгын бусадшые ажалда – шулуушанаар, бетонщигоор хүдэлхэдөө, шанартайгаар лэ хэхые оролдогшо һэм.

Баяр абгай Оолёонтойгоо, бүдүүн Долсонтой һууһан Жигжидэй Сэрэнжаб, Гармаев Бато-Мүнхэ абгай, Морхоозын Бадма Баатартайгаа, Мүнхэ абгай – эдэнэртэй үбһэндэ ябахабди. Баяр абгай юун гэнэн шадамараар хажуур дабтадаг һэм, гурьба гарасар. Ондоо хүнэй иимээр дабтахыень нэгэтэшые хараагүйб.

Нэгэтэ үдэшэлэн Сэрэмжэд эгэшэм намайгаа эмээлэй урда һуулгаад, гэртээ ошобобди. Нимын Буусын хажуугаар гаража ябахадамнай, хоһон гэрэйн үүдэн нээлгэтэй харлажа харагдаба. Эгэшингээ ородоор «Боязно» гэжэ хэлэһыень һананаб.

Арба гаратайдам морин тармуурта намайе һуулгаба. Гордомоон гэжэ нэрэтэй ухаатай жүдхөөшэ моритой һэм. Урагшаа ябажа эхилээ һаа, үсэд, нэгэшые залхуураа, тогтоо гэжэ үгы. Хүн шанарын гээд хүнүүд тухай хэлэгшэ, тэрээн шэнги морин шанарын һайн һэн гээд Гордомооноо мүнөө һананаб.

Дайн дүүрэбэшые, шэрүүн аминиинь мэдэрэгдэһээр лэ бэлэй. Баяр хүбүүгээ дайнда алдаһан Сэбэг төөбиимнай (нютаг нэрэ Тожоон төөбии) гажаржал һуугша һэн. Сэрэн бидэ хоёр, Сэрэмжэд эгэшэ, Зоя ашань һанаань заһаха гэжэ оролдохобди. Түртэтэнэй ажалшань юу байлгаха һэм, 85-тайдаа буусынгаа үбһэ сабшажа байдаг юм һэн. Хорхойдо хорогүй һайн зантай Дулма бэритэйгээ үтэлһэн юм. Нэгэ үедэ заһаһа баридега шуналтай болоод, төөбиидөө ходо асаржа үгэдэг

болооб. «Уһанай хорхой эдихэгүйб», - гээд түрүүшээр янгархаж байбашье, «Доржомнай загаһандаа ошоо гү?» - гээд хүлээдэг болоһон юм. Зэдэгэнээ, мойһо, алирһа – юу түүнэбибди хубаалдахабди. Тэрэ хубаариинь үшөө ехэхэнээр үгэдэг байхаяа яагаабиб гээд мүнөө шаналдагби. Түртэтэн аймагай хүлдэтэй ехэ төөбии байгаа ха юм.

Армиин албаяа Петропавловск- Камчатскда гарааб, зенитно- артиллерийскэ полкдо. Агаарта самолёт ямар үндэртэ, ямар скоростьтой, хайшаа ниидэнэб гэжэ тодорхойлдог, хайшан гэжэ ямараар буудаа һаа, мэргэн ономоор бэ гэхэ мэтын һуралсал гарадаг байгаабди. Сэрэгэй командованиин зүгһөө оло дахин Баярай бэшэгтэ хүртэнэнөө хадагалжа байдагби. Заримыень 60 наһа хүрэхэдэм, Сэбэгжаб хүбүүнтэмни стенгазетэ гаргахамнай гээдабаашаад, өөһэдтөө хадагалжа байна ха. Армияа дүүргээд, Колымада алта малтадаг приискдэ 3 жэл хүдэлөөб. Албантайгаа хамта 5 жэл ябаһанай удаа мүнгэтэйхэн ерэжэ, шэнэ гэр барижа, эбиигээ оруулаа һэм. Армиһаа ерэхэдэм, Дамби Доржо- Ханда хоёр томошогууд болошонхой, гар дээрээ абаад өөдөн шэдэхэдэм, «Намайе бүри дээрэ шэдээ», - гэлдэжэ байгша һэн.

Нютагтамнай фельдшерээр хүдэлхөө ерэнэн Мэлэ нютагһаа гарбалтай Санжай Дамбаевнатай хуби заяагаа холбожо, гурбан хүбүүтэй болообди. Хоёр гэрээрээ үргөөбди. Эбии, Дулма ахай, Сэрээнхэ, Дамби, Доржо- Ханда – олон һэн, туһамаршаднай.

Иигээд лэ наһанай харгы ехэ- бага дурсалгануудһаа бүридөөд лэ, үбгэрхэдэ ухаанда орохо юм байна. Бетонщик- шулуушанаар, модошо дарханаар хүдэлжэ, «Бурятия» зочид буудал, республикын Хэблэлэй байшан, 47- дохи һургуули, Ростелекомой байра, Октябрьска районой нарайлалгын байшан мэтын барилгануудые ашаглалгада тушаалсааб. Мүнөө харахадаа, баясажа ябадаг хүм. «Зоной байха, эмшэлүүлхэ гэр бодхоолсоош, буянтайш», - гээд, Ринчин эбиимни хэлэдэг бэлэй.

Ажалша алдартай Түртэтэнэй угые үри хүүгэдни, түрэл гаралайм үхибүүд үргэлжэлүүлнэ. Ехэ хүбүүмни Вадим прибор бүтээлгын нэгэдэлдэ инженер- конструктор, Сэбэгжаб – зүүн зүгэй эмнэлгын түбэй ахамад эмшэнэй клинико- шалгалтын талаар орлогшо, одхон Борис Улаан- Удын ойн ажахын ахамад леснич. Эдээндээ, эмшэнэй, инженерэй мэргэжэл шэлэнэн ашанартаа хүн зондоо туһатай ябагты гэжэ захижал байдаг хүм.

Наһанайм хани Санжай Дамбаевна хүнэй дээжэ хүн ябаһан, нютагтаа «доктор Соня» гээд алдаршаһан, гүрэнэй зүгһөө олон шагнал хайрада хүртэнэн. Энэ хүнтэй ушарһандаа, нэгэ наһанайм хуби, аза

талаамни гэжэ сэгнэдэг хүм. Түртэтэн аймагыг өөдөн татаһан, бэрхэ сэсэн хүн байгаа.

...Дугаржабнай буянтай хүн байба. Дугаржабаа дурдажа байтараа, бага наһаяа һанаад, нютаг зон, түрэл гарал тухайгаа хөөрөбэ ха юмбиб. Иимэ элшэтэй һайхан, дэлхэй дүүрэн, дэлгэр сэдхэлтэй хүн ябаа.

Ажалша алдартай үбгэ эсэгэнэрэймнай, аба эжынэрэймнай ашаар байдалнай һайжарһан, хүгжэһэн. Бидэ, наянайнгаа дабаа аладлаһан зон, залуу халаандаа үнгэрһэн үе тухайгаа хөөрөжэ, дамжуулжа байха уялгатайбди.

Хубисхалай, хамтаралай, дайнай үеын шатануудыг дабажа, глобальна хубилалтанууд соогуур 100 жэлэйнгээ оёе тэмдэглэхээ байһан Буряад оромнай, буряад нютагууднай һалбаржа, мандажа байхань болтогой!

Барилгын ажалай ветеран Доржи Жалсанович ТУРТУЕВ абгайнгаа хөөрөө Доржи-Ханда ТУРТУЕВА найруулан бэшэбэ.

2021 оной декабриин 21

Дамба Цыбеневичэй даамай нургаал

Залуухан сэтгүүлшэ ябахадаа, бэшэгүүдэй болон хүдөө бэшэгшэдэй таагыг даагша Дамба Цыбеневич Цыбеневичтэй ойро зуурахан хүдэлхэн хүм. Урда урдааа харалсаад нуухабди. Набтаршаг бээтэй, номгон намжаа зантай, энеэбхилхэн шарайтай жараад наһанай хүн бэлэй. Бээ наринаар абаад ябадаг, «зубрнууд, мамонтнууд» гүүлэдэг абаргашуулай арсалдаанда балай оролсодоггүй, зүрилдөөндэ зутардаггүй, үдэрэйнгөө даабари хэм соохононь дүүргээд лэ ябадаг хэн.

- Һая эхилжэ байһан хадашни шамдаа нэгэ нюуса хэлэхүү. Ажаглаарай даа, үлүү үрэтэйгөөр, үлүү удхатайгаар бэшэнэб гэжэ һанагшад бии байха. Тээд тэдэнэймнай олониинь материалдаа гаршаг үгэжэ шададаггүй. Һониноор бэшэнэн аад, гаршагынь - юрын лэ дабталга, шаблон. Яһанай ябтайхаар. Энээн тухай амьяарынь һуралсалай хэшээл зарлаа һаа, үрэ гараха хэн аа гү? Бү мэдэе. Шил бү алдажархи, бүри эхинһээ гаршаг дээрээ хүдэлжэ һура, - гэжэ хэлээд, ородоор иигэжэ нэмэбэ: «Заголовок – половина успеха».

Һайниие һанажа хэлэһыень мартамаар аал? Гэр бүлэ тухайгаа намдаа хөөрэхэ.

- Манайда Финляндиһаа айлшад ерээ. Финн хурьгэнтэй болобобди. Ехэ басаган Нинамнай тиишэ хадамда гараа. Сэсэрлигтээ айлшадтаяа байнабди. Хүгшэмни малинаа суглуулжа, варени шанаа, - гэжэ нэгэтэ хөөрэбэ.

Ямар мэргэжэлтэй, ямар ажалтай юм басагантнай, хурьгэнтнай гэжэ һонирхохошье юумэ үгы, шагнаад лэ дүүрээ. Мүнөө «Буряад үнэн» сониной 100 жэлэйнгээ ой тээшэ дабшажа ябахадань, Шэтын областиин Үбэр Үнгөөһөө гарбалтай ахатанаа дурсаха дурамни эзэлүүдгүй хүрөө юм.

Хузангайтан

Нэгэтэ Дамба Цыбенувичэй бага басаган Гажидма Дамбаевна тухай Интернет соо Валерия Дашиевагай тон һонирхолтой материал уншажархёоб. СССР- эй Эрдэмэй академиин Москвадахи Зүүн зүгэй институтда аспирантурада һуража байхадаа, Гажидма Атнер Хузангай хүбүүнтэй танилсажа, хадамда гараһан байгаа. Зүүн зүгыг шэнжэлэгшэ эрдэмтэн Атнер Чувашиин үндэһэтэнэй Конгрессэй президент болохын тула кандидатураа дэбжүүлһэн, тээд илахын түлөө оройдоол үсөөн дуу дуталдаһан. 1997 онһоо 2002 он болотор Түлөөлэгдөөгүй арадуудай ассамблейн (организация Непредставленных народов и Наций) түрүүшын вице- түрүүлэгшэ байһан.

Гажидма Дамбаевна хамба лама Жамбал- Доржи Гомбоевой түрүүшын оршуулагша байһан, Энэдхэг, Цейлоноор аяншалгадань хабаадалсаһан юм. Юрэнхыдөө, Ород Уласай Буддын шажантанай Сангхын уласхоорондын харилсаануудай хүгжэлтын эхиндэнь байлсаһан хүн болоно. Хадамда гарахадань, Атнер Гажидма хоёрыг хамба лама адислажа, наһан соогоо жаргалтай ябахыень үреэһэн.

Атнер Хузангайн эсэгэ – Педэр Хузангай Чувашиин арадай поэт, эжынь Вера Кузьмина СССР- эй арадай артист байһан. Иимэ үндэр соёл болбосоролтой, түрүү үзэлтэй гэр бүлэдэ бэри боложо бууха гээшэ нэгэ наһанай аза талаан байгаа ёһотой.

Хёлгын хүбүүн басаган хоёр

Чувашиин Засагай газарыг дамжан, Соёлой яаманһаа Хузангайтанай гэрэй утаһа оложо хонходобоб. Гажидма Дамбаевнатай хөөрэлдэбэбди.

– Эжы абынгаа элүүр мэндэ байхада, жэл бүри нютагаа ошодог һэм, Атнертай. Адамни ажалайнгаа намтарыг «Буряад үнэнһөө» эхилһэн юм. Буряадай багшанарай училищи, сэрэгэй оршуулагшадай курсануудыг дүүргэһэн. Монголдо, Наушкида хилэ сахилгада алба хэхэдэнь, гэр бүлөөрөө тэндэ байгаабди. Кадрова офицер адамни албаяа дүүргэжэ, Улаан- Үдэ руугаа буухадаа, дахинаа «Буряад үнэндөө» орожо хүдэлөө һэн. Хүнгэн, түргэн, һайн зантай, хүниг муушалхагүй – иимэ хүн бэлэй. Тэрэ үедэ Сэлэнгын баруун бээдэ сэтгүүлшэдэй бүлэнүүд зуһалан сэсэрлигүүдтэй һэн. Бато Аюшеевич Гылыков, Мунко Нимаевич Нимаев хүршэнэрнай байха. Үхибүүдтэйн харилсахабди. Редакциин зон ехэл һайн хүнүүд гээд сэдхэлдэм үлөө юм. Эжы аба хоёр тухайм нэгэ шог үгэ нүхэдын зохёон ха. «Хёлгын эхиндэ Дамбын гараа угаахадань, Бэшүүрэй Гутайн Жэгжэдэй Цыпилма урасхалаар

ерэһэн тэрэ уһыень уудаг байгаа» гэлдэжэ байжа энеэлдэхэ. Үнэхөөрөө, Хёлгын эрьедэ үдэһэн эдир хоёр уулзажа, хуби заяагаа холбоо һэм шуу, – гэжэ Гажидма Дамбаевна уяран хөөрөбэ.

Гурбан эрдэнишүү – гурбан үринэрын

– Атеис хаһада томо болоһон Та һүүлдэнь хамба ламын оршуулагша болоот...

– Хуби заяан тиимээр эрьеэ. Теэд тэрэ сагтаа даншыё дана бэшэ, хүгшэн эжымнай бидэнээ нугабшалаад, дасан ходо абаашадаг байһан юм. Азатайгаар хүн болог гэжэ.

– Тэрэ хүсэлынь үнэхөөрөө бээлээ ха юм.

– Хүгшэн эжын зальбаралаар, түрэлхидэйнгөө оролдолгоор абын гурбан үринэр бидэ дээдэ эрдэмтэй, гэр бүлэнүүдтэй, үри хүүгэдээ хаража ябаха золтойбди. Ахамни Тимур Дамбаевич Байконурта наһаараа хүдэлөө, ракетнэ сэрэгүүдтэ. Һамганиинь минии эжыдэл адли Бэшүүрһээ гарбалтай. Эрдэмэй түбтэ ажаллаһан намтартай. Эгэшэмнай Нина Дамбаевна Финляндида, инженер мэргэжэлтэй хүндэ хадамда гараа һэн. Өөрөө Нина Ленинградый университет дүүргэһэн, Монголой түүхэ наһаараа шэнжэлээ юм. Бүри баһааа Монголдо ажаһууһан бидэндэ хүршэ ороной ажабайдал дүтөөр һанагдадаг байһаниинь ойлгосотой. Аха дүүнэр бидэ ёһо заншалаа һайн мэдэдэг, харида байгаашыё һаа, буряад хэлээ мартадаггүй, тоонтоёо, гал гуламтаяа эрьежэ ерэдэгбди. Хузангайтанда бэри боложо буухадаа, нэгэшыё ондоошорхоогүй һэм, аха захаяа хүндэлхэ заншалнай адлил байгаа ха юм. Энэ талаар хадам эжытэйгээ – Вера Кузьминичнатай ехэ тааража, бэе бээдээ аргагүй хүндэтэйгөөр хандадаг байгаабди. Чуваш яряанай хэлэндэ яһала һурааб, арадай соёл болбосоролтой танилсааб. Гурбан жэлэй саада тээ Педэр хүбүүгээ Буряад орондо абаашажа, түрэл гаралтайгаа уулзуулааб. Байгалаар аяншалаабди. Педэрнай Москва хотодо Microfoft эмхиин Ород Уласай отделенидэ шэнэ һонинуудай ахамад редактораар ажаллана.

– Үбгэн абань – Дамба Цыбеневич сэтгүүлшэн байһан, өөрэгүй мур дахан уг залгамжалһан ябадал болоно бэшэ гү? Дүрэ зураг дээрэ харахада, Педэр Хузангайтанай шарай абанһан, Хёлгын буряадуудһаа ондоохон.

– Тиимэ. Эсэгынгээ элинсэгэй түһөөтэй. Гэбэшыё Буряад нютаг эжын талаар эхинэйм эхин гэжэ шүтэжэ ябадаг юм досоогоо...

– Аба, эжыһээ гадна сэдхэлдээ хэниие нангинаар хадагалжа ябадаг гээшэбта?

- Хамба лама Жамбал- Доржи Гомбоевые. Оршуулагшань байхадам, буддын шажанай ёһо гуримууд тухай ехэ аятайгаар хөөрөжэ, ойлгуулжа үгэдэг нэн. Сангхые толгойлогшо дэлхэйн хэмжээндэ Совет гүрэниие түлөөлжэ ябаа. Түрэлхиин дипломат, ухаатай сэсэн хүн бэлэй.

- Наһанайнгаа амаралтада нам гаранхайт. Һанаагаа зобохо юумэн би гү?

- Нүхэрни, Атнер чуваш хэлэнэй түлөө амин голоо үгэжэ ябадаг. Буряад хэлэн ямар байдалдаб гэжэ мүн лэ һонирхдог. Бүгэдэ Буряадай хуралдаанда нэгэтэ хабаадаад, ехэл голхорһон юм. Трибунада гарагшад буряад хэлэн тухай хуу ородоор үгэ хэлээ бшуу. Поэт Дамба Жалсараев гансаараа буряадаар хэлээ гэжэ гайхаһан юм. Чувашиин Конгресстэ мүнөөшье болотороо гансал чуваш хэлэн дээрээ үгээ ойлголсодог. Хузангайтан бидэ үндэһэн хэлэнүүдэйнгээ түлөө зүрхээ үбдэхөөнэлди даа.

- Гажидма Дамбаевна, Тандаа, танайнгаа гэр бүлэдэ элүүр мэндые, үнэн һайниие хүсэнэб. Зуу хүрэхээ байһан «Буряад үнэнэй» сэтгүүлшын – Дамба Цыбеневичэй нэрые дээрэ үргэжэ ябанат.

Иигэжэ хөөрэлдөөгөө түгэсхэхэдөө, досоогоо шэбшэнэб: «Үнэхөөрөөшье, Дамба Цыбеневичэй нюуса һургаал шэхэндэм шэд гэжэ тороо, ухааеһоноржуулаа, уран найруулгадам туһа болоо нэн ха. Үри хүүгэд тухайнь мүнөө хөөрөжэ, үриез түлэбэ ха гүб?»

Энээниие оршолон мэдэхэ...

Домогто намтартай хүн **Залуу аад, заяагаараа болбосорһон**

Наһажаал нэгэ хүн хэлээ бэлэй: «Хүниие бурханшалһанай хэрэггүй. Хүн хэдышье һайн байбал, өөрын нэгэ өө мөөтэйл байдаг».

1963 онһоо 1967 он болотор «Буряад үнэн», «Правда Бурятии» сонинуудай хамтадхамал редакциие толгойлһон Цырен Очирович Очировые ветеранууд- журналистнууд гансал һайн талаһаань, нэгэн дуугаар дурсадаг нэн. Одоол тэрэ өө мөө гээшэнь энэ хүндэ оройдоошье байгаагүй мэтэ. Д.Д.Гармаев, Д.Ж.Жугдурова, А.С.Коротаева, Ф.Ф.Сорокин, Л.И.Неретина, Б.Т.Цыремпилов – эдэ зоной хөөрөө өөрөө шагнаһан байхаб.

- Ёһотойл зохёохы хүтэлбэрилэгшэ, эмхидхэлшэ байһан. Бултанай-мнай хүр һүлдые дээшэнь үргэжэрхиһэн юм. «Правда Бурятии» «Буряад үнэнтэйгөө» нэгэ амитай, нэгэ һонёор һаналтай болошоо һэмди. Летучканууд ямар үнгэрдэг байгаа гээшэб. Һайн материал заатагүй обёорхо, үгы һаа зааханшье алдуу эндүүемнай обёорһон байха. Хэрэг-

тэй сагтань шадамараар дэмжэдэг, яагаад заахаб гэжэ заажа үгэдэг хэн. Дээрэхэ табисууртай хүн байгаал даа. Летучка болохыень би ехэл хүлээдэг нэм. Үнэндөө Цырен Очировичай үедэ болбосоржо, ёһото газетчик болоһомби, – гэжэ тоолодогби гэжэ зуун наһанай хореодо ороһон Мижит- Цырен Дарижапович Намжилов мүнөө хэлэдэг юм.

Энэ жэлдэ Ц.О.Очировай түрэхөөр 100 жэлэй ой гүйсөө. Оройдоол 48 наһа наһалбашье, арбаад хүнэй хэхээр хэрэг үйлэ нэгэ мүнхэн бүтээгээд ошоһон. Илалтын Проспектдэ ажаһууһан гэртэнь Дурасхаалай хабтагай үнгэрхэн зун үлгэгдэбэ. Цырен Очировичай басаганай – Байгалай байгаали хамгаалгын институтдай эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ Эржена Цыреновна Садыковагай, хотын засаг захиргаанай, олонийтын хүсөөр энэ үүсхэл бээлээ юм.

...Ц.О.Очиров 1920 ондо Дээдэ- Ивалга һууринда түрэхэн. Гайхалтай баримта намтар соонь бии юм. Улаан- Үдын 2- дохи һургуули дүүргэн сасуунь... «Буряад үнэн» сониной хүдөө ажахын таһагыё даагшаар томилоо бэлэй. Оройдоол 18- тай, дээдэ эрдэм олоогүй хүбүүе энэ тушаалда яагаад табяа юм гэхэн асуудал гараад ерэнэ. Кадрнууд дуталдажа байгаа. Бэлигтэй хүбэлгэн, бэшэлгэдэ бэрхыень, ажабайдал ойлгодог шадабариень хараадаа абаһан байгаа бшуу. Залуу аад, заяагаараа болбосоршоһон гээд иимэ хүнүүд тухай хэлэдэг ёһотой. Нэгэ хэды болоод, харюусалгата секретариин, удаань редакторай орлогшын тушаалда дэбжүүлэгдэбэ. Энэл тушаалһаа Эсэгийн дайнда мордоо хэн.

Сэрэгэй журналист, политрук

Һүүлэй хэдэн жэлэй туршада Буряадай сэрэгшэдэй габьяа, хуби заяан тухай шэнэ харааһаа харуулжа, угаа һонирхолтой, шэнэ баримтануудыё олон, бүри гүнзэгыгөөр олонийтын һонорто тунхаглаһан Баясхалан Дабаин нүхэрнай Дурасхаалай хабтагай нээлгэдэ хабаадалсаһан юм. Баясхалан «Бурятия» сониндо «Герои без звезд» гэхэн проект бээлүүлжэ, ном болгожо гаргуулаа.

– Илалтын 75 жэлэй ойн жэлдэ Буряадай эрхим хүбүүн, журналист, сэрэгэй корреспондент Цырен Очирович Очировай 100 жэлэй ойн хэмжээ ябуулгада хабаадалсаха аза талаантай байгаа. Одоол домогто хүн байна даа. Үндэр болбосорлтой үсөөн зоной тоодо орохо хүн байна. Дайшалхы замдаа энээнэ бүри мүнхэн гэршэлээ, – гэжэ Баясхалан сэдхэлээ долгиулан хөөрөө бэлэй.

Цырен Очиров 1939– 1940 онуудта Алас Дурна зүгтэ командирнуудай курс гараһан. Дайнай дүлэн соо гурбан жэлэй туршада Сталинградһаа Дрезден хүрэтэр ута замыё гаталаа. Фронтовой корреспондентнууд

хэзээдэшье дайн байлдаанай гал бурма соогуур гаралсаһан зон гээд мэдэнэбди. Юрэл статья бэшэхэ гэжэ баримтануудые суглуулаад, бээ нюугаад байгаагүй, сэрэгшэдтэй сугтаа тулалдаануудта оролсодог һэн. Дайсанай «Фердинанд» танкнууд доро гранатануудые шэдэжэ, сүлөөлэгдэхэ ёһотой нууринууд руу добтолгонуудта хабаадаһан.

Архивай шагнал барюулгын хуудан сооһоо: «Сэрэгэй газетчигэй эрхим жэшээ нүхэр Очиров харуула. Сталинградта, эгээл хүшэр үедэ дайшалхы түрүү зэргэдэ ябалсаа. Бүхы даабаринуудые саг соонь, үрэ зүрхээ үгэн дүүргэнэ».

- Фронтовигууд дайн тухай ехээр дурсадаггүй. Абамнишье эгээл тиимэ байһан. Хаа яаниинь богонёор хөөрэдэг бэлэй. Нэгэтэ Дон мүрэн шадар «Мессершмит» самолёдноо тэрьелжэ гүйһэн. Талаан болоходоо, нэгэ нүхэн дайралдаба. Дээрэнх хүндэлэбшэ болгон модо табяатай. Энээн соо нюугдажа, бээ абарһан. «Мессершмит» нэгэ хэды соо эрьелдээд, нийдэжэ арилаа. Сандомирска талмай шадар Висла мүрэниие гаталха хэрэгтэй байгаа. Тамаралгын ямаршые зүйл үгы. Абам томохон хуурай модохонуудые оложо, бээ тойруулан зүүжэ үлгөөд, мүрэниие тамаржа гараһан ха. Арга хургаа олоод лэ ябаа, сэрэгшэд. Блиндаж соо нэгэтэ газарта даруулаад, оборготошоод хэбтэхэдэнх, нүхэдынх малтажа гаргаһан, - гэжэ Цырен Очировичай хүбүүн Виктор Цыренович хөөрөө һэн.

«Сэрэгэй журналистын бодото жэшээ харуулжа ябаһан» - гээд, шагналай хуудан соо уншанабди.

1942 оной зун военкор Очировые редакцинь даабари үгэжэ эльгээһэн юм. Танкнуудые хюдадаг батарейн сэрэгшэдтэ хүрэбэ. Немецүүдэй добтолгы тогтооходо бэлдэжэ байгаа. Артиллеристнүүд зоримгойгоор байлдаба. Манайхинай хүсэн нуладажа, эсэстээ расчёдынх бүхыдөө һалгаагдаһан бэлэй. Амиды үлөөшэд гэхэдэ, наводчик болон «Боевая Красноармейская» сониной инструктор-литератор хоёр бэлэй.

- Энэ баатаршалгын түлөө аба «Шэн зоригой түлөө» медаляар шагнагдаһан. Үнэтэ медальни гэдэг һэн, - гэжэ хүбүүниинь онсолон тэмдэглэнэ.

Польшын газар дээрэ тулалдаанай үедэ гвардиин капитан Очиров гэрэй чердак дээрэ немец шпиониинь - тон хэрэгтэй «хэлэ» барижа, командованидаа тушааһан. Тиихэдээ Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай хоёрдохи шатын орденоор шагнагдаа һэн. Дайшалхы замынь бүхыдэнх гэршэлһэн «Улаан Одонхой» хоёр орден үбсүүень шэмэглэһэн юм.

Энэрилтэ эсэгэ

Дайнай удаа 1947 онһоо партийна, хүтэлбэрилхы тушаалнуудта ажаллаа. Партиин обкомой Хэблэлэй секторые даагша, пропагандын таһагые даагшын орлогшо, партиин обкомой секретарь – эдэ тушаалнуудта холын хараатай эрхим эмхидхэлшэ байһанаа гэршэлһэн.

1963 он. Буряадай хэблэлдэ тон шухала ушар болоо.

- Ехэл аза талаан бидэндэ тудaa һэн. Иимэ ухаатай сэсэн хүнэй хүтэлбэри доро сонинууднай удха найруулгаараа үндэһөөрөө хубилһан, хүгжэһэн бэлэй, бидэшье хубилһан, тад ондоо эдэбхитэй болоһомди, - гээд, үнинэй сурбалжалагша Мижит- Цырен Дарижапович дурсана. Цырен Очировичые дүрэ зураг дээрэ харахада, түхэреэн урилгы шарайтай. Гэр бүлэдөө жаргалтай хүн байгаа. Сэлэнгын аймагай Үдэнгэ хууринһаа гарбалтай Бүтэд Дашеевнатай хуби заяагаа холбожо, гурбан хүүгэдтэй болоһон. Мүнөө үхибүүдынь эсэгээ энэрил хайратайгаар һанан дурсадаг.

- Эжы абамнай бэе бээдээ ехэ мээхэй, эбтэй байһан. Абамнай бидэнээ һула табяад байдаггүй, ехэл эрилтэтэй һэн. Сүлөө сагаа дууһан маанартаа зорюулха. Дээдэ- Онгостой амархаа ошохобди. Бишыхан тогоохонтой һэмди, хэлээ таһа хазама амтатайгаар эдэе шанадаг һэн, түүдэг носоогоод... Тээд гэнэ гэтэдэг гэдэгтэл аймшагтай юумэн болоо һэн. Хоёр аханараймни Москва, Эрхүү хотонуудта һуража байхада, абамнай үбдэжэ эхилээ. Больницада ороод, наһа барашаһан юм. Эжымнай хойноһоонь бүхэли жэл уйлаа. Мүнөө абынгаа 100 жэлэй ойдо дурасхаалынь мүнхэлбэбди. Ямар хүн ябаһыень дахинаа сэгнэбэбди.

Ажалай габьяагайнь шагнал гэхэдэ, Хүндэлэлэй Тэмдэг орден. Ород Уласай соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ гэхэн нэрэ зэргэтэй һэн. Архив сооһоонь, суг хүдэлһэн хүнүүдэйнь, түрэл гаралайнгаа дурсалга суглуулхадаа, минии аба мэтэ хүнүүд үсөөн гэжэ ойлгобоб. Үхибүүдэймнай, аша зээнэрэймнай сэдхэлдэ үбгэн абын, хүгшэн эжын энэрилтэ шарай үлэхэл даа, - гэжэ басаганиинь Эржена Цыреновна хэлээ бэлэй.

Зуун жэлэйнгээ ой тээшэ шэглэлһэн «Буряад үнэнэй» түүхэдэ омогорхол түрүүлмэ иимэ ударидагша онсо һуурияа эзэлһэн. Сагай ошобошье, саглашагүй дурасхаал мүнхэ.

2020

Мухаридаг баабай, наратай нагаса

Хяагтын аймагай Алтай нютагһаа гарбалтай, «Буряад үнэн» сониндо бэшэгүүдэй таһагта ажаллаһан Е.Д.РАДНАЕВАГАЙ хөөрөөһөө:

- Минии нагаса аба, эжымни аба, Бадмажаб Хышиктуевич Будаев «Мухаридаг баабай» гэжэ нютагтаа суутай юм һэн. Ушарынь хадаа угаа шогууша хүн байгаа. Алтай нютагһаамнай, Зүүн Дунгыһаа 10 модоной зайда оршодог Красночикийско районой Уурлаг тосхонһоо шэмээшэг эхэнэрнүүд томоһоо томо һонгино, шанаһан үндэгэ үбэртэлөөд, нооһо, арһаар андалхаа ерэдэг байгаа. Тэдэнэр утаһаа ута, хэдэн хормойтой сарафануудые үмдөөд ябаха. Эдээнэй нэгэтэ һубарин ябахые харажархёод, үбгэн абамнай шоглохо гэжэ шиидэбэ ха. Дүтын добоһоо мухариад, эгээ урдань буушадаг юм ха. Сошожо унахаа һанахадань, угаа ехээр хүхижэ, шог зугаа дэлгээгээ. Шэмээшэг һамгад тэрэ гэнһэнһээ хойшо иимэ абаритайень мэдэдэг болоходоо, гэрыень холуур тойрожо гарадаг болоһон гэхэ.

Бэээр үндэр, гошхогор, Хо Ши Минэйхи шэнги һахалтай, шарайгаар сэбэр хүн байгаа. Тиихэдээ мүнөөнэй ямаршыё спортсменһээ дутуугүй шуран, түргэн хүдэлсэтэй хүн байһан юм. «Мухаридаг баабай» гэжэ нэрэтэй болошоходоо, энээнһээ бүри урмашан, зүлгэ ногоон дээрэшыё, саһан дээрэшыё мухарижа, багашуулые хүхээдэг һэн ха.

Иимэ согтой нагаса абам гартаа домтой баряша байһан. Олон хүндэ туһа хайраа үзүүлһэн.

Хүбүүнийнь Очиржаб Будаев минии эжын - Дарима Бадмажаповнагай Очиржаб ахань болоно.

- Эмшэ лама байгаа. Халаахай, үрмэдэнэ мэтын ургамалай хататар үлээдэг байгаа. Хүниие эмшэлдэг байһан юм. 1937 ондо Шаазгай нютагай Абида гэжэ хүн хардалга гэмнэлгээр Очиржабые барижа, Хяагтын түрмэдэ һуулгаһан. Тэндээ һуужа байхадаа, хажуудахи зонойнгоо үйлэ хубиие уридшалан хэлэжэ үгэнһэн. Өөрыгөө «Би гарахагүйб» гэнһэн. Энээнийнь дуулаад, аха дүүмнай ехэ уйдаһан.

Удаань бүлэг ламанарые, тэрэ тоодо Очиржабые Дээдэ- Үдэ асаржа, Халсагай хадада (Лысая Гора) яама хонхосог соо буудажа алаһан.

Бидэнтэй сугтаа хүдэлдэг байһан Хэжэнгэнһээ гарбалтай В.Э.Токтохоева сагааруулгын болон сүүдэй хэрэгээр шэнжэлгэ хэжэ бэшэдэг байһан тула санаартан Очиржаб Будаевай нэрэнь сагааруулагдаба гэнһэн харюу гүрэнэй аюулгүйе сахидаг комитедэй зүгһөө 1991 ондо абаһан юм.

Иигэжэ нагасымни нэрэ олоной дунда сагааруулагдаһан, бусаагдаһан. Очиржабай хүбүүн Константин малайнгаа хотон соо наг шэбхэ малтажа байтараа абынгаа абажа ябаһан хонхо дамаариень, ламын бусад хэрэгсэлнүүдые олоһон, хадагалжа абаһан байна.

«Нагаса–наран тэнгэри» гэлсэдэг. Наратай нагасамни гэдэгби дурдахадаал... Константин Очиржапович малай фермые даагшаар, удаань ойн харууһалагшаар хүдэлһэн. Хамтын ажахын мал үсхэбэрилгэдэ ажалай габьяа гарган ажаллаһанай түлөө Хүндэлэлэй орденээр шагнагдаһан.

Би өөрөө 19 жэлэй туршада бэшэгүүдые бүридхэгшөөр «Буряад үнэндэ» ажаллааб. Аймаг бүхэндэ авторнуудтай байхабди. Автор бүхэн бүридхэлэй карточкада оруулагдаха. Ямар аймагһаа хэзээ, хэн бэшэг эльгээгээб – хуухиналтадору. Жэшээлхэдэ, Хориһоо Ц- Х. Гомбодоржиева, Яруунаһаа Д- Н. Халхаров, Хяагтаһаа А. Молонов, Түнхэнһөө Б. Бирбаев гээд, нэгэ аймагһаа зарим тээнэ арбаад автор бэшэхэ.

Эдэнэртэ гонорар түлэгдэхэ. Разметка гэжэ юумэ хэхэб. Нэрэ, обогын, адресын гүйсэд, зүб байха ёһотой. Шүүмжэлхы статьянуудта харюу ерээ гү, толилогдоо гү – хинажа байдаг нэм. Редакциингаа профсоюзна комитедэй казначей олон жэлдэ байгаа. Ехэл һонин газарта, һонин ажалда хүдэлөө бэлэйб гэжэ омогорхолтой ябадагби.

Минаа ташуурай хүсэн

Хурамхаанай аймагай Аргада нютагһаа гарбалтай, бүхы наһаараа «Буряад үнэндэ» алдуу заһагшаар хүдэлһэн **Е.М.ЗОМОНОВАГАЙ хөөрөөнһөө:**

- Эжынгээ хөөрөжэ үгэһэн нэгэ ушар дамжуулхам.

Хүгшэн эжынь басагад Батсуу Бальжин хоёр дуганшын лама басагад алдартай юм нэн. Хүнһээл наа ондоо, нюуса тарни мэдэдэг байгаа. Дала наһаяа аладлаад ябахадаа, Батсууда шүдэ ургаһан.

Тиихэдэ арбаадтай ябаһан минии эжы нэгэтэ Батсуу нагадцыгаа дахажа, хадаланда гаралсаа юм ха. Хүнһээ үндэрөөр ургаһан сабшалантай газараа хурамхаанайхид хадалан гэдэг байгаа.

Хатаһан үбһээ монсогойлжо тэргэдээ тээгээд, мориной дэлһээр гүрэгдэһэн дээһэн аргамжаар бүхэлжэ уяха гэхэниинь тэрэнэ яашье олдобогүй.

Батсуу минаа ташуураа барижа, ногоон соо һуугаад тарни ном уншаба ха. Урдандаа иимэ аргаар хулгайшаниие оложо, хулгайлһан юумэ тэхэрюүлдэг байгаа бшуу.

Минии эжы, бэлтгэгэрхэн бишихан басаган хажуу тээһэнь адаглаад байгаа юм ааб даа, юун бологшо ааб гэжэ... Номоо уншажа байтарынь гэнтэ тэрэ ташуурынь өөрөө согсогод гээд, амитай юумэдэл урагшаа зүдхэшбэ. Батсуу тэрэнэ бүхөөр баряад, хойноһоонь гүйбэ.

Тиин нэгэ тээ хүрөөд, тэрэ ташуурынь үдхэн ногоотой газар тоншосогоожо оробо. Һэхээд хараһаниинь, нөөхи аргамжань могойдли сахаригтаад хэбтэжэ байгаа.

Энэмнай домоглон гоёһон дэгэд үгэ бэшэ, үхибүүнэй үнэхөөрөө хараһан үнэн болоһон ушар юм лэ даа.

Батсуу нагадцымни дала гараад ябахадань, араа шүдэ ургашоо гээ һэм. Тэрэ сагтаа зон гайхалдаа, һайтай юумэн гү, муутай гү гэлсэдэг байгаа. Теэд мүнөөнэй харааһаа адаглахада, нэгэшье муу юумэн угы. Хандама басаганиинь хитад яһанай олзо эрхилэгшэдэ хадамда гараад, зээнэр гушанарынь энэ наһан соогоо хүнэй дээжэ зон, һайн һайхан, эрдэм ехэтэй, жаргалтай һайн ажаһууна.

Үшөө нэгэ нэмэжэ дурсаха юумэн гэхэдэ, Батсуу Бальжин хоёр уран нарин шадабаритай һэн. Энэ- тэрэ хэрэгтэй юумэ оюулха гэхэн хүнүүд морёор гэртэнь ерээд, залажа абаашадаг байһан. Илангаяа бурханай дүрэнүүдые гайхалтай гоёор урлан бүтээдэгээрээ бүхы Баргажан, Хурамхаан гол соогоо мэдээжэ болоһон гэлсэдэг.

Би 1967 онһоо 28 жэлэй туршада «Буряад үнэн» сониндо алдуу заһагшаар хүдэлөө һэм. Ажалнай хүндэшье, хүнгэншье байгаа гээ һаа, алдуу бэшэ. Гүрэн түрын зүблөө, хуралдаануудай болоходо, түбһөө ерэхэн хэдэн бүхэли хууданууд оршуулагдажа табигдадаг байһан. Бүхэли хүнээрээ хонон хүдэлхэбди. Миин үдэрнүүдтэшье, ямар нэгэн һаад болоо һаань, хүнийн хахадта, бүри 1-2 саг боложо байхада, ажалаа тушаахаш. Арга хургаа оложо, айжа ябаад, гэртээ хүрэхэш даа. Раднажаб Бимбаев, Галан Данзанов, Намдак Цыбенев оршуулагшад байһан. Һүүлдэ Бата-Мүнхэ Жигжитов ерээ. Яһала тэсэбэритэй хүдэлөөбди.

Заяашамни, абарагшамни...

Хэжэнгын аймагай Бургаастай һууринда тэнжэн үндыһэн, «Буряад үнэн» сониной социально- экономическа таһагта сурбалжалагшаар ажаллаһан Т.Н.НИМБУЕВАЙ дурсалгаһаа:

- Нэгэ наһан соо хүниие заяашань хүтэлдэг гээд хэлсэдэг гээшэ ааб даа. Иигэжэ ханаха үндэһэн намда бии юм.

Дайнай хүүлэй хүшэр сагта, 1955 оной хабар прицепшигээр ажалда ороһон хүм. Нэгэ хэды болоод, жолоодо нуугааб. 13 наһатай ябааб. Үнээшэн хамганай хүбүүнтэй – Рабданай Шэбэртэй трактораа тоһодоод халаандаа гарахабди.

Энэ ажалдам бэрхэтэй, хаад болохо нэгэ юумэн байһан юм. Жэшээлбэл, табан хүни, хойно хойноһоо халаанда гараха наа, үдэрын унтаха ёһотой байгаа. Теэд үдэрын үхибүүдтэй наадаха дуранайм хүрэхэ гээшэнь, бүри бээе баришагүй. Тиин гүйсэд үргэнэ абаагүйгөөр хүнндөө хүдэлхэш.

Нэгэтэ тракторай жолоодо бараг лэ нуугаад ябаа бэлэйб, нюдэм өөрөө анилдаад лэ, «дурд» гэшэбэб. Гэнтэ эгээ орой дээрэм бардаастайгаар хэншьеб «Дэжэд!» гээд хашхаржархиба. Нюдээ нээн гэнэ мэнэ – мэнэ ганга яама руу хүнтерхээ байба. Тормоз сцеплени хоёроо нэгэ мүһэн дараад, гасуу байдалһаа гарасалдаһан хүм.

Өөрым буряад нэрэм Сэрэн – Даша юм. Юундэ энэ хии абьян Дэжэд гээ нэм – мүнөөшье хүрэтэр таабари.

Баһа нэгэтэ ойн захата ябаад, наһа мүргэжэрхин алдааб. Хахад метр үлөөд байгаа. Үнөөхил «Дэжэд» гэнэн ооглоон абарба.

Хада өөдэ жүдхэхэдөө, анзаһан гүнзэгыгөөр газарта орохо, радиатор халгааха аюул бии. Иимэ газарта нэгэ заа анхаралаа нуладуулаад ябаа нааш, танил ооглоон нэргылэн дуулдаадхидаг байгаа.

Дэжэд – түбэд нэрэ. Амгалан жаргалан гэнэн удхатай. Түрэхэдөө, иимэ нэрэ абаха ёһотой байгаа хүн гүб, али урда түрэлдөө иимэ нэрэтэй ябаһан юм гүб, жэгтэй юм лэ даа. Болбосоролой хаһа ерэжэ, бээе наринаар абаад ябажа нурахадаа, «Дэжэд!» ооглооншье үгы болоо һэн. Гэбэшье оло дахин амиим абарһан ушар болоно.

Улаан – Үдын ЛВРЗ – дэ хүдэлжэ байһанаа наһанай амаралтада гараад, «Буряад үнэндэ» хүдэлхээе ороо нэм. Олон жэл хүдэлөөб, һонин байгаа ехэ коллективтэ.

Нүхэдтээ зугаалдаха, энеэлдэхэ, тоомоо таһарха – али олон лэ болодог һэн бээ. Гэртэмнайшье айлшад ерэхэ. Нэгэл мэдэхэдээ, наада зугаанайхие гээд, нэгэ юумэ барагсааж дүтэрхыгөөр хэлэхэдэм, тэрэм хүсэлдэхөө ханадаг болобо. Юун лэ аабши гэжэ нэргылдэг, бээе баридаг, үлүү юумэ баримтаггүй дуугаржа байхая болибоб. Теэд ханаһанаа сэхэ хэлэнгүй байхань хүндэшэг, сэдхэлдэ таагүй һэн.

Энээнһээ гадуур «Сарафанна радиогоор» дуулаһан зон гэртэмнай ерэжэ, арга хэжэ үгыт гэдэг болобо. Бүри республикаһаа гадуур Шэтын областиин Үнгөө амаралтынгаа үдэрнүүдтэ ошодог болобоб. Буряад соогоошье шадаха зэргээрээ зондо туһалааб. Сагай хорюултай

тааралдуулан уридлан мэдэдэг шадабарья «хабша хабшааар» урасхалыень хожорооһонби гээд ханадагби.

Үнэн дээрээ «Буряад үнэндэ» – ехын газарта хүдэлжэ, наһанай сэнтэй дүршэл абаһанби, республикын хэмжээндэ элдэб мэргэжэлтэй, элдэб тушаалтай зонтой харилсажа, ханаа сэдхэлээ баяжуулһанби.

Иигэжэ олоной дунда одотойхоноо ябахадам, эдирхэн хаһадам хэргылэн хэрюүлдэг, зүб замдам оруулдаг байһан заяашадаа үндэр наһанай хэмһээ баяраа мэдүүлнэб, бахархалаа зорюулнаб.

Удалхын хамнигадай таһардаһан

Хори нютагһаа гарбалтай, «Буряад үнэн» сониндо 15 жэлэй туршада хэблэлэй түбэй даагшаар хүдэлһэн Д.В.ЦЫБИКОВА:

- Табан үе урид угтамнай политическэ хаатаршан Тарас гэжэ байһан. Элинсэг хамниган төөбиимнай хүсэ шадалтайдаа ород энэ хүндэ хайшаагдаһан ха. Нэгэ хорёо соо байһан бурууе үргөөд нүгөө хорёодонь табижархидаг – иимэ хүсэтэй төөбии байгаа.

1901 ондо Удалхын голдо, Сонгинодо түрэнхэн Шэмэд- Сэрэн нагаса эжымни хуби заяан орон дотор болоһон үйлэ ушарнуудтай сэхэ холбоотой юм нэн. Үншэн үрөөһэн басаган баян айлай бага хүбүүндэ хадамда гараһан. Зараса болгохоёол абаһаниинь ойлгосотой. Баянай бэри иигэжэ нүхэртэйгөө – Сэрэн- Доржотой сүлэлгэдэ эльгээгдээ, Хяагтын түрмэдэ һуугаа. Сэрэн- Доржо түрмэдэ наһа бараа.

Үзэг бэшэг мэдэхэгүй, гартаа мүнгэ барижа үзөөгүй ганса бэе эхэнэр түрмэхөө табигдаад, сүлэлгын газар – Хэжэнгэ яагаад хүрэхэб гэжэ түрмынгөө заваалин дээрэ һууба ха. Захааминай Хужарһаа гарбалтай Доржи лама анханһаа эмхидхэгшэ ахамадын байһан, мүн лэ Хэжэнгэ зорихом, сугтаа тудалдажа ябая гэжэ дурадхаба. Мори тэргэ олоод ерэхүү гээд ошобо.

Үнэхөөрөө, үглөөдэрын тэргэ мори хаартаар шүүнхэй, нөөхил заваалин дээрээ унтаад бодоһон эхэнэрые абажа, хоюулан Хори руу гараһан. Харгыдаа хэлсэб: нэгэ айл бүлэбди гээд ошое. Сугтаа хаа, хосорхогүйбди. Долоон хоног ябажа хүрэнхэмди гэдэг нэн.

Хүрэхэ газартаа хүрэжэ, бүридхэлдэ абтаад, хоюулан байдаг болобо. Шэмэд- Сэрэнэй бүхы ханааниинь – үхибүүдтээ. Хоёр басагадын нютагтаа, гэрэй газраа досоохиие хэхэ шадалтай болоһон байгаа. Одхон Доржо- Хандаяа гурбан харатайдань сельсоведэй шэрээ дээрэ орхёод гараа бэлэй. Доржи- Хандын хуби бусадай зарим хубида ороходоо зөөлэншэг байгаа гэе. Сүлэлгэдэ туулгажа ябаһан зон ябажа шадахаа

болиходоо, үхибүдээ бахана дээрэ гү, али ямар нэгэн үндэр газарта табяад орхихо ушаршые дайралдадаг байһан. Үншэн үлэһэн үхие нютагай Дари хүгшэн абажа үргөө. Тээд зургаатайдань наһан болошоһон юм. Юһэ хүрэтэрөө Доржи- Ханда айлһаа айлда тэнэжэ ябаа.

Шэмэд- Сэрэн одхон хүүхэнээ захюулжа асаруулжа, ханааниинь одоошые амараа бэлэй.

Доржи санаартанай намтар сагай хууляар бүрилдэһэн. Гушаад онуудта Санагын дасанай шэрээтын ламанараа тараагаад байхадань, долоо хоноод, дасан хаагдаа. Доржи ламын Хужартаа байхадань, сагдаанар ерэжэ, туужа абаашаа. Улаан- Үдын шэлэй завод, хирпиисын завод барилсаһан. Санаартаншые хаа, 1937 ондо армиин албанда татагдаа. Дүрбэн жэл алба хээд байтарынь дайн эхилшоо. Сүлэлгын хүнүүдые эгээл түрүүлэн байлдаанда орохынь баадхадаг – хатуу тиимэ гурим байгаа. Дайнһаа бусахадаа, патриот сэрэгшэн байһан тула гартаа партийна биледтэй, коммунист болоод бусаһан бэлэй.

Анаа дасанай хажууда Захааминай переселенцүүдһээ бүридэһэн бүхэли нуурин тогтоһон. Дасанай хорёо соохи нэгэ байрада «Заготскот» эмхидхэгдээ. Мал үүсэлдэг байгаа. Нэгэтэ айдаһатай, юрэдөө мартагдахагүй ушар болоһон. Нэгэ үнээн үүсэдэ оруулагдажа ябатараа хайшаншыеб гээд алуурай түхээрэлгэһээ зайсаа ха. Эсэстээ саашалхадаа, хүгүүлжэ унаад, толгойнь таһа сабшагдаа. Энэ таһарһан толгойнь мөөрөжэ, үүсэлгэдэ байһан зон мууража унан алдаһан. Ехэ хэжэглэһэн, сээрлэһэнүүдынь арга хургаяа оложо, эндэһээ ябаа. 1956 ондо минии аба, эжы Хори нүүжэ ерэхэн.

Анаагай дасанай хэргээгдэхэдэ, манайхин – Цыренванчик Гармаевай бүлэ гэр бүлынгөө субарга бодхоожо, үргэл мүргэлэй үнэтэ газартай болоо хэмди.

Иимэл даа, минии гэр бүлын намтар. Иимэ бэрхэшээл соогуур гараһан уга изагуурай таһардаһан би, үндэһэн «Буряад үнэн» сониндо хүдэлхэ азатай байһандаа омогорхолтойб. Арбан табан жэл соо хэблэлэй түбые даагшаар хүдэлөөб. А.Л.Ангархаевай ахамад редактор байха үедэ энэ албан нээгдэһэн, халбаржа байһан юм. Жэлэй 50- 60 ном, журналнууд хэблэн гаргагдадаг байгаа. Буряадай арадай уран зохёолшод Лопсон Тапхаев, Цырендулма Дондогой, Юрий Будаев, Лопсон Гергенов, хэблэлэй хүдэлмэрилэгшэд Лариса Гончикова, Лариса Андреева, Людмила Урбаева- Цыденова, Людмила Жигжитова, Туяна Гергенова оролдосотой урматайгаар ажаллаһан.

Хүн бүхэмнай өөрын намтартай, өөрын һонин хубитай. Түрэл сонинойнгоо 100 жэлэй ойдо энэ баялигаараа хубаалдажа байа.

«Буряад үнэнэй» түүхэдэ ороһон «Будамшуу»

«Далюу Рабдан, Данхар Галдан», «Алсагар Мархай», «Будамшуу», «Сэсэн Сэнгэ», «Халаахай» гэхэн сатирическэ булангууд хэр эртээнһээ «Буряад-Монголоой үнэн», удаань «Буряад үнэн» сониниие шэмэглэжэ, ажабайдалда ушардаг дутуу дундануудые хурса хурдан, шог ёгто үгөөрөө шүүрдэн барижа шүүмжэлэн элишэлдэг бэлэй.

Эдээн сооһоо уншагшад Будамшууда илангаяа дуратай байһан юм. Ганса жада зэбсэгээ үзүүрлэжэ, загнажа байдаггүй, илдам мээхэй, ирагуу зөөлөн зан заримдаа харуулжа, уянгааршые ургадажа шададаг байба. Бэлигтэй сэтгүүлшэдэй бэшэһэн «Будамшуунууд» илгардаг лэ һэн бээ, найруулга түхэлөөрөөшые, уг удхаараашые. Онсолбол, Цырендулма Дондогойн, Георгий Дашабыловой «Будамшуу» эгээл иимэ шэнжэтэй һэн ха.

Теэд 1991 ондо, «Буряад үнэн» сониной 70 жэлэйнгээ ойе тэмдэглэхэ үедэ «Будамшуу»... наһанайнгаа амаралтада эльгээгдэшэһэн юм. Энээн тухай Будамшуу өөрөө энэ ойн һайндэртэ зорюулагдаһан «Буряадай журналист» сэтгүүл соо ород хэлэн дээрэ иигэжэ хөөрөбэ:

«Аяа хайрата уншагшадни! Хорёод жэлдэ түрэл «Буряад үнэндөө» үнэн сэхээр алба хээб. Ошоогүй, хүрөөгүй газарни үргэн Буряад орон соо үгы. Ульгэрэй шубуун Турагайшые ниидэжэ хүрөөгүй бүглүү бүтүү булангуудта хүрөөд алхалжа ябахыем зон хараһан байха.

Социалис зөөридэ шунан обтогшодые, хүнгэн һэбхээр бэлэн дээрэ һэлэн хатарагшадые, элдэб түрэлэй спекулянтнуудые, залхуу хойрогуудые шог ёгто үгөөрөө шоро дээрэ үргэһэн мэтэ шобто шүүмжэлдэг, зоной нюдэндэ элирүүлэн гаргадаг байгаааб.

Э-э, үбгэн Будамшуу бээрхэжэ, өөрыгөө һайрхажа байна гэжэ намаяа наадалхаяа бү яарагты. Һайрханагүйб. Юунэй түлөө намда зон дуратай байгаааб, хүлээдэг байгаааб гэжэ хэлэхээ һананаб. Юрын, жицрэй зоной тала ехэнхиинь харадаг, хомхой хобдогуудтай, бүдүүн, нарин бюрократуудтай тэмсэхэдэм тэдэ туһалдаг, сэдхэлээ сэлин ниигэмдэ харша баримтануудые заажа үгэдэг байгаа.

Юунэй тулада энээн тухай хөөрэнэбиб...

Ушарынь хадаа «Правда Бурятии» сониндо минии гар табилгатай шог ёгто булангууд биһ болошоо юм ха. Мүнөө үйлсээр ябахадам, нам тээшэ хургаараа заажа, шоо үзэдэг, шобто харадаг болошоо.

– Хэрээһэлэгдэһэн Будамшуу ябана, – гэлдэнэ зариманиинь.

– Урбагша, – гэнэ нүгөөдүүлынь.

- Будамшуу, алдар соломни багадаа, бүри олон, үргэн уншагшадта мэдээжэ болохом гээ гүш гэжэ ёгтологшодшыё олдono.

Иимэ шэрүүн үгэнүүдые шагнаад, гомдобоб, голхорбоб даа. Өөрөө мүрдэжэ олохом, хуули бусаар минии гар табигшадые гээд лэ хамсыгаа шуун орооб. «Хэрээхэлүүлхэн» харгым сэб сэхэ... тэрэ үедэ «Правда Бурятии» сониной эрхилэгшэ байһан Игорь Казанцевта асарбал даа.

Намнаа зүбшөөлым эрээшьегүй, зүбшэжэ хэлсээшьегүй аад, нэрыем табижархиха гэжэ...

Минии зэмэ, урбалта эндэ үгы гэжэ хүн бүхэндэ яагаад ойлгуулхабиб...

Улам саашаа уршагта байдал үргэлжэлжэ, сэхэ даргамни Ц.Дондогой уураа хүрөөд, захиралта бэшэжэ, намаяа... пенсидэ эльгээжэрхибэл. Энээн тухайгаа «Буряад үнэн» соогоо мэдүүлээ».

... Дээрэ дурсагдаһан «Будамшуугай» нэрэнхэ хөөрөө Цырендулма Цыреновна Дондогой бэшээ гэжэ эли болоно. Эрид зантай эгэшэмнай тэрэ үедэ сониниие хүтэлжэ байһан Ц.Б.Цырендоржиевтай, бусад нүхэдтэйгөө хэлсээд, Будамшуугаа наһанай амаралтада ябуулжархео бшуу. 1992 оной январь наһаа Сэсэн Сэнгэ Будамшуугай нууриие эзэлхэн юм. Гэбэшьё Будамшуу огтолон дуулдахаяа болёогүй, харата, хорото үзэгдэлнүүдтэй ушарбал, хаа-яаниинь шэдитэ гуурһаяа үргэжэ, шэнхинүүлдэг хэн ха мүрнүүдээ....

«Хээрын сэсэгүүдэй баглаа барюулһуу...

Натуу намарнай айлшалхань.

Энэ үедэ эжэлүүдгүй аха нүхэрөө һанажархидаг хүм. Үүдэн нээгдэжэ, өөрөө ургуулһан пэгшэгэр һайхан баглаа сэсэг баринхай Мижыт- Цырен Дарижапович НАМЖИЛОВ нюур шарайдаа баяр түхөөһөөр орожо ерэдэг юм хэн. Өөрын зуһалантай, үлир жэмэсээрээшьё бидэнээ хүндэлхэ. «Мижыт- Цырен бидэ хоёрһоо үлүүгээр овоц ургуулха хүн «Буряад үнэн» соо үгы. Ньюсыень бидэш мэдэнэбди», - гээд, выпускающаар хүдэлдэг Татьяна Михайловна Санжиева шарьяжал мэдэдэг бэлэй.

Социально- экономическа таһагта нэгэ хэды соо сугтаа хүдэлөө һэмди. Эхин замһаа гулгуу гуурһатай, боложо байһан үйлэ ушарай гол шэнжые ургадан оножо, угаа бэрхээр харуулдаг дүршэл ехэтэй Мижыт- Цырен Дарижапович сониноймнай ажалша абаргануудай, абарагшадай нэгэн байгаа гээд баталмаар юм. Одоол тэсэбэритэйгээр, толгойгоо үндылгэнгүй үдэрөө даһан бэшэжэл нууха. Урдандаа

таһагыг даагша байһан Бато Аюшеевич Гылыковтэ хэды амар байгаа даа, үрэ дүнтэй хүдэлдэг Мижыт- Цырен Намжилов, Дарма Дондоков болон Владимир Жигжитовтэй сугтаа хүдэлхэдэнь... Энэл даргамнай гурим журам бариха, таһагаа элсүүлхэдээ бэрхэ байһан . Хүдөө ажахын таһагайхид мүрысөөнэй дүнгөөр ходол түрүүлхэ.

Мижыт-Цырен Дарижапович 90 наһаяа хэдэн жэлэй саана тэмдэглээ һэн. Наһанайнгаа зам, сэдхэлдээ нангинаар хадагалжа ябаһан бодол, шэбшэлгэнүүдээ дэлгэрэнгыгээр дэлгээн бэшээ. Ямар нэгэн командировкоһоо ерээд, хүдөөгэй үзэсхэлэн тухай, гайхуулмаар һонин үзэгдэл хараһанаа хөөрөшэхэ. Илдам зохид эхэнэрнүүдтэй ушарһанаа дурдаха. Гансал ирагуу найрагшад бэшэ, сэтгүүлшэдшые эхэнэрнүүдтэ үлүү эльгэтэй юм гэжэ элишэлхэ гэхэндэл...

Надежда Михайловна наһанайнгаа нүхэртэ хэды мээхэй бэлэй даа. Үбшэлөөд байхадань, үхибүү харууһалһанда хэдэн жэл харууһалаа. Арбан эрэ хүнэй нэгэн гү, али зуунай нэгэн лэ иимэ үсэд һэшхэл тэсэбэритэй байжа болоо.

Нэгэтэ таһагайхид дүрэ зурагаа буулгуулаа һэмди. Зүүн гарһаа – Мижыт- Цырен Дарижапович, баруун тээ – Эльвира Ендоновна Дамбаева, Тимофей Нимбуевич Нимбуев. Эльвира Ендоновна түргэдүү салгидаа зантай, тэрэ зуураа шогууша урин, ажалаа яаруугаар, юуб даа түргэн орёлуулан бусалгахаяа һэдэһэндэл бүтээжэрхихэ. Таһагайнгаа зорилго, онсо шэнжые лаб лэ ойлгонхой, шангаар лэ шурьюулха даа. Тимофей Нимбуевич тухай энээнэй урда бэшээ һэм. Эмнэлгэдэ, боро аргада ульһатай тула энэ шэнжэнь бэшэһэн мүнүүд соонь нэбтэрэн ородог аа гү гээд һанахаар байдаг.

Яруунаһаа гарбалтай эдирхэн, аяа зохид зантай Туяна Цыренова ажалда ороод хүдэлжэ эхилжэ байтараа ээлжээтэ амаралтадаа ошоод, хашагта хазуулаад, наһанһаа нүгшэһэн юм. Оршолоной оһол...

Хубиин шалтагаанаар Дарма Базарович Дондоков Агаяа зорихон юм. Хүдөө ажахын мэргэжэлтэн тула таһагайнгаа олон асуудалнуудыг гүймгэ ойлгоод байха. Мүн лэ үсэд ажалша, үдэрэйнгөө нормо ходо үлүүлэн дүүргэхэ. Яһала томоотой гэхэдэш, уяа хүдэлбэл, ондоохон болошохо. Тобшолон хэлэбэл, «Буряад үнэн» соо юрын юрьээнэй хүниие олохогүйт. Заатагүйл хаа, өөрын нэгэ онсолигтой байха.

...Натуу намар газраа буухань. Хүдөө гаража, хээрын һэбшээнтэй, эрээн маряан зүгүтэй урилдан, үрдилдэн сэсэгүүдые түүбэб. Тиин энэ баглаагаа хүндэтэ Мижыт- Цырен Дарижаповичтаа сониноороо дамжуулан барюулаб.

Манай басагад – Надежда Михайловна Баторова, Мария Дагдановна Дашанимаева, Гысыгма Амуровна Доржиева, Людмила Лопсоновна Цыденова, Бэлигма Доржиевна Орбодоева Мижыт-Цырен Дарижаповичаа эрьежэ, уулзажал байдаг юм. Иимэ дүхэриг үнэтэйшье, сэнтэйшье.

Сэдьхэлэй жэгүүр гэжэ байдаг ха юм даа...

Шэнэ сагай домогшон

Уран зохёолшо, журналист, олоной хэрэгтэ эдэбхитэй хабаададаг Анна Ивановна ВИНОГРАДОВА 1994 ондо инаг дуран тухай «Дива» гэхэн рассуудай ном, 1998 ондо «Часы Иллеарии» гэхэн повесть-онтохо, 2003 ондо «Сказки Вари» гэхэн ном хэблүүлэн гаргуулаа юм. 2008 ондо «Последняя встреча» гэхэн рассуудайнь ном И.Калашниковай нэрэмжэтэ литературна шанда хүртөө һэн. 2010 ондо «Волшебный платок Дронды», 2012 ондо «Жанна Косичкина, доктор Нетука и Синий лес» гэхэн хүүгэдтэ зорюулагдаһан номуудын «нара хараһан» юм.

2006 онһоо Зүүн Сибириин технологическа университеттэ хэблэн гаргагдадаг «Час Пик Улан-Удэ» газетын ахамад редактораар хүдэлнэ. Гадна Улаан- Үдэдэ ажаһуудаг полягуудай үндэһэтэнэй эблэлэй «Первше Кроки» газетын редактор мүн.

Шэнэ сагай домогууд гэжэ бии гү? Али домогууд дууһаа гээд, үүдээ хам хаахамнай гээшэ гү? Угы даа, хожороо гэжэ байдаггүй үнгэтэ дэлхэйн аман үгын баялиг. Энэнии гэршэлэн, «Байгал» сэтгүүлэй «Далан долоон домог» гэхэн урилдаанда ерэхэн хөөрэлдөө толилхо гэжэ шиидээбди.

Уран зохёолшо Анна Виноградова юртэмсын юрэ бусын үзэгдэлнүүдые «гурбадахи нюдөөрөө» обёордог онсолиг хүн юм. Зүн зүүдэндээ үзэхэнии зарим номуудайнь гол удхань болодог.

– Нэгэтэ Байгал шадарай газарта ягаан шулуутай сагаан хайрсагхан нюугаатай гэжэ зүүдэлбэб. Энэһнээ удхалан эгээн түрүүшынгээ «Ягаан шулуунууд» гэхэн ном 1991 ондо бэшэжэ хэблүүлээ һэм. Номойм героиня – Гэнсэрэй эрид шиидэмгэй зантай һэн тула дурагүй хүндөө хадамда гарахагүй гэжэ, үгэһэн бэлэгын – һайхан шулуунуудые хабсагайн оройһоо сасан тараажархина...

Байгалай эзэниие – ута һахалтай, хүхэ дэгэлтэй үбгэжөөлые Хэрэн ошохо харгыда хараһан хүм. Машинанууд жэрыжэ зогсонхой, хэдэн фура хүмэринхэй, айхаар юумэн болоһон байба. Эгээл энэ үедэ үлыгэр домогууд

соо дурдагдадаг Байгалай эзэн бии болошоод, уршагта байдалыг ехэл сулалтайгаар хаража байгаа хэн.

- Ульгэрлиг үндэнхтэй, домогууднаа мүнхэлхэн шэнги образуудшни жэгтэй.

- Аяншалгануудта ябахадаа, олонхитойнь ушардаг хүм. Захаамин хүрэхэдэмнай, Үндэр Баабайнаа эхилээд хүнэй хара хүрин нюдэн огторгойдо бии болоод, орой болотор бидэниие «дахан» юм. Үндэр Баабай өөрөө долгигонон үнхтэй, үндэр ород хүнэй шэнжэтэйгээр үзэгдөө. Дүтэлүүр шадар бүри эртэ урдын хуяг хубсанаатай гурбан сэрэгшэд жэрынхэй, Ёнгорбойн оршомдо сэнхир хүхэ дэгэлтэй эдирхэн хүүхэн нийдэж ябанандал болоо хэн. Далахай зорихо замдамнай нэгэ жалгада алталиг далитай эрбээхэйнүүд нэгэ дороо хэдэн зуугаараа обооржо, исалжа байба.

- Тиихэдэ хажуудашни ябаашье наа, бидэ юушье хараагүйбди. Далахайн үндэр нахатаннаа асуунамнай, плэндэ абтанан японцуудай байрланан газар, хүнэнхэнь аабза гээ. Япон жалга....

- Бурядай олон аймагуудаар ябааб. Аглаг үндэр Ахын огторгойдо, хадын хярааа дээрэхэнэ эрьелдэжэ байһан ялагар сахариг хараа хэм. Шамбалын дүхэриг, дэлхэе хүтэлдэг элшэ ха даа гээд юундэшьеб ухаандам ороо хэн. Хитадта, Хайнань арал дээрэ мандаһан холонго нэгэ үзүүрээрээ далайн гүн руу нэбтэрэн оронхой, үүдэн нээлтэтэй, зүрхэтэй зон хаанабта гэжэ уряалжа байһандал үзэгдэнхэн юм. Хурамхаанда Соодой ламын даяанай газарта бурханай номой уншагдажа байхада, ухаатай сэсэн нюдэтэй абарга могой бүхы голые эзэлшэбэ. Маани мэгзэмэй аялгада эгээ тааралдуулан толгойгоо гунхалзуулан дохисогоохо юм.

Энээндэ зорюулжа, «Тэнгэрийн могой» гэнэн шүлэг бэшээ хэм.

Тэнгэрийн могой

Хүхэ сээгүүдэй ургадаг тэнигэр голдо,
Жэргэмэлэй жэргээнэй хүхюу талмайда
Хүхэ тэнгэриһэ мантан могой гулган бууба,
Жэгтэй тарниин мүнүүдые дабан дуулаба –
Жэгүүртэ сонсоһоноо, хадуужа абанаа.
Хараад могойе, айдаһам хүрэбэ –
Хадаһаа харьялдаг нэрюухэн голой
Сэнхир тунгалагыг шэнгээһэндли, бээдээ.
Могойн нюдөөр адаглан шэртэбэ,
Монсогонон удаань холжорон саашаа талийба,

Мүнсэгэр үүлэн болошобол удангүй – гайхалтай.
Нолжороод ошонон зүргэ дээрэн
Ногоон унанхай, шүүдэрын хүйтэншье наань,
Нүрдэмэ найхан субарга үндэрлэн бодошоо.
Сэдьхэл минии энэ үзэгдэлхөө намдашоо.
Сэнхир агаарта шубууд эрьен ниидэхээр,
Могойтой түнхөөтэй үүлэд субан хүндэлхөөр –
Маниие адаглана дээрэхээ, хара эрэн нюдөөрөө...

- Дам саашань хөөрөбэл, Бархан уулын субаргын хажууда мүргэхээ тогтохотоймнай сасуу хара хубсагатай харуулшан шэнги хүн ойн гүн руу ханагдаагүй түргөөр алхалаад ябашаба. Эзэндээ мэдээ үгэхээ ошобо гэжэ ойлгобоб. Уданшьегүй өөдөө харан гэхээм, модонуудай оройхоо буржагар үнэтэй мантан томо баатар бидэниие ехэтэ хонирхон адаглажа байба. Гулливер болон лилипудуудые яагаад зурагладаг бэ, эгээл тэрээн шэнги.

- **Ногоон Дара Эхэтэй ушарханшни ехэ удхатай байгаа.**

- Нэгэтэ Бурядай түүхын музейдэ ороод, Монголхоо асарагдахан эртэ урдын Ногоон Дара Эхые харахадам, амилжа байһандал үзэгдөө. Тон дүтын, түрэлэйм шэнги. Саг дары досоом хүзэг бишэрэл түрөө. Мүргөөд гараһанай удаа Ивалгын дасан хонходооб. «Музейдэ амиды бурхан байнал. Дасанда абаашыт» гэбэб. «Тиимэ зүбшөөл манда хэншье үгэхэгүй» гэхэн харюу дуулдаба. Энэ ушарай мүрөөр «Камень счастья, или изумрудная лягушка» гэхэн номоо гаргуулаа хэм. Шүлэгшье бэшээ хэм, та оршуулаа хэмнайт.

Ногоон дара эхэдэ

Хүхэ үүдэнэй саана тэнгэри хэтын гэрэлтэй
Хамагы абарагша Дара Эхэ тэндэ нуудалтай,
Хүлгөөтэйгөөр гараа харбайн ниидыш, шубуундли
Хүсэлөө олыш, сэхэ шармайн, жэгүүртэндли.
Шамтаяа би ходоб,
Саг дары ниидэхээр бэлэмби.
Дара Эхын сэнхир хүхэ хараса
Даадхалыемнай хүлээн абадаг шэдитэй,
Дуратай бидэндээ, дуратай захагүй.
Үүдэ нээхэдэш,
Үшөө саанань үүдэн,
Жаргалаар халыан тэбэрихыень ойлгохош,

Захагүй баяр сэдхэлыеш эзэлхэл,
Заатагүйл хаа, тиишээл – тиишээл тэгүүлхэш.
Хараасгайнууд тэндэ элин- халин ниидэхэл,
Бүргэдүүд бушуу, бэлэн олзоёо алдахагүйл.
Харин бидэл нулахан нэбшээн мэтэ
Барюубшагүй хабди, саг дары мартагдаха гүбди?
Гансал Дара Эхэ хэзээдэшье бидэнээ мартахагүй,
Гансал Дара Эхэ абарал үршөөхэ аргатай –
Альгаа ниилүүлэн аятайхан наманшалаа...

- Манай, буряад зоной хүзэг бишэрэл олон ушарта домогуудтай холбоотой гэжэ адагладагбди.

- Заримдаа домогууд үнэн бодото байдалхаа эхи абанан байдаг. Нэгэтэ Новоселенгинск шадар автобусоор ябахадан, харгыгаар хэдэн зуугаад хүүдэгэр дүрсэнүүд хэндэшьеб туулган ябахань үзэгдэнэн юм. Гушаад онуудта сүлэлгэдэ ошоһон санаартанаймнай хүүдэр бэень шуу гэжэ ойлгоо нэм. Аршаанда амаржа байхадам, нэгэ удаган зүүдэндэм ерээд, Анга нэрэтэй басагантай танилсуулба. Мүнөө тэрэ хүхюу дорюун хүүхэн тухай ном бэшэнэб.

Этигэнэб

Нойрһоо нэрихэдээ, Бурхан тухай бодоноб,
Намдуу унтахадаашье, обёорһондли болоноб.
Нарата үдэр хайрлалтай байхыень гуйнаб,
Нэмһэг үдэшэшье шарайень үзэн хүгэдэнэб.

Этигэнэб. Ондоогоор ажабайдал үгы.
Энэрин хүлисэхэл Бурхамни, мэдэнэб.
Этигэл – эгээл найдамтай үлгымни –
Энээхэн заяанайм залууршан мэтэл.

Эхэ оронтойгоо ээмээ нэгэдэн алхалнаб,
Эгтээ бүдэрөө хаа, бодоод саашаа зориноб,
Шэб харанхы соогуур тэмтэрээ хаа гү, али
Шуһанай адхараа хаа, зобон бүгтэрэнэб.

Тээ урдамнай Найдалай галхан
Тэдхэбэритэ ерээдүй гараа харбайн дуудаһандал,
Этигэл – гансал этигэл абархал,
Энэрилтэ Бурхан урагшань бидэниие хүтэлхэл.

- Анна Ивановна, хорёод шахуу ном гаргуулааш. Тэдэш хайшан гээд бэ даа, бэлэн мөрөөр хэблүүлшэһэн байдаг.

- Һүүлэй үедэ хэблэлшэд өөһэдөө намайе бэдэржэ, номоо хэблүүлхыем дурадхадаг болоо. Жэшээлбэл, Эрхүү хотын «Байкальский Издательский дом» хэблэлэй редактор Андрей Емельянов «Байкал и три еловые шишки» гэхэн номыем миинтээр хэблүүлээ юм. Үшөөшье жэшээнүүд бии.

- Энэмнайл шэнэ сагай домог бэшэ гү? Харин ши шэнэ сагай домогшон болонош. Туһамаршад олон, өөһэдөө олдоод орхихо. Иимэл гүйсэтэй, урагшатай байг лэ, үльгэрлиг шэнжэтэй зохёохы замшни.

«БУРЯАД ҮНЭНЭЙ» ШОГУУДНАА

«БУРЯАД ҮНЭН» СОО ШОГУУША ЗОН ХҮДЭЛДЭГ,
ШОГТОЙ УШАРНУУД ХЭДЫШЬЕ БОЛОДОГ ХЭН

«Яагаад анираа хатааб»?

Ганса соёлой таһаг соо бишыхан зүжэгүүдэй зэргэ юумэн боложо байха. Юрэдөө юумэ бэшэжэ шададаггүй аад, нооһо ноолуур шэнги няалдаад халадаггүй Н.гээшэнээ ехэ хашараабди, яажа тэрээнһээ халахамнай гээшэб гэжэ Георгий Дашабылов Матвей Осодоев хоёр хөөрэлдэбэ. Цырендулма Дондогой шагнажа нууһан байгаа. Эдэ хоёрой үгүдэ Н.гээшын хонходоходо, Цырендулма Цыреновна Матвейн хоолой яг нажаан шангарба:

- Ямар шалиг шаазгай шэнги шалбалзанаш? Ажал хүүлэхэгүй абаалзай болоо гүш? Шамдагай боли, үгы хааш...

Нэгэ хэды болоод, Н. дахинаа хонходобо.

- Георгий хэрэгтэй, Дашабылов... – гээд, эхилхэтэйн сасуу, Цырендулма Дондогой эгээ Дашабыловай хоолойгоор хөөргэдэбэ:

- Яагаа хүнһээ халахагүй яндуул гээшэбши? Байз даа, «Будамшуу» соогоо бэшэжэ, үйлыеш үзүүлхэм.

Нэгэ хэды саг үнгэрөөд, хоёр эрэшүүл гайхалдана: «Н.гээшэмнай яашооб? Яагаад анираа хатааб?».

Шүлэн соохи... мүнгэн

Мэдээсэлэй таһагыг даагша Б.Т.Цыремпилов аргагүй шогуюша хүн байһан юм.

Бүлэг эрэшүүл, тэрэ тоодо «Правда Бурятии» сонинойхи сугтаа эдээлхээ ошобо. «Би тандаа мүнгэн бэлэг барихаб даа» гэнэ Цыремпилов.

«Хари даа, тийхэ болоо хааш, наран баруун тээхээ гарана бээ» гэнэ Доржи Дымпиловичын. Дүрбүүлэн нуугаад эдээлжэ байтараа Цыремпиловын А.П.Климовэй шүлэтэй табаг руу зэд мүнгэ хэжэрхибэ. Александр Павлович шүлөө эдижэ дуунаха тээшээ түхэрээн мүнгэ харажархёод, үмэгэдшье гэнгүй абажа, гарайнгаа аршуулаар хайса аршаад, «Трамвайгаар 3 дахин ябахаб» гээд, хармаандаа хэжэрхёо нэн гэхэ.

«Хэн билээ?

Үнгэрхэн зуун жэлэй наяд онуудаар уран зохёолшо Лопсон Тапхаев партиин обкомой хэблэлэй секторые даагшаар хүдэлхэн юм. Паспортаараа Леонид нэрэтэй байгаа. «Буряад үнэндэ» албан хэрэгээрээ хонходоходоо, мэдээсэлэй таһагай Б.Т.Цыремпиловтэ тудаб ха.

- Это Леонид Тапхаев говорит, - гэбэ.

Бадма Тибочкиевич урдаһаань:

- Хэн билээ? – гээд, утаар татаһан гэхэ.

«Таба- табан солхообоор»...

Нэгэтэ Б.Т.Цыремпилов республикын госпитальдо бээ эмшэлүүлхэээ оробо. Оройшог болоһон хойно редакцияда хонходохонь, алдуу заһагшаар хая ажалда ороод хүдэлжэ байһан Е.Ч.Гомбоева харюусаба. Шэнэ хүн гэжэ ойлгоод, Бадма Тибочкиевич хэлэбэ:

- Үглөөдэр үглөөгүүр ноёдтоо дуулгаарай: Бадма Цыремпилов үхөө гэжэ... Таба- табан солхообоор мүнгэ суглуулаг.

Үглөөдэрынь Евгения Чимитцыреновна томошог нюдэтэй юмэн, редактор Р.Б.Гармаевта оробо. Тиимэ мэдээ дуулдаа гэбэ.

- Хонходоһон хүнтнай ямархан хоолойтой нэм? – гэжэ лаблаад,

Ревомир Баярович: «Зай, бараг даа» гэхэн ха.

«Большой, но дурак»

Н.Д.Бадмаринчиновэй бишыхан хүбүүн Лубсание редактор Ц.Б.Цырендоржиев гасаалдаг байба.

- Лубсан, ши басаган гүш даа? Лубсама ёһотойш?

- Үгы, би хүбүүн, - гэжэ Лубсан бужаганаба.

- Үнэн хүбүүн юм наа, харуулыш теэд?...

Хажуугаар Д.Ш.Хубитуев «дабһалаашан». Ядаад, Лубсан үмдэхэнөө шобтолоод, харуулха баатай болобо.

- Нээрээ, хүбүүн ха юмши ойлгообди. Болоо болоо, - гэлдэбэ ахайнар. Үглөөдэрынь абатаяа ажалда ерэжэ ябахадань, нөөхи

ноёмнай дахинаа «Лубсан, басаган бэлэй гүш даа?» гэхэдээ яахабши.
Иимэ юумэ хүлээгээгүй Лубсан шоо үзэнгээр саашаа хараад:
- Большой, но дурак, - гэбэ.

Ехэ олзо

Д.Ш.Хубитуев редакциин зоной хүүгэдтэй оньһыень оложо, угаа аятайгаар хөөрэлдөөд, гэрэйн нь нюусанууд тухай мэдэжэ абадаг байһан юм. Нэгэтэ таһалга соо хэн хэды шэнээн архи даадаг бэлэй гэжэ олоороо хөөрэлдэн һуугаад, Далай Шагдарович Лубсан хүбүүхэндэ хандаба:

- Лубсанай папань оройдоо архи уудаггүй.

- Уудаг, - гэбэ Лубсан. – Тээсгэн һогтуу ерээ, хуу саһан болошоод... Креслэ соогоо унташоо һэн.

Далай Шагдарович ехэ олзо олоһондол, нюдээ ялалзуулан, альгаа эмэриһээр Николай Дабаевичай кабинет тээшэ гүйшөө һэн.

«Ямар бэ даа постановко»

Агаһаа гарбалтай Дондок Бальжинимаев бөө табисууртай, үе- үе болоод онгодоо орошодог байгаа. Эртэ урдын элинсэгэйн дуун юм һэн гү, утаһаа утаар татан, Хэблэлэй байшангаар дүүрэн уйлаһан-дуулаһан хоёрой хоорондо сууряатуулдаг бэлэй.

Нэгэтэ иимэ абьяан дуулдажа байба. Партийн обкомой нэгэдэхи секретарь Л.В.Потапов албанай хэрэгээр редакцида ерэнэн аад, редактор Ц.Б.Цырендоржиевтай газаашаа гаража ябаба.

- Энэ хэн гээшэб? – гэбэ Потапов ехэ гайхангяар.

- А- а, «Молодёжь Бурятии» ямар бэ даа постановко бэлдэнэ ха даа, - гэбэ Цырендоржиевынь.

«Юун дүүхэй гэжэ?»

Сонинойнгоо харюусалгата секретарь Д.Д.Эрдыниеватай «Дүхэриг дүүхэй» гэлдэжэ байжа хөөрэлдэхыемнай дуулаад, ахамад редактор Ардан Лопсонович һөөргэдэбэ.

- Юун дүүхэй гэжэ? Эмэгтэй бэшэ, эрэгтэй, - гэбэ.

Бидэ энеэдэһээ барижа ядан хэлэбэбди:

- «Бизнес- Олзо» эрэгтэй болог лэ. Редакторынь эрэ хүн – Бато-Мунко Балданов ха юм.

Бидэниие дахинаа бодолгото болонгёор адаглаад, юушые хэлэбэгүй.

Хирпиисэ шэрээд...

БАМ- ай сурбалжалагша Климентий Жамьянов редакцидаа ерэжэ, тоосоогоо хээд, хахасалгын хахадые нүхэдтөө табиба. Гэр гэртээ орой хүни тараа һэн бээ.

Үглөөдэрынь уһан һахы яаража, тэмтэржэ ябаад, Аэропорт ошохо автобусто һууба. Ядахадаа, рюгзагайнь хүндые. Эсээд ябахадам, энэ ашаамни иимэ хүндөөр һанагдана гээд соохор һанаандаа бодоно.

Северобайкальск ниидэжэ ерээд, нөөхил рюгзагаа шоо үзэн шэрэнээр гэртээ оробо. Тэрэ дороо орон дээрээ ошоод хэбтэшбэ. Удангүй Мария һамганайн гайханги хоолой дуулдаба:

- Энэ юунэйгээ хирпиисэ шэрээбши?

Гайха- ехэ. Газетын саарһанда аятайхан орёогоотой улаан хирпиисэ... Энэл дарамта болоо ха юм. Тэрэ дары Бадма Цыремпиловэй шогтой шолмо нюдэд һанагдаадхиба.

- Муухай Бадма, - гээд, тэрэ дороо хонходобо.

- Хүнгэн хүрөө гүш? – гэхэн һабяаһагүй наадалһан абяан саанаһаа дуулдахадаа яахабши...

Богонихон харюу

Планеркодо зон сугларжа байба. Бадма Цыремпиловэй орожо ерэхэдэ,

- Степан Очировые хараа гүш? – гээд, нарин бэшэгэй дарга асууба.

- Үхөө, - гэбэ тэрэнь.

Тиин захада һууха һанаатай, тэндэ һууһан хүниие «Саашаа хэбтэ» гэбэ.

«Хамаев хаанаб?»

Совет барилгын таһагые даагшаар хүдэлдэг С.Д.Очиров ажалдаа үгы байгаа һаа, ходол Министрнүүдэй Совет ошоһон байха.

- Ондоо ошохо газарынь үгы юм гү, - гэжэ журам сахижа байһан Бато Будаевич гутарха.

Харин энэл таһагта хүдэлжэ байһан уран зохёолшо Цырен- Дондок Хамаев даргые мэхэлхэ һанаатай, нюдэнэйнгөө шэл гү, али малгайгаа стол дээрэ табяад, өөрын хэрэгээр ябашадаг байба.

- Хамаев хаанаб? – гэхэдэнь, тэндэхид «Энээхэнүүр» гэхэ.

Хэдэн час болоһон хойно бурзан саһанһаа нороһон үһэтэй Хамаев бии боложо, энеэжэ ябаһан шэгтэй зандаа Бато Будаевичай «аман руу» орошоо ха.

«Компренц, Куммунис парти...»

Теоретическэ семинарай хэшээл боложо байба. Ударидагшань

П.Н.Нимаев гол темээр тайлбари хээд, И.Р- Д.Очиров С.С.Субанов хоёр тобшохон мэдээсэлнүүдые бэлдээ гэбэ.

Хажуудам хууһан Вера Токтохоева шэбэнэнэ:

- Хэды дахин компренц, Куммунис парти гэгшэ ааб – тоолоё.

Иван Ринчин- Доржиевич конференци гэхыгээ 6- 7 дахин компренц гэбэ. Бидэ амаа бүглэжэ байжа, нэмээхэн пишаганалдабабди. Пурбожаб Нимаевич нэгэ бага шүүмжэлэнгээр, гэбэшье тэсэжэ байһан түхэлтэйгөөр бидэниие шэртэбэ.

Сырен Сыреторович Куммунис парти гэхэ бүридөө удхынь бүри шангадхаха гэхэндэл томо нюдэээ бүри томо болгон, хуугааша зониие тойруулан шэртэжэ байжа хөөрэбэ.

Тэсэхын аргагүй энеэдэтэй болошобо. «Смешинка залетела» гэгшэ бэлэй гү, ородоор... Верэтэээ доошоо хараад, дор дороо халганалдажа байжа энеэлдэбэбди.

Талаан болоходоо, «Хэшээл дүүрээ» гэхэн абаралта үгэ дуулдаа нэн.

Томоотой

Залуушуулай таһагые даагша Т.В.Самбялова хая институт дүүргээд ерэхэн хүбүүдэй материалнуудые уншажа заһадаг, заабарилдаг байба.

Нэгэтэ ямаршыёб найр наадан болоод, олоной хатаржа байхада, Туяна хажуу тээ зогсобо.

- Ноёноо юундэ уринагүйбши, хатарта урииш, - гээд, Владимир Дашанимаевта хэншыёб хэлэбэ.

- Манай ноён томоотой юм, - гэжэ Владимир харюусаба.

Хурабшын зэргэ

«Буряад үнэнэй» бүхы ажалшад сооһоо уран зохёолшод хэзээдэшье бусадһаа онсо ябадал гаргадаг гү, али онсо янзаар бэшэдэгээрээ илгардаг байһан юм.

«Нэгэтэ Солбон Ангабаевые Ивалга эльгээһэм, хүрэхэ газартаа хүрэтэрөө харгын хоёр тээ юу хараһанаа тоолон тордихониинь... Хабарай зэрэлгээн, зүлгэ ногоон, хаданууд хүхэрнэ – гэхэ зэргын утаһаа ута уянга... Харин үнэн бэшэхэ ёһотой юумээ – хурабшын зэргэ», - гэжэ Бато Будаевич Солбон Дондуповичые гэмэрэн дурдажа байгша нэн.

«Гениальна юумэ бэшэжэрхёоб»

Михаил Батоин ахатан ажалдаа ерэжэ, хууридаа хуун сасуу уралаа жалжылган шомшороод хөөрэдэг байба:

- Би үсэгэлдэр хүни гениальна юумэ бэшэжэрхёоб...

Дүрбэдэхи үдэртөө дабтахаяа бэлдэжэ байхадань, Цырендулма Дондогой тодожо абаад, тогтоон хэлэбэ ха:

- Үгы иигэхэдээ, опять гениальна гээшээ эхилхэш гү?. Хэзээдээ унтадаг хүмши?

«Хулисыта – бариита...»

Булад Жанчипов хаа- яаниинь үлүү халуутай хаа, зарим зондо сэхэ бүхөөр орошодог байба.

Нэгэтэ байшанһаа гаран сасуу толгойгоо гурбадахи дабхар тээшэ хинсайлган, нюдаргаараа занажа байжа һүүхирбэ:

- Иван Очирон, байзалши! Сонгоолыешни шамда үзүүлхэл байхаб!

Баһа Цырендулма Цыреновнадаа орохо: «Данилын Дондогойн басаган, даншыё бэлигтэйб гэхээ ханаа гүш?». «Энэ ПЖ (Пурбожап Нимаевич) байз, сэсэрхэхэнь бүри үлүү болоо» гэхэ мэтээр.

Харин үглөөдэрын туулай шандаганай түхэлтэй юумэ ажалдаа ерэхэ. Үбдэгынь халганаа гү, али айһан- эшэһэн хэбэр үзүүлдэг байгаа гү? Зай забһаргүй үгэлжэл мэдэхэ: «Юуншыё гэхэн юм гээшэб даа, юугээ хэлээ гээшэбта, хулисыта- бариита юрэдөө».

Тээд иимэ ушарнуудын Булад Намдаковичто ёһотой хэшээл болодоггүй байгаа. Дахинаал нэгэ тээ дабтаһан байха.

«Туулайн хүбүүн, туламаа онгойлго»

Собкоррнууд- уран зохёолшод илангаяа һонин ябадалтай зон бэлэй. Тоосоогоо хэхээ гурбан һарада нэгэ гү, али дуудалгаар ерэхэдээ, одоошыё хүүежэ ошодог һэн. Нэгэтэ Түнхэнһөө В.Ж. Тулаев ерэбэ. Шог сценкэнүүдые тайзан дээрэ харуулхадаа бэрхэ гэжэ мэдэхэ байгаа. Теэдшыё нэгэтэ хоюулан Уран зохёолшодой холбооной зууршалгаар Хакасиин Абакан хото ошоходоо, хэдэн ажалша коллективүүдтэ зохёолнуудаа уншабабди.

Владимир Жамбалович шог үгүүлэлээ унсахаяа гарахадаа, үшөө юушыё хэлээгүй, мүрөө хабшагад гүүлээд, налгайханаар мийд гэхэдэнь, зон хүхишэдэг байба. Тэрээн мэтээр хүхээгьт гээд, бидэнэй, редакциин мэдээсэлэй таһагайхидай, гуйхада: «Собкорр ябаха гээшэ сохом амаргүй», - гэбэ.

«Амаргүй гэжэ юум даа, гэртээ амаржа хэбтээд, нэгэ хэды мүр шурьюулаад дүүрээ бэшэ юм гү?» - гэжэ Бадма Тибочкиевич ёгтолбо.

- Юу хэлэнэ гээшэбта, «Үнэнөө» захюулнаб, үгэнүүдээ үлхэнэб, үргэ шагнанаб, үргэлжэ гүйнэб, үйлсэ хэсэнэб, үбһөө абанаб, үгэрсэ ургуулнаб, үлгэр бэшэнэб, үбэлдөө бэлдэнэб, үбгэдөө хүндэлнэб, үтэлһэдөө үргэнэб, үүрээ угтанаб, үүсээ нөөсэлнэб, үтэгжүүлгээ

тараанаб, үрэ тоосоогоо хэнэб, үндэгээ суглуулнаб, үмсээ магтанаб, үмдээ элюурдэнэб, үлирөө түүнэб, үнээгээ хаанаб, үргэлөө үргэнэб, үдээ сэбэрлэнэб, үүдээ заһанаб.., – гэхэнээ эхилээд, аяар 108 иимэ үгүүлэл амья абангүй гэхээр тогтон торонгүй хэлэжэрхибэ.

«Ү»- хээ эхитэй үгэнүүдэй шүрэ бүтэбэ гэлтэй. 108- дахинь

«Ү..... хахинаб» гээшэнь бүришые унашамаар байба. Фото- зураг буулгагша Николай Дашиевич Дригенов стол түшэжэ байгаад, эгшэтэрээ энеэбэ.

- Энэ Түнхэнэй түүхэй халаашха юугээ хахинаб гэнэ? – гээд, Бадма ахай зорюута дуулаашагүй болоод, «дабһа» нэмээнэ. Дригеновынь тэрэ угынь дабтажа байгаад, энеэжэ жаргана.

- «Ү»- нүүдые гоёор үсхэнэш даа.. – гээд, хэнэйшыеб абья гаража байхада, үүдэн халта нээгдээд, нарин бэшэгэй дарга:

- Тулаев нүхэр, мэдээсэлэй таһагта тоосоогоо үгэжэ дүүргээ хаа, ноён даргада оро, – гэбэ.

Хэды болоо нэм, хайса асуултада ороһон, харахан шарайнь халта улайд гэнэн гаража ерээд, ханамжатайханаар миһэржэ байба.

- Зай, Туулайн хүбүүн, туламаа онгойлго, – гээд, манайхин юу ядаха нэм, спецкорроо «хаагаа» нэн бээ.

Зохёолшод НЛО- той харилсадаг гү?

Уран зохёолшо Балдан Ябжанов собкорроор хүдэлһэн юм. Нэгэтэ тэрэ ямаршые хүниие гайхуулхаар, үзэгдөө дуулдаагүй һонинтой редакциядаа ерэбэ.

- Үнэншөө хаа, үнэншөөрэйт, үгы хаа, үгы. Өөрөөшые би үнэншэжэ яданаб. Гэсэр хаанайшые гү, али Майдари бурханайшые буушоо хаань, хай, иимээр гайхахагүй нэм. Бүри үнэнөө хэлэнэб, үбсүүгээ сэлинэб, – гээд, үнэниенъ батадхаха гэнэндэл үбсүүгээ халта сэлеэдхибэ.

Һонюуша сурбалжалагшад соёлой таһаг руу субаба. Тэндэ шагнагшадай үсөөрхэдэ, собкорнай секретариат руу орожо, эхинһээ эсэс хүрэтэрын дахинаа хөөрэбэ.

Балдан Насановичай баталамжаар, үбэлэй үдэшэ Хэрэндэхи гэрэйн газраа НЛО түхэлэй юумэн буугаа юм ха. Улаа бутаржа байһан үнгэтэй, 4 метрэй зэргэ ута, үндэрын 3 метр шахуу.

Холоһоо зон харахадаа, түймэр гү гэжэ адаглаа ха. Үни хада ондоо түбидэ ошоһон, анхандаа ханилһан эхэнэрын яла- сала скафандршуу хубсаһатай НЛО- хоо буужа ерэхэдээ яахабши.

- Балдан, шамдаа ерэбэб. Намтайгаа ябалсыш, – гэбэ.

Балдан Насанович хэдышые дээрээ ортошоод, абяашые гараха

аргагүй, соохор мэдээндээ шахуу байбашье, амин голдонь хабаатай асуудалай тулгаад табигдахадань, зааханшые түдэгэсэнгүй арасажархиба:

- Сэсэг, биш шамтай ошохо аргагүйлби даа. Марготоёо ашанараа харалсажа байнаб. Түрүүшын дураншни Дондог байна ха юм. Дондогоо абашыш!

Сэнхир замбуулинһаа гү, али хаанаһаа юм – хайша яашагүй буужа ерэнэн Сэсэг һула һульһии бусаха баатай болоо һэн ха. Сэлгее ехэ замби руугаа нийдэшоо һэн бээ.

- Хүршэнэрни халта хараһан байгаа. Гэбэшые сээрлээд, эхинһээн эсэс хүрэтэрын адаглаагүй, – гээд, Балдан ахатан саашань хөөрөө бэлэй.

Тэрэл үдэртөө Ивалгын дасан гараа һэн. Ламатай уулзажа даадхаһан, заһал хүүлэһэн байгаа бээ. Энэ хөөрөөень өөрөө дуулаһан хадаа лаблаха һанаатай Ардан Лопсонович Ангархаевтай һая хөөрэлдэбэ.

- Улаабтар параллелепипед шэнги юумэн гээд хөөрэлдэһэн юм. Хүршэнь – район соогоо мэдээжэ ажахын хүтэлбэрилэгшэ Дондиб Гомбоевич һүүлдэнь ошожо хараһан, газаахи палисаднигайн модон 150- ай хадааһаар шагаабари доогуур хадаатай байһанаа хүгнэ хийдэшэһэн байгаа. Хүнэй татажа диилэхээр бэшэ, трос углаад, машинаар татаа һаа, ямар юм һэм даа... Гал буугаа, ямар тэмдэг юм гээд һанаагаа зобоһон Балдан Насановичнай Таһархайда Кондрашка бөөдэ ошоһон, сэржэм сэгээ үргүүлһэн юм, – гэжэ Ардан Лопсонович хөөрэбэ.

Бэшэдэг хүнүүдтэ юрэ бусын юумэн, зэргэшээ дэлхэйн үзэгдэлнүүд гү, али далда нюусын хүсэнүүд харагдажа магад ха юм даа гээд, хөөрөлдөөгөө түгэхөө һэмди. Тэрэ ушарай удаа Балдан Насанович арбаад жэлдэ ашанараа үргэлсэжэ, амгалан тайбан ажаһуугаа.

«Инопланетяне гээд абаһаар ойлгооб...»

Нютагайм ахатан – собкорр М.М. Гончиков редакцида тоосоо хэхээ ерэбэ. Гэндэнэй Миишхэ гэлсэдэг һэн.Ная гаран онууд һэн ха. Жэбжэгэр бээтэй, үндэр хамартай, нэгэ заа ородорхуу гэхээр сэбэр шарайтай хүн бэлэй. Манай түрүүшын багша Анна Цыреторовнагай һаһанайнь нүхэр юм һэн. Сонхын хажуудахи һуудалнуудай нэгэндэ ошожо һууба. Ээлжээтэ планёркын асуудалнууд хэлсэгдээд, Михаил Мункожаповичта үгэ үгтэбэ.

- Зай, Захааминайнгаа нүхэртэ үгэ үгээл даа.

- Үнэниинь хэлэбэл, битнай нэгэ жэгтэй юумэнтэй ушарааб, – гээд, зуг татаба.

- Юун болооб? Хада уулынгаа баабгай - баахалдай хараа гүш? – гэжэ Бато Будаевич ёгтолдог маягаа юундэ алдаха бэлэй.

- Үгы, бүри ухаанда орошогүй юумэн болоо, - гээд, дахинаа дуугай нууд гэбэ.

- Һүнийн 3 сагта һэрээд, кухнийнгаа столдо ошобоб, ама хатаад... Гэнтэ хаанаһаашьеб, бүри ханаарни ороо юм гүгэхээр, сагаабтар ялагар мүндэгэрнүүд, мүнсэгэрнүүд юумэд бии болошобо. Инопланетяне ха юм гээд абаһаар толгойдом оробо. Ухаандам һонин бодолнууд өөрөө орожо байгаа. Таһалга соогуурни хойшо - урагшаа нэгэ хэды ябуултаад, үгы болошоо. Балкон хаалгатай, үүдэм шэбхэтэй – хуу лаблааб.

- Гэртээ гансаараа байгаа юм гүш?

- Гансаараа...

- Зай, ойлгосотойл даа. Эдэ собкоррнууд тоосоогоо хэхэ болоходоо, нэгэл юумээ зохёохо. Хатуу харынгаа хэмжүүрые алдаад, галлюцинацида орохо. Хии юумэ хараабди гэхэ... Юу хэһэн, бариһанаа үглөөдэртөө бэшээд тушаа, - гээд, нарин бэшэгэй дарга шангарба.

Михаил Мункожапович «Буряад үнэн» соо ойлгомжо олоогүйдөө урмаа ехэл хухараа һэн ха. Тэрэ үедэ аймагай сониндо хүдэлжэ байһан Сэнгэ Ринчинов Надежда Гармаева хоёр ахатанай энэ зугаае хэдышые шагнаа һэмди гэнэ.

Бүри ахамад зон «Хайран энэ хүбүүн, Миишхэ ухаагаа эртэхэнүүр лэ һамарба» гэлдэһэн.

Харин НЛО үгы гэжэ баталжа шадаһан хүн бии юм гү?

Онгодоо ородог Дондогнай

Халзанбаев гэхэн литературна псевдонимтай, аажам түбшэн зантай Ага нютагай Дондог Цыренжапович Бальжинимаевһаа үгэ татажа гаргахань бэрхэтэй байһан юм. Үглөөгүүр «Мэндээ» гээд лэ, үдэшэлэн «Гэртээ хатаргахам даа» гэхэхээ үлүү дуугардаггүй байба.

Гэбэшье халуутайхан хаа, Халзанбаев нэрээ мэдүүлжэл халаха. Тиийһээ тиитэрээ бөө табисууртай тула онгодоо орошодог байгаа. Хэдэн зуун жэлэй бэшэ, бүри саашанхиһаа дамжан ерэхэн абьян зэдэлшэдэг һэн. Заримдаа шонын ульяншые шэнгээр һанагдаха. Монголшууднай мүнөө хүрэтэрөө шонхор шубуунһаа гадна хүхэ шоные эртымнай гарбалай хүлдэ гэдэгынь үндэхэтэйл ха гээд һанадаг бэлэйб, Дондогой уйлаһан дуулаһан хоёрой хоорондох абыае шагнаад...

Хажуудань нууһан Бэлигма Доржиевна Орбодоевада бүхы ордоһоёо гаргаха. Нэгэтэ хоюулан амгалан нуужал байгаа бэлэй, мүрнүүдээ

шурьюулжа... Гадаада түхэлөөрөө уунхай, үгынь оройдоошье ойлгохын аргагүй Дондог гэнтэ Бэлигма тээшэ хургаараа заагаад, «Алёшка» гээдхибэ. Сошордоһон Бэлигмаагай «Ямар Алёшкоёо хэлэбэш, һэнэгтэй һуул даа» гэхэтэйнь сасуу үндэр хүрөөтэй бээтэй Дондог сортоотойгоор гүйжэ бодошодоо яахабши. «Алёшка» гэжэ хашхараад, Бэлигмаагаа эрьюулшэбэл даа. Тэрэнь сошоһондоо хүршэ кабинет руу гүйжэ ороод, Степан Доржиевичаар халхабша хэбэ. Теэд Степан Доржиевич набтархан бээтэй, ямар хамгаалагша бэлэй. Илангаяа Дондогой онгодоо орошоод, үһээдэ хүрэтэр шахуу хүрэжэ байхадань...

- Энэш Алёшка бэшэл даа, хүршэшни ха юм, - гэжэ Степан ахатан хашхаран һагад хэдэ- хэдэ хэлэхын һайгаар арай гэжэ номгоруулба.

Үглөөдэрынь түни түбшэн болошонхой Дондог ажалдаа ерээд, хүлисэл гуйба: «Хүбүүгүй хадаа басагаяа эрхэлүүлжэ, Алёшка гэдэгэлдее...».

Ирагуу найрагша Дондогнай хэдэн «коронно» шогтой шүлэгүүдтэй һэн. Бэлигма тэдэниинь сээжэлдэжэрхинхэй, гараа зангаад бодошоо һаань, тэрэ зуураа абашатайгаар уншаад үгэдэг байба. Нэгэтэ Дондог гараа хармаандаа хээд, хажуудань энеэжэ зогсобо. Бэлигмаашье уншаад лэ үгөө аабза:

Хармаан соомни халаабша,
Һалаабшал хадаа халаабша,
Юу намайе хараабши,
Үгэхэб шамдаа халааша.

Дондог хүхиргэн, һууридаа ошожо һуубашье, дахинаа гараа арбайлган бодобо. Бэлигма удаадахи дүрбэн мүртэ шүлэгыень ордоһотойхоноор уншаадхиба:

Арбанхан хургандаш яларһан
Алтанхан бэһелиг хэрэгтэй бэшэл!
Агаханаа бусаха намхандаш
Алтан дэлхэйн любовь хэрэгтэй!

Одоошье сэдхэлээ номгорбо ёһотой гэгэниинь Дондог сээжынгээ зүрхэн талые заажа байжа зангаха юм. «Аа, мэдэхэлдее», - гээд, Бэлигма баһал ханхинуулха баатай болобо:

Инаг дуран – хулгай бэшэ,
Бү эшэ,
Энэ дэлхэе холбохо
Источник гээшэ!

Дондогой түхэрээн нюурта – түнихэн жаргалай мэдэрэл. Теэд программа арайл дүүрээгүй байгаа. Шарайгаа гэнтэ шадал соогоо

барайлгаад, хойто зүг руу – засаг захиргаанай байшан тээшэ зангахадань, Бэлигмаань Дондогойнгоо хадхуухан мүрнүүдые ханхинуулба:

Ноёд, баяд – нохойнууд бэшэ,
Ногто хазааргүй эмнигүүд бэшэ,
Но зачем же тэдээнһээ айха –
новость какая?!

Ноёдһоо дээшээ бурхад гэжэ байха!

Одоол Дондог Цыренжапович сэдхэлээ ханажа, Бэлигмаагай мурёе эльбэхэ зуураа «Алёшка» гэжэ ханамжатайгаар хайниие хүргэдэг байба.

Булад ахайн үгүүлэлнүүд

Н.Д.Бадмаринчинов, А.Ж.Жамбалдоржиев, Б.Н.Жанчипов гурбан ажалһаа гараад урагшалбад. Булад Намдаковичой танилнууд олон, Ленинэй аптекэһээ эхилээд, мэндэ мэдээнһээ таһалдаха юм бэшэ.

- Энэш ухарилдаад, урагшаа ябаха хүн бэшэ, - гээд, Александр Жалсановичын гараараа зангаад, гансаараа саашалшаба.

Хэдэн хүнтэй саана, наана гэлдэхыень Николай Дабавичын тэсэмгэйгээр хүлээнэй ашаар Кировэй үйлсээр зүүлжээ годирходо оршодог анханай БурНИИСХын байшанда хүрэхэд. Нэгэ үедэ эрдэмэй хүрээлэншье эндэ түбхинэдэг байгаа. Урданай хүпээсэй гэр байһан ха. Томо гэгшын үүдэнэйн барюул Булад ахайн анхаралые эжэлүүдгүй татаба. Зэдээр хушаатай, үнгэ бүрийн хиилбэритэй, угалзатай энэ барюулые зогсон татаад, шэншэжэ үзэбэ.

Энэ үедэ хажуугаарнь, хэбэрын Эрхүү гарбалтай салитар сагаан шарайтай, үнэтэ үнгэтэ хубсаһатай үбгэн хүгшэн хоёр гаража ябаба.

- Үбгэжөөл, ерэ даа наашаа, - гэбэ Булад ахай гараараа зангаад. – Харана гүш, энэ бата бэхи үүдэ? Шинии далайн саана шодоогоо гаргаад, салдагаар гүйжэ ябахада, энэ үүдэн байгаабыбыдаа.

Эрхүү үбгэн гайхан татаһан нюдөөр хараад, түргэхэн шабгансынгаа хамсыда шагтагалдаба. Абарал олохоёо хэдэнхэндэл...

Нэгэ үедэ Мозамбикаһаа хэдэн негр индустриально- педагогическа техникумдэ нурадаг байгаа. Түжүүрхэ үмдэнэн нэгэниинь манай хоёрто дайралдаба. Булад ахай нахы халаг буряадаараа дуугаржа байгаад мааягашаба, мэндэшэлбэ, гар хүлын бариба. Гарын адхаха хоорондоо «ай ёхойш даа» гэжэ байгаад, уралаа шомшоруулан байжа гарын удаань хараха юм.

Иимэрхүү ябадалын олон лэ хэн бээ.

«Энэ хитадын юундээ ерээб?»

Хэблэлэймнай байшан анхандаа нилээд томохон актова заалтай юм нэн. Юундэшьеб тэрэнээ усадхаад, олон кабинет болгон хубаажархёо нэн.

Баргажан голый нютаг эблэлэйхид тэрэ актова зал соомнай юугээшьеб хэлсэхээс сугларба.

Дүрбэдэхи дабхарһаа, мэдээсэлэй таһагһаа сэлээтэй сонхоороо харанабди. «Волгонууд» үрдилдэн ерээд зогсонод. Нэгэ иимэ «Волгоһоо» уран зохёолшо Николай Дамдинов гараба.

- Энэ хитад юугээ бэдэржэ ерээб? – гэбэ Бадма Тибочкиевич.

Хойноһоонь дуушан Саян Раднаев (Ян Вентун) гараад ерээб.

- Хоёрдохи хитадын морилбо, – гэбэ Бадма ахай.

Машины урда үүдээр өөрынгөө дүүгэй, партиин обкомой таһагыг даагша Доржи Цыремпиловэй гарахада, абяагаа зааханшыг ондоо болгонгүй, нөөхил янзаараа ёгтолбо:

- Энэ хитадын баһа юуштэ гээшэб?

Наймадахи холоонхо

Планёрко дээрэ хэн ямар материал бэлдэнэб гэхэн асуулта болоно.

Булд Жанчиповһаа асуухадань, «Хамаганов дээрээ хэбтэнэб. Михаил Петрович нилээн зузаан, тарган ха юм, бэлээр шуураад үгэнэгүй», – гэбэ.

Тиин дарганарай нэгыг ёгтолхо ханаатай «Наймадахи холоонхо хэмнай хээ хаб даа?» – гэжэ мэдээшэгүй боложо байжа асууба.

Хүгтэй таабари

Промышленностиин таһагта Д.Г.Дашиев Ц- Д.Хамаев хоёр, совет барилгын таһагта С.Д.Очиров Д.Д.Мункуев хоёр нэгэ үедэ хүдэлөө. Томо таһалга соо сугтаа һуудаг байгаа.

Ажалай үрэ дүн тухай асуухаа Б.Б.Дашиев ороод ерээб. «Юугээ бөөгнэрөөбта, тарагты» гээд, ондоо таһагайхидыг ябуулба.

Уран зохёолшо Цырен- Дондок Хамаев нарин бэшэгэй даргын эрилтэнээ зайсаха ханаатай хэлэбэ:

- Танда таабари хэлэхэм гү?

- Хэлыш даа.

- Мандагар бээтэй, мархагар хамартай, мангир жажалдаг, мангартай ябадаг – хэн бэ?

Бата Будаевич олзуурхан:

- Шил гүбши даа, – гэбэ.

- Зай, тийгээ наа, үшөө шагнагты. Уулидал дуутай, уулагар зантай, мание намнадаг, материал эридэг – хэн бэ? – гэхэтэйн сасуу нарин бэшэгэй дарга шарайгаа шууд барылгаад, нэгэшье үгэ хэлэнгүй, гаража ошоһон гэхэ.

Д.Г.Дашиев энэ ушар тухай Т.Н.Нимбуевта дамжуулан хөөрэн юм.

Пурбожаб Нимаевичай хургаал

Мухар- Шэбэрэй аймагһаа гарбалтай промышленностин болон барилгын таһагы даагша Д.Г.Дашиевта ньютагайн хүбүүд бараалхажа оробо. Бээ яһала бардамаар табижа шададаг, бар- бар дуугардаг Доржи Гармаевич нүхэдөө хүндэлхээ нэгэ шэл архи графин руу юулэбэ. Ехэл аятай. Орожо ерэнэн хүн ойлгохошьегүй. Айлшад дүтэлөөд, хундагаяа хүнтэрүүлээд, холохоно ошоод нууна.

Редакторай орлогшо, таһагай куратор П.Н.Нимаев энэ үедэ орожо ерэбэ. Хамарайнгаа томо аршуулаар агаар һэбинэ, хүзүүгээ аршана. Халуудан лэ хэбэртэй. Уһан гэжэ һанаад, графинһаа стакан руу шэнгэн бодос юулээд уужархиба. Булта зон амьяа абахаа болёод, аягүйрхөөд нууба. Агаар доһолхонь гү гэжэ һанамаар байба.

Теэд Пурбожап Нимаевич нэгэ дахин эрьелдэжэ хараад, юушье хэлэнгүй гараад ябашаба. Доржи Гармаевич айлшадаа шууд ябуулба. Удангүй телефоной хонхо наярба.

«Ши аба, ши аба» гэлдээд, Тимофей Нимбуевичын абаха баатай болобо.

- Ороод ерэгтыл даа, - гэнэн нөөхи даргын захиралта дуудба.

Зэмэдэ ороошо хоёр ошобод. Пурбожап Нимаевич полоса уншажа нууна, тэдэниие анхарнашьегүй. Дүүргээд, корректорые телефоноор дуудба, полосагаа дамжуулба.

Тиин гэнтэ һаял обёорһондол асууба:

- Энэ та хоёр юундэ ерээд байнат?

- Ерэгты гээ һэмнайт.

- Зай, ойлгоо гүт? Ошожо, ажалаа хэгты, - гэбэ.

Бү- бү- бү гээд һалахагүйдэнь...

Үнгэрөөшэ зуун жэлэй далаад онууд. Бурядай оперо болон баледэй театрай байшан соо партийна үргэдхэмэл зүблөөн зарлагдаһан байгаа.

Партийн обкомой хоёрдохи секретарь К.М.Продайвода элидхэл хэжэ байба. Редакциһаа Д.Ш.Хубитуев тоосоо бэшэхээр урда үдэрын уялгалагдаһан хадаа түрүүшын рядта ерээд нууба. Нэгэ янзын бү- бү- бү гэнэн абяанһаа хашаран татажа нуутараа дурд гэшэбэ ха. Һэг

гээд хэрихэ зуураа нөөхил малаан толгойтой хүнэйнгөө бү-бү-бү гээд халахагүйдэнь, шангахан тодоор «Кончай!» гээдхибэ.

Тэрэ дары сагдаанар хоёр тээһэнь хэбхүүл шэнгээр тэлэн хүтэлөөд, газаашань шэрэбэд. Тэрэл үдэртөө Далай Шагдарович «Үнэнһөө» мухарьяа һэн бээ. Теэд энээгээр түүхэ дүүрээгүй, үшөөл хэдэ дахин оролгон – гаралган болоһон.

Пенсидээ эндэһээл, «Үнэнһөө» гараһан.

Владимир Доржиевичай заабари

Хурамхаанай Аргата ньютагһаа гарбалтай В.Д.Жигжитов ажалаа аша үрэтэйгөөр бүтээдэг, үдэрэйнгөө зургаан хуудаһые жэншэдгүй дүүргэдэг, заримдаа үлүүлжэ тушаадаг һэн. Нэгэ үгөөр хэлэбэл, передовик. Бээр набтаршаг сулашаг бээтэй хадань хурамхаан янзаар «Бишытхаан Володя», «Тахтар Володя» гэлдэхэ.

- «Энэ бишытхаан Володя хитад абаритай. Магазинда оробол, юумэнэй шанар дууһан мэдэхэ. Хоһеэжэ хээд ябаха түмэр монетницэтэй, хармаандаа бишыхан донгорогтой. Специ хэрэглэжэ байжа, эдөө амтатайгаар бэлдэдэг» гэлдэхэ нүхэдынь.

Владимир Доржиевич 1972 ондо ажалда ороһон. Нилээн дүршэлтэй болоод байхадань, 1979 ондо Дарма Базарович Дондоков энэ таһагтань оробо. Дармын түрүүшынгээ корреспонденци бэшэжэ ядажа, дүүлижэ нуухадань, Володиһын столдонь дүтэлжэ, хурганайнгаа яһан үеэр тоншосогоон, бардамлан заабарилһан ха: «Понимать надо!».

Һүүлдэ Дарма түрүүшынгээ «һурган хумүүжүүлэгшэтэй» татаа һаа, таһаршагүй нүхэд болоһон.

Эмэгтэйшүүлэй харгыень хааба

Хүдөө ажахын таһагай хүбүүдтэ эхэнэрнүүд ерээд халахагүй. Шэнэ байшандаа буугаад, дүрбэдэхи дабхарай углуугай байрада эдэнэй түбхинэхэдэ, эхэнэрнүүд мүрөөрнь мүрдэжэ олоод лэ, ерэлдээд лэ байха. Тэг урдаһаань хараһан үүдэтэй бэшэгүүдэй таһагыё даагша В.Э.Токтохоева хүдөө ажахынхидай үрэ бүтээсэтэ ажалда һаад хэдэг эмэгтэйшүүлэе яашье өөгшөөхэгүй байба. Харгыень хааха һэдэлгэ гаргадаг болобо.

Нэгэтэ дүтын «Книготорг» эмхидэ хүдэлдэг Н.эхэнэр суглаанай дүүрэхые хүлээжэ, хүбүүдэй үүдэндэ зогсобо. Алилһэмши, суглаанһаа түрүүлэн гараһан Вера Эрдынеевна Н- дэ дүтэлөөд, тунгаасагүйгөөр тулган үгүүлбэ: «Манай Э - дэ ерээ гүт? Һамуу халихай ябадалда

оруулха гээ гүт? Намгатай юм. Энэ сүүмхэ соотнай юун тэнзынэб? Энээнээ абаад лэ, ерэхэн харгыгаараа ябашагты даа».

Яахыншые аргагүйгөөр хашагдахан Н.түргэхэн лэ талийба.

«Ходииза! Һолооб! Годон гутал!»

Редакторай орлогшо С.Д.Ринчинов Сэлэнгын аймагай Ноёхонһоо гарбалтай, бэеэр томо, аяг зангаар аятай хүн бэлэй. Бадма Тибочкиевичтэй дүрбэдэхи дабхарай таһагтань үдын забһарта шатар наадаха.

- Доошоо оробол, ехэ сонгоолые наашань дуудажархиш, - гэхэ Бадма ахай. Сергей Дугаржаповичые гэбэ гээшэ. Н.Д.Бадмаринчиновые бага сонгоол гэдэг байгаа.

Уданшьегүй Бадма ахайн психологическа хатуу атакын үгэнүүд хаа яагүй эли дуулдажа соностохо.

- Ходииза! Годон гутал! Бэрсэшни бэлтэгэнээ... Тэргэшни тэмтэрээ... Ходииза! Һолооб! Хүбүүшхээ түлхи! Барнааг гүш даа? Тэргээ аба, тэһэ дарахаб! Хаатаржаан даһаа!

- Һолооб гэжэ юун юм? – гээд, хэн нэгэ наадагшадай һонирхоо хаа,

- Холон! Барлаг, зараса гэнэб. Баргажанда хаатаржаанууд олон байһан. Омүлёво бочкоёо һанана гүш? Тумтукаешь?

Эдэ үгэнүүдые шагнаха зуураа, урдаһаань тулалдаха гээшэ ямар байгаа гэжэ һананат? Теэд хэнтэй наадажа байһанаа ойлгодог хадаа тэсэхэл баатай болодог һэм шуу.

Ц.Б.Цырендоржиев ото наадаха. С.Д.Очиров хаа яа оролсохо.

«Үнэнэй» шатаршадта уран зохёолшо Шираб- Сэнгэ Бадлуев, уран зурааша Бато- Мүнхэ Зыдрабын, охотовед Михаил Гылыков, бүхэ нюуртай бусадшые зон шадарлан няалдаха. Һайнаар наададагшые хаа, шог энеэдэ даадаггүй зон Бадма Тибочкиевичтэй наадалхаяа зүрхэлдэггүй байһан. «Ходииза!» гээд эхилээл һаань, шогууша ёһоной шоо үзэлгэн, шобто харалгандань дайруулһан мэтэ, холошые ошонгүй һалашадаг һэн ха. Диилдээшые хаа, Бадма ахатан «Үшөө тиихэбши?! Үтэр шэнээр, үрсэгэнүүлээд хаяхаб, хондолой дээрээ буухаш!» гээд шатарайнгаа дүрсэнүүдые шэнэлэн табиха.

«Ходииза!» гээшэнь «Урагшаа!» гэхэншүү эдэлжэ, нүгөөдэ хүнэйн үншэн хабһые соо хадхаһандал болодог һэн бээ. Нюдэнэйнгээ шэл абанхай, үһээ арбайлганхай Бадма Тибочкиевич дээдэ зиндаагай шатаршан бэшэшье хаа, соёроо дээгүүр һанаатайгаар наадажа, эльгээ хаха баярладаг һэн.

Ц.Ц.Дондогойн хөөрөөнөө: Мүргэдэг буха

Хоца Намсараев, суута уран зурааша Цыренжаб Сампилов нүхэдтээ Оронго руу агнахaya ошоо. Тон энеэдтэй ушар тэндэ болоһон. Тэдэнэй машинынгаа хажууда зогсожо байхада, ууртайгаар бүрхирһэн буха дүтэлэн ерэбэ ха.

Ц.Сампиловын саг дары дүтын бургааһа руу гүйжэ ороод, дүрэ зураг буулгаһан мэтээр бүхы үйлэ ушарнууды хойно хойноһоонь зуража мэдэбэ. Үшөө нэгэ нүхэрын машина соогоо хорошобо. Хор-годожо үрдегүй Хоца Намсараевые мүргэхээ буха сэхэ ерэбэ ха. Түрүүшээр машинаа тойрон эрьюусэлдэбэ. Тиигээд Хоца Намсараев нуур тээшэ гүйбэ. Буха – хойноһоонь. Одоол ямар үйлэ маани болохонь гээшэб гэжэ байтарынь мал адуулдаг эзэн эхэнэр ерэжэ, тэрэнээ туужа абаашаһан гэхэ.

Бусаха замдаа энэ эшэбэритэй юумэндэ ороһоноо хүндэ бү хэлүүжэбди гэжэ хэлсэһэн байгаа. Энэнь уданшьегүй зондо мэдээжэ болошоо. Бато Базарон «Мүргэдэг буха» гэхэн рассказ найруулжа толилһон. Харин Цыренжап Сампилов зурагуудаа зондо харуулжа, хүхюу шог зугаа һайсал үүсхэһэн гэхэ.

Даритай Базарон, даригүй Базарон

Ц.Ц.Дондогой 1960- аад онуудта болоһон нэгэ ушар тухай хөөрэдэг һэн. Иисэнгэдэ багшалжа байгаа. Н.Хрущёвой аймагууды томодхохо гэхэн хаһа. Яруунын, Хориин, Хэжэнгын аймагуудай нэгэдхэгдээд байһан ушарһаа зүүн аймагуудай зохёолшодой зүблөөн Хори тосхондо зарлагдаһан байгаа.

Зүблөөнэй удаа залуу багша Ярууна ошохо автобус хүлээжэ байба. Ахамад зохёолшо Бато Базарон, залуухан Чимит Дарибазарон хоёр үдэшэбэ. Бато Базарон Чимиды хажуу тээшэнь дуудаад, юушьеб хэлэбэ, хоюулан энеэлдэбэд. Тиин баяраа хэлээд, редакци тээшэа ошобо.

– Юун гэлсээд хүхилдэбэт? – гэжэ Ц.Дондогой асууба ха.

– Залуу эхэнэрэй анхаралда шимни хүртэжэ шадахаш. Тиигэншьегүй яаха һэмши. Шимни даритаяа зандаа Базарон ха юмши. Харин бишни дарияа алдаһан Базарон хадаа ябажа үзэхүүлши гээ, – гээд Чимит Дарибазарон дахин эльгэ хатаба.

Бато Базаровичнай гайтайхан шогууша хүн байна гэлсээд байтарынь автобусһе дүтэлшоо һэн.

Шатарай хюлгөөр дамжанхай

«Үнэнэй» нүхэд редакцида ходол оронтуу- гарантуу байдаг хэн. Анхан сагта Баргажан голдо аймагай сониной редактораар хүдэлхэн, уран зохёолдо ульһатай Н.Б.Галданов Б.Т.Цыремпиловтэй шатар наадахаяа ерэдэг байгаа. Шатараар спортын мастерта кандидат нэрэ зэргэтэй, ехэ хүн. «Шамайе, Бадма, хюлгэ дээрэнээ хиидхүүлхэм», - гэхэ.

Бадма ахайншые шүүхэ ушар тудалдадаг лэ хэн бээ. Нэгэтэ эгээ иимэ үедэ Г.Ц.Дашапылов орожо ерээд, «Мастерта кандидадые мухарюулба гүш?» - гээд, бад- бад энеэбэ.

Николай Батомункуевич мүхөөгөө үгтэбэгүй: «Нам тухайтнай классик шүлэг зохёонон ааб даа».

- Хэн билээ? – гээд, Бадма Тибочкиевич шогтойгоор лаблаба.

- Бато Базарон... - гээд, Николай ахатан нүгөө хоёр тээшээ дээрэлхүүшэгээр хараад, үүдэ хаагаад гарашаба.

...Һүүлдэ энэ шүлэгыень Ц.Ц. Дондогойн дурсалгануудай нэгэн соо олоо хэм:

Шатарай хюлгөөр дамжанхай,
Шамбалын наагуур ниидэнхэн хүм,
Морин тэмээн хоёртойл хаа,
Монгол, Хитад уруу хиидэхэл хэм.

Бато Базаровичай энэ зорюулгаар омогорходог байһанаа Николай Батомункуевич гэршэлээ хэм шуу.

Мүнгөө хасуулхагүй мэхэтэй арга

Үнгэрһэн зуун жэлэй 90- ээд онуудаар республикын бюджет тон хүшэр байдалда ороод байгаа. Жэлэй дүрбэдэхи кварталда Правительствын дэргэдэ байгуулагдаһан секвесторнэ комисси предпряти, эмхинүүдэй хүтэлбэрилэгшэдые урижа, тэды зэргын мүнгыетнай хасахамнай, һанамжа, дурадхалтнай ямар бэ гэжэ элирүүлдэг байгаа.

Анхандаа модо буйлуулгатай холбоотой Сэлэнгын суута ЦКК- е толгойлдог байһан, удаань Бурядай Правительствын толгойлогшын нэгэдэхи орлогшоор хүдэлжэ байһан В.О.Гейдебрехт дээрэ дурсагдаһан комиссиие толгойлдог бэлэй.

Энэ асуудал уридлан Финансын яаманай, Арадай Хуралай мэргэжэлтэдэй хэмжээндэ харагдажа үзэгдэнхэн гэхэ гү, али ямар эмхиһээ хэды мүнгыень хасахаб гэжэ хэлсээтэй байдаг байгаа.

«Буряад үнэн» Хэблэлэй байшангай толгойлогшо А.Л.Ангархаевые

энэ комиссида уриба. Комиссиин гэшүүдэй урда нуухадань, «Хэблэлэй байшанай 4 миллион түхэриг хасаха» гэнэн дурадхал соносхогдобо.

Ардан Лопсонович шуумгайгаар нэрд гэжэ бодоод хэлэбэ:

- Республикын мүнгэн хангай байдал тон шахардуу байдалда гэжэ бүри мүнэн ойлгожо байнаб. Правительствомнай яхашье аргагүй мүнгэ хасаха баатай болоно. Энэ ябуулгын бидэ, хүтэлбэрилэгшэд, ойлгонобди, дэмжэнэбди. Гэбэ яабашье манай мүнгэнһөө 1,5 миллиониень хасалтада оруулангүйгөөр үлөөгүт гэжэ гуйха байнаб.

Владимир Оттовичто ахамад редакторай үгэ хайшаагдаба:

- Гүрэнэй сониной хүтэлбэрилэгшэ иимэл хараатай байха ёхотой. Мүнгэн хан ехээр дуталдана гэжэ тан шэнги тушаалтай хүнэй ойлгоогүй наа, хэн ойлгохоб? Ахамад редакторай гуйлтаар Хэблэлэй байшанда 1,5 миллион түхэригын үлөөхэ гэжэ шийдхэбэри соогоо бэшэе.

Юрэл мүнгиемнай үлөөгүт гэжэ юлыгөөд байнгүй, хэлэхэ гэнэн юумээ гүрэн түрын харааһаа хэлэжэ шадаһанай ашаар ехэхэн мүнгээ хасуулангүй гараһандаа томо коллективэй хүтэлбэрилэгшэ урмашаал бэлэй. Жолоошон П.С.Манзарханов шарайень хараад, «Юун гэнэн баяртайбта? Һайн бүтээ гү?» – гэнэ.

- Һайнһаа дээгүүр Һайн, - гээд, директор- ахамад редактор харюусаһан ха.

Һарлагай мяхан ямар бэ?

2000 гаран онуудаар мүнгөөр дутамаг сагта Хэблэлэй байшанай хүдэлмэрилэгшэд аймагуудаар ябажа, орооһо таряа, мяха, гурил ажахынуудһаа абажа, орондонь сонинуудыг эльгээдэг, зон тухайнь, ажал тухайнь бэшэдэг байһан юм. Заримдаа хэдэн һараар хүдөөдэ байхабди.

Дүрбэн талын хэлсээн баталагданхай бэлэй. Аймагай захиргаанууд – УФС (управление федеральной почтовой связи) – аймагуудай ажахынууд – «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшан.

Энэ ажалай үедэ шог зугаада оромо ушарнууд хэдышье болоо ааб даа. Ахын аймагһаа нэгэтэ гурбан һарлагай мяхан оробо. Ерээдүйн салин хүлһэнһөө даран абахаар, дэлгүүрэй сэнһээ холо хямдаар мяха тараалган болодог байгаа. Завхоз Д.Д.Ангаев ехэл наринаар эдэ бүтэдыг хинадаг, шалгадаг, хэмдэнь хүргэдэг һэн.

Тээд хэншьеб һарлагай мяхан муу юм гэнэн үгэ тараажархиһан, хүн ехэ абажа үгэбэгүй.

- Энэтнай хандагайн, бугын, бодон гахайн мяхантай адли амтатай,

сэнтэй бодостой, тухатай мяхан юм, – гэжэ байжа Доржи Дагбаевич зарим зондо ойлгуулхыг хэдэбэ.

Тээд гол түлэб түнхэнэйхид, яабашье харлагай мяханай амта мэдэхэ, абаал нэн бээ.

Бадма ахайн ээлжээтэ ушарал

Б.Т.Цыремпилов тухай иигэжэ хэлсэдэг байгаа:

– Бадмада хүнэй нюдэнһөө ондоо бүхы юумэн бии. Хубсаханшни удараа, таһараа гү – оёхо зүү, ниидхэ үгэхэ. Командировкын автобусой билет соо оройдоошье ойлгогдохогүйгөөр заһабари хэхэ хэрэгтэй гү – хюһаад, наринаар аршаха нариихан эритэй донгорог байха. Гуталаа аршаха ваксаш дууһаа гү – тэрэ хүрэтэрөө олдохо. Сай, сухарь, үшөө юум даа, нэгэ үгөөр хэлэбэл, үгы юумэн үгы...

Тибочкиевич хармаандаа халаһатайхан – ходо мүнгэтэйхэн ябаха. Гонорараа ябталхадаад, сейф соогоо хэжэрхихэ. Сейфынгээ түлхюурыг – столой һугалга соо.

Нэгэтэл шаг шууяан дэбэршэбэ. Сейф сооһоонь мүнгэн үгы болошоо юм ха. Тэрэ үедэ хажуудань Баир Дамбаринчинов Солбон Аюшеев хоёр һуудаг байгаа. Тэдэнь гайхалдаба, аһан ехээр аягүйрхэбэ.

«Яалтайб байз...» – гээд, Тибочкиевич духаа маажаб. Тиин сониндо мэдээсэл асардаг ГАИ- гайнгаа хүбүүдтэ хонходобо: «Милицидэ мэдүүлгэ бэшэхэгүйб. Үтэр хулгайшаниие олоод алим...»

ГАИ- гай үнэн туһалагшадын Дотоодын хэрэгүүдэй министртэ дуудууланһаа өөрөгүй һад байса ерээд, хахаганан зогсобод.

– Энэ улаан порошок асараабди. Сейф соогоо хээд, түлхюурээ столойнгоо һугалга соо дахин хээд орхёоройт, – гэжэ заабарилаад ошобо.

Юун болоо гэжэ һананат? Тэрэл хүнindөө хулгайшан дахин сейфдэнь орохо һэдэлгэ гаргаһан байба. Тээд тэндэнь байһан улаан порошок тэһэрһэн вулкандал сасаршахадаа яахабши. Угаахада – гарадаггүй.

Бадма ахай үглөөгүүр ажалдаа ерээд, иимэ үйлэ харажархёод, саг дары милицийн наряд дуудуулжа, Хэблэлэй байшанай хүнийн харуулшанай гэртэ эльгээбэ. Юу байха юм, тэрэ мүнгэ татааша ородын улаан маахай болошонхой, ванна соогоо арһандань шэнгэшэһэн порошок угааж, арилгажа ядажа байһанаа баригдаба.

Хэрбээ иимэ детективнэ үйлэ Бадма ахай өөрөө бэшээ һаа, «Хулгайшан балшыса баригдаба» гэхэн гаршаг табяад лэ, шурьюулха нэн бээ.

Һэжэглэлтэдэ орошуужабди гэжэ аягүйрхэн нэргылһэн Баир Солбон хоёр һанаагаа амаржа, одоол уушха дүүрэн амилба нэн гэхэ.

«Сагаан далиин» сагаан заяата хэшэг»

«Аглаг үндэр Ахын аймагай «Сагаан дали» гэхэн литературна нэгэдэл – энэ дугаараймнай айлшан» гээд, «Байгал» сэдхүүлэй 2012 оной түрүүшын дугаарай гадар дээрэ бэшээтэй. Уула хадын хүмэгтэ, улаан үнгэтэ хабсагайн орьёлой наанахана сэнхир сэлгээн зэрэлгээн соо ягаан- сэгээн үнгэтэй сагаан далиин сэсэгүүд үзэмжэ хайханаар халбарна...

Гэсэр Богдо хаанай хизаар орон гэхэн домогтой, Саяан уулын үльгэр түүхэ дэнзэлхэн үндэр үзэсхэлэнтэй, огторгой тулама харьдагуудтай, огсом омог мундаргануудтай хизаар нютаг лэ. Бүгэдэ Буряадай Хии морин һүүлэй үедэ эндэл үргэгдэжэ, түхэрээн жэлэй туршада түшэг болон намилзана бэшэ гү?

Ушар иимэхээ, республикын литературна нэгэдэлнүүдэй ажал ябуулгыг харуулхадаа, амяараа нэгэ боти ном мэтээр согсолходоо, Ахын аймагһаа эхилхэ гэжэ шиидэхэмнай үндэхэтэйл бэлэй.

Тэрэ үедэ Ахын аймагай захиргаанай толгойлогшоор өөһэдымнай хүн, «Буряад үнэнэй» хүмүүжэмэл Б.Д.Балданов хүдэлжэ байгаа. Дүүтэмнай үүсхэлымнай үнэн зүрхэнһөө дэмжэжэ, баясажа байһанаа мэдүүлэе һэн. «Аха» сониной харюусалгата секретарь С.Ш.Хаханцаковатай «Сагаан дали» нэгэдэлэй гэшүүдэй бүтээлнүүдые, хизаар нютагай түүхэ, уг изагуур тухай болон аман зохёолой дээжэ суглуулжа эльгээхэбди гэбэ.

«Саянская новь» сониной редакторнуудаар ээлжэлэн хүдэлхэн Клим Тулуевай, Владимир Галсановай болон Буряадай элитэ поэт Баир Дугаровай үүсхэлээр 1980 ондо «Сагаан дали» байгуулагдаһан түүхэтэй.

Үнэхөөрөөшье, Ахын буряадуудай уг гарбал, Гүшэг ламын морилһон тухай, Данзан- Хайбзун лама тухай, хоед угтанай хуби заяан, Зүүн Саяаниие шэнжэлэгшэд тухай статьянуудай удаа «Сагаан далиин» гэшүүдэй зохёолнууд түүхэтэ сэдхүүлые шэмэглээ һэн.

Баир Дашеевич өөрөө уран зохёолдо ульһатай, зохёолшо хүн хадаа урагшаа ханаатайгаар оролдоһониинь гайхалгүй. Илангаяа «Буряад үнэнөө» уг эхэ гуламтамни гэжэ хүндэлжэ, сэгнэжэ ябадаг уян сэдхэлтэй нүхэрнай сэдхүүлэй гарахые хүлээн татаад, хонхододог болобо.

Хабарай түрүүшын нарын 12- то энэ дугаарнай мүнделшэбэ.

Сагаан дали,

Саһан шулуун хоёрһоо

Сэсэглэн халбарһанаа

хөөрэлши...

Сагаан дали,
Сарюун дэльбэнүүдэйш толон
Сэнхир уулануудай мийэрэл гү? -

- гэхэн ирагуу найрагшын мүнрүүдээр буужа ерэбэл даа, Саяан уулын сагаан заяанай гэрэл...

Түсэлдэмнай эхи табиһан дугаараа найхашаахашье гээшэмнай... «Хойноһоо бусад аймагуудаа дахуулхаш даа», - гээд, гадарыень эльбэнэбди, түрүүшын «хараасгайханаа» энхэрнэбди. Иигэжэ һуутарнай, телефоной хонхо наяршаба. Баир Дашеевич Балдановой гүндүү эршэтэйгээр дуугархань дуулдаба:

- Сэдхүүлээ абаад баяртайбди. Монголһоо ерэхэн түрүүшын айлшадтаа бэлэглээбди. Одоо ехээр хүхилдэбэ. Теэд энэмнай мүнгэтэ гээ бэлэйт. 600 хэнэгэй түлөө 78 мянгые түлэхэбди гээ хэмди. Договортнай теэд алим? Түргэн эльгээгызт лэ! Мүнгэнтнай хэбтэнээр «үжэшэхэнь». Мүнөөдэр- үглөөдэртөө шамдагты!

Мүнгэ танга, олзо тухайгаа бодохо аад лэ, мүнрүүдээл намнадаг сэдхүүлшэ гүбди даа гэжэ өөһэдыгөө сагааруулан татаад, договороо эльгээбэбди.

Саяан ууламнай, «Сагаан далимнай» иигэжэ сэнтэйхэн хэшэгээ харбайгаал бэлэй. Урматай үгөөрөө шэнэ үүсхэлыемнай дэмжээл бэлэй.

Дура зоргоороо Цэбээн Будаевич...

Ц.Б.Цыренжапов «Буряад үнэн» сониндо фотокорреспондентээр ажаллажа байһанаа «Правда Бурятии» сониндо һүүлдэнь орожо хүдэлһэн юм. Огсом дорюун зантай ахатан ходо шог зугаа дэлгээжэ, хүхюутэй хүгтэй ябадаг хэн.

«Правда Бурятии» соо болоһон ушар. Цэбээн Будаевич нэгэ эхэнэр бэшээшэтэй үр- тар гэлдэһэн байгаа. Летучка боложо байба. Элидхэлшэ тэрэ эхэнэрэй статьяе магтаад бү халыш. Цэбээн ахатанай уурынь хүрөөд, уншаашьегүй наа, убайгүйгөөр хэлэбэ:

- Юунэй түлөө магтана юмта? Хооһон баримтанууд лэ, шэнжэлэл үгыл.

- Тиимэ бэшэ, - гээд элидхэлшын һөөргэдэхээ һанахада, ахатамнай шууд довтолбо:

- Иимэрхүү статья бэшэхэнь нохойн наадан юм ааб даа! Намдал адляар эгээл зүб ракурс оложо, нюдэ баясуулма дүрэ зураг буулгажа шадаха гүт? Мэргэн ангуушан яагаад хэрмэнэй нюдые онон тудаха аргатайб, тэрээн шэнги...

Редактор И.В.Казанцев ехэл өөгшөөнгөөр шагнана.

Бэшэлгэндээшье тоти, улаан хэлэтыешье урдаа оруулдаггүй сурбалжалагша эхэнэрнүүд үг- маг гээд, дуугай болошобо. Харин суглаанай удаа таража ябахадаа, хоорондоо хөөрэлдэнэ ха:

- Цэбээнэй юуншые гэжэ хэлээ хаань, редактор нэгэтэшые ажаглалта хэдэггүй.

- Хари гыш даа. Дура зоргоороо Цэбээн Будаевич гүб даа...

Дуугай мэндэшэлэлгэн

Ленинэй гудамжадахи редакциин байшангай хойто талын кабинет соо мэдээсэлэй таһагайхид ажалаа аажамхан хэжэ байтарнай, хүн сонхо тоншодог байба. Ушарынь хадаа урдандаа КПСС- эй Буряадай обкомой секретаряар, удаань Буряадай АССР- эй Верховно Соведэй Президиумэй Түрүүлэгшээр ажаллаһан Доржи Цыремпилович Цыремпилон сэбэр агаараар амилхаяа гараад ябажа байгаа бшуу.

Наһанайнгаа амаралтада хадаа сүлөөтэй аажамхан Сэлэнгэ мүрэнэй эрьеэр зайгуултаад ерэдэг заншалтай һэн ха.

Бадма Тибочкиевич сонхо тээшэ хараад, «А, старый» гэхэн зургаан үзэгһөө бүридэһэн үгэ хэлээд энеэбхилхэ. Урилгы шарайтай Доржи Цыремпилович нюураа бүри урихан болгон, оонигошон хараха. Сэлэнгын эрьеэр нилээн зайһанай удаа бусалгандаа кабинеттэмнай орохо. Бэээр жэбжэгэр үндэр хүн һэн. Хэды хүйтэншые хаань, хүнгэншэг пальто үмдөөд ябадаг бэлэй.

Бадма ахай нөөхил мэшээһэн зандаа угтаха. Олон үгэ андалдажа хөөрэлдэхгүй, иигэжэл бэе бээдээ энеэбхилжэ, амараа мэдэлсэжэ, сэдхэлээ ханадаг һэн ха. Иимэ мэндэшэлэлгэн ямаршые зугааһаа үлүү үнэтэй бэлэй гү...

Өөрсэ янзын рекорд

А.Л.Ангархаевай хөөрөөһөө:

- Норпол Аюшеевич Очиров буряад уран зохёолдо тон хоморой хүн юм. Түрэхөөр 90 жэлэйн ой нёдондо тэмдэглэгдээ бэлэй. Энэ хүнэй хэмдэ хүрэхөөр оршуулга хэдэг хүн байгаагүй юм. Ородһоо буряадта, буряадһаа ородто. Хуушан монголһоо буряадта, ородто. Дээрээ оройгүй оршуулгын мастер гээл даа.

«Олзо хүбүүн» номын ёһотой сэгнэлтэдэ хүртөө һэн. Бүхэсоюзна уншагшадта һайшаагдаа. «Дружба народов» сэдхүүлэй шанда хүртөө.

Буряад хэлэнэй жэнхэни баялиг Норполой рассузууд, зүжэгүүд соонь сүм шэнгэнхэй юм. Хүдөөгэй байдалай үзэгдэлнүүд, геройнууд тэрэл янзаараа, байһан ёһоороо харуулагданхай.

Хоца Намсараевай, Монголой классигууд Ж.Бямбын, Н.Надмидай, Д.Гармаагай, С.Эрдэнын, Бурядай мүнөө үеын уран зохёолшодой бүтээлнүүдые ород хэлэндэ оршуулаа. А.Островскиин, И.Тургеневэй, М.Шолоховой зохёолнууд буряад хэлэн дээрэ «нара хараа».

Харин монгол- хитад уран зохёолшо Сайшиялай «Чингис хааны тобчоон» гэхэн томо хэмжээнэй бүтээлые хуушан монголһоо ородшолһониинь оршуулгын ёһотойл орой залаа болоно. Монгол туургата арадуудай баялигыг үргэн олон уншагшадтай болгоо ха юм.

Норполоо энэ удаа иигэжэ юундэ дурданабиб гэхэдэ, «Буряад үнэнтэй» холбоотой энеэдэтэй ушар болоһон. Өөрөө эльгэ хатажа байжа, олондо хөөрэдэг бэлэй. «Буряад үнэндэ» 1960- аад онуудта богонихон хугасаада хүдэлһэн байгаа.

Дахяад нэгэ заа сүлөөтэй байхадаа, ажаллаад үзэхэ юм байна гээд шиидэбэ. Үглөөгүүр редакторай гар табилгатай захиралта гаргагдаһан байгаа ха.

Энэ хэрэгээ тэмдэглэнгүй яажа болохоб. Эгээл үдэ багта ямар бэ даа опероһоо ари бүхы редакцияар зэдэлшэбэл даа. «Хэн дуушамнай ерээд, үлүү гаража байнаб», – гээд, нарин бэшгэй даргын үүдээр шагаан харан гэхэнь, Норпол Очиров опернын дуушадые нажаан гараа дэлгээжэ, хаба соогоо ханхинуулжа байбал даа.

- Энэ юун боложо байнаб? – гээд, харюусалгата тушаалтанай асуухада, анхархашье юм бэшэ, абьяастаа абтанхай дуугаа долгилуулһаар.

- Үшөө тиимэбши! – гээд, журам сахигша дарга ахамад редактортаа сэхэ гүйжэ ошобо.

Нөөхи үглөөгүүр бэшэгдэһэн захиралташье үнэн бэшэ гэжэ тоологдожо, Норпол Аюшеевич мүнөөхэн ороһон ажалһаа гаргагдашаба.

- «Үнэнэй» түүхэдэ рекорд табиһан хүм. Эгээл богони хугасаа соо хүдэлһэн хүн болоод дурдагдаха бээзб, – гээд дэлгэрээр энеэдэг һэн ха.

Теэд Норпол Аюшеевич юу ядахань даа, Москвадаа бусажа, Литературна институтда багшалаа, Профсоюзуудай болон Комсомолой дээдэ һургуулинуудта ажаллаа.

Наншалдаае намдаруулба

Соёлой таһагта ороходом, Цырендулма Цыреновна иигэжэ хөөрэжэ байба:

- Чимит Цыдендамбаев ахатан ерээд ошоо. Халамгайхан. Юушье хэлээгүй, юрэ заа зуу зоной зугаа шагнаад лэ... Урда тээхэнэнь Елена Ямпировна Санжимитыпова ороод гараа юм. Үер зугаатай. Артист хүн ондоогоо, болоһон ушаршье хөөрэхэдөө, онсогой даа.

Ушарынь хадаа «Спутник» магазинай хажуугаар гаража ябатарынь, хоёр ород хүбүүд наншалдажа байба ха. Ленамнай юу нэм, тэрэ дороо «бусалшаба». Сүүмхээрээ арбагануулжа байгаад, «Болиит, болиит» гэжэ байжа һүүхирээ юм ха. Болихо янзагүй. Хүн зон тойрод гээд гаражал байна, тоохо хүн үгы. Энэ үедэ урдаһаа Чимит Цыдендамбаевич ерэжэ ябаба.

- О, ямар һайн юмта, эдээниие хамнажа болюулаял! - гэбэ ха Еленань.

Чимит ахатан абаһаар халан орожо, ута гарнуудаа арбагайдуулжа, тонгойн татажа байгаад хуугайлба: «Помогите! Убивают! Помогите! Убивают!»

Улаан маахай болотороо нударалдаһан хоёр эдэнэй хашхаралдахые дуулаад, нэгэ ороһондли, нэгэ заа гайхангыар тэдээн тээшэ харабад. Баһа ямар миротворцуудынь бии болошоо юм гэнэншүү.

Урал дээрэхэнээ һахалтай, нюдэндөө шэлтэй, үндэр туранхай Чимит ахатан сүүмхээ иишэ тиишэнь һэнжэлзүүлэн һүүхирһэн Елена Ямпировна хоёр тэдэниие тэлэрүүлэд гэбэ ха юм. Һүгэлсөөшэд бэе бэе тээшэ дахин хараншьегүй, нэгэниинь хойшоо, нүгөөдэнь урагшаа зүглэшбэ. Наншалдаае намдаруулһан искусствын хоёр мүн лэ гар гараа халуунаар барилсажа, бэе бэеэ магталсажа, сэдхэлээ ханангыар тараа һэн ха. Тиин ээлжэлэн «Буряад үнэн» руу ороһон байгаа ха юм.

«Дариимаан гарааг?»...

Манай сэдхүүлэй штатнабэшэ сурбалжалагша Цыренжаб Цыдыпович Чойропов электронно иимэ бэшэг эльгээбэ: «Буряад үнэнэй» собкороор нэгэ үедэ хүдэлһэн В.Ц.Баторов тухай бэшэһыетнай уншаад, нэгэ иимэ энеэдэтэй ушар нэмээжэ хөөрэхэ гэжэ шиидэбэб.

Гурбан басагадай удаа Владимир Цыдыпович удаан хүлээгдэһэн хүбүүтэй болобо. Больницаһаа хонходобо: «Танда хүбүүн гараа, амаршалнабди!».

- Юун гэнэш? Хүбүүн? Дариимаан гарааг? – гэжэ Владимир ахатан баярайнгаа ехэдэ «буудажархиба» ха.

Медсестранууд гайхалдана: «Үшөө хэнһээ байха юм?». Ахатан саг дары совхозно конторо гүйжэ ошобо. Олон ондоо кабинетүүдэй үүдэ нээгээд лэ, оронгүй, коридор соо байһан зандаа: «Хүбүүн!» гэжэ шангаар соносхоод лэ, хэдэ дабтан хойшо урагшаа ябажа байба.

Тэрэ үедэ Владимир Цыдыпович Дэрээнэй сомоной Соведэй түрүүлэгшэ байгаа. Өөрынгөө кабинеттэ орохынгоо урда секретарь басагандаа:

- Хүбүүн! – гэжэ бүри үлүүгээр һүүхирэн хэлээд, тэрэ басагаа унагаажархин алдаба ха».

«Шэмэд ераанг – гойнг?»

Минии ажалда орохо үеэр Геннадий Ринчино «Буряд үнэнэй» собкороор хүдэлхээ болиһон байбашье, хүдөө ажахын таһагай хүбүүдтэ үе- үе болоод лэ ерэдэг байһан. Уянгата һайхан шүлэгүүдые бэшэдэг һэн. «Эрьеэ гүш?» гэхэн суута дуунай автор гэжэ мэдэхэ байгааб.

Алтанхан намарай
Арюухан үедэ
Ангирын дуунай
Аялгаар эрьен,
Намайе дуудан,
Анханай дуран,
Эрьеэ гүш?

Алтанхан намарай
Аажамхан үглөө
Уулзаһан бугын
Урамдаагаар эрьен,
Намайе дуудан,
Урданай дуран,
Эрьеэ гүш?

Геннадий Раднаевич баргажан аялгатай холбоотой иимэ ушар тухай хөөрэхэ дуратай һэн.

Дуу, хатарай «Байгал» ансамбль түрэхэн нютагтань, Алла һууринда концерт харуулхаяа ерээ ха. Үбһэн дээрэхээ Агваан үбгэжөөл яаруултайгаар, ами дээрэ клуб руу гүйлгэжэ ерэбэ ха. Дуу, хатарта голгүй дуратай. Клубай хэрэлсы дээрэ һууһан залуу хүбүүе хараад, моринһоо буунгүй яаруу тэбдүүгээр, салгидахаа һанан асууба:

- Шэмэд ераанг – гойнг?

Агын хүбүүн юушье ойлгоогүй хадаа мүрөө хабшагад гүүлээд, дуугай һуужа үгэбэ.

Баргажан голһоо сууда гараһан Чимита Шанюшкинае асууна гээд тухайлаагүй бшуу даа.

Ямсаранай, Мутуунай ябадал

Г.О.Бадмаевые «Знамя труда» сониной редактораар хүдэлжэ байһан саһаань мэдэхэ болоо һэм. Новосибирскын ВПШ дүүргэхэн, «Огни Курумкана» сониной редактор ябаһан. «Боолон түмэр» гэхэн Баргажан голойнгоо литературна нэгэдэлые нэгэ үедэ хүтэлбэрилөө. Үхибүүдтэ зориулһан найруулгануудые бэшэхэ дуратай һэн.

Сэдхүүлдээ гаргаа хэмди. «Буряад үнэнэй» собкороор хүдэлжэ байхадаа, Б.Т.Цыремпиловтэ ороод ердэг юм хэн. Нэгэтэ иимэ шог хөөрөбэ:

- Нютагайнгаа Жамсаран тухай хөөрэхүү. Нютагайхяр Ямсаран. Шабар соо нуушаһан тракторыень лесовозой ород жолоошон хүбүүн татажа гаргажа үгэбэ. Ямсаран баярые хүргэхэ гээд, юу хээ харбайха гэхэдэнь, гар доронь юуншые үгы. «Дахин уулзуужабди», - гээд хэлэхэ гээд, тракторайнгаа кабинаһаа хашхарба: «Потом попадёшься!».

Үшөө нэгэ ушар. Мутуун нэрэтэй хүбүүн армиһаа ерэбэ. Табяад онуудта Красноярск шадар алба хэнэн байгаа. Нютагайнь хүн уулзаад, «С приездом!» - гээд, гарынь бариба. Өөрөө Мутуун зонтой мэндэшэлдэхэдэ, «С приездом!» - гээд, гараа харбайдаг болобо.

Иигээд мэндэшэлхэ ёһотой гэжэ ханаа ха юм.

- Хаана алба хээбши?

- Ярскда.

Энэмнай Красноярск хотоёо Ярск гэнэ гэжэ зон ханаба. Үнэн дээрээ тиимэ нуурин бии юм. Красноярскһаа наашаа гарахада...

Бадма Тибочкиевич нютагайнгаа хүбүүдтэй хөөрэлдэхэдөө, заримдаа нютаг хэлэндээ ородог хэн: «Ольготоёо золгодоош?» (Ольга Потельхоновна Цыренова - Геннадий Очировичай түрэл), «Тахтар Володя хүлеэжэ байн» (Владимир Доржиевич Жигжитов). Тиин Геннадий Очировичаа догоодоод абана: «Шимнай Захаамин замбаагаар ябажа, түргэн түүхэйгээ алдааш?».

Үнэхөөрөөшье, Геннадий ахатан баргажанайхидтал «бусалшадаггүй», намдуу номгон хүн бэлэй.

«Замбида, Наранда өөрыгөө мэдүүлдэг хүм...»

Буряадай мэдээжэ эрдэмтэн, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй дид- доктор В.Ш.Гунгаров хаяхана «FM- радиогоор» тон зүб ажаглалта хэбэ: «Урданайнгаа эрдэмтэдые үсөөн дурданабди. Иигээд байгаа хаа, мартаха зэргэдээ хүрэхэмнай гү?».

Эдэ үгэнүүдэй үнэниинь аргагүй. Буряадай багшанарай дээдэ нургуулиин багша, элитэ эрдэмтэн С.Ш.Чагдуров «Буряад үнэн»- «Дүхэриг» сониной мандаад байха үедэ редакци руу ерэнтүү болоһон юм. Буряадаар анханай бэшэдэггүйшые хаа, һүүл тээшээ шүлэг зохёогоод туршадаг болоһон. Гэхэнээ гадна 1972 ондо «Буряад үнэндэ» буряад хэлэн дээрэ хэблэгдэнэн «Буряад шүлэгэй хүгжэм» гэнэн хоморойнь шэнжэлгые буулгажа, «Байгал» сэдхүүлдээ толилуулаа хэмди.

Эзэн хаанай – Тэмүүжэнэй Эхэ ороние бэдэрхэн, ухамайлан бодомжолһон тухайгаа иимэ шүлэг соогоо бэшэнэн:

Эзэн хаанай Эхэ орон
Эрхим хайхан Монголжоонһоо,
Шамбала шэнги намжаарһан
Жомбологоймнай адагһаа.
Агуу үндэр Заяатай
Аха нуурай шадарһаа –
Алдарта Нүхэн- Дабаанай
Аараг ушарай харгыгаар,
Эрхүү голоо зубшаһан
Элдин нютагай хүбөөгөөр
Эртэ буурал сагайнгаа
Эшэ татан мүндэлөө...-

гээд, нилээн ута шүлэг юм.

«Одоошье би эхэнхэн алтан хэблигээр тодорхоб», - гээд, Гэсэр тухай агуухэ зохёолые шэнжэлхэдээ хэрэглэн уран хайханайнгаа арга тухай саарһан дээрэ бэшэжэ, зуража байгаад, ойлгуулаа бэлэй.

Илангаяа «Алтан дохёогой хаһа» гэнэн ойлгосодо онсо анхарал хандуулаа һэн.

Алтан дохёо гээшэмнай, ородоор хэлэхэдэ, пик вдохновения болоно. Эгээл энэ дээрэнхэ буужа ерэнхэн абьяас бэлигэй хаһые хэрэглэжэ шадаа һаа, буряадуудай соёл халбарха гээд, элитэ эрдэмтэн баталһан байдаг.

- **«Алтан дохёо» гээшые жэшээ дээрэ хэлэжэ боломоор гү?**

- Холо ошоһоной хэрэггүй. «Буряад үнэн» сониной һүүлэй үеын хубилалтанууд, «Дүхэриг» болоод байһан үень алтан дохёогой хаһа бэшэ гү? Нарин мэдэрэлээрээ соносон ойлгожо, нарин худал элшыень шүүрэн абажа, арадтаа олон тоото сонинууд болгоод бэлэглэжэ байһан арадаймнай хүбүүн Ардан Лопсонович Ангархаев мүн. Минии багшада – Трофим Алексеевич Бертагаевта алтан дохёогойнь хаһа – Гэсэрые хамгаалгын хаһа, мүн «Монгол хэлэнүүдэй лексикэ» хүдэлмэринь болоно.

- **Гэсэршэ багшынгаа гэрэлтэ дурасхаалые мүнхэлэн, Гэсэрые шэнжэлгэдэ хэнэн ажалтнай танай өөрынтнай «алтан дохёогой» хаһа болоно гү?**

- Тиимэл болоно. Эгээл һүүлэйм «Прародина монголов» номые нэмэн нэрлэмээр юм.

Сергей Шагжиевич наһажаал үедөө тон юрын, налархай зантай болошоод ябаа. Хүнгэн атлетикээр бээе хорихо, теннис наадаха. «Стадион соогуур үглөөгүүр гүйхэдөө, Замбида, Наранда өөрыгөө

мэдүүлдэг хүм, - гэбэ нэгэтэ хоюулаа хөөрэлдэжэ һуутараа. – Үлэгшэн голой Бадмын Банзарагшын Бато – Мүнхэ хүбүүмби гэдэгби. Наран тээшэ хоёр гараа үргөөд... Гэнтэ хажуу тээһээ хүн хараа хаа, шог наадан болгожомье магад шуу. Теэд шогһоо би айдаггүйб, далтирдаггүйб. Нөөхи үгүүлэлээ хэлэхээрээ хэлээд байдаг хүм. Өөрөө шогложо шададаггүйб. Гэбэшье шогто дуратайб. Түрэхэн эхэмни – Сэбээн – Доржын Гүнжэд. Үбгэрхэ тээшээ түрэл шуһан тээшэ зүрхэ сэдхэл тэгүүлдэг лэ юм байна даа...

Үлэгшэнэй хадамни намда иигэжэ сэдхэлээ сэлһэниинь ойлгосотойл һэн бээ.

...Уляатайн хүбшэхөө хүсэтэйгөөр һалхилан, Армаг гол долгиёо эршэдүүлэн байба. «Одоошье эхэхэн алтан хэблигээр тодорбоб. Бадмын Банзарагшын Бато – Мүнхэ хүбүүмби», - гэжэ шара улаахан зүһэтэй үхибүүн оршолон дэлхэйдэ шад байтар мэдүүлһэн бэлэй.

«Дэрдэгээд гүйдэг дэлдэгэр галзуудби»...

Уран зохёолшо Д.А.Дылгиров богонихон хугасаада «Буряад үнэндэ» хүдэлһэн юм. Хүнгэн хүлтэй, шуран солбон хүдэлсэтэй хүн бэлэй. Александр Жамбалдоржиевтай адли хэлэ бэшэгһээ тад ондоо һалбариин дээдэ һургуули – Буряадай хүдөө ажахын институт дүүргэһэн. Энэнь теэд нүгөө талаараа туһа хээ. Хүдөө ажахын байдал мэргэжэлтэн харааһаа мэдээд байхадаа, бэшэхэн зүжэгүүдынь үнэншэмэ үндэхэтэй болодог һэн бээ.

Летучканууд дээрэ үгэ хэлэхэдээ, ялас гэмэ бодолтой, тобшололтой һайн материалнууд дээрэ тогтожо, үгээ гамнангүй магтадаг, хүниие үргэдэг бэлэй. Редакциин байдал руу гүнзэгыгөөр шэлжэн ородоггүй. Бодолоороо зохёолнууд соогоол ябагша һэн ха.

- Газетэ гээшэ хэлэ хуурай болгожорхидог, зохёолшон хүн мэдүүлэл, үгүүлэлээ нэгэл янзаар бэшэлгэдэ һурамхи болошодог гэлсэдэг. Зүбшүүл байна даа. Би хэзээшье редакцияда удаан хүдэлхэгүйб. Гэбэшье – сэнтэй һургуули. Манай соёлой таһагтах эдерэнэгүйб даа – зохёолшод, зураашад, композиторнууд, артистнууд, архитекторнууд... Хөөрөөнь шагнахада, тон һонин. Тиихэ зуураа үргээ бүлюүдэжэ, үдэрөө үнгэргөөшэдшье шагааха даа. Һаалта хэнэбди гэжэ ойлгодоггүй юм агша гү... Хүнэй шалижа, шарьяжа байхада, бодолни таһалдашаг юм. Матвей Осодоев, Георгий Дашабылов хоёр, хай, боомбын тэхэрээшье хаа, тэрэл янзаараа бэшэжэ һууха. Бээ согсолжо шададаг хоёр. Минии бүхы һанаан – зүжэг бэшэлгэдээ. «Хари хүнэй гашуудал» гэхэн зүжэгөө түргэлүүлэ гүүлээд, яаруултай хадань ажал дээрээ асараад, үргэлжлүүлээд туршааб. Шортоо.

Сухални хүрэшбэ. «Дэлдэгэр галзууд ха юмши. Шэхээ дэрдылгээд, дэрбылгээд яахынь нууха юм, досоохиёо шагнаад, «дойбодоо сохиш» гээ хүбүүдни, - гээд, Дугар Абидуевич хөөрэжэ нуугаа бэлэй.

Буряад драмын театр соо зүжэгэйнгөө табигдаһанай удаа саб сагаан, яла сала костюмтай Дугар Абидуевичай хүндэлэлэй тайзан тээшэ шууд хүнгэнөөр зоришоходонь, зал соо нууһан хахалтай нэгэ үбгэжөөлэй:

- Монсогоноод гүйшэхэ юм. Нэгэ заа бээ баринтуугаар, «биб» гэхэн янзатайгаар гэшхэлжэ болодоггүй юм гү... - гэжэнь дуулдаба.

Теэд Дугар Дылгиров тиимэл сэдхэл сээжэ хүнгэн, бэе хүнгэн ябаһан ха юм даа. Олон лэ зүжэгүүдын, жэшээлбэл, «Сагаан нуурай эрьедэ», «Хүлгөөтэ үдэрнүүд», «Одон, минии хаанабши?» харагшадта һайшаагдаһан, үндэр сэгнэлтэдэ хүртэһэн. Буряадаймнай оройдоол арба гаран зүжэг бэшэгшэд соо өөрынгөө нэрэтэй түрэтэй, хүндэтэ нуури эзэлжэ, нэрэнь мүнхэрүүлэгдээ.

...Һүүлдэ нэгэтэ уулзахадаа, хүлын үбдэдэг болоһон байба. «Ходо гүйдэлөөрөө ябадаг бишни тушаагаар тушагдаһан шэнги болошооб. Теэд бэшэлгээ хаяагүйб. Зохёолшоной шунал гээшэ хүниие табидаггүй юм байна», - гээд, хааргүй һайхан үгэнүүдээ дэлгээжэ ябаа һэн.

Түрэхөөр 70 жэлэйн ойдо Үндэхэтэнэй номой сан соо дурсалгын дулаахан үдэшэ болоо бэлэй. «Дэрдыгээд гүйдэг дэлдэгэр галзуудби» гэхэн шогын эзэлүүдгүй һанагдахадал гээ һэн.

«Та бидэ хоёр танилсая»...

«Буряад үнэн» - «Дүхэриг» сониной харюусалгата секретарь Д.Д.Эрдыниева «Дүхэригтэ дүтэлэе, та бидэ хоёр танилсая» гэхэн ниитэ гаршаг доро танилсалгын булан толилдог болоо һэн. Ородоор хэлэбэл, «сваха» гээл даа. Энээнэй һайгаар хэдэн жэл танилсаха зон танилсаа, зариманиинь нэгэдээшье. «Наһажаал зон бэе бээ ойлголсоод, баярые хүргэжэ ерээ. Харыш, талха эһээхэ ямар аятай кадушка бэлэг асараа гээшэб» гэжэ амһарайнгаа дорохоно түмэр сахаригтай, нариихан модонуудые нягтаар холбон хэһэн торхо харуулжа байһыень һананаб.

Энээдэтэйшье ушарнууд болодог һэн. Гушаад наһанай нэгэ эхэнэр соносхол үгэбэ ха. «28 наһатай, дээдэ эрдэмтэй, дундуур зэргын бээтэй, жиирэй буряад шарайтай, гэбэшье альбан ая абаритай эхэнэр архи, тамхи хэрэглэдэггүй, намһаа халта ахамар, гү али дүүмэр хүнтэй танилсаха хүсэлтэйб» гэхэн соносхол 25 наһанай эрдэмтэндэ һайшаагдаба.

Иимэ хүсэлтэй хоёрой телефон- утаһа редакцида байдаг, теэд бэе бээдэнь үгэдэггүй, уулзаха газарыень лэ тодорхойлжо үгэдэг байһан.

Александр гээд нэрлэе, өөрынгөө наһанһаа холо дүүмэрээр харагдадаг, хургуулияа һая дүүргэһэн хүбүүнтэй адли шарайтай байба. Илдам ая абаритай Мариятай Буряадай эрдэмэй түбэй буудал дээрэ уулзаха гэжэ хэлсээд, редакциһаа гаража ошобо.

Үглөөдэрынь Дарима Данзановна Марияда хонходобо ха. Уулзалга хэр үнгэрөөб гэжэ мэдэхээ... Мария голхоронгишогыё хаа, энеэдэтэй ушар болоо гэбэ. Хэлсэһэн янзаараа, автобусой буудалһаа нэгэ заа хажуу тээхэнэ зогсоод хүлээжэ байба ха. Арба – хорин минута үнгэрбэ. Ерэхээ болёо юм аабы гээд, үшөө нэгэ хэды байгаад ябаха юм байна гэжэ байтарынь акациин һөөгэй саанаһаа залуухан хүбүүнэй толгойгоо шохогод – шохогод гүүлээд нюугдахыень обёоржорхибо. «Үгы энэ гээшэ гү, соол залуу. Бүри эдирхэн. Школьник зангаар... Хоншогор, гошхогорхон...» гэжэ бодон сасуугаа тэрэ хүбүүн тээшэ даб гэбэ.

Танигдаагүй эрдэмтэн тон шуран байжа, зүргын нүгөө тээ гүйжэ гараад, баһал акаци сооһоо «догляд» хэбэ ха. Мария гараараа зангаад ябашаба.

«Үндэр набтар, бүдүүн нарин таараагүй» гэжэ бидэнһээ удхатай, тэрэм намаяа магад, нариихан найгалзуур бэшэ, маряатай гэжэ, харин бинь эрэгтэйн бэе бээлээгүй гэжэ голосолдобо хабди. Үнэн дээрээ, алая абариим мэдэрээ хаа даа халахаяа болихо һэн. Минии гарта бүдүүн эрэ болохо һэн даа», – гэжэ залуу эхэнэр Данзановнада ушаралта ябадалаа энеэн байжа хөөрэхэн ха...

«Опять колдует с конём»

Дээдэ хургуулийн манай багша, профессор У- Ж.Ш.Дондуков хэшээлэй үедэ гол темэхээ хадуураад, дайнда ябаһан тухайгаа заримдаа хөөрөөд эхилшэдэг һэн. «Генерал Доваторай морин сэрэгэй 20- дохи дивизиин бүридэлдэ дайралдааб. Смоленскын ой, Бряниин Десна, Белоруссиин, Полесиин намагыё гаталан, Припять мурэн хүрэтэр дабшаабди.

Монгол моримнай шэрхи, эсэхэ сусахыё мэдэхэгүй, ехэ тэжээл хэрэглэхэгүй. Монголһоо бүхы дээрээ хахад миллион морин асарагдаһан байгаа. Зариманиинь үхэр буу, ашаа шэрэхэ. Шэгнүүрээр хүнгэн, намаглиг газарта болдогһоо болдогто мурэн гарашаха. Десна, Сож, Днепр, Одер мурэнүүдыё гаталхадаа, монгол мориной хабтайжа тамардагыё ойлгоо һэм. Хэдэ дахин монгол морин намайе абараа юм.

Нэгэтэ Польшодо ой модон соохи штабта комсомолой суглаан болоод, орой тараба. Өөрынгөө частыда хүрэхэ гэжэ гараад, төөришэбэб. Ой соо зүргэнүүд олон, халаатанхай. Бандидууд, бандеровецүүдһээ

нэргылхэш. Зүб гэжэ ханахан зүг руугаа мориёо заланаб. Тээд тэрэм тиишээ ябажа үгэхэ юм бэшэ, эрьелдээд, баруун тээшээ үсэд буляалдаад халабагүй. Ядаад, зоргондонь орхибоб. Үүр хираалха үеэр частьдаа хүрэшөөд байгаабди.

Эмээлээ абажа, моринойнгоо хүлһые аршажа, эльбэжэ, эрхэлүүлжэ байха үедөө мориндоо баярые хүргэнэб:

- Шимни - моринш, биш - хүмби. Ши бидэ хоёр нэгэ нютагай, нэгэ шуһанай зомди. Бүри эртэ урдада ши бидэ хоёр дэлхэе эзэмдээ хэмди. Ханана гүш? Тиихэдэ намайа баһал абарһан байгаа ёһотойш, - гэжэ духаяа хоншоортонь няагаад, нюдэ руунь хаража байгаад хэлэнэб.

Иигэжэ байхыемнай частиин хоёр сэрэгшэд харажархиба.

- Комсорг, о чём шепчешь коню? - гэлдэнэ.

- Не будь тебя, мне бы капут, - сказал я коню.

- Может, есть своё кодовое слово, как общаться с монгольским конём?

- Табунщик - монгол, и потому, конечно, конь знает монгольский, - гэнэб.

- Научи меня некоторым командам, - гэжэ нэгэниинь гуйба.

Тиин ерэ, яба, оодорго, хатарга, эди, уу, бодо, урагшаа гэхэ мэтэ үгэнүүдтэ хургааб.

Батарейн командир моринойнгоо һүүл тайрагты гэжэ эрилтэ ходо табидаг байһан юм. Тээд би буряад хүн нүгэлшөөн сээрлээд тайрадаггүй хэм. Одер мүрэниие гаталхадаа, айхабтар халтируухай, нойтон болоһон эмээлһээ халин унабаб. Хүндэ долгиндо үһэрин, уһа сасаргажа байтарым, нюурайм урда моринойм һүүл намиржа байба. Тэрэ дары һүүлһээн шагтагалдажа, бомбын тэһэрээн, нээрээн соогуур нүгөө эрьедэ гарашоо хэмди.

Минии мориндоо ямараар баяр хүргэһыем ойлгоо ёһотойт.

- Смотри, комсорг опять колдует с конём, шепчет что- то на ушко ему, - гээд, нөөхи сэрэгшэдэй нэгэнэйн хэлэхэдэнь, нүгөөдэнь тододхон лаблаа гэхэ:

- И притом на монгольском. Потому, наверное, пуля не берёт его.

Үнэн лэ үгэнүүд байһан юм».

Һара дээрэшье табижархёо хаа...

Л.Д.Тапхаев ёһотойл ханаа амар, флегматик хүн байһан. Уран зохёолшол хаа, бусалжа, бурьялжа, досоохиёо дэлбэлхээ ханаһандал түргэдүү, түерүү зантай байдаг гэжэ ханалтагүй.

Давид Кугультиновой ойн баярта Хальмаг ошохо ёһотой байгаабди.

Үглөөдэрын эртэ, Москва ошохо самолётдо регистрациин урда уулзаха гэлсэбэди. Үглөөгүүр 6 часаа үлэжэ байхада хонходобоб. «Һанаа зоболтогүй, маршрутна автобусто иигэнээр гарахам», – гэбэ.

Аэропортдо регистраци дүүрэхээ байба. Теэд Лопсон ахатан үгыл аад, үгы. «Заканчивается регистрация» гэжэ соносхожо байхадань, автобусоор ерээд, хашалгүйхэн бууба.

– Соведадүй талмай хүрэтэр «трамвайдахам» гээд, унташаһан байгаа. Шишковкын конечкэдэнь һэрэб.

– Теэд такси баряад ерэхээ яагаа юмта?

– Мүнгэн хаанаб?

Лопсон Дунзыновиче регистраци тээшэ шэглүүлхэ гэнэмни, бидэниие үдэшэхээ ерэнэн В.И.Пинтаеве харажархёод, тэрээн тээшэ дуг гэбэ. Бинь хүсөөр гэхээр татажа, хаагдаһан шахуу регистрацидань тэмдэг табюулба.

«Объявляется посадка» гэнэн соноскол дуулаад, һэр мэр гээ гэжэ һанаа һаа, буруутахат. Валерий Ивановичайнгаа асарһан коньягһаа амсажа, газарай хэрэгүүдһээ галаб саагуур элинэ хэбэртэй.

Домодедоводэ буугаад, Элиста хонходоһомнай, «Самолётдо сэхэ билет үгы, Волгоградаар дамжан ерэгты», – гэбэ. Шереметьево ошохо баатай болобобди. Гүйдэлөөрөө шахуу автобус тээшэ зорижо ябаад, гэдэргээ харан гэнээм... Лопсон Дунзынович 300 метр гэхээр хойно, һанаа амархан һалиргажа ябаба.

Юрэдөөл, холерик флегматик хоёр аян замдаа алгасалдаатайшые һаа, аһан шухала ойн баярай үйлэнүүдээ эб нэгэн, эльгэ дулаан үнгэргэбэди. Давид Никитичтэй, соёлой яаманай сайд Николай Санджиевтай Лопсон ахатан үнинэй танил тула хальмаг- буряадаараа ярилсажа, халима жаргалаа эдлэнэ ха.

Һөөргөө замдаа нөөхил гуримаараа, түлхилсэжэ – таталсажа байжа ерээ һэн хабди.

Харгын ушаралнууд тухайгаа Ардан Лопсоновичто дуулгаһым:

– Хай даа, Лопсон Дунзыновиче һара дээрэшые абаашаад табижархёо һаа, энэл янзаараа, дүхын һагад, хашалгүйхэн алхалжа ябахал ха даа, – гээ бэлэй.

Уг элинсэг – Гэмэргэнээ дурсаба

«Сибирь – территория надежд» гэнэн можо хоорондын урилдаанда илаһан 5- 6 сэтгүүлшэд поездоор Томск хото шагнал барюулгын ёһололдо ошожо ябабади. Буряадай Президентын хэблэлэй албанай түлөөлэгшэд, бусадны радио болон телевидениин сэдхүүлшэд.

«Картошка- фри», «Дошерак» мэтын хоол барижа, шашалдажа һуутараа, хөөрэлдөөмнай үндэһэ яһатанай темэдэ шэглэн оробо. Гайхалтай баримта тодорбо. Эдэ зон бултадаа шахуу угтаа буряад элинсэгтэй байһан гэжэ элирбэ. Гурба- дүрбэн үеын саана прадед, прабабушка гэхэ мэтэ. Сэбэр славян шарайтай эдэ зониие холимог шуһатай гэхын аргагүй бэлэй.

Нэгэниинь бүри минии аймагай – Захааминай Енгорбойн төөбиитэй байба. Зай, яахаб хаяа хадхан ажаһууһан зонтой холилдоһомнай гайхал бэшэ, харин бүхэли бүлэг зон нэгэ мүһэн – ехэ, багааршые һаа, далда, сэхэшые һаа, азиадууд байшаба ха юмбибди.

Үшөө нэгэ иимэ ушар болоһон юм. «Буряад үнэн», «Бурятия» сонинуудай редакторнууд хаяа хүршэ кабинетүүд соо һуудаг хэмди. «Бурятия» сониной редактор З.Г.Шевцова үдэшэлэн тээшэ намайе телефоноор дуудаба: «Ехээр эсэшооб, толгойм дүнгииршоод байна. Нэгэ «сухой» намда бии. Хоюулханаа шэмэжэ уужархия. Ажалнай гэжээ –э- э...», – гэбэ.

Кабинет соонь ороһомни, Зинаида Гавриловна: «Ү- ү- е, Байгал нуурые хамгаалха асуудалаар ехэ зүблөөн Правительствада болохо хэмнай. Федеральна түбһөө зон ерэнхэй. Хүниие эльгээхэ ёһотой бэлэйб. Николай Дабаевичаал гуйхам байгаа даа. Найдамтай, заһабари хэрэггүй», – гээд, Николае уриба.

Н.Д.Бадмаринчинов ороод ерэбэ. Зинаида Гавриловна нариихан һиинаһан хоолойгоо бүри нариихан болгоод, нюдэнэйнгөө шэл абажа, лаб һайнаар хараха гэхэндэл хюрын татаад хэлэбэ: «Николай Дабаевич, у вас золотое перо. Как говорится, «на вас я отдыхаю». Сходите, пожалуйста, на завтрашнее совещание. Потом я вам дам передышку».

Николай Дабаевичын зүбшөөгөөд гаража ошобо. Хэрэгтэй хүнэйнгөө һууридаа байжа байһандань урмашаһан Зинаида Гавриловна «сухойгоо» нээхэ гэжэ носолдобо. Телефон ханхинаба. Гэртэһээн ха. Саг дары нөөхи гонгинуур аялгаа хоолойдоо оруулаад, хэды еды заабари үгэнэ.

– Амар заяа байхагүй. Бү гайхаарайт, би иимэ түрэлхиин гоншоо гэмэргэн хүмби. Хэниие дууряагаа гэжэ һананат? Угтамнай гурбан үеын саана Гэмэрген (Гэмэргэн – ворчливый) гэжэ буряад, таабаймни баабайбайһан. Намайе Гэмэргентэеэ эгээл адлиш гэлсэдэг юм. Ньюраараа ямар түһөө байхаб даа, ород саанаа бүриш ород ха юмбиб. Харин дуугарха маягаараа, бодохо, һууха, хүнтэй харилсаха янзаараа амиды Гэмэрген юм хаб. Дүрэ зураг бии юм, гонзод гэхэн сэбэр шарайтай хүн.

Нэгэтэ зүүдэндэмниш ороо нэн гү гээд ханадагби. Саанаагаа шуһанай татасаяа хаана хэхэбши, – гэжэ байгаад хөөрөбэ.

Харин урданай заншалаар угаа хүндэлхэ гээшэдэ нэгэтэшые оролсоогүй, зүрхэлдэггүй юм ха.

Һүүлдэ Зинаида Гавриловнагаа – бэрхэ, түрүү редактор байһан хүниие дурсахадаа, Томск руу харгы нэгэдэн ошоһон зоноо эжэлүүдгүй ханаа бэлэйб.

Нюуса бэлэг

Хэнэйб даа аша гү, али зээ хүбүүн планёркын үедэ хармаан руугаа гараа хээд, тэндэһээ юушыеб һуулин абаһан хэбэр үзүүлнэ. Тиин зэргэлээд һууһан хүнүүдтэ хойно хойноһоонь хооһон гарһаа «бэлэгээ» хубаана. «Хии» бэлэгыень альгаа дэлгээгээд зон абана.

Эгээл һүүлдэ томо шэрээгэйнгээ саана һууһан А.Л.Ангархаевта дүтэлжэ, нюдаргаяа задалан, нюуса бэлэгээ үгэбэ. Ардан Лопсонович тэрээниень шууд «абан» сасуу костюмайнгаа үбэртэ хэжэрхибэ. Ухамайл бэлэй...

Бальжинима Намдыковой өөрсэ маяг

1970- аад онуудай эсэс баг. Бэшүүрэй аймагай Шэбэртын Бальжинима Намдыкович Намдыковтой мэдээсэлэй таһагта ойро зуура сугтаа хүдэлөө нэмди. Зохёолшоной маягтай гуурһатай, баян үгэтэй нэн. Летучканууд дээрэ магтуулдаг бэлэй. Харин энэ хүмнай Дондог Улзытуевай эгээл дүтын найза нүхэрын мүн гэжэ хаанаагаа мэдэхэ бэлэйбиб. Дондог Улзытуевай 1957 ондо Литературна институтта һуража байхадаа, «Үдэр бүрийн тэмдэглэлнүүд» соогоо иигэжэ бэшэһыень гайхан уншажа, нөөхи Б.Н.Намдыковни ха юм гэжэ ойлгоо нэм:

«Бальжинима тон гоё бэшэз бэшээ. Шэбэртээ ошоод ерэнхэндэл байгаа.

Бальжинима, минии гансал үнэн сэхэ, эгээл үнэтэй нүхэр, түрүүшымни багша... Хаана тэрэ, байгаалин гүн гүнзэгы эхэ дотор шинии ахир мүртөө гайхамшаг хүсэтэй бэе, хара муу ханаатайханаараа нишлэн алдаһан һаруул һайхан ханааншни оршоноб?

Бишни мүнөө холоб. Бэшэгыеш абахадаа, шинишнгээ хюмһалиг шүрбэгэр гарые адхан байһандал болооб».

...Тэрэ үедөө Д.Улзытуевай нүхэрын гэжэ мэдээ хаа, һонирхохол нэн бээбэ хани нүхэсэл тухайнь. Магад, Д.Улзытуев тухай хоморой баримтануудые хөөрөжэ үгэхэ нэн бээ.

Бальжинима ахатан нэгэ өөрсэ маягтай байһан юм. Гуурһанайнгаа гулгажа үгөөгүй хаань, урданай типографска нимгэн шара саарһаяа

абаад, үнгэжэ-үнгэжэ, углуу руу шэдэжэрхидэг байба. «Иигээд, досоом уушхараад, бэлэнээр бэшэхэб», – гэхэ. Энээниень обёорфон Б.Т.Цыремпилов «Дундууг» гээд, ондоо юушые хэлэхэгүй.

Үнэхөөрөөшые, удаань нэгэ эхилхэнээ зогсолтогүй шурьюулаадхиха. «Хараба бээш, скоростным методом...» – гээд, энеэбхилхэ.

Харин буржагар шара үнэтэй хамууршан Маргарита гэмэрхэ даа. Саарһаяа монсогойлоод хаялгань саада далдын, психологическа удхатай гэжэ тэрэ хаанаһаа мэдэхэ бэлэй даа...

Д.Улзытуев үнэнөөр лэ зураглаһан байгаа, хюмһалиг шүрбэгэр гарнуудыень... Саарһа үнгэжэ байһан эдэ гарнуудын тон элеэр нюдэнэйм урда харагдахадал гэнэ. Гэхэхээ гадна түрүүшымни багша гэжэ ямар үндэрөөр Бальжинимаяа сэгнээ гээшэб.

...2013 ондо Бэшүүрэй аймагаар «Байгал» сэдхүүл бэлдэжэ байхадаа, Б.Н.Намдыковой «Могучая кучка» гээшэдэ ородогынь, гурбан үйлэтэ зүжэг бэшээд, үгы хэһыень, үшөө гар бэшэмэл нэгэ зүжэгэйн үлэһэн тухай мэдэжэ абаа һэм. Наһанайн нүхэр Нина эгэшэтэй (обогынь мартааб), Светлана Банзаракцаеватай хөөрэлдөөд...

«Тулыешье бэшэ һаа, хөөлэнтииень...»

Редакцида 1974 ондо ажалда ороходом, оройдоол гурбан эхэнэр журналистнууд хүдэлдэг байгаа. Агаһаа гарбалтай Д.Ж.Жугдурова, Эрхүү тойрогой С.И.Бардамова, мүн Яруунымнай басаган Ц.Ц.Дондогой гээд...

– Эдэ ноёд эхэнэрнүүдые ажалда абаха дурагүй. Декрет- мекрет гэлдээд урагшаа ябахагүй, командировко гэхэдэ үү татай гэлдэхэ гээд, доогуур ама нэгэн хэлсээтэй байдаг, – гэжэ пропаганда болон агитациин таһагые даагша Долгор Жугдуровна хэлэдэг һэн.

– Буряадай эрдэмэй түбтэ хүдэлхээ алдааш. Үдэр бүрийн нормо дүүргэнэб гээд, жараахайнуудые намнажа һуулихын орондо нэгэ темээр хүдэлжэ, томохон абарга тула барья һааш, һөөл олзотой һэн шуу. Шэнжэлхы ажалай шүлһэн намдаш бии, залууһаа хүсэдэг һэм. Теэд мүнөө болоһон хойно дүүрээл даа... – гээд, салин хүлһээ гү, али гонорараа абахаа Кировэй уулзадхын байшан тээшэ ошожо ябахадаа хэлэдэг бэлэй.

Гэбэшые энэ һанаашынгаа хүбииеньшые һаа, эгэшэ нүхэр хүсэлдүүлһэн юм. Наһанайнгаа амаралтада гараад, дайнай үедэ һураггүйгөөр үгы болоһон нютагайнгаа сэрэгшэдэй үйлэ хубиие элирүүлхээр шэнжэлгын ехэ ажал ябуулаа, ном гаргуулаа һэн. Подольск хотын сэрэгэй архивта һара һараар һуудаг һэн. Ехэ буян абаа.

- Һанана гүш, жараахай тухай хөөрэлдөөгөө? Биш наһаяа хүсөөд, нармайгаа сайгаад, тулыешье бэшэ һаа, сурхай хөөлэнтийн зэргэ юумэ барйдаг болоод байнаб. Барагтайхан загаһашан бээзб? Харин шинийм ээлжээн хэзээ болохо юм, – гээд, энеэгээ бэлэй.

Диваажиндаа мордохойо байхадаа, бидэниие дуудуулаа һэн. Эгэшэ нүхэрэйнгөө гэртэнь ошожо, һүр һүлдэ ехэтэй хүнэй юрөөлдэнь хүртөө һэмди.

Цензортэ баригдаад...

Промышленностиин болон барилгын таһагые даагша С.И.Бардамова Буряадай номой хэблэлэй директорээр хүдэлдэг байһан Б.А.Очи-ровай наһанайнь нүхэр байгаа. Бээр агдам, түхэреэн сагаан шарай-тай, дабхаряатай нюдэтэй эхэнэр һэн. Сэтгүүлшэд соо Эрхүү талаһаа Матвей Михайлович Осодоев, мүн Сержуня Иннокентьевна хоёр лэ байһан хаш. Нэгэтэ оройхон кабинетэйн хажуугаар гаража ябаһам-ни дуудаба.

- Би мүнөөдэр дежурна редакторби. Энэ материал соогоо Германи гээд бэшээш. Зүүн гү, али Баруун гү – тододхохо хэрэгтэй, - гэбэ.

Бишье тэрээнэ нэмэжэ бэшэбэб.

Сержуня Иннокентьевна һанаа алдаад хэлэбэ:

- Цензор полоса баряад, намайе һаатуулжа байна. Нүгөө талаһаа типографи хонходожо байлганагүй. Һая цензурымнай албанай Любовь Ширавовна Нимбуева ерэжэ, һайсал заабари хэлээ һэмнай. Иимэ- тиимэ юумэ тодорхойгоор заажа болохогүй гэжэ... Бүхэли список уншажа үгэхэдэнь, бэшэжэ абаа бэлэйбди. Алта мүнгэнэй ямархэбтэшые, сэрэгэй удхатай ямар харгынууд гэхэ мэтые харуулжа болохогүй гэжэ диктовко доро бэшэжэ абаа һэмди. Харин Б.нүхэрнай зорёолхоо гэжэ һанахаар, хорюултай хэдэн юумэ оруулаад бэшээ. Бээ зобоохойоо гадна хүниие зобоодог, - гэжэ хэлэжэ байхадань, эгээ тудалдаһан мэтэ Б. гэгшэ коридор соогуур томоотой бардамаар алхалһаар үнгэршэбэ.

- Тэрээн саанаа үшөө зорюута нюдэндэ торосолдохынь... Энэ орой болоһон хойно... Дежурна редакторые цензор баряа ха гү гэжэ лаблаха гэнэндэл... – гээд, Сержуня Иннокентьевна үндэһэтэйгөөр лэ гэмэрбэ.

С.И.Бардамова томоотой түбшэн зантай, суглаанууд дээрэ үлүү булюу юумэ хэлэжэ байдаггүй, ажалаа хэрэг ёһоор бүтээгээд ябадаг хүн һэн. Таһагайнгаа хэрэгүүдые дам даагаад ябаха. Тиимэһээл ажаглалтануудые абаһаар тоодоггүй, хайхарамжагүй хүнүүдтэ дурагүй һэн бээ.

«Сарафанна радио» болошуужаб гэжэ...

«Буряад үнэнэй» Б.Т.Цыремпилов, «Правда Бурятии» сониной Д.Д.Гармаев, А.П.Климов, хаа яаниинь В.А.Озеров партиин обкомой столоводо үдын хоол барихаяа ошодог байба. Нэгэтэ Бадма ахай Климовтэй өөдөө үгсэжэ ябаба. Александр Павловичынь редакциингаа һүүлэй һониниие дуулгаба.

Соведүүдэй талмай дээрэ Доржи Дымпилович тэдэнтэй хамтарба. «Захааминһаа, Дархинтаһаан һая ерээб. Амаралтада байһанаа... Ямар һонин болоноб?» – гэбэ.

Бадма ахай «сарафанна радио» болошуужаб гэжэ нэргылжэ, буряадаараа иигэжэ хөөрөбэ:

– Хажуудахимнай⁶ хэлээ. Нарһанай басаган⁷ Бэхэ дүрэдэг эхэнэр⁸ хоёр Нуурай хүбүүе⁹, Захааминай хүбүүе¹⁰ шүүмжэлээ юм ха.

– Бэхэ дүрэдэг гээшэмнай хэн бэлэй? – гээд, Дымпилович тододхон асууна.

– Яагааб даа, үйлэдбэри тухай бэшэдэг...

Редакциингаа партбюрогой секретарь тула Дымпилович энэ баримтада олзуурхаад, нюусгай хөөрэлдэжэ ябаһанаа мартаад, ородоор:

– Ох, Виктор и Валерий попались, – гэжэрхибэ.

Климовынь саг дары Бадма ахай тээшэ хаража, «Да, быстро долаживаешь» гээд, гурбуулан энеэлдэшэбэ.

Ганса шэхэн болошоод...

Дуу, хатарай «Байкал» ансамбльда хүдэлөөд, пенсидэ гараһан Н.Д.Дригенов дүрэ зураг буулгагшаар ажалда ороһон юм. Залуу хүбүүн шэнги хурдан түргэн ябаад, ажалаа бүтээхэнээ гадна хэмһээ үлүү хэлэ задагай бэлэй.

Нээлтэтэй үүдээр хүршэ бэшэгүүдэй таһагта сурбалжалагшаар хүдэлдэг В.Э.Токтохоева намда хуугайлха:

– Галчонок, Дригеновэй ерэбэл, заабол намда дуулгаарай.

Николай Дашиевичта юуб даа, шагнагшад олон хаа, бүри хайн. Хэзээ, яагаад, ямар эхэнэрые урьхадаа оруулһан, ямар мэхэ гохо, альба жэльбэ хэрэглэһэнээ нюун нөөнгүйгөөр, магад, үшөө нэмэжэшые байгаад, хөөрэдэг байба. Данса дэбтэр соошые тэдэнээ буридхэлдэ абадаг хэбэртэй.

⁶ Хажуудахимнай – Климов

⁷ Нарһанай басаган – Сосновская

⁸ Бэхэ дүрэдэг эхэнэр – Макальская

⁹ Нуурай хүбүүн – Озеров

¹⁰ Захааминай хүбүүн – Бадмаев

Бадма Тибочкиевич юу хээ бэшэжэ байһан хэбэр үзүүлхэ, үнэн дээрээ ганса шэхэн болошонхой. Шэхэнь дэрдыгээд байһан шэнги... Вера намда дүтэшэг, булай зохидоор хүлөө һольбуулан һандали дээрэ һуунхай, тамхи һоросогоон таашаана. Хөөрөөндөө дашууржа халаһан Николай Дашиевичай бүри үнэншэмөөр бэшэ, үлүүдүүлһэн юумэ хэлэхэдэнь, Вера нюдээ томо болгон, заримдаа хюрылган һагад нам тээшэ хаража, мийһэд гэхэ юм.

- Таанар, эхэнэрнүүд юушы мэдэнэгүйт. Үбгэдэйнгөө саана ороод лэ... Бадма ахатан шанга мент һамгандаа захирагдаад лэ..., - гэжэ байгаад, 20- 30 минутын элидхэлээ дүүргэдэг байгаа.

Ажалай үедэ һаатуулна гэжэ хаа яаниинь хашарбашье, ажабайдалай халима амтаһаа амсажа, жаргалтайб гэжэ һанажа ябаһан хүниие юуншы гээд шоо үзэхэ бэлэйбибди даа...

Ойроо хүртэшгүй ахмад

Үнгэрһэн зуун жэлэй далаад онуудаар редакциин таһагууды даагшанар гол түлэб урданай партийна, совет хүдэлмэрилэгшэд байһан. Тон харюусалгатай, толгойгоо үндылгэнгүй ажаллаха. Суглаанууд дээрэ үгэ хэлэхэдэ бэрхэ, хэрбээ хэн нэгэнэй «добтолхоо» һанабалынь, оройдоо хүсэ хэрэглэнгүй бүһэнэйнгөө саана «хабшуулжархиха» аргатай байгаа.

«Зубрнууд», «мамонтнууд» гэжэ нэрлэгдэдэг эдэнэй тоодо партийна ажабайдалай таһагы даагша Г.Я.Цыреторов оролсодог һэн бээ. Нэгэтэ кабинеттэнь Михаил Сандановта хэрэгтэй оробоб.

Галсан Ямпилович һалгай гараараа бэшэжэ һууба. Наадажа байһан шэнги. Ехэл гайхааб. Зүүн гараараа бэшэдэг хүниие анхан хараагүй байгааб.

Нэгэдэхи хуудаһанай «передовица» шурьюулна ха. Угаа хүндэ, уйтай терминүүдтэй партийна темээр иимэ ульгамаар бэшэжэ болохо юм ха юм... Огтошы торонгүй, һурамал, дардам харгыгаар нэгэ жэгдэ жүдхэнэн мэтэ. Гипноздо татуулһандал харашоод байхадамни, Михаил Сангаевич:

- Галя, гарая, - гэбэ.

Коридор соо «Эдэ ахмадуудыеш дайража болохогүй» - гэбэ.

- Теэд би дайрана аалби, һалгайгаар бэшэхэдэнь һонирхоод...

- Хүнэй үлүү, дутуу анхархада огто дурагүй юм. Байгаарай, нэгэ ажаглалтада орохош даа.

Нээрээшы, Галсан Ямпилович партийна ээлжээтэ суглаан дээрэ нэрыем сэхэ нэрлэнгүй, «Эдэ залуушуулнай нэгэ заа журам алдантуу,

ажалай үедэ кабинетүүдээр зайнтуу гү даа...» гэбэ. Хэнэй «сабшалан руу шулуунай шэдэгдэжэ» байһые гансаараа шахуу тухайлаад байгаа хэн хаб. «Эдэ зубрнуудтай һэримжэтэйл байлтай» гэжэ Мишынгээ хэлэһые ханажархёоб.

Гэбэшые Галсан Ямпилович хододоо иимэ доёодонги, хуурай худам байгаагүй юм. Ажалаа бүтээжэрхёод, ханалгатайхан ябахадаа, шогууша зангаашые гаргах. «Галинамнай ханынгаа сониндо юугээ бэшэжэрхёоб?» гэжэ байжа, «Бурядай журналистые» хэмһээ удаан шэнжэн уншажа байһыень хананаб.

60 наһанайнь ойн баяр болобо. Редакторай кабинет руу ошодог коридор соо томо плакат үлгөөтэй: «В.И.Ленин А.В.Луначарскийда. Партийна газетэдэ хүдэлжэ байһанаа бү мартагты. Энээн тухай бү мартагты».

Эгээл энэ плакат доро партийна таһагай юбиляр Галсан Ямпиловичай ерэжэ һуухадань, дээрэнхэ ямар нэгэн бэлгэ тэмдэгтэй ушарай боложо байһандал ханагдаба. «Найрлаашые хаа, хаана байһанаа бү мартагты» гэхэншүү...

Галсан Ямпиловичай нюдэниинь ошотоод, боролгы хүрин шарайнь улайн татаад, угаа ханамжатайгаар үгэ хэлээ хэн. Наһанайнгаа хэрэгыё найдамтайгаар бүтээхэн хүнэй шэнжэ бэлэй...

«Буха үнэеэ хахидаг...»

Нэгэтэ Н.Д.Бадмаринчиновэй В.Э.Токтохоевагай кабинет руу ороходонь, Г.Я.Цыреторов Верын хажууда зогсошонхой, бэшэһэн юумыень адаглажа байба.

- Юундэ энэ Верые хахишообта? – гэбэ ха Николайнь.

- Ямар муухайгаар хэлэнэш? Би юрэл зогсоноб. Харин буха үнэеэ хахидаг юм бэшэ гү? – гэжэ буряад үгын удха наринаар сахидаг Галсан Ямпилович һөөргэдэбэ.

Николай Дабаевич абаһаар буруугаа мэдэрбэ. «Үнэеэ үнэрдөөд, өөдөө хараад, агаар хородог буха абаһаар нюдэнэйм урда харагдахадал гээ. Һанаа алдахадам, эжымни: «Юун муу буха шэнги ханаа алданаһ?» гэдэгынь мүн лэ ханажархёоб. Урданайш хүнүүдэй үгэ саанаһаа оносотой, онобшотой байдаг хэн», - гээд, Николай Дабаевич мүнөө дурсадаг юм.

Сагаан Дари эхэ адислаа хэн гү?

Редакциин рекламна таһагыё даагшаар анхандаа хүдэлхэн Вера Дамбиевна «Битнай Диваажан ошоод ерэнхэн хүм», - гээд, энеэбхилэн

хөөрэдэг. Ушарынь хадаа больницада эмшэлүүлжэ байхадаа, гайхалтай хоморой зүүдэ харахан юм.

Саб сагаан медицинскэ бинтээр бээ, толгойгоо үргэлжэдэнь боожо орёожорхиһон гурба- дүрбэн хүн тэрэниие уула хада, уһан далай дээгүүр шэрэбэ. Хэдэн үдэр юм гү... Хэд, юуд гээшэбта, хайшань намайе абаашахаяа ханабат гэхэдэшье тооногүй, нюураашье харуулнагүй...

Тиин ноб ногоон мододтой, үнгэтэ гоё шубуудтай, үзэгдөөгүй гоо сэсэгүүдтэй жэгтэй үзэсхэлэн газарта орхёод ябашаба. Һайхашаажа барашагүй оршон тойрониие ехэл өөгшөөн харана. Сэдьхэлынь баясана. Тээ саанахана тунгалаг сэбэрхэн булаг хүнгэхэнөөр даа миралан долгилно. Ундаа харяаха дураниинь үнинэй хүрэшэнхэй, амань хаташанхай, досоонь тэнсэлгүйгөөр халуу бусалжа байба. Һарбагад гээд, хоёр альган соогоо уһа удхаад абаба. Пэ- ээ, булангиртай, шаб шара эльһэн болошоод байба.

Эгээл энэ үедэ хаанаһаашьеб сагаан бинтээр бээ орёожорхиһон нөөхил хүнүүдынь бии болоод, хүнгэн хубсаһатай хүл нүсэгэн эхэнэрые дахинаа дайда, далай эсхэн шэрэбэд. Тиин нэгэ ямар бэ даа хадын обоогой хажууда хүргөөд, хайша хэрэг хаяжархиба. Урагшаа харахадань, Ага- Хангил нютагынь хэбэртэй... Хүдөөгэй адаалхай, абар- табар ногоон хүлынь хадхана. Үзэсхэлэн сэсэрлигтэ дайдаһаа жиирэй энэ газарта асарагдаһандаа досоогоо голхороо, голоо болоно хэбэртэй.

Одоо саашань яалтай юм гэжэ ойр тойрониие адаглан һуухадань, холын холо нэгэ хара юумэн бии болошоходол гэбэ. Ябан- ошон хүнэй дүрсэ шэнги болобо. Нюдээ оонигошуулан харахадань, зүүн гараа нэрэ һурагүй арбагайдуулһан хүн эршэмтэйгээр Вера тээшэ алхална. «Хүдөөгэймнай хүбүүн гэхэдэ, арай бэшэ. Яаһан таниһан хүндли... Сэрэгэй хүндэл гараа далагануулхыень»... гээд бодохо юм.

Тэрэ хүниинь дүтэлжэ ерэхэдээ, гайха- гэлы, хэн байгаа гэжэ һананат? Ородой Холбоото гүрэн түрын толгойлогшо В.В.Путин! Владимир Владимирович Верые ехэл хайрлаһан янзатайгаар, анхаралтайгаар шэртэбэ. Тиин миһэд гээд, доошоо тонгойн, баруун мүрэ дээрэнь гараа табяад, таалахаяа һанаба. Вера амаа бүглэбэ. «Бузартайб, болохогүй» гэхэн удхатайгаар. Тиихэдэнь зүүн хасарыень таалаад, эрьелдээд, эгээл ерэхэн янзаараа, зүүн гараа һэнжэлзүүлэн, тоб- яб байса гэшхэлээд саашалшаба.

...Больницын палата соо хон жэн байһанаа гэнтэ Вера һулаханар дуугарба:

- У- у- уходит...

Палатынь эхэнэрнүүд һэрд гэлдэжэ, «Кто уходит?» – гээд, һамбаашалан асуугаа юм ха.

- Пу- пу- утин... – гэбэ.

Һүүлдэнь, эдэгэһэнэйнгээ хойно дээдын зиндаатай ламасанаартанда энэ зүүдэн тухайгаа хөөрөжэ үгэһэн юм.

- Диваажинда хүрөөд ерээш. Уһын уугаагүйшни болоо. Уугаа хаа, тэндээ үлэшэхэ байгааш. Урданайхяар болбол, хэндэ адислуулааб гэжэ һананаш? – гэбэ ламбагай.

- Сагаан хаанда гү?

- Сагаан Дари Эхэдэ адислуулааш. Сагаан хаан гээшэш Сагаан Дари Эхын хубилгаан гээд буддын шажанай ном соо оруулагданхай ха юм.

Тэрэ гэгэһэнээ хойшо Владимир Владимирович Верэдэ эгээл дүтын, түрэлэй шэнгээр һанагдадаг болонхой. Хэн нэгэнэй Путин тухай зүрью үгэ хэлэхээ һанаа һаань, хоридог, харин танил бэшэ хүнүүдэй муудхакһаа һанаа һаань, Сагаан Дари Эхынгээ зүрхэн тарниие уншадаг: «Ом дари дудари дүри мама аюр пүние джняна пүштэм гүрэ суухаа».

Мүнгыень яагаад һуулихаб?

Д.Ш.Хубитуевта саг дары, ехэл яаруултайгаар мүнгэн хэрэгтэй болобо. Заа- зуу һурагшалхадань, олдыхо янзагүй. М- Ц.Д.Намжилов хэзээдэшыё хармаандаа мүнгэтэй ябадаг гээд мэдэнэ. Теэд «һуулижа» гаргахань амархан бэшэ.

Далай Шагдарович бодожо үзөөд, үнэгэн мэхэ гаргаха гэжэ шиидэбэ. Маряһаар, зөөлэхэнөөр гэшхэлһээр столдонь дүтэлжэ, һандалиин үзүүрхэндэ соморлон һууба.

- Дарижапович, шурьюулжал байна гүш? Шамгүйгөөр эдэшни баларханууд лэ ааб даа, – гэбэ.

Үдэрэйнгөө нормо дүүргэхын түлөө шармайжа ороһон Дарижапович Далайн һаатуулхада дурагүйшэг хэбэртэй. Гуурһаа гулгуулһаар...

- Биш үйлсэдэ тугаарай ёһоорхон эхэнэрые харажархёоб. Одоол матаргайнь найгалзуур, ууса һуусань гэжэ- э... Теэд үйлсын эхэнэрые юрэл һайхашаахааа бэшэ, ондоо яахабши... Дарижаповичта харуулаа хаа, ёһоорхон сэгнээд үгэхэ һэн ха гээд һанааб. Али хуурай мүшэртэл дүрэлзэшэдэг, нарин һургаагтал адлинь шамдам һайшаагдаха байгаа юм гү... – гээд, нүдэээ ониилгон һагад шэртэбэ.

Дарижапович бэшэлгээ татад гэбэ. Юун энэ городой будамал, шэрдэмэл эхэнэрнүүдээр яаха юм гээд, голон татаа һэн гү, һанааниинь хүдөөгэйл эхэнэрнүүд тээшэ һэн гү – мэдэхын аргагүй. Далайнгаа энэ

хөөрөөгөө бүри ульгамаар саашань хүгжөөхэдэнь, абьяасынь хүдэлжэ, ручкаяа саашань шэдэжэрхёод, бэшэжэ байһан саарһаяа үнгөөд хаяжархиба. Нэгэ хэды болоод, Далайнь һамбаашалан:

- Дарижапович, займадыш даа мүнгэ, - гээдхихэдэнь, юу байха юм, тэрэ дороо үбэрөө һуулижа, хэрэгтэй «номинал» һарбайжархиба.

- Һайнши даа, Дарижапович. Энэ темэдээ бусахабди, - гээд, Шагдаровичынь гүйжэ гарашаһан ха.

Собкоррнууд гэжэ хэд бэ?

Сониной тусхай сурбалжалагшад (собкорры) гэжэ амьараа бүлэг зон хүдөө аймагуудта байгаад, ажалаа хэжэ, мэдээсэлнүүдээ эльгээжэ, толилуулжа байдаг юм һэн. Ц.Ц. Дондогой Яруунын, Хэжэнгын аймагуудаар собкорроор богонихон сагай хугасаада хүдэлһэн. Тиихэ зуураа энэ ажалай онсо илгаатайе арһа мяхан дээрээ мэдэрһэн байха юм.

- Ходол нэгэ үритэй шэнгээр өөрыгөө мэдэрхэш. Мүрэ дээрэш харагдаагүй ашаан табяатай мэтэ. Материал бэдэрхэш, олохош, буйлуулхаш, удаань почтоор гү, али ондоо аргаар город гараха машина бэдэржэ байжа эльгээхэш. Бэшэгшни хүрөөд, хэнэй гарта орожо, хэды зэргэ хэбтэхэб – бурханай мэдэлдэ. «Үнэндөө» эльгээһэн бэшэг бүридхэлдэ абтадаг, хэндэ дамжуулагдааб гэжэ мэдээтэй байдаг – һайн лэ һэн бээ. Харин тэрэ абаһан хүншни сүлөөгүй байг... Секретариадаархин материал олон гээд дараад, дабһалаад байха. Юрэдөөл, тэрэндээ һанаагаа зобожо, нэхэхэш, хонходохош.

Одоол штадта ороһонойм удаа мүрэнһөөм ашаан мултарһан мэтэ амаржаа һэм, - гэжэ Цырендулма Цыреновна хөөрөө бэлэй.

Николай Шабаетай онсотой «хоозори»

Санага нютагта профкомой түрүүлэгшээр хүдэлжэ байһан Н.Ч. Шабает 1987 ондо «Буряад үнэндэ» собкорроор ажалда ороһон юм. Сониндо захил хүүлэхын хойноһоо 1988 ондо хоёр хүлэйнгөө хообиисо ябаһамби гээд дурсадаг.

- Хашааһатай хара вельвет гуталнил абарһан юм. Энэ хүнгэн бүд гуталаа үмдөөд лэ, Захааминангаа олон һууринуудаар, айл айлаар ябааб почтальонтой сугтаа. Ябаган Будамшуу шэнги. Почтальонойнгоо томо хабхагтай сүүмхые үргэлэнхэй юумэн эртэ үглөөнһөө үдэшэ орой болотор зарим нютагаар Галина Занаеватай ябаабди, - гээд, Николай Чимитович хөөрэдэг юм.

Тээд захил хэһыень идхахадаа, гол «хоозорёо» сэхэ гаргадаг байба:

- Намаар, ород хүнөөр буряад сониндоо захил хуулыг гэжэ гуйлгуулжа байхада, эшэбэритэй бэшэ гү?

Иигэжэ хэлэхэдэмни, зон эгээлдуратайгаар, үгэ дууламгайгаар захил хүүлэдэг байба. Олон табые шашангүй, дутуу дундаяа дурдангүй...

Тэрэл жэлдээ захааминаархин 1200 хэнэг сонин абадаг болоһон юм. Өөрэ янзын рекорд гээл даа. Иигэжэ Николай Шабаевай гол «хоозори» одоол оносотой байһан ха.

«Полумрак» соо уулзадаг хаа...

Редакциин профсоюзна эмхиин суглаан болобо. «Коллективэй гэшүүдые элүүржүүлхэ хэмжээнүүд» – иимэ удхатай повесткэтэй һэн ха. Профсоюзай саг үргэлжын дарга – яла сала, яб байса хубсалһан Б- М.Ж.Жигжитов тобшоһон элидхэл хэхэ зуураа иимэ баримта дурдаба:

- Би хори гаран жэл соо хүдэлхэ зуураа нэгэшые дахин докторто ошоогүйб, бюллетеньдэ гараагүйб. Дайнай үедэ элдэбын ургамал: шэхэр, гэшүүнэ, түбиһэ, халыар, мангир гамгүй эдидэг байгаабди. Шүдэмнай хайн байнгүй яахаб? Минии гушан хоёр шүдэ тэрэ янзаараа, нэгэшые хорхой эдеэгүй, – гэхэдэнь, хажуу тээһээ нэгэ хүн:

- Шүдээ харуулжархиха байгаат, – гэбэ.

- Харуулха гэжэ даа, заапайса энеэхэдэм, хараал юм бэшэ гүт? Юрэдөөл, энеэдэ наадагүй ургамалай эдэ эдидэг байял, туһатай. Хапууса, халыараа дараял, – гэбэ.

Профсоюзна эмхиин эдэбхитэн, казначей Е.Д.Раднаева даргаяа бүри мүнэн дэмжэбэ:

- Минии нютаг Алтайда Ньюга гэжэ газар бии. Одоол шэмэ һайтай мангир ургадаг. Дабһалаад, шэмэ шүүһэндэнь хилээмээ зуураад эдигшэ бэлэйбди. Үшөө шагша мангир ургаха. Ньюгынхида арай хүрэхэгүй. Зай, тэрэшые тэрэ... Элүүр ябахын түлөө физзарядкаа хэдэг байял. Би үглөөгүүрынь заа- зуу хүл, гараа арбагайдуулагшаб. Ажал дээрээш болохо һэн бээ, теэд саг олдохо аал даа...

Ц.Ц.Дондогой үгэ абаба:

- Хэрбээ амаралтын түрүүшын үдэр оро унтарияа, хубсаһаа угаагаад, хоёрдохи үдэрынь элюурдэхэ гэхэ янзаар сагаа үнгэргэдэг хаа, Дээдэ- Онгостой руу ошодог болоё. Нарһан тужын агаар уушха, зүрхэндэ айхабтар туһатай ха юм.

Мүн лэ хажуу тээһээ лаблаашад асуудал табина:

- Санаар ябаха гүбди?

- Санааршые һолжороёл, шаргааршые гулгаял, ябагааршые дараял – юун хамаа юм? Ханяда хамшаг иигэжэ тогтооё.

Редакторай орлогшо П.Н.Нимаев шогтойхоноор нэмээдхинэ:

- Нэгэ үгөөр хэлэбэл, лапшаатай буряад шүлэээ эдээд лэ нуухагүй, аха аргынь бэдэрхэл болонобди.

Хүдөө ажахын таһагай ажаллагша сурбалжалагша М- Ц.Д.Намжилов ехэл сэдхэлээ долгисуулһан янзатайгаар түүхэдэ оромо үгээ хэлэбэ:

- Махабадаа, бээ бүхэжүүлхэ – хайн лэ юм бээ. Ургамалшые үлүү бэшэ. Би өөрөө дачатайб. Үрмэдэһэнтэй носолдожо, үнэтэ витамин ургуулнаб. Теэд лэ...- гээд, эхэнэрнүүд тээшэ харасаяа залажа, амьяа бага зэргэ дараһанай удаа үргэлжэлүүлбэ. – Иимэ тэнсэлгүй хайхан наборщигууд, алдуу заһагшад, верстальщигууд, сурбалжалагшад басагад, бэрээд байна ха юм. Сэдхэлэй шэмэг гэжэ дүхэриглэн уулзахадамнай яаха юм? Иигэжэ набтайшоод, нарбайшоод, ажалда даруулшоод бэшэ, сэмсэгэрхэн үһэ юумэээ заһаад – баряад... В неформальной обстановке гээл даа, полумрак соо. Бүрүүлшэ гэрэлдэ бэе бээ хаража нуухада, гоё бэшэ гү? Ёһотой интим...- гэжэ Мижит-Цырен Дарижаповичнай зоригтойхоноор лэ «даража» орхибо.

Зоншые энеэлдэд гэбэ. Теэд нэгэшые хүн буруушаабагүй. Дуугайхан дэмжээ ха...

«Үнэнэй» тогоон соо үлтирмөөр гү?

Урдандаа суглаа суур таһалдадаггүй байһан. Үдэр бүри - планёрко, долоон хоногтоо нэгэ - шэнжэлэл, шүүмжэлэлтэй летучка, профсоюзай, партийна суглаанууд, политическэ хэшээл-семинар, мэргэжэлэй талаар хуралсал, элдэб шатын ноёд хайдай, дарганарай ерэлгэн- ошолгон- юрэдөөл, ами абахаар газар бэшэ гэжэ журналистнууд шоглохо.

«Хартаганаан хаанай суглаанда байнхаар, хүдөөгөөр ябаһаниинь дээрэ» – гээд, командировкодо зай захагүй гарашадаг зоншые байһан.

Илангаяалетучкануудһанаазобоомобэлэй.Арайгэжэбэшээболоһон юумыеш эхинһээнэ эсэс хүрэтэрын шүүмжэлжэрхёо хаань, нимгэн нимһэг сэдхэлтэн һанаа үнөөндэ дарагдашаха. Теэд зариманиинь ябан- ошон дадаад, өөрөөшые шүүһэтэйхэн шүүмжэлэгшэ болоод ябажа байха. Харин нүгөө зарим зузаан аһатан шүүмжэлүүлээшые хаа, һэншые гэхэгүй. «Түлхээд, яба гээгүйнь болоо» – гэнэншүү.

- Суглаануудын таһалдахагүй, заримдаа шалиг шаазгайн үүр шэнги. Басни зохёохоор. Би иимэ хашамал гуримда хэзээшые дадахагүй байнаб, – гээд, Д.гэгшэ гурбан һара арай тэсээд гарашоо һэн.

Шэнэ ерэнһэн гуурһаяа туршагшадта Б.Б.Дашиев заабарилдаг байба:

- Бэшэжэ хураха гэдэл, газетээ уншагты.

Сурбалжалагшаар ороһон Б.долоон хоног хуугаад, нэгэшье материал үгэбэгүй. Бато Будаевичай таһагтань ороходонь, тэрэ хүмнай газетын подшивка дэлгээнхэй, үзэглэхын наана гэхээр уншажа хуубал даа. Эсэшоо хэбэртэй, эбһээлээд абана.

- Политическэ, экономическа темэнүүд юун гэһэн уйтай юм. Хашаржа унашахаар... - гэдэ Б.

- Нэгэ жаахан материал оршуулаад турша гэжэ үгөө һэмнайб. Хаанаб? - гэдэ нарин бэшэгэй дарга.

- Хари, али тээһэнь орохо гээшэб гээд, газетэ соо образец шуугаа юумэ бэдэрнэб, - гэдэ Б.

- Эндэш образец бэдэржэ байха сүлөө шамда хэншье үгэхэгүй...

- Теэд газетээл уншагты гээ һэн бэшэ гүт?

Бато Будаевич «бүтэхэгүй хүн хаш даа» гээд, гараараа зангаад гарашаба.

«Энэ А.Ж...»

Бэшэгүүдэй таһагай сурбалжалагша В.Э.Токтохоева ээлжээтэ летучка дээрэ шэнжэлэл хэбэ. Һайн мууе, нула хүсэтэйе яһала илгаруулба, мэргэжэлтэ харааһаа сэгнэбэ. Географи хэр сахигдааб, жанрнуудай талаар нэгэ янза бэшэ гү, мүнөөдэрэй амитай репортажууд, аналитическэ статьянууд бии гү, хэн журналистын гуурһан илангаяа нугархай, уншасатайб, хэнэйхи модохир мохооб гэхэ мэтэ.

Теэд юундэшьеб Александр Жамбалдоржиевай нэгэ зураглалда «аһаад» бү һалыш. Александр Жалсанович – баян үгэтэй прозаик, дээдэ гарай журналист өө-мөөгүй бүтээлээ дурадхаһан лэ байха. Теэд шүүмжэлэлэй охиндо дашуурана бтаһан Вера Эрдынеевна (үнэхөөрөөшье хурса, заримдаа хоронхон хэлэтэйшье) үнэхөөр муушалха юумэнэй олдохогүйдэнь, «Энэ А.Ж. иигээд бэшэнэ», «А.Ж. иигээд тобшолбо» гэхэ мэтээр оло дахин дабтажа, тулгажа байжа хэлэбэ.

«А.Ж.» гээшэ соогоо тэрэ амгалан тэнюун Александр Жалсановичта тэрээхэн зууранда дураа гутаад байһанаа элирхэйлээ һэн ха.

«Тиимэшье һаань, тиитиел гээд...»

«Буряад үнэн» сониной Хэблэлэй түбтэ болоһон ушар. Эндэ хүдэлжэ байһан зохёолшо Э.С.Манзаров үдын һүүл багаар ажалдаа ерэбэ.

- Хайшаа үгы болошобош, нэгэ захил түргэн дүүргэхэ гээ һэмнайбди, - гэжэ Л.Д.Тапхаев гэмэрбэ.

- Үнэн сэхээр ажалдаа ерэжэ ябаһамни Дэлгэрэй Дугар уулзаад, толгойгоо заһахам, туһалыш гээ. Гэртэнь орообди.

- Шиний туһа юун байгаа юм, мүнхэ нэмээ гүш?
- Үгыл даа. Тиитие гэхэдэнь, ажалдаа яаранаб, тиимэшье хаа, тиимэл даа гээд тиигээ гүбди даа...
- Зай, ямар духарья тулгабат?
- Мэдэхэ юумэ үгы, юушье зугаалдаһанаа. Үхэрэй шабааһа бааһанайш түлөөдухарья үргөөһаа, яагаа юм... Сагаан эдээн билтараг гэхын орондо... Ёһотойл хайн наг шэбхэ болодог ха юм. Дугарни тийһээ тиитэрээ үлүү зугаагүй, юумэн гээшэш тийд гээд тиимэл ха юм, гэнэ һэн. Тиибэлын тие, үгы хаань, бү тие гэхэшүү. Намганайнгаа гаарахада, тиимэшье хаа тиимэ, тиигэбэшье – тие гээд байгшаб гэнэ бэлэй. Нэгэ пивэ асарааб, зэмээ сагааруулжа... Тиимэл даа, – гээд, «Гурбан баабгай» гэнэн бэшэгтэй бүтылхэ гаргажа, Лопсон Дунзыновичаа маһад гүүлэбэ.
- Тиимэл хадаа тиимэ. Тиибэшье энээхэнээ амсаад, ажалаа тиитиел даа, – гээд, аха нүхэрын Элбэгэйнгээ шогые дэмжэбэ.

Тэнгэри бууһантай адли...

Соёлой таһагта арбаад жэлдэ хүдэлөөд байхадань, М.М.Осодоевы партиин гэшүүн болохыень «Буряад үнэнэй» партбюрогой секретарь Г.Я.Цыреторов баадхаба.

- Би партида орохобүб, – гэжэ Матвей Михайлович боохон аялгаар һөөргэдэбэ.

Гэбэ яабашье Галсан Ямпилович албадажал, өөрынхией туйлажал халаа. Партиин райкомой дэргэдэхи штатнабэшэ партийна комиссида пенсидэ гараһан партиин ветеранууд оролсодог байгаа. Партиин гэшүүн болохоёо байһан хүнүүдтэ элдэб асуудал табижа, үрсэгшүүлдэг байһан. Тээд өөрын өөрсэ ханалтай Матвей Михайлович комиссийн гэшүүдэй ханаанда яашье таарабагүй.

Олон ажаглалтануудтайгаар хэрэгийн райкомой бюродо дамжуулагдаба. «Яахадаа иимэ олон ажаглалта абаа хэмта?» – гээд, хадхахаа ханан, бюрогойхид асууба. Матвей Михайлович нидхээ үргэжэ, шарайгаа барайлган улайлгаад:

- Һэ! Ухаагаа тэхэришэһэн үбгэдэй ажаглалта! – гэжэрхибэ ха.

Одоо тэнгэри бууһандал үйлэ боложо, Осодоев үлдүүлшэбэ.

- Яахаяа Галсанай үгэдэ ороо хэмбиб. Партийна хабшуу дүримдэ таараха хүн бэшэб. Ажалаа үнэн сэхээр хээд ябаа хаам, болоо юм, – гэжэ байжа кабинет соогоо гэмэрээ ха.

- Матвей үхибүүндэл хонгор сэдхэлтэй, сэхэрмэг хүн һэн. Дарганарай урда халганажа, хабиная байхагүй, – гэжэ Цырендулма Цыреновна Дондогой энэ ушар тухай һүүлдэнь оло дахин хөөрэдэг һэн.

Матвей Михайловичай үнэншэ сэхэ абари, уран хурса гуурхан тухай нүхэдынь мүнөөшье хүрэтэрөө дурсан бэшэжэ байдаг.

Бусадһаа булюу Александр Жамбалдоржиев

«Һэлгэжэ болошогүй хүнүүд байдаггүй» («Не бывает незаменимых людей») гэхэн ород үгэ бии. Үнэн дээрээ тиимэ хүнүүд бии байдаг. Үсөөншье һаа... А.Ж.Жамбалдоржиев эгээл тиимэ хүн байһан.

Энээниие би үнинэй мэдэхэб. 1974 онһоо. «Буряад үнэндэ» ажалда ороһонһоо хойшо.

Александр Жалсанович харюусалгата секретариин орлогшоор олон жэлдэ хүдэлөө. Үргэлжэдөө бэшэ... Орон – гаран гээл даа. Олохон бэлигтэй хүнүүдтэл адли «жолоогоо хадууршадаг» харамтай бэлэй.

– «Үнэндөө» ороһон – гараһанаа тоолодог байгаа. 13 хүрэтэр тоолоод, саашань тоогоо алдажархиһан хүм, – гээд, ахатан аажамханаар хэлэдэг һэн.

Гараад ошоходонь, хүлээлгэн эхилхэ. «Саша барагшаа ха гү? Хараһан хүн бии гү?» гэжэ байжа нарин бэшэгэй дарга энэ тэрэ хүнһөө лаблаха. Һөөргэнь дуудаха гэжэ...

Александр Жалсановичай секретариаттаа ерэжэ һуун сасуунь, амитан зон налайшаха. Томо, бүдүүн бээтэй ахатан лабхайжа һуушоод, наадажа байһандли македээ зураха. Мүр тоолоод, тааруулжа табихадаа, тоти мэргэн. Сурбалжалагшадай бэшэһые нүдэнэй үзүүрээр гэхээр уншаад, алдууень ябууд заһаадхиха. Полоса дээрэ мүрнүүдэй дуталдаа бол, өөрөө нэмээд бэшээдхихэ, хальяа һаань, хороогоодхихо. Лаблажа харахадаш, эгээл үнэнөөр, тааруугаар бүтээһэн байха. Тэрээн хоорондоо даруу. Энээнииеш иигээд заһабаб, зобобоб гэхэгүй, летучканууд дээрэ гуурһаша нүхэдөө улайлгаха – сайлгахагүй.

– Александртай ямар амар гээшэб. Яһаа амаршанаб. Заһабарилга-барилган үсөөн, – гэжэ нарьяха выпускаюццаар хүдэлдэг Т.М.Санжиева.

Ганса Татьяна Михайловна һэн гү даа, хуул ойр тойрон зониинь. Бато Будаевич ехэ ашаагаа мүрэнһөө буулгаһандал, ошотой нүдэтэй ябаха.

Тэрэ үеын секретариат гээшэ дайшалхы штаб, сониноо бэлдэн гаргалгын гол гуламта һэн. Эндэ гал бурма орьёлжо, сахилгаан сахилжа байха... Материалууд дуталдаба. Хэн зэмэтэйб? Секретариат. Харамтай алдуу гараба. Хэн зэмэтэйб? Секретариат. Редакторай орлогшонор-кураторнууд эдэ бүгэдэдэ хамаагүй юумэдэл, секретариат тээшэ хургаараа зангаад, заагаад лэ һууха. Хэн тэдэниие харааха юм. Дээрээ оройгүй дарганар ха юм. Яахаяа бэе дээрээ алдуу абажа, мунхиха юм...

- Сашатайгаа аятай байна, - гээд, Ольга Потельхоновна Цыренова уяран татажа дуугарха.

Александр Жалсанович үргэн мүрэтэй, юуеньшые дааха. Халхагар үмдэтэй, уужам самсатай томо хүн үе- үень коридор соо гаранхай, тамхилха. Урданай баатар хүмүүжүүлгэтэй хаа, баатаршые гүүлэхэ һэн бээ. Харин ухаан бэлигэй баатар гэнэн ойлгосын бии хаа, энэл хүмнай иигэжэ нэрлүүлхэ һэн ха.

Мэдэхэгүй юумэниинь үгы. Уран зохёол, искусствааа байха арадай ажахын ямаршые халбаряар хуу мэдэһэн лэ байха. Нэгэ уншаад, наһан соогоо хадуужа абажархидаг томо толгойтой байгаа ха юм. Феноменальная память гээл даа...

Эдэ бүгэдэ дээрэ сээжэ сэдхэлэйн дэлгэрые нэмэе.

- Үйлсэһөө ороһон хүнүүдые, бүтылхэ юу хээ шэрэһэн зониие Сашада бү дүтэлүүлэгты, - гэжэ аһан нэргылхэ Бато Будаевич.

Харин «жалжагай гуталаа» үмдэжэрхёо хаань, эгээл түрүүлэн энэл хүмнай халаг хүхы болохо.

Тэрэ тоодо бишые гуниглахаб. Харин дахинаа ерэхэдэнь, о, үер баяр!

Бурядай «Тютчев», обоо маантан «Һамаёон»

Уран зохёолшод заримдаа үхибүүн шэнги зан гаргадагын мэдээжэ. Соёлой таһагта хүдэлһэн Бэлигма Доржиевна Орбодоева оло дахин иимэ ушарнуудай гэршэнь болоһон байдаг.

Цырен- Дондог Хамаев Булад Жанчипов хоёр нэгэ заа хүхиргэнүүд, урда урдаһаа харалсан, урданайнгаа уршагта ябадалнуудые дурсан хөөрэлдэжэ һууба. Гэнтэ Булад ахай нэгэ заа өөдэрхэнгээр иигэжэ мэдүүлбэ:

- Һөөе, бии залуудаа гоёй, сэбэр хүбүүн ябаһан гүби даа.

Һаймһарангыар хэлэхэдэнь, Цырен- Дондог ахатанай һанаанда таарабагүй. «Зай, орхил даа гоё сэбэрээ, бишни шинии хажууда жэбжэгэр үндэр, гүйсэд стилинга ябаһанби» – гэбэ урдаһаань.

- Һамын һархяаг, бү үһэрюутэл даа. Миниш хойноһоо басагад торожо унахын наана гүйлдэдэг байгаа юм.

Хамаевайнь уурын хүрэшэбэ:

- Ши, Булад, бү хаахара. Тэрэ үедэ галстугашые уяжа бирахагүй баарһан, баармуудай ябааш. Басагад гээшэш миниил һүүлые дахагша юм һэн. Шамдаа оробол, холо стилинга ябааб гэнэ ха юмбиб.

Һаглагар үһэтэй прозаик, халамгайдаа носоргоно шэнги болодог поэт хоёр бэе бээ энгэрдэхэдэ хүрэбэд. «Болиит үгы, нэгэнтнай

эрхим прозаик, нүгөөдэтнай Буряадай «Тютчев» – таанар залуудаа хоюулаа сэгсэсэбэрнүүд ябаат», – гэжэ байжа Бэлигмаань хоорондонь оролсожо байгаад халбалзан, хоёр тээшэнь халгааба.

– Зай, Орбоодой, бэрхэш даа. Обоо мантан Һамаёонһоо намаяа холодуулбаш, – гэжэ Булад ахай уухи – аахи хубсалжа захалба...

«Хүлнүүднай, халаг хүлнүүднай зэмэтэй»...

Редакцида үдэшэ бүхэндэ планёрко болодог байгаа. Ажалдаа хууһан Бэлигма Доржиевнада түрүүшээр Булад Жанчипов хонходобо: «Би Үндэһэтэнэй библиотекэдэ интервью абажа байнаб. Дарганарта дуулгаарай, планёркодо ерэжэ үрдихэгүйнэ гэжэ...». Нэгэ хэды болоод, Михаил Батоин бээ мэдүүлбэ: «РНМЦ- дэ арадай театраар статья бэлдэжэ байнаб».

Редактор Ц.Ц.Цырендоржиевай асуухадань, эдэ хоёроймнай нэгэниинь библиотекэдэ, нүгөөдэнь РНМЦ- дэ гэбэ Бэлигмань. Теэд гайха – ехэ... Үүдэн гэнтэ үргэнөөр нээгдэжэ, «Зай, сайн байна, харалсаагүй зон!» гэжэ шанга – шангаар дуугарһаар нилээн хүхюутэй Булад ахай орожо ерэхэдэ яахабши. Удангүй хойноһоонь нэгэ заа тэмтэрэд гэнэн Михаил Батоин ороод ерэбэ. Ехэ дарга тэдэниие сухалтай нюдөөр шэрбэбэ. Бэлигмаагай зэмэтэй юумэдэл баһал ууртайгаар хилам гээд абаба.

Үглөөдэрынэ энэ ябадалаа тайлбарилһан бэшэг зохёожо зобожо хууһан хоёрто:

- Ерэхэгүйбди гээд, яахаяа халамгайгаар ерэбэт? – гэбэ Бэлигмаань.
- Хүлнүүднай, халаг, хүлнүүднай зэмэтэй, иишэнь бидэнээ асараа,
- гэжэ Булад ахай гэмшэн халаглажа хуугаа хэн ха.

«Чё, милок, китаец что ли?»

1991 ондо Н.Д.Бадмаринчиновтэй Монголой Төв аймагай сурбалжалагшадай урилгаар ошоо һэмди. Эндэ нэгэ гайхал болоһон юм. Зуун Мод хууринда хоёр таһалгатай байрада бидэниие байрлуулба. Үглөөнэй 7 сагта уһанай үсэд шааяанһаа һэришэбэб. Халуун уһан үгы, шүдэ ташама хүйтэн уһаар Николаймнай душ абажа байба ха юм.

Гэнтэ ханажархибаб: «Э – э, Порфирий Ивановой арга дахагша бэлэйл. Энэ юуб даа, 40 градус хүйтэндэ хүл нүсэгөөр саһан дээрэ гаража, бэе дээрээ хүнэгөөр уһа юулэдэг шуу. Ямар зориг хэрэгтэй гээшэб! Шангадхаһан тэмдэг эзэлүүдгүй табихаар!».

Хайшан гээд Николай Дабаевич энэ аргада ерэнэн ном гэхэдэ, хото, гэдэнэнэй үбшэнһөө халаха зорилготойгоор. 43 наһатайһаа үдэр бүри

хүйтэн уһа бэе дээрээ адхадаг болоо.

Гурбан иимэ энеэдэтэй ушар болоһон. Нананайнь нүхэр Арюухан Агвановнада суг нураһан нүхэр басаганиинь хонходоо юм ха:

- Николай юундэ энэ хүйтэндэ малгайгүй, толгой нюсэгөөр ябанаб? Мүнгөөр ядалдаа гээшэ гү гэжэ ханахаар...

- Бүш хэлыш... Биш энээнтэй тэмсэжэл байнаб. Буряадай Порфирий болоо гүш гэжэ... Малгайгүй ябаханаа гадна дотор трикотаж үмдэ үмдэжэ үгэнэгүйл. Нүхэндөө байһан зумбараа руу хайшан гээд багадаа уһа юулэгшэ хэмбибди, тэрээн шэнгээр лэ уһа бэе дээрээ адхана.

- Юун айдахатай юумээ хэлэнэш...

- Айдахатайшни энэ бэшэ. Энэ декабрь нара соо ганса трусыйтай юумэн хүл нюсэгөөр хүнэгтэй уһа газашаа барижа гараад, саһан дээгүүр шар- шар гэшхэлээд, толгой руугаа уһаа хүнтэрүүлээд оронол...

- Ай бурхан, миин шагнаад, даарадаһам хүрэжэ, бээм дагжа хүрэшэбэл. Юрэдөө, түбэй телевиденээр харуулагша. Иимэрхүү закалкатай хүнүүдые... Буряад соол дуулаагүйб, үшөө угайдхадаа буряад хүниие. Колимнай теэд, анханайшые ондоохон хэмнай даа. Ондоо түрбэлэй гэхэ гү...

Арюухан Агвановна энэ хөөрэлдөөнэй удаа жолоогоо бүри шангалха хэдэлгэ гаргаба. «Үйлсын хүнүүд нээрээшые, үгытэй таяан юм гү гэлсээ бээ!» гээд, малгайень лаб байса толгойдонь нуулгаад, үбгэнөө ажалдань үдэшэбэ.

Бадмаринчиновтэнэй байра нэгэдэхи дабхарта юм. Николай гэрһээ гаран сасуу малгайгаа түмэр решёткотой балкон руугаа шэдэжэрхёод, саашалшаһан ха.

Хоёрдохи ушарынь трамвай соо болоһон. Үбэлшэг тээшэ, хэбэрынь ноябриин эхээр юм хэн гү... Пальто хүүртиггүй, пиджаагаараа хэн. Хамагые хайрладаг нигүүлэхы харасатай ород хүгшөө абаһаар тэрэниие оножо обёорбо. Нюдөө ониилгон татаад, толгойгоо хэжэрэн хэлэбэ:

- Чё, милок, раздетый- то? Китаец что ли?

Хитадууд, халха Монголһоо ерээшэд, нээрээшые хубсаһаар бээе бөөмэйлдэггүй, хэрюубтэрээр ябадаг бэлэй.

Институдта нэгэ факультеттэ суг нураһан бултанда мэдээжэ Бато Баяртуев Николайтайгаа уулзаад хөөрэлдэхэ зуураа хүл руунь гэтээд бү халыш. Тиин бодотоор лаблаха гэжэ гараараа түрииень барижа байжа шэншэбэ.

- Шим, нүхэр, зунай туфляар даража ябана гээшэ гүш?

...Өөртэйгөө тэмсэжэ, бээе диилэхэнээ гадуур зоной хэлсэлгэниие дабаһаар- бариһаар Николай Дабеевич далаяа холо аладлаад, дамхан алхалжа ябана. Мүнөө малгайгаа, дулаан хубсаһаяа үмдэнхэй, амитан зониие гайхуулнагүй. Гэбэшье хүйтэн уһантаяа хахасаагүй, ханилһаар зандаал ха даа.

Соо нэбтэ харадаг Шагдар ахатан

Нэгэтэ редакцидамнай Новосибирскһээ «Сибирские огни» сэдхүүлэй директор- ахамад редактор В.А.Берязев ерээд, гүрэнэй хоёр сониной ажал ябуулгаар һонирхобо. Даргамнай А.Л.Ангархаев тобшоһон мэдээ хэлээд, бидэндээ, сониной редакторнуудта үгэ үгэбэ.

«Буряд үнэн» – «Дүхэриг» сонинойнгоо гол шэглэлнүүд тухай хөөрөжэ дүүргэжэ байхадам, сэхэ урдаһаам хараад һууһан арадай поэт Ш.Д.Байминов иигэжэ ажаглан хэлэбэ:

- Галя, баруун шэхэндэш гал аһажа байна...

Гайха- ехэ...Шэхээрээ хадхуулшоод, үглөөгүүр лор- врачта ошожо, шаруулаад ерээ һэмнайб. Ультрафиоледэй элшэнүүд үшөөл унтараагүй, долгитожо байгаа гэжэ гү? Энэ үзэгдэлэй ушар унгиие дүхэригтэ һуугаашадта хөөрөнһэмни, Владимир Алексеевич айлшамнай ехэл һонирхонгёор Шагдар Дашеевич тээшэ хараба.

Уулын үндэр үбгэн солотой Шагдар ахатан шэдитэй хүн, бөө гарбалтай гэжэ мэдэхэ байгааб. Харин юумэ соо нэбтэ хараха аргатай ха юм гэжэ тиихэдэл ойлгоо бэлэйб.

«Шабаһа- баһаһа тоолоод...»

Редакциин эгээл томо хүдөө ажахын болон соёлой таһагууд мұрысөөндэ ехэнхидээ иладаг, Дамжуулгын улаан вымпел мүнгэн шантайгаар абадаг бэлэй. Эдэ таһагуудта дүрбэ- дүрбэн хүн хүдэлхэ. Хүдөө ажахын таһагые даагша Б.А.Гылыков таһагтаа шанга гурим тогтооһон, эрилтэ ехэтэй хүтэлбэрилэгшэ байгаа. «Бидэ мұр бүхэнөө өөһэдөө бэшэнэбди, харин соёлойхид хүнэй асарһан рассказ, шүлэгүүдые тушаагаад, нормоо дүүргэнгүй яаха юм», - гэжэ байгаад таһаг соогоо аалиханаар амьарханаа хөөрэлдэхэ.

Нэгэтэ кварталай дүнгөөр хүдөө ажахын таһагайхид илаба. Владимир Жигжитов суглаанһаа ехэ хүхюүтэй гараад ябатараа, соёлой таһагай Батор Батоевто омогтойхоноор хэлэбэ:

- Энэ удаа бидэшни илахаараал илабабди...

Баторайнь харюу хадхуухан һэн:

- Сельхозникигууд- навозникигууд, шабааһа- бааһаяа тоолоод абаал бэдта даа...

Володинышье дээрээ ортоогүй, саг дары харюусаба:

- Теэд премимнай шабааһа- бааһанай үнэр үгыл. Угаалаймнай хахад бэлдээтэй, угаашье амтатай, мүн лэ ямаршые үнэр үгыл!

Эстафетын үедэ болоһон ушарал

Хирпиисэн хуушан «Үнэндэ» болоһон ушар. Дарганарһаа дабхар зэмэлтэдэ ороһон Б.Т.Цыремпилов иигэжэ занаб:

- Байза, эдээниеш һунаахаб даа. Үйлынъ үзүүлхэб.

- Яагаад гээшэб?

- Харахаш даа.

Май һарын эхиндэ «Буряад үнэнэй» шанда хүртэхын түлөө заншалта урилдаанай эстафетэ үнгэргэгдэдэг байгаа. Эгээл энэ сагые тудуулан, апрель һарын 20- ёодоор «Бээ аргалуулхам», - гээд, Бадма ахай госпитальдо орошоходоо яахабши. «Язвеннигби. Ямаршые сагта намайе һэргылэмжын эмнэлгэдэ абаха», - гэдэг һэн.

Һүйд һайд болобо даа. Дээдэ, дунда, тусхай дунда хургуулинуудай һурагшад, үйлэдбэрийн эмхинүүдэй багшанар, тренернүүд хойно хойноһоо ерээд халабагүй. Бултыень бүридхэлдэ абахаһаа гадна хабаадагша бүхэнэй номерной тэмдэг, бусадшые документаци типографида захиха хэрэгтэй байгаа. 2000 шахуу зон хабаададаг һэн. Судейскэ коллегийн заседанида хабаадаха хэрэгтэй. Нэгэ үгөөр хэлэбэл, эмхидхэлэй ажал ехэ бэлэй. Бадма ахай типографиингаа зонтой ами нэгэн байгаа. Тренернүүд, физкультурын багшанар «Тибочкиевич» гээд, аманһаа унагаахагүй.

Хажуу тээһээ спортсменүүдые хабаадуулжа байгаад, хайшаншыеб гэжэ иимэ түгшүүрилтэ байдалһаа редакцийн хүтэлбэрилэгшэд гарасалдаба.

Эдээндэ үйлынъ үзүүлһэн Бадма ахай үймөөнэй болоһон тухай шагнажа, «Амаа мэдээ бээт», - гэжэ шогложо һуугаа һэн ха.

Ревомир Баяровичта «һэргылгэ»

Үүдэнэй харуулшан Моисеевнаһаа, буржагар шара үһэтэй шала угаагша Маргаритаһаа эхилээд бултанда мэндээ мэдүүлэн, гүндүү хоолойтой Р.Б.Гармаевай орожо ерэхэдэнь, бүхы редакцимнай эзэтэй шэнги болошодог һэн. «Ноён ерээ!» - гэлдэхэ зомнай. Дарга бэшэ, даагша бэшэ, ноён!

Гансал Б.Т.Цыремпилов өөрсэ янзаар хэлэхэ: «Рева гү даа... Шангал хоолойтой шолмо даа. Манайш баргажанайхид хүнды сорго руу үлөөһэндэл бажаганадаг ха юм».

Ревомир Баяровичай суглаан дээрэ үгэ хэлэхэдэнь, шагнажа ханахагүйш. Оратор байһан лэ даа. Комсомолһоо ажалаа эхилһэн. Шангараашье хаа хаа –яаниинь, сагаан зантай. Түбһэн хэрэггүй юумэ анхархагүй, үһөөрхэжэ гү, али үгэ дахажа хүниие зэмэлхэгүй.

Бүхы юумэ гүрэн түрын харааһаа бэлүүлхые оролдохо. Партийна шугам гээшы заримдаа үлүү оролдосотойгоор сахиха.

Үе сагайнгаа бэрхэшье, эрхэшье үринь ябаа. Ехэ гарай хүтэлбэрилэгшэшье хаа, хүн бүхэнэй сэдхэлэй амин хайрата, нангин юумые мэдэдэг, дэмжэдэг байһан юм.

Зан абарья хэдышы нарибшалаа хаань, түргэдүүнь түб гээд лэ гараад ерэхэ. Жэшээлбэл, ханаандань юунэйшыб таараагүй хаань, телефонойнгоо трубка хан гэтэр шангаар табижархиха. Нэгэтэ планёркодо хуулсаһан Галина Гуруевна Цыреновагай зээ хүбүүн Алёша эгээ иигээд трубка яб байса шангаханаар табижархихын хараад: «Эмдэршэхэнь гээбы даа...», – гээд утаар татан хэлэжэ, зониие энеэлгээ һэн.

«Энэ Алёша өөрөөшы мэдэнгүй, юу хээнһээ намаяа һэргылбэ ха. Бодомжотой яба гэхэн шэнги», – гээд, һүүлдэнь Ревомир Баярович шогтойхоноор хэлэжэ һуугаа бэлэй.

Сэдхэлдээ туг сэрбэлзүүлээд...

Хурамхаанай Дэрээн нютагһаа гарбалтай В.Ц.Баторов «Буряад үнэнэй» түлөө бүхы наһаараа амин голоо табихаар бэлэн байгаа юм. «Багашуул зумбараа барина» гэжэ түрүүшынгээ мэдээсэл 14 наһатайдаа толилуулһан бэлэй. Эрхирэгтэ буужа ерээд байхадаа, Загарайн, Ивалгын аймагуудаар собкороор хүдэлһэн.

Ленинэй нэрэмжэтэ колхозой комсоргоор ажалаа эхилээ һэн. Дэрээн, Улан, Баянголдоо, Загарайн аймагай Эрхирэгтэ – хамта дээрээ арадай 4 театр байгуулһан. Хэбтээ, унтаа гэжэ үгы, үглөөнэй 4 саг болотор репетициеэ хэхэ.

- Субботник, воскреснигтээ гарагты, репетицидээ сугларагты гэхэдээ, улаан туг баряад, гэрэйнгээ хушалта дээрэ гүйжэ гарашадаг байгаа. Тэндэһээн тугаа намилзуулжа байгаад хуугайлха: «Бү хойнотогты, түргэлэгты!» – гэжэ басаганиинь Дулма Владимировна хөөрэдэг һэн.

- Энэ Баторовнай өөрөөшы унтахагүй, хүниешье унтуулхагүй, – гэлдэһээр зон суглараашье хаа, ажалайнгаа абьяаста абтахадаа гү, али зохёохы мұрысөөнүүдтэ илахадаа, «Ямар бурхан Владимир Цыдыповичы манда эльгээгээ юм!» – гэлсэжэ, баяраа мэдүүлдэг бэлэй.

Угаа түргэдүү, үлүү уридша Владимир Баторов нютаг нугынгаа «бороогой» геройнуудһаа эхилээд, хэн тухай бэшээгүйб даа. Харин сониндоо захил хүүлэхэ гэдэл, улаан голоороо орохо. Үмхэйн, Хүшэгээрэй аршаануудаа болбосон түхэлтэй болгоо. «Ерыт, амарыт», – гэжэ байжа уриха.

Һүүлдэ басаганиинь Дулма Владимировна Баторова манда сурбалжалагшаар хүдэлжэ байхадаа, абынгаа заншалаар Үмхэйн аршаанда бидэнэ абаашажа амаруулаа һэн. Баярые хүргэжэ ябадагбди. Хурамхаанай, Асагадай дасануудые барилгада Владимир Цыдыпович халуун хабаадалгаяа, шийдхэхы нүлөөгөө үзүүлээ. «Дабаатын сомоной хүндэтэ эрхэтэн» болоһон ушарни Ород, Буряад Уласуудай үндэр шагналнуудһаамни дутуугүй, үлүү юм», – гэдэг һэн ха.

...Гэрэйнгээ хушалта дээрэ улаан туг намилзуулһан эгэршэгүй эдэбхитэнэй дүрэ мартагдашагүй. Үбгэржэ, үлгэн дэлхэйһээ халитараа тэрэл тугаа сэдхэлдээ сэrbэлзүүлжэ ябаа юм.

«Хэжэнгэ үзөөгүйб гэжэ...»

Редакциин үймөөтэ коридор соо спортивна мэдээжэ ажал ябуулагша Д.хэндэшьеб найрхаһан маягтайгаар, томо томоор зугаалжа байба.

– Хаагуур ябаагүй гэжэ һананат? Бүхы тээгүүр – Ахатайнь, Баунттайнь, Баргажантайнь, Яруунатайнь, Агатайнь, Эрхүүтэйн – ороогүй нүхэ хүбэ үгы. Гансал нэгэ тээл ошожо үзөөгүй хүм, – гээд, ехэ нюуса дуулгаха гэхэндэл баруун гарайнгаа хурга ёдойлгон зогсобо.

– Зай, тэрэ сагаан толбошни хаана юм? – гэхэн асуудал зэдэлбэ.

– Яашье таахагүйт, – гээд, хүлезн татажа байтараа, – Хэжэнгэ, – гэжэрхибэ.

Эгээ энэ үедэ тээ хажуу тээ тамхяа аажамханаар бааюулжа зогсоһон А.Ж.Жамбалдоржиев гэдэһеэ нара зүб эльбэхэ зуураа тон тодоор, тэрэ зуураа аянгатуулан үгүүлбэ:

– Хэжэнгэ үзөөгүйб гэжэ хэлэхэнь эшэбэритэй бэшэ юм гү?

Нөөхи ажал ябуулагшамнайшы дээрээ ортобогүй:

– Эгээл таабаритай нютаг гэжэ һанагшаб. Сандан ламатай, Дандаронтой, Ражуур хубилгаантай... Тиимэһээ напоследок орхёод байгаа хүм даа.

Александр Жалсанович гараараа зангаад, кабинеттээ орошобо...

«Нажалуурыешье олоод яалай...»

Хуушан «Үнэнэй» секретариат соо ёозогүй томо диван байдаг һэн. Нэгэтэ тэндэ ороходом, пропаганда болон агитациин таһагта хүдэлдэг Б.Ш.Ванчиков О.П.Цыреноваһаа асуужа байба:

- Дивантнай хайшаа орошооб?

Ольга Потельхоновна үгэ бэдэржэ, холо ошохо бэшэ даа, абаһаар хэлэбэ:

- Энэ диван хараад, нажахаа хананат гээд газар шэдэжэрхёо...

- Хэнтнай нажадаг байгаа юм?

- Раднажаб лэ гүб даа, нюдэндөө бөөһэтэй һуухаа ханадаг, - гээд выпускающаар хүдэлдэг шарьяа нарьяа дуутай Т.М.Санжиева хажуу тээһээ яаран хэлэбэ.

Баруун урда углууда һуудаг уран зурааша Раднажаб Абидуевич Абидуев шэл дороһоо шэлээрхэнгээр харана. Зоной томо томоор зугаалхада оролсодоггүй юм һэн. Хошон шогшые ойлгохогүй.

Иимэ абариинь мэдэдэг А.Ж.Жамбалдоржиев абаһаар хамгаалба:

- Раднажабай зэргын юумэ хээд, сэсэрхэлдээрэйт.

- Юугээ тиитэрынь бүтээжэрхёо бэлэй?

- «Байгал» сэдхүүлэй даабаряар бурханай «Доржо Жодбо» ном хуушан монголоор бэшэнэ. Ямар каллиграфи гэжэ хананат? Улаан - Үдэ соо, хай, тиимэ хүнэй олодохые бү мэдэе. Нажалуур хүнэй хэхэ юумэн бэшэ, - гэбэ Александр Жалсанович.

Һүүлдэ журналай гараад байхада харахадам, нэгэ жэгдэ, амитай мэтэ үзэгүүд һубарилданхай, хүнэй гараар бэшээтэй гэжэ үнэншэхын аргагүй шэнгээр ханагдаа һэн. Ямар бэлигтэй хүнүүд «Буряад үнэндэ» хүдэлдэг байгаа гээшэб.

- Зай, диван хаягдаа. Нажалуурыешье олоод яалай... - гэлдээн болоод дүүрэбэ.

Буржуазна һэбшээн

«Буряад үнэн» соо хэды шогууша зоной хүдэлдэгшые һаа, өөр дээрээ туданан шог яашье ойлгодоггүй хүнүүд дайралдадаг байһан юм.

«Буряадай журналист» ханын сониной редактор олон жэлдэ байһанби. Дээдэ һургуулида факультедэй «Залуу наһан» гэхэн ханын сониние Сергей Бабуевтай ээлжэлжэ байжа гаргадаг һэмди. Харин «Үнэндэ» ерэхэдэм, аха үеын зон Ц.Ц.Дондогой Г.Ц.Дашабылов хоёр «Буряадай журналист» сониние нам руу түлхижэрхёод, ханаагаа амаршаһан юм.

Нэгэтэ ханынгаа сониндо хужарлама шарай оруулха гэжэ зузаан, үнгэтэ моодын журнал хайшалжа, зарим зондоо элдэб хубсаһа үмдэхүүлбэбди. Энеэжэ байһан толгой, харин хубсаһаниинь - онсо ондоо янзын. Туһамаршан Дондог Бальжинимаевтайгаа сэдхэлээ хананги энеэлдээд тараббди.

Үглөөдэрынь дарганарай нэгэн дуудаж ерээд, хэлэбэл даа:

- Намайгаа хубсаһаар дутамаг гэхээс ханаад, жабо юу хээтэй яла сала хубсаһа үмдэхүүлжэрхибэ гүт ?

Ямар харюу байха нэм даа, гайхан татаад гарабаб. Үүдэнэй хажууда Ж.эхэнэр хүлээжэ байба. Улайшоод, уйлахын наана үгүүлбэ:

- Ханын сониндо би халихай ябадалтай эхэнэртэл үбсүү сээжээс сэлинхэй, ууса бүһэлүүрээ хондойлгонхой байхадаа яана гээшэбиб...

Үдэ багта Дондогтоёо тэрэ «шедеврээ» ханаһаа хуулажа, ондоо, томоотой, буржуазна хэбшээгүй, «социалис маягтай» хубсаһа үмдэхүүлбэбди. Дондог аалин дуугай, юрэл энеэхэдэхэ юм. Харин минии зосоохиие Цырендулма Цыреновна номгоруулан тараажа үгэһэн юм.

«Урда түрэлдөө Ринчен Номтоев ябаһамби»...

Уран зохёолшо М.Ж.Батоин «Буряад үнэндэ» богони болзороор хоёр удаа орожо хүдэлһэн. Хуушан «Үнэн» соо иимэ үзэгдэл болоһон юм.

Хори- гушан хүнэй багтадаг кабинетэй ута шэрээдэ, зоной тэг дундуур һуунхай ахатан һажад гээд абана, аман соогоо гүбэд- гүбэд гэнэ. Тиин түшэлгэдээ налайд гэжэ, хурхиран алдадаг болобо. Урдаһаань хараад һууһан би гарһаань татажа һэрээнэб.

Зургаа- долоо гү, иимэ үзэгдэлэй дабтагдаһанай удаа даргын хоолой дуулдашаба:

- Михаил Жалбуевич, юу хэнэт мүнөө?

Ахатан залд гээшье хаа, дээрээ ортонгүй харюусаад орхибо. Үглөөдэрынь намдаа ехэл һайниие хүргэжэ ерэбэ. «Биш намнуулшаха байгаа гүб даа, шимнил абарааш. Намтайш сугтаа Ринчен Номтоев намнуулшаха байгаа» – гэбэ.

- Би урда түрэлдөө гэгээрүүлшэ Номтоев ябаһамби, – гэбэ.

- ?

- Зурхайшад хэлээ гү?

- Үгы, зүнгөөрөө таагааб. Зүнгөөрөө хуу юумэ мэдээд ябадагби. Номтоевой буусада, Дабаатын сабшалан соо ороол хаа, бүхы идея – бодолнуудни түрэшэдэг юм. Алдуу эндэ үгы. Лама санаартан лэ болоогүй хүн аабзаб, бэшээрнь хуу хүсэлдүүлжэ ябанаб. Зохёолой талаар холо ошооб. Номтоев энэдхэг, түбэд үльгэр онтохонууды, хургаалта домогууды оршуулдаг байгаа, би буряад үльгэрнүүды зохёоноб.

- Замби түбийн эзэдые дуудажа уряд лэ бэшэдэг, ёһоорхон мистик гүбта даа...

Михаил Жалбуевич уралаа шомшорон татаад хэлэбэ:

- Амаргүй ашаан лэ даа, энэ зохёол бэшэхэ гээшэ. Мүнөө зүжэг бэшэнэб, Бурдрамын захилаар. Үглөөнэй 4- 5 сагта хэрихэтэйш сасуу толгой соом шууялдашаха юм. Балма героиням шашаг шаазгай хэлэтэй, Дугар һөөлдэнги бүдүүн хоолойтой, эдэнэй басаган хонгёо задарюун, шабгансань шалшаран дуутай. Нэгэ мүнэн булта дарья табилдашаха. Хэнэйн юун гэһые ойлгохын аргагүй. «Байзыт үгы, бэшэжэ үрдинэгүйб» гээд, столоо шангаханаар наншажархихадам, номгоршодог юм. Хэлээ таһа хазаһандал.

- Һүрөөнь хойшогүй даражархидаггүй юм гүт, стол тоншоод?

- Бараг даа. Тииһээр гуримтай болодог. Ши зүжэг бэшэнэб гэжэ бү зууралдаарай, бү зутараарай. Шүлэгүүдшни һайхан.

- Ондоо зүжэгшэ зохёолшодһоо геройнуудайнгаа дуугархые дууланаб гэхыень дуулаагүйлби.

- Хэн нам шэнги бүхы юумээ тайлажа харуулха юм...

Нэгэ үедэ Михаил Жалбуевич хэдэн жэл Дабаатада байрлажа, зохёолнуудаа бэшэ һэн. Гансал литература шэнжэлэгшэд дээдын үнэн сэгнэлтээ зохёохы ажалдань үгэжэ бираагүй юм. Үсөөн ха юм даа, уран зохёол шэнжэлдэг мэргэжэлтэднай. Шажан мүргэлэй талаар бэшэһэн зохёолнуудын онсо удхатай. «Тамчын дасанһаа ерэнэн бэшэгүүд» гээшыень оложо уншадаг һаа...

Зэдын аймагта Дармаа хамбын бисалгалай газарта болоһон ушар. Хадын хормойдохи бишыхан гэрхэнэй урда талада Уран зохёолшодой холбооной түрүүлэгшэ, лама санаартан М.Р.Чойбонов ном уншаба. Михаил ахатан уншалгын түгэсэхэ багаар стол дээрэхи аршаанһаа ама хүрбэ. Гэнтэ балгаад байһан аршаанаа нам руу сэхэ турьян сэсэжэрхибэ.

- Яахадаа энэ Галя руу аршаан турьябаш? – гэбэ хажуудамнай байһан Дулгар Ринчиновна Доржиева.

- Юун би турьяха хэмбиб даа. Минии аман лэ юм бээ. Дайдын эзэд минии амые хэрэглэн адислаа. Энэ сэнтэй аршаанаа бү аршасагаа. Өөрөө хатана бээ, – гэбэл даа.

Иимэл жэгтэйшые гэбэл жэгтэй, хубилгаан хүн байһан юм, хайрата Михаил Жалбуевич.

Еврейһээ дутуугүй

Ц.Ц.Чойроповой хөөрөөһөө:

Сомоной соведэй дарга В.Ц.Баторов Алла һууринда ээлжээтэ субботник эмхидхэбэ. Модо һуулгаха газар малтаха сагай болоходо, хойто зүгэй электрическэ сетьнүүдэй филиалай дарга Посельский иигэжэ мэдүүлбэ: «Би еврей, гэрэлтэ һайндэр Пасхын урда газар малтаха аргагүйб».

Ямаршые еврейһээ дутуугүй, түргэн бодолтой Владимир Цыдыпович тэрэ зуураа хэлэбэ: «Зай, тиимэ болог. Орондонь нэгэ ящик архи асар».

Арсахын аргагүйгөөр, абашатайгаар хэлэгдэһэн байгаа юм. Посельский улаан «Москвичтаа» һуужа, нэгэ ящик «Старка» асарба. Тэрэ гэхэнһээ хойшо субботнигуудай үедэ нютагайхид Посельскидэ дүтэшэг байхые оролдодог болоо һэн гэлсэдэг.

«Баторов, самсыем үгэ...»

Дэрээнэйхид арадай театрһаа гарна гоё концертнүүдые табидаг байгаа.

Улаан- Үдэ гарахынгаа урда эдэнэр Алла, Улан, Арзгун болон бусадшые тосхонуудта концерт харуулба. Аргада ниислэл хотоһоо хүндэтэ жюри ерэнхэй хайн номернуудыень һагшажа, шэлэжэ абахаяа зэхэнхэй һуунад.

80 хүнһөө бүридэһэн хоор! Түрүүшын номер «Коммунис парти тухай дуун». Баторов өөрөө дирижёр.

Владимир Цыдыпович тайзан дээрэ гарахынгаа урда толи соо өөрынгөө харахадаа, сагаан самсын захада ямар бэ даа толбо һуушһаниие обёорбо. Тээ саагуур халамгайшаг Гена ябасагааж байба. Саб сагаан, сэбэр самсатай. Генынгээ самсыень тайлуулжа үмдөөд, тайзан дээрээ гараба. Эгээ түлэг дирижировалжа байхадань, ганса майкатай Гена хойноһоонь гараад, һүүхирхэдөө яахабши: «Баторов, самсыем үгэ. Нюсэгөөр ябажал байха юм гүб?»

Дэлхэй дээрэшые иимэ ушар үгы

Уланай совхозой директорээр хүдэлжэ байхадаа, В.Ц.Баторов магтаалай үгэдэлгээдэг байһан: «Зохёохы зонмандабии. 2 хонишоднай поэдүүд, шүлэгүүдэй согсолборинуудтай. Университедэй дипломтой мэргэжэлтэ философ хонишноор хүдэлдэг».

Иигэжэ хэлээд, нэгэ заа зуг татаад, өөрыгөө жэшээ болгон табиха: «Өөрөө би совхозой директор «театрай режиссер» гэхэн мэргэжэлээр дипломтойб, РСФСР- эй соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэб. Дэлхэй дээрэшые, хай, иимэ ушар үгы ёһотой».

Дэмбэрэлтэй замтай Дымпилович

Уулзаһан хүндээ зохёохы нүлөө үзүүлдэг, хайн шэнжэтэй зон байдаг.

Нэгэтэ би «Уулзуур» гэхэн шүлэгүүдэйнгээ номдо зурагуудые зуруулхаяа «Буряад үнэн», «Правда Бурятии» сонинуудай уран

зурааша - ретушороор наһаараа хүдэлһэн Д.Д.Гармаевта ошожо ябабаб. Доржи Дымпилович хара- сагаанаар графика гоёор бэлүүлдэг байһан юм.

ЛВРЗ- гэй микрорайондо, Лимоновой үйлсээр һэн хаш, үгэнэн адресаарнь ябажа ябахадам, иимэ мүнүүд толгойдом мүндэлшэбэ:

Мянган жэлнүүдэй уулзуур дээрэ зогсоноб,
Зуун жэлнүүдэй хилэ дээрэһээ золгоноб,
Һүни, үдэрэй һэлгээн соогуур мүндэлнэб,
Һара, наранай толон соогуур тодорноб...

Алдажархина аа гүб гэжэ яаруултайгаар ябууд дундаа дэбтэрээ гаргажа, һарюу мурюугаар бэшэбэб.

Оршолон ехэ юртэмсэ соогоо
Обёормоор бэшэ тооһониинь мэтэб,
Ордон хэрэмэй тулгашье мэтэб,
Олдохоор шухаг түбишье мэтэб...

Угайдхадаа, дэбтэрни дууһажа байһан, хайша яшань эрьюулжэ байжа хээлэнэб. ...

Үльгэр домогойнь Шамбала хаанаб?
Үржэн Хандын оронинь хаанаб?
Будалын ороной гуламтань хаанаб?
Нара Хажадай үзэсхэлэн хаанаб?
Оройдоол агшан зуура соо бэшээд абажархибаб.

Доржи Дымпиловичтэйгээ уулзажа, номой ямар бүлэгтэ, хаанань ямар зураг хэрэгтэйб гэлсээд, тараа һэн хабди. Бүтээжэ үгөө һэн.

«Буряд үнэн» сониндо Мухар- Шэбэрһээ манда хүдэлдэг байһан Даша- Дэлэг Гармаев сонин соо уншаад хэлэһэн юм: «Гая, ондоо юушье бэшээгүй һааш, хамаагүй. Энэ шүлэгшни оройн залаа шүлэг».

«Буряд үнэн»- «Дүхэриг» соо Доржи Дымпиловичэй дурсалганууды толилуулбаб. Тиихэдэ «Дүхэриг» соо ород текстнүүдые үгэдэг байгаабди. Эдээнээ иигээд орхингүй, ном болгохо хэрэгтэй гэлсэбэбди. Иигэжэ «Судьбы цветное полотно» номоо бүридхэжэ эхилээ бэлэй. Гадар дээрэнь өөрөө өөрыгөө ногообтор үнгэтэй айхабтар баян тэрлигтэй, буряд ёһорхуу малгайтайгаар зураа һэн.

...Доржи Дымпиловичтэ ошоһон замни заяа дэмбэрэлтэйл байһан юм.

Сагаа тоолоһоор, зайгаа хэмжэһээр,
Сахариг улаан нарандаа шүтэһөөр,
Сая жэлэй толо шэнгээһэн
Һаруул шарайтай һарадаа зальбарһаар

Гурбадахи мянган жэлээ угтанаб,
Гуурһанай шэдеэр магтаал үргэнэб!
Наһанайм гол шүлэг иигэжэ нара хараа нэм шуу.

«Тиимбииздаамнай хаанаб?»

Нэгэтэ наһажаал эхэнэр редакцида ороод, нэгэ хонхо хэхыем зүбшөөгыт гэбэ. Утаһаар нилээн зугаалсаха зуураа утаар татан лабладаг байба:

- ...Тиимэ бииз даа...

Үглөөдэр ерэжэ, үшөө нэгэ дахин хонходохыем зүбшөөгыт гээд ябаба.

Үглөөдэрын тэрэ эхэнэр ерэбэгүй. Таһагые даагша Б.Т.Цыремпилов, тэрэниие һанаандаа хүлээжэ байһан юм гү, иигэжэ хэлэбэ: «Тиимбииздаамнай хаанаб?»

«Заходите по одному»

«Буряад үнэнэй» сурбалжалагшад «Ажал гээшэ жаргал» гээд хаа яа хэлэхэ дуратай бэлэй. Уран зохёолшо Цырен-Доржи Дамдинжапов 1958 ондо «Ажал гээшэ жаргал» гэхэн публицист согсолбори хэблүүлһэн юм. Магад, энэ үгэ тэрэ ушарһаа мэдээжэ болоһон байжа болоо.

Цырен-Доржи Жанабадараевич намтараа иигээд шоглоһон шэгтэйгээр хэлэдэг һэн ха: «Избачһаа министр хүрэтэр, хүдөө бэшэгшэһээ «Правда» сониной сурбалжалагша хүрэтэр, сомоной зүблэлэй секретарьһаа дипломат болотороо – минии зам иимэл юумэл даа».

Партийна, зохёохы, ниитын шэглэлээр үрэ түгэсөөр хүдэлжэ, үндэр тушаалнуудые эзэлһэн, «Буряад-Монголой үнэн» сониной редактораар, Буряадай номой хэблэлэй директорээр хүдэлһэн. Энэ жэлэй сентябрь һарада Ц-Д.Ж.Дамдинжаповай түрэнөөр 110 жэлэй ой гүйсэхэнь.

Басаганиинь, Буряадай радиогой ветеран Эржена Цыреновна Гомбоева аба тухайгаа халуун дулаанаар дурсадаг. Һая уулзахадаа, иигэжэ асуубаб:

- Абатнай Буряадай АССР-эй соёлой сайдай тушаалда баталамжа абахая СССР-эй соёлой яаманда ошоо бэлэй. Тэндэ энеэдэтэй ушар болоһон гээд һая болотор аха захашуул хэлсэдэг һэн.

- Би өөрөө нэгэтэ хүнһөө дуулаад, абаһаа лаблан асуугаа нэм. Үнэн тиимэ ушар болоһон. Абамни Соёлой яаманай приёмнодо ороод, Буряад оронһоо Дамдинжапов Цырен-Доржи Жанабадараевич гэжэ секретарьтань дуулгаба. Басаган ябууд дундаа нэрэ уһыень бэшэжэ

абаад, дарга ноёндоо мэдүүлхээс оробо. Һөөргөө гаража ерээд хэлэбэ:

- Пожалуйста, заходите по одному.

Нэрэ обогойнь дабхар ута байһан ушарһаа иимэ шогтой үзэгдэл болоһон.

Лариса Гармаевна: «Уулзуур- соприкосновение»

«Уулзуур» номойнгоо гар бэшэмэлые бэлдээд, А.Л.Ангархаевта ошобоб. Энэ үедэ республикын госпитальдо наһанайнь нүхэр Лариса Гармаевна бээ эмшэлүүлжэ байгаа.

Номой гадарай дотор талын оршол үгэ соо иигэжэ бэшээтэй бэлэй: «В слове «уулзуур» воедино слились понятия содружества, сотворчества, сосуществования, согласия, соседства...».

Гэхэ зуура, энэ үгые ород хэлэн дээрэ нэгэ үгөөр оршуулха хэрэгтэй байгаа.

- Юрын үгэ бэшэ байшаба. Встреча, свидание гэхэгүй ха юмши, - гэнэб.

Саашаа гайхалтай юумэн болоһон юм. Лариса Гармаевна тарилга абаад орондоо хэбтэхэ гэжэ байтараа «Соприкосновение» гэжэрхибэ. Гайхал ехэ, зааханшые бодожо үзэнгүй... «Уулзуур» үгын, бүхыдөө номойм философско, эгээл нарин уянгата удхань гараад ерэшөө бшуу.

Үлэ мэдэг нэбшээн сэдхэхэлем сэрбэлзүүлхэдэл гэжэ, Д.Улзытуевай «Ходят люди как чудо» гэнэн шүлэгэй мур ухаандам мундэлшэһэн юм. Эдэ үгэнүүд Лариса Гармаевнада тэрэ зуура эгээл таарама шэнгээр наагдаа хэн бээ.

«Я – тоже жертва хунты!»

Сониной хуудануудта ямаршые сагта хаа- яа алдуу гарашадаг лэ байһан. Алдуу нэргылхын тула хэблэлэй машина- ротаторта тушаахынгаа урда «свежая голова» гэжэ нэрлүүлдэг тушаалтай хүн уншадаг, гараа табидаг байгаа. Эрхүүгэй университетэй хэлэ бэшэгэй факультет дүүргээд ерэхэн Мункожап Очиров эгээл иимэ ажалтай болоод, гурбадахи нараа хүдэлжэ байба.

Теэд нэгэ үдэр нүхэд идхаад, үдэшингөө ажалда ошонгүй, кинодо ябашаһан юм. Үглөөдэрын үй- сүйд болошобо. Айхаар алдуу гарашоо гэлсэбэ. Дүрэ зураг дээрэхи хүнэй нюур тодо бэшэ, баларшанхай хараар барлагдашаһан байба.

Урда үдэрын тудалдажа, Чилидэ путч болоһон, Пиночет засагаа гартаа абажа, хунтын хатуу журам тогтоһон байгаа. Тэрэ үйлэ ушар бүхы дэлхэйе доһолгоон сууряатаба.

Сониной редактор Ц.Ц.Цибудеев редколлегиин гэшүүдье суглууланхай, залуу сурбалжалагшые зада зэмэлбэд.

- Ямар юумээ гаргажархиба гээшэбта? Газетэдэ дүрэ зурагаа гаргуулхан зомнай хэд болоноб? Жертвы хунты! Не иначе! Как вас теперь называть, слов нет! Сию же минуту уволить! – гэжэ байгаад, Циден Цибудеевич хашхарха тооной шангархаараал болобо. Редакторай уурлахадань, шарайнь улайжа, байдал бүри хүрөөтэй болоһондли.

Залуухан Мункожап Аюшеевич хэды зэргын алдуугай гараһые мэдэрээл юм бээ. Гэбэшье сошордон голхорһонойнгоо ехэдэ сониной байшангай үүдэ хаб- яб хааха зуураа өөрөө өөртөө сортоотойхоноор, шангаар хэлэһэн гээ: «Я – тоже жертва хунты!».

Бүхы наһаараа гүрэнэй оршуулгын албанда мүнөө болотороо амжалтатай ажаллажа ябаһан М.А.Очиров энэ ушарые дурдахадаа, энеэбхилэн онсолдог зантай: «Пиночет дабһа адхалсаһан! Хунта хубитаяа оруулхан!».

«Яагаа онсогойлиг хүн гээшэб...»

Буряадай ниитын эрдэмэй институтдай (БИОН) буряад литературы болон фольклорой таһагай ахалагша эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ В.Ш.Гунгаров 1993 ондо Монголой шэнжэлхы ухаанай академидэ «Буряад арадай домогуудай мүнөө үеын байдал» гэхэн диссертацияа хамгаалһан намтартай. Энэ ушарай онсо шэнжэнь юун байгааб гэхэдэ, буряад эрдэмтэд сооһоо эгээл түрүүшынхээ буряад хэлэн дээрэ диссертацияа хамгаалаа һэн шуу.

- Хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор, профессор С.Ш.Чагдуров оппонент боложо ошолсоһон юм. Одоол заяа хубиин тааралдал болоо һэн. Зүблэлэй хурал дээрэ хүдэлмэри тухайгаа буряадаар элидхэхэһээ гадна олон тоото асуудалнуудта харюусабаб. Сергей Шагжиевич намдаа һанаагаа зобоһондоо юм гү, түрүүшээр доошоо хараад һууһан аад, миниингээ түгэс харюунуудые үгэхэдэ, толгойгоо үргэжэ, һайханаар мэшээбэ. Урма зоригни улам бадаршаба. Монгол эрдэмтэдэй удаа үгэ хэлэхэдэ, сартуул хүн хадаа тэдэнэрһээ нэгэшые дутуугүй, зарим тээгээ үлүү үнэншэмөөр хэлэбэ. Зүбшэн хэлсэлгэ бүхыдөө абьяастайгаар лэ болоо һэн.

Үглөөдэрын монгол найзатаяа үйлсөөр ябажа ябабабди. «О, манай монголшууд бэеын тамир хүгжөөнэ», – гээд, урдаһаамнай гүйжэ ябаһан сэнхир спортивна костюмтай хүниие хараад тэрэм хэлэбэ. «Үгы, энэтнай Сергей Шагжиевич лэ!» – гэбэб.

Дүтэлхэдөө, үнэхөөрөө манай хүн хажуудамнай тогтоошые һаа,

маягаа алдангүй, байра дээрээ хүл, гараа гүйжэ ябаһандал хүдэлгэһөөр. «Яагаа онсогойлиг хүн гээшэб» гээ һэн һүүлдэнь монгол нүхэрни, – гэжэ Виктор Шагдарович һонин энэ ушарал тухай һаруул һайханаар дурсан хөөрөһэн юм.

Хөөрүү Дагба

Партиин обкомой пропаганда болон агитациин таһагыг даагшын орлогшоор манай Захааминай аймагай Дархинтын Д.Б.Шагдуров хүдэлдэг байһан юм. Нютагайнь зон «Хөөрүү Дагба» гэлсэхэ. Үндэр бээтэй, хүнгэн гэшхэдэлтэй энэ хүнэй нюдэн ходо залуугай ошотойгоор гэрэлтэжэ, ялалзажа байдаг бэлэй.

Нэгэтэ редакцида орожо ерээд, сэдхэлээ дэлгээн хөөрөбэ:

– Битнай наһаараа хоёр нюуртай ябаа хүм. Ажалдээрээ, тушаалайнгаа эрилтээр атеис үзэл дэлгэрүүлжэ, шажан мүргэлэй мүнхаг нүлөө шүүмжэлжэ ябааб. Бурханда хүзэгшэд буруутан гэшэ гэжэ... Харин үдэшлэн гэртээ ерээд, бурханайнгаа урда зула бадараажа, һунажа-агшажа байжа мүргэдэг байһан юумэб.

Бөө угтай, гэбэшье шанар абаагүй далда нюуса бөө байгаа юм гээд нютагайхидынь хэлсэдэг һэн. Нэгэтэ партиин обкомой тус таһагта гомдол – мэдээ оробо ха. Тэдынэй үдэр, тэдыдэ, тэрэ нютагта бөөгэй тахил болохонь, тэндэнь хүрэжэ, энэ ёһолол тогтоохо, хорихо хэрэгтэй гэжэ... Дагба Бальжановичыг тиишэнь эльгээбэ. Дахин тиимэ юумэ болохогүйгөөр хэмжээ абаха гэхэн хатуухан даабари үгтэбэ.

Партиин һунгамал харгыдаа бүтхлэх архи абаад, хүрэхэ газарайнгаа дүтэлхэ тээшэ нилээн барижархиба. Одоошье хүрэжэ, үүдэ нээн ороходонь, гэрээр дүүрэн зон.... Амар сайнаа хэлээд, түлигдэжэ байһан галдань сэхэ ошобо. Пеэшэнэй шэрэмэй улаан бурма сахаригуудыг һуга татан абаад, газашаа гарашаба. Саһан дээрэ шэдэжэрхибэ.

Гайхан гэлһэн зон хойноһоонь дахаад гараа юм ха. Ноён Дагбын альгаяа дэлгээн харахадань, яагаашьегүй, угайдхадаа улайгаашьегүй байһан ха.

Түлөөлгэтэ хүмнай ондоо нэгэшье үгэ хэлэнгүй, машинадаа һуугаад ябашаһан...

«Тохой булангаараа хорошоод лэ...»

М.Горькийн нэрэмжэтэ Литературна институтта һуража байгаад, «Буряад үнэндэ» практика гарахаяа ерэхэн Надежда Шагдурова (Гармаева) соелой болон хургуулийн таһаг соо гансаараа һуужа байтараа, шала дээрэ унаһан ручкаяа абахаяа тонгойбо ха. Энэ үедэ

сониной нарин бэшэгэй дарга Бато Будаевич Дашиев журам шалгангаа ороод, юунэй боложо байһые шэл дороһоо адаглан зогсобо.

Эдир залуухан Надя энэ хүнһөө ехээр түбэгшөөдэг байһан тула огто харагдахагүйе оролдожо, бүри доошоо болобо. Тиин хэзээ гарахань ааб гээд Бато Будаевичай хүлнүүдые стол дороһоо гэтэн шэртэхэдэнь, хүдэлхэл юм бэшэ...

Надя яахашье аргагүй үндыхэл баатай болоо һэн бээ. Нариихан бээтэй бишыхан басаганай толгойгоо шохогод гүүлэхэтэй адли Бато Будаевич үтэр үгэлшэбэ: «Соёлой таһагайхид, толгойгоороо үгы байхаһаа гадна тохой булангаараа хорошоодлэ... Юун гэхэн юм гээшэб!»

Энэ үзэгдэл тухай Цырендулма Цыреновнада Надийн хөөрэхэдэнь, тэрэнь удаан ташаганаса энеэгээ һэн ха.

Санджэ-Сүрүн: аман үгын алтан шэнжые олоод...

Буряадай арадай ирагуу найрагша Галина (Санджэ-Сүрүн) Раднаева мүнөө үеын уран зохёолшод сооһоо эгээл түрүүлэн зохёохы ажалайнгаа намтар эхилһэн ха. Доодо-Бургалтайн хургуулийн 8 класс дүүргээд, «Зэдын үнэн» сониндо корректорээр хүдэлхөөр ороо һэн.

Бишыхан коллективтэ бэе бээ хэлгэхэ ушар хэзээшье болодог. Нэгэ мэдэхэдээ, Санджэ-Сүрүн набор хэжэ һурашаһан, оршуулгада тоти болоһон, хэн нэгэнэй үгы байбал, аймагайнгаа буряад сониние оршуулаад гаргажархидаг шадалтай болоһоод байһан. Ажабайдалай ёһотойл хэшээл гараһан гээл даа.

Үдэшын хургуулида ябаад, болбосоролой аттестат абаба. Эндэхэ Литературна институт шууд зорибо. Дүүргэхэнэй удаа «Буряад үнэн» сониндо хоёр жэл, Буряадай телевиденидэ нэгэ хэды соо хүдэлөө.

Мэргэжэлтэ ажалдаа шунажа, уран зохёолой, поэзийн талаар өөрын онсо шэнэ урасхал бии болгоһон габыятай. Шүлэг, зохёолнуудын бусадһаа илгарма эршэтэй, публицис бодомжо-сохидолтой гээд мэдээжэ.

Нэгэтэ иимэ ушар болоһон.

– Фольклор тухай танай һанамжа? – гээд, хэншьеб асуугаа ха. Хурса хутагаар отолһон шэнги харюу Галина үгэхэн:

– Алтан нара, мүнгэн нара гэдэг хуушанайнгаа ёһо орхиё. Сколько можно по одному и тому же кругу вращаться. Нужна авторская, новая поэзия с новыми веяниями.

Литературна институтда ородой, хилын саанахи уран зохёолой баялиг, нөөсэ шудалаад байхадаа, үнэхөөрөөшье, «Аяга сай – эдээнэй дээжэ» гэхэн үгэ дан лэ хаа жиирэй, хуушарһанаар һанагдажа болоо.

Гэбэшье 1990 ондо ханаан бодолдонь хүлээгдээгүй хубилалта болобо. Санджэ-Сүрүн Зэдэ нютагтаа буужа, элинсэгэйнгээ бууса хэргээбэ. Хартаабха, огород тариба. Клубай ажал хэргээбэ. Үзэл, бодолоо шэнээр шүүжэ үзөөд, урданайнгаа ханамжаһаа 180 градус нүгөө тээшээ эрьелдэн... арадай аман зохёол суглуулжа эхилбэ.

Нютагайнь үбгэд, хүгшэд үгэдөө оруулаа юм хэн гү, хахюуһа бурхадынь хүтэлөө юм хэн гү – мүнөө фольклорист Галина Раднаева «Хатан эжы Зэдэмнай» гэхэн ниитэ гаршагтай 5 боти ном буряад, сартуул хэлэн дээрэ гарганхай, ямаршые эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэһөө дутуугүй мандажа байна бэшэ аал?

Аман үгэ гэхэдэ, хажуудаашье халгаадаггүй байһанаа алтантай сэнтэй шэнжыень оложо, арадтаа бэлэглэһэн Санджэ-Сүрүнэй наһан соогоо өөрөө өөртэйгөө тэмсэжэ, зүришэл сооһоо зүнтэй үнэниенэ элирүүлжэ ябаһаниинь иимэл даа.

Хүгшэн шиирмэ хоёргүйгөөр

Нэгэтэ политическэ семинарай хэшээл боложо байба.

Элидхэл бэлдэһэн хүмнай ном сооһоо теори буулгажа бэшэжэрхиһэн, тэрээнээл уншаад үгэбэ.

- Одоо иигээд дүүрээ гү? Ойлгосотой болгохын тула нэгэ жэшээшье дурдахаяа яанаш? – гэбэ семинарые хүтэлэгшэ Пурбожаб Нимаевич.

Редакторай орлогшо И.Р.Очиров тодожо абаад:

- Юуень орёо болгохо юм, юрын байдалһаа абаад үзэе... Жэшээлбэл, би хүгшэнтээ түр-тар гэлдээд, хоёр оронойнгоо хоорондо шиирмэ табижархёо гэлэйб. Хөөрэлдэхэ аргагүй болонобди. Уламжалан, хэрэлдэхэшые аргагүй. Хубидаа өөр өөрынгөө ханамжатайгаа. Полный суверенитет гээл даа.

Иигэжэ хэлэхэдэнь, Нина Епифановна ухаандам оробо. Шиирмын саана амьарлаад, оро дэбидхэрээ заһажа байна ха. Сухалдаһан янзатай. Юун гээд Иван нүхэртэйгөө халбагаа хахараа юм ааб даа...

Харюусалгата секретарь Б.Б.Дашиев Иван Ринчиндоржиевичта тэрэ дары һөөргэдэн:

- Юун лэ гэнэш даа... – гээд, хүгшэн шиирмэ хоёрые аладлаад, өөрын жэшээ тулган дурдаба.

Бидstrupай зурагһаа һабагша татан...

Даниин суута уран зурааша Херлуф Бидstrupай бүтээһэн 5000 зураг соо онсо нэгыень илгаруулмаар байдаг. Ажалта үдэрэй урда

сэлмэг бүтэн байхан хүн дүүрэхэ тээшэнь үрзышэнхэй, хэдэн тээһээ арбагайдуулан татуулһан хадхуур – «колючка» мэтэ болошонхой...

Журналистын ажалай ветеран Т.В.Самбялова нэгэ үедэ хэдэн тушаал даажа ябаа. Хэблэлэй байшангай генеральна директорэй – ахамад редакторай уялгануудые дүүргэгшэ байхаһаа гадна харюусалгата секретариин тушаал даадаг байба. Үшөө «Бизнес-Олзо», «Спорт-Тамир» сонинуудые уншажа, гараа табиха.

Ажахын, эмхидхэлэй асуудалнууд ангаахай дальбараанууд мэтэ «Шиидхэ, шиидхэ» гэхэндли үглөө бүхэн амаа ангалзуулжа байдаг һэн бээ. Эршэтэй ажалһаа нилээн хатуужаһан, шэрхи болоһон, мүн эрдэм мэдэсын талаар баян багажатай хадаа алииеншые дабажа, хүндэхэн ашаа хүшхэрэн шэрэжэ ябаал даа.

Нэгэ үглөөгүүр Туяна Владимировнагай Түнхэнэй аймаг гараха гээд зэхэжэ байһан сагтань тудалдабабди. Хэблэлэй албанһаа ороһон мэдээгэй гуримаар хэдэн сурбалжалагшые иишэ-тиишэнь даабаряар ябуулба. Типографитай хэлсээнэйнгээ гурим тододхобо. Ород Уласай хэмжээндэ соноскогдоһон конкурс урагшань дугшуулха тухай бидэнэртэ, редакторнуудта, һануулба. Мүнгэн һангаа тоолодог албантай салингай талаар хөөрэлдөөд абаба.

Иигэжэ хэдэн тээшээ арбагайдан яаража байхадань, уншагша хонходоно. Тиимэ хаягаар, тиимэ киоскдо газетэ асараагүй юм ха. Энэение элирүүлхыень захилай таһагтаа даабари үгэнэ. Дахин хонхо... «Туяна Владимировна, таанар һунгалта тухай идхалга бэшэнэт. Теэд өөһэдөө хэнэй түлөө дуугаа үгэхээ байнат?» – гэжэ һонирхобо ха. Харюусангүй орхихын аргагүй. Үбгэжөөл дээшэ, доошонь хонходохо, амар заяа үзүүлхэгүй ха юм.

Арайшые гэжэ ами оробоб, гарахам гэнтүү байтарынь, верстальцигууд «Үсэгэлдэрэймнай компьютер заһагша хэдыдэ ерэхэ хаб?» – гэлдэнэ. «Басагад, өөһэдөө хонходыт даа. Холын харгыда гарахам», – гээд, сүүмхээ шэрэһээр, үүдэндэ дүтэлхэдэнь, жолоошон газетээ тарааха асуудалаар юушыеб лаблана. Гурбадахи дабхарһаа гэшхүүрээр гүйдэлөөрөө доошолбо. Баһал нэгэн тогтооно...

Ганса үдэшэ орой бэшэ, заримдаа үглөөгүүршые Бидstrupай «колючка» болошомоор лэ байгаа юм... Энэение Туяна Владимировна арһа мяхан дээрээ һайсал мэдэрһэн.

Үрэтэ ажалайнь түлөө үнэн шагнал мэтэ Ород Уласай соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшын, эрдэмэй дид-докторой нэрэ зэргэнүүд хүндэтгэйгөөр буужа ерэхэн бээ.

Харгыда болоһон ушарал

Дүрэ зураг буулгагша С.Ц.Балдуев Жаргал Галтаев жолоошониие Загарайн аймаг нэгэ үдэрэй командировкодо гараад ерээ гэжэ идхаба.

- Би ноёдто орохо сүлөөм үгы. Өөрөө даргада ороод, командировочно, бензинэй мүнгэ абаарайт, - гэбэ Жаргалынь.

Замдаа гарабад. Онохойһоо наашанхи бензоколонко хүрэнгүй, бензиниинь дууһашаба.

- Ай, халаг! - гэбэ Жаргал. - Бензоколонко хүрэхэбди гэжэ ханаһан байгаа. Мүнгэнтнай алим? Канистраа абаад һалирха болоо юм гү...

Харюудань харгын мүнгэ абаагүй (мартаһан байгаа юм гү?) Сергей Цынденевичынь кабинаһаа шууд хүрэжэ буугаад, харгы хүндэлэн гүйжэ гараад, дайралдаһан түрүүшын машина гараа үргэжэ тогтоогоод, городоо ябашаба.

Һалхитай харалган үдэр хармаандаа хопеэхэ мүнгэгүй, бензингүй үлэһэн Жаргал халаг хүхы боложо, аргынь арайханшье гэжэ оложо, редакцияда ерэбэ ха. Коридороор монсогоножо ябаһан Сергей ахатаниие хараад, абаһаар энгэртэнь аһашахаар забдаба.

- Орхи, наһатай хүнөөр яахашниб, - гэжэ хүбүүд аргадахын һайгаар болуулһан, уушхаруулһан гэхэ.

Хүсэгдэшгүй марафонец

Мэдээжэ марафонец Д.Д.Алтаев нэгэ үедэ дүрэ зураг буулгагшаар манда хүдэлһэн юм. Онохойн модондой комбинадта сугтаа нэгэтэ ошобобди.

Утаһаа ута хашаагай нэгэ захаһаа нүгөөдэ заха хүрэтэрынь алхалха баатай болобобди. Димын ута хүлнүүдээрэ нэгэ алхам хэхэдэнь, дүрбэ-табые гү, али үшөөшье олые хэнэ хаб. Хажуудань отол шогшоһондлиб. Хүнгэн гүйдэлөөршье хүсэхэ юм гүб...

- Дмитрий Дмитриевич, нэгэ заа жолоогоо татыт, - гэнэб.

- Би юрэл ябагшаараал ябана ха юмбиб. Бушуулха гэнэгүйб. Энээнһээ аргааханаар ябаха гээ наа, юрэл байра дээрэ зогсохо болоноб. Нээрээ, би зорёолхоногүйб, - гэбэ.

Би ойлгоноб. Гэбэшье тэрэ гэнэнһээ хойшо Дмитрий Алтаев гэхэдэл, хургааг шэнги ута хүлнүүдынь ухаандам нэн түрүүн ородог, харин буржагар үһэтэй толгойнь, шэл зүүнхэй нюдэниинь хойноһоонь удаа дараалан бии болодог шэнгеэр һанагадаг лэ.

Ногайцууд: «Түүхэ бидэниие мартаа гү?»

1982 оной зун журналистнуудай Бүхэсоюзна летучкада Дагестан ошоо бэлэйб. Махачкала хотодо бууха гэжэ түхээржэ байхадам, наһажаал проводник уринаар мihэрэн хэлэбэ: «Каникулдаа гэртээ ерэбэ гүт? Налайхатнайл гээшэ». Бинь гайхаад бодоноб: «Хойто-Кавказай зонтой юугээрээ адли бэлэйбиб? Юугээ хэлэнэб даа...».

Гэбэшье буугаад, зочид буудалда хүрэхэ замдам үсөөнсье хаа, азиат шарайтай зон ушарна. Летучкын түрүүшын үдэр толгой эрьемэ олон үндэнэ яһатан соо (жэшээлбэл, авар, даргин, кумык, табасаран, агул, лезгин, чечен гэхэ мэтэ) азиат шарайтай сэтгүүлшэдтэй танилсабабди. Арслан Сакинат хоёр ногай хэлэн дээрэ гарадаг сониной сурбалжалагшад байба.

- А, нөөхи проводнигни үндэнэтэйгөөр лэ хэлээ ха юм, - гэжэ баярлааб.

Шэнэ танилнуудайнгаа түүхын баримтануудые тобшоор хөөрөжэ үгэхэдэнэ, үнэхөөрөө түүхын хэшээлнүүдэй хэнэгүүдые ухаандаа хэргээн оруулбаб. «Алтан Ордагай» бутаран халаһанай удаа монгол, түүрэг арадуудай кипчак, найман, хэрээд, хунгираад, крымэй талын татарнууд мэтын болон бусадсье бүридэлнүүдһээ Ногайская Орда байгуулагдаһан. Чингис хаанай Джучи хүбүүнэй гушань, Ордагай сэрэгэй элитэ ударидагша Ногай элсүүлэн эмхидхэн. Мүнөө хамта дээрэ 100 мянга гаран ногайцууд Дагестанай Ногайска райондо, Карачаево-Черкессидэ, Ставрополиин хизаарта, Астраханска, Волгоградска областнуудта, Чечено-Ингушетидэ ажаһууна.

- Яатарая тараһан зомта? Хэлэнэй талаар түүрэг, шажанай талаар мусульман, юрэнхыдөө шарайһаа бэшэ монголой шэнжэ жаахансье танда үгыл ха.

- Урдада зуун жэлнүүдтэ уйгар бэшэг байһан. Удаань араб, латиница, кириллицэ гээд дамжаа. Х зуун жэлһээ исламда оруулаа. Нүүдэл байдалаа ханаха юумэмнай гэхэдэ, үргэн таламнай, һеэы гэрнүүд, морид ааб даа, - гээд, Арсланай хөөрэхэдэ, Сакинат үргэлжэлүүлнэ:

- Эртэ урдын Русьта амар заяа үзүүлээгүй зэрлиг половцууд гээд элдэблэхэсье ушар байдаг хэн бээ. Үйлсын зон ааб даа. Ниитэ улад юу тиигэхэ хэм. «Монголнууд гэдэг зон юрэдөөсье байгаагүй юм» гэдэг хүдхэшүүлдэ манай урда үеын зон харюусадаг байһан ха: «Нюурыемнай харыт, шарайемнай адаглыт. Монголшуудай бии байһанай бата гэршэнэ лэ».

«Нүүдэл, дайшалхы энэ арад түүхэ соо түөрһэн аад, мүнөө аг шэг, бии, үгынсье мэдэгдэхгүй» гэжэ зарим шэнжэлэгшэд зураглана.

Али угы хаа, ногойцууд «Түүхэ бидэниие мартаа гү?» гэжэ сэдхэлдээ бага гомдолтой гү?

«Футболой заядла болельщикби»

Арадай поэт Цырен-Дулма Дондоковагай түрэнөөр 110 жэлэй ойна гүйсэбэ. «Байгал» сэдхүүлдээ ирагуу найрагша, прозаик болон публицист бэлигыень харуулхые оролдообди.

Нэгэтэ Цырен-Дулма Дондоковна редакциин бүлэг зониие гэртээ уриа бэлэй. Ц.Ц.Дондогой харгыдаа хөөрэбэ:

- Намаяа заримдаа басагамни гэдэг. Намхаа 21 наһа эгэшэ, нээрээл, басаганиинь шэнги болоно бээбэ. Арадай поэт нэрэ зэргэтэй болохо ёһотойш гэжэ аргагүй дэмжэһэн.

Нэгэадли нэрэтэй, фамилитай байхадаа, дүү Дондоковань фамилияа Дондогой болгоһыень, Цырен-Дулма нэрээ сугтань Цырендулма гээд бэшэдэг болоһониинь мэдээжэ һэмнай.

Уужам салуу, олон таһалгатай байрадань орожо мэндэшэлбэбди. Б.Н.Жанчипов өөдэ уруугаа хаража байжа хаахагашаан үгэлнэ:

- Дворянка столбовая гэлтэй ха танаа. Юун гэхэн үндэр үһэ гээшэб. Энэениие аршаха, угааха гээ хаа, ой-е бэрхэтэйл ёһотой.

- Абжаамнай үдэр соо юу хэхэб гэхэн графигтай гэлсэдэг. Зүб гү даа? – гэжэ Цырендулма Цыреновна лаблан һонирхоно.

- Тиимэ даа. Бодожо, нюураа угаахааа эхилээд лэ, тэрэ графигаа сахидагби. Битнай футбольно заядла болельщик ха юмбиб. Онсохон матчнуудые хүниие хүнилэн хараха саг болодог. Теэд үдэрын унтадаггүйб. Зон ерэхэ, хонходохо. Радио-Дулгар¹¹ ерээ һэн, Агван Доржиев мэтын ажал ябуулагшадые ямар мэргээр, бэрхээр зураглан дамжуулгануудые хэдэг болооб. Рахмет Шоймарданов ерээ. Халамгай. Газаахи клумбаһаа сэсэгүүдые үндэнэтэйнь ходолонхой, намдаа асарба гээшэ. Борооһоо шал нойтон, сэсэгүүдэй үндэнэнһөө шабар шабха... Самсынь зайлажа бажуугаад, бага сага утыгдаа болоод, малинатай сай уулгаад үдэшөөлби даа. Ерэнэнэйнь түлөө «гонорархан» барюулаад...

- Яагаа һөөл юм... Түлөөһэгүй сэсэг барюулаад, түлөөһэ мүнгэ абаад гарахада, гоёл гүбэ. Онон Дондог¹² бидэ хоёрой иигээ хаа, бидэниие гүбихэл байгаа хат, – гэнэ Булад Намдакович.

Дондог халта мүлтэ энеэд гэнэ.

- Танаа дуудаһамни үндэнэтэй. Бидэнэр, зохёолшод, газетэ-сониндо, радиотелевиденидэ хүдэлдэг таанараа хаа-яанииншые

¹¹ Дулгар Ринчиновна Доржиева

¹² Дондог Цыренжапович Бальжинимаев

наа, хүндэлхэ, найжалхал ёһотойбди. Ехэ юумэ хэнэт. 75 хүрэхэдэм, Цырендулма намаа ямар гоёор бэшээ бэлэйш. Нам тухай нэгэ мүршье бэшэһэн хүниие сэгнэжэ, сээжэдээ хадагалжа ябадагби, – гэжэ Цырен-Дулма Дондоковна хэлээд, бидэндээ сайгаа аягалба.

Хүн бүхэндэмнай жэгүүр дали ургуулма үгэнүүдые хэлэбэ. «Ши, Галя, Уран зохёолшодой холбооной гэшүүн болохо байгааш», – гэбэ.

– Теэд битнай гансахан номтой гүби даа.

– Һайн ном байбал, гансаханшье наа, поэтическэ нюур батаар харуулһан байдаг, – гэбэ.

Абжаадаа амтатай пирожкитой сай уугаад гаража ябахадаа, Булад ахай:

– Футболоо мүнөө хүни бү алдагты. Голнуудаа тооложо, голоо гаратараа нуухатнай бээ, – гэбэ.

– Нуурыень бэшэ, нугаһыень тудабаш. Амин голоо үгэдэг аяа шунални энэл даа, – гээд, абжаамнай футбол тухайгаа бодоһоор үлөө һэн ха.

Сэнгын аха... сэбэр ород?..

А.О.Батомункуев С.Ц.Ринчинов хоёр дүрбэдэхи дабхарай таһалгада нэгэ үедэ сугтаа нуугаа. Үбэлыншье, зуниншье сонхонь нээлгэтэй. Ёһотой сибирягууд.

Нэгэтэ зунай үдэр кабинеттэнь ороходом, Сэнгэнь үгы. Улаан эрээн үнгэтэй шорт, сагаан футболко үмдэһэн багжагар агдам бээтэй, шара сагаан шарайтай, үндэр хамартай сэбэр ород хүн сонхын хажууда тамхи татажа зогсоно. Саашаа хараха хоорондонь, Аркадий Осорович саарһан дээрэ бэшэбэ: «Этот человек родной старший брат Сэнгэ».

Тиин томо нюдөөр нам тээшээ хараха юм. Бинь оройдоо гайхабагүйб. Аркадий эли бодо урмаа хухарба хэбэртэй. Өөрөө ехэл гайхаа юм хаш. Баруун талын захааминаархин Баян-Голойngoо немецүүдтэй, хилын харуулай хасагуудтай нилээн худхаран холилдоһон гэжэ мэдэхэ байгааб.

Сэнгын аха бурыад эхэтэйшье наа, Николай Шабаевта оробол, бүри гүнзэгылиг ород гү даа гэхээр. Али Николай Чимитовичнай зоной нюдэн дээрэ яба ябаһаар ород шэнжээ халта алдад гээ гү?

Бурыад драмын театрай артист Содном Дариевич Хашигов немец шуһатай хүм гээд хүрхэгэнэн хүхин хөөрэгшэ бэлэй. Халамгайхан байхадаа... Үнэн дээрээ бүргэдэй хамартай, харасатай бэшэ һэн гү?

Уданшьегүй Сэнгэ орожо ерээд, ахатаяа сэбэр Санага аялгаяа сал-гидуулан саана, наана зугаалдана. Танилсабабди. Сергей Бадмаевич Сэнгэһээ 3 аха юм ха. Вахмистроводо ажаһуудаг. Бурыад һамгатай, 3

үхибүүтэй. Уран гартай. Гар хүрэнгөө юушье бүтээжэрхихэ, оёхошье, урлахашье, дархалхашье. Буряад ёһо заншалай, хэлэнэй түлөө сээжээ табигжа үгэхөөр бэлэн. Үхибүүдээ арадайнгаа ёһо гурим даган ябахыень хургадаг. Сэнгэтэй адли гуурһанай эзэн бэшэшье хаа, хэлэ аманай талаар дутахагүй, хүгтэй дорюун хөөрөөтэй.

- Таниие мэдэхэгүй хүнүүдэй дэгэд дэлюунээр энэ мангад гэжэ байжа хэлэхынь дуулаа һэн гүт?

- Бүхэли наһан соо юундэ дуулахагүйбши? Мантагар хамартай мангад гүүлэхэдээ, өөһэдөө та няасагар хамараа наринаар абаад ябагты гэжэрхихэдэш, «һү татай» гэлдэн сошохо. Илангаяа залуудаа басагадай хойноһоо гүйхэдэш, энеэдэтэй ушарнууд хэдышье болоо ааб даа. Тоолошогүй. Энэмнай амяараа түүхэ, - гэжэ Сергей Бадмаевич сэхэ бүхээ мэдүүлэн, бидэниие яһала хүжээгээ бэлэй.

«Хони адуулһаниинь дээрэ ха даа»

Совет барилгын таһагта болоһон хөөрэлдөөн.

- Бэшэлгэндээ сэдхэлэй байдал харуулха хэрэгтэй. Габшагай ажал, түсэб дүүргэлтэ гээд лэ тоолоходош, хуурай баримта болоод лэ халашаха, - гэбэ промышленностиин болон барилгын таһагые даагша Д.Г.Дашиев.

- Сэдхэл гээшые хэн хайн харуулха аргатайб? Уран зохёолшол ааб даа. Ондоогоор хаа, хоһон тэргэ хонгируулһантай адли, - гэбэ уран зохёолшо Ц-Д.Хамаев.

Анхандаа партийна, совет ажалда хүдэлжэ байһанаа ерэхэн совет барилгын таһагые даагша С.С.Субанов нюдэнэйнгөө шэл абажа, гартаа баряад, энэл гараараа занган байжа, утаар татан һанаа алдан үгэлбэ:

- Юрэдөө, иигэжэ юумэ бэшэхэм гэжэ зобожо, дүүлижэ байнхаар үргэн талада хони адуулжа ябаһаниинь холо дээрэ ха даа.

...Иигэжэ хэлэхэдэнь, сэсэглэхэн сэлгээн тала нюдэндэм харагдахадал гэнэ. Улаан залаатай буряад шобхо малгай үмдэхэн Сэрэн Сыреторович ташуур далагануулан, «һилоо, һилоо» гэжэ морёо залан харайлгана. Хонидынь халуунһаа хурган бөөгнэрөөд, урагшаа ябажа үгэхэ юм бэшэ. Энээндэнь голхорһон, хүлһэ һалһан болоһон Сэрэн ахатан: «Эдэ хонидтой иигэжэ зобонхаар саарһа хээлээд ябаһаниинь дээрэ һэн ха даа» гэжэ халаг-хүхы болоно.

Иимэ зураглалһаа энеэдэхэм хүрэбэ. Теэд яажа энеэжэ болохоб. Доошоо хараад, үргэн тала, хургаһан хонидые, хашан морёо залажа тухашарһан Сэрэн Сыреторовичые зуража туршажа хуугаа нэм...

Белорусси, Литвагаар аяншалаад...

«Буряад үнэн» сониной редактор Р.Б.Гармаевта үнэн сэдхэлэй баярые хүргэжэ ябадагби. Социально-экономическа таһагта нэгэ үедэ хүдэлһэмни өөрын хайтай байгаа юм. Энэ халбариин асуудалнуудаар Бүхэсоюзна летучканууд, семинарнууд үе-үе болоод лэ зарлагдадаг бэлэй. Тиимэһээ олон тээгүүр ябаһанби.

Тэрэ үедэ Белоруссийн түмэр замшадай дүй дүршэлые олондо дэлгэрүүлхэ зорилго табигдаад байба. «Правда Бурятии» сониной редакторай орлогшо П.Л.Натаевтай хоюулан Минск хото нийдэбэбди. Зүблөөн хоёр үдэр болобо. Удаань Брестскэ хэрэмые хамгаалан баатарлигаар нүгшэһэн, мүн плендэ абтажа, амидын тама үзэһэн совет сэрэгшэдэй дурасхаалда бодхоогдоһон мемориалда хүгэдэн ёһололгодо хабаадабабди. Брестын хэрэм хүрөөтэ сагай хүшөө мэтэ. Автобусуудаар дайнай үедэ үндэнэ таһаран галдуулһан Хатынь нууринай оршониёе абаашажа харуулба.

- Аяар эндэ ерээд, хүршэ Литва ошонгүй бусаа хаа, гомдолтой байха. Вильнюс хүрээ, -гэһэн дурадхал бинь оруулбаб.

Ажал дээрээ юун гэхэ юмбибди гээд Павел Лазаревич ханаагаа зобобо. Наһатай хүн, коммунист хэшхэл - түбхын түрүүндэ. Самолётто билет абахань хүшэр саг хэн. Энэ баримтада шалтагаалаад хэдышые байхаар хэн бээ. Зөөлөн нуудалтай скоростной электричкын түргэншые гээшэнь. 3 сагһаа үлүүхэн ябаад, Вильнюс хүрээ, зочид буудалда түбхинэбэбди. Үглөөдэрынэ экскурсияр ябаабди. Хуушанай хото харабабди. Илангаяа һонирхоһон юумэмнай гэхэдэ, амяараа арал дээрэ XIV зуун жэл бодхоогдоһон Тракай замаг хэн. Нарийхан дугыгаар дамжан гараад, дундада зуун жэлнүүдэй барилгануудые хужарлан харабабди. Ондoo түбидэ ябаһан шэнги.

- Москвада Ленин багшынгаа Мавзолейдэ ороһомни - дээдын орой. Дахин ерэхээ мэдэнэгүйб гээд багшатаа хахасаад гараа хэм. Харин Литвада хараһамни - үзэмжэлигэй орой, - гэжэ Павел Лазаревич тобшолбо.

...Бусаад байхадаа, уулзаха бүридөө намдаа баярые хүргэхэ.

- Шиниингээ хайгаар Литва хараабди. Харин юундэ Латви, Эстони ошоогүй хэнбибди? Ошоё гээд эрид эгсээр идхаа хааш, ошохол хэн бээб.

Үнэндөө, Прибалтикийн республикануудай хоорондохой зайе оройдоол 3-4 час соо гаталхаар байгаа ха юм. Иигэжэ ханаад, мүнөөшые шаналмаар.

«Юун гэхэ аад лэ, юун гэнэгүй юмбиди»?

Д.Ш.Хубитуев нэгэ иимэ шог хөөрэхэ дуратай юм нэн.

Буряад драмын театрайхид хамтын суглаан дээрээ эмхидхэлэй, зохёохы зорилгонуудаа зүбшэн хэлсэхэ ёһотой байба. Повесткэ соносхогдонхой, теэд директорһээ бэшэ хүн «ама тайлажа» үгэхэ юм бэшэ.

- Чё молчите? Говорить вы все мастера. А когда надо, в рот воды набрали! Говорите! – гэжэ директор Цырен Аюржанаевич Балбаров шангарба.

Артистнууд эсэшэнхэй байгаа юм гү, али үгэ хэлэлгэндэ нюургүй үдэр байгаа юм гү – дуб дуугайнууд. Артист Жан Балданов нүхэдэйнгөө шарайе ханаа зобонгёор адаглад гээд, аргаахан бодоод, аалиханаар хэлэбэ:

- Юун гэхэ аад лэ, юун гэнэгүй юмбиди?

Цырен Раднаевичай уяралай нулимса

Урда үеын аха захашуул залуу, эжилэн бэшээшэдые дэмжэдэг лэ байгаа. Уран зохёол дэлгэрүүлхэ талаар бюродо хүдэлжэ байһан Ц.Р.Галанов нэгтэ Зэдэнхэ ерэнэн Даша-Дабаа Мункуевые гарһаань хүтэлэнхэй, «Байгал» сэдхүүлхэ «Буряад үнэн» сонин руу, һөөргөө «Байгал» тээшэ – иигээд үдэрөө дууһан харгылбад.

«Харыт даа, ямар үзүүр бэлигтэй хүбүү олообиб» гэжэ байгаад үгүүлхэ юм. Тиихэ зуураа нюдэнһөө гараһан нулимсаа эзэлүүдгүй аршаад абадаг байба.

Даша-Дабаань, тухайлхада, «Бүргэд», «Эхэ тухай дуун», «Галууд» мэтын рассуудаа асараад, «Байгал» сэдхүүлэй редколлегиин үзэмжэдэ табиһан байгаа ха. Иигэжэ бүхэли үдэрэй туршада Даша-Дабаагайнгаа бэлигыг гайхан багтаажа ядаһан хоёр хэдэн тээшэ зүргэлһэн, Буряадай номой хэблэлдэшье хүрэнэн бэлэй. Цырен Раднаевичайнь хамсыгай үзүүр тиихэдэ нилээн лэ нороһон байха.

Нэгтэ Чимит Цыдендамбаевай нютагтань – Тарбагатайда зохёолшын ойн баярайнь ёһололой үдэшэ боложо байба. Эрхирэгэй уран найханай ансамблиин гэшүүд дуу бэлэгээ хангюурдаба. Гэнтэ харан гэнээм, дүтэхэнэ һууһан Цырен Раднаевич хугшаран татана ха. Дуунһаа уяршоо ха юм. «Хори угайм басагадни» гэжэ байгаад, эзэлүүдгүй мухариһан нулимсаяа аршажа һуугаа бэлэйл...

«Энэ Галани Цырен уяруу гээшэнь... Жаахан юумэнһээ уйлашадаг» – гэжэ Александр Жамбалдоржиевай хэлэдэг байһаниие ханажархёо нэм.

Хангайгаа бараалхадаг заншалтай

«Байгал» сэдхүүлэй 2016 оной эрхим авторнуудые хүндэлэн ёһололгын үдэшэ мартагдашагүй. Хэблэлэй байшангай захирал-ахамад редактор Б.Д.Балданов энэ үдэшые үндэрлиг долгисотойгоор лэ хүтэлөө бэлэй.

Батасэрэнэй Жигжиджабай 1927 ондо бэшэһэн «Саһан шуурган» гэхэн туужые хэргээн бусааһан Бурядай элитэ эрдэмтэн Л.Д.Шагдаров, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор Л.Б.Бадмаева хоёрые хүндэлэн ёһололгоһоо үдэшэ эхилээ. Сеулай дээдэ хургуулиие дүүргэһэн, солонгос уран зохёолшо Сим Хунай шүлэг оршуулһан эдирхэн Эрдэм Ламожаров, «Уянгын долгин» гэхэн номинацида илаһан Янжима Дашидоржин, «Зүжэг найруулга» гэхэн номинацида шалгарһан Баира Бальбунова болон бусад хүгтэйнүүд, баяртайнууд, хүн бүхэнийнь өөр тухайгаа, зохёол тухайгаа хөөрэнэ.

«Хангай» гэхэн трилогиин автор Даша-Дэмбэрэл Дугаров наһанайнгаа нүхэр Лариса Намсараевнатай (хоюулаа 80 наһаяа аладлаһан) эгээл нониноор хөөрөө бэлэй:

-Зун нажартаа бидэ жэл бүри хангайгаа бараалхахаяа хэдэн хоногоор зоридогбди. Хангай гээшэ амида бурхан. Нохойгоо абаад, миисгэйгээ тусхай дархалһан түхеэрэлгэ соогоо һуулгаад... Палаткаа табижа, тагаанаа тодхожо түбхинэхэш. Үдхэн хайхан сайгаа бинь эдеэшүүлхэб. Даша-Дэмбэрэлни үргэхэ. Бүхы наһаараа юртэмсэ хангайн ороние зураглаһан, магтаһан хадаа дээжэ-сэржэмээ зорюулаагүйдөө яахабибди. Миниингээ миисгэйтэйгээ хөөрэлдэжэ, эдеэгээ бэлдэхэ һамбаандам нүхэрни нохойгоо дахуулаад, тайга соогуураа ябаад ерэгшэ, - гэжэ Лариса Намсараевнагай хөөрэхэдэ, жэгтэйл бэлэй.

Ная гаратай налгай хоёр, нохой, миисгэй – хангай тайга соо...

«Чимит-Рыгзэмни намаяа таняал»...

Агын Үзөөн нютагһаа гарбалтай мэдээжэ уран зохёолшо Чимит-Рыгзэн Намжиловай түрэхөөр 95 жэлэй ой һая гүйсэбэ. «Байгал» сэдхүүлэй ахамад редактораар Никифор Рыбкогой, Цэдэн Галсановай удаа хүдэлһэн, «Буряд үнэнэй» таһагые даагшаар, Бурядай номой хэблэлдэ редактораар, Монголдо ТАСС-ай сурбалжалагшаар ажаллаһан үргэн ниитэ ажал ябуулгатай бэлэй.

Бээр агдам томо, баруун тээшээ хэлтын һагад гэшхэлдэг, абар-табар буржагар үнэтэй, улаа татаһан шарайтай хүн хэн. «Байгал» сэдхүүлһээ гараад, Ленинэй үйлсээр үгсэжэ ябахадань уулзашахабди.

Заатагүй тогтожо хөөрэлдэхэ, залуу заахан гэжэ голохогүй. «Зай, Галя, шүлэгөө хэр бэшэнэш даа? «Үнэнэйш» ажал зайгүй юм даа. Теэд забһарынь олоод лэ бэшэхэл болоо гүбши даа» – гэжэ нюдэнэйнгөө зузаан шэл ялалзуулан байжа хэлэхэ. Эдэ үгэнүүдын мүнөө илангаяа удхатайгаар, сэнтэйгээр һанагдадаг.

...Наһанайн нүхэр Ханда-Цэрэн Балдановна дурасхаалын мүнхэлхын түлөө бурхандаа ябатараа шууд оролдоо юм. Уран гартай эхэнэр байһан, дачынгаа гэр өөрөө шэмэглэн урладаг байгаа. «Чимит-Рыгзэнийн хадааһа һарбайгшань лэ байгаа юм» – гэлдэн шоглохо нүхэдын.

Теэд Ханда-Цырен Балдановна наһанайнгаа нүхэрэй уран үгын эзэн байһандань үнэхөөр сэгнэдэг, хүндэлдэг бэлэй. 2000 ондо «Буряад үнэндэ» «Алтан үлгы» гэхэн номыень оролдосоо гарган хэблүүлээ һэн. 90 наһандаа дүтэлһэн хүгшөө үдэрөө дүүрэн эсэлтэгүй вёрстко хэдэг А.О. Батомункуевай хажууда редакцияда һууха. Аркадинь пирожки асаржа хүндэлхэ, таксида һуулгаха.

«Чимит-Рыгзэмни Хяагтада түрэл садандаа хүбүүн боложо түрөө юм. Түһөөнь тон адли», – гээд, Москваһаа ерэхэ бүхэндөө Хяагта руу бэлэгтэй – сэлэгтэй ошодог заншалтай болоо һэн. «Яһала томожоо, шарай ороо. Намаяа таниһандал нам тээшээ гараа арбалзуулан зүдхэнэл», – гэхээр олзуурхан ерэдэг бэлэй.

Даша-Рабдан Батожабайе танихагүй ушарһаа...

«Байгал» сэдхүүлдэ наһаараа хүдэлһэн Гарма-Доди Дамбаев ахатан суута уран зохёолшо Даша-Рабдан Батожабайн больницада эмнэлгэдэ байха үедэнь ошоһон тухайгаа баримтата рассказ бэшэһэн юм. Бууза абаашаад, хахад хухадые эрихэдэнь, дүтэ һуудаг Шираб-Сэнгэ Бадлуевһаа мүнгэ урьһалжа байжа архи абаашаха баатай болоһоноо, Одбоевичой ордоһолһон тухай дурсаһан байдаг.

Һүүлдэ болоһон хойно Гарма-Доди Дамбаевич «Нэгэл баримта алдажархёо хүм» гээ бэлэй.

-Ямар баримта?

-Врачай обходой удаа гү, али обедэй һүүлдэ Батожабайн газашаа гарахадань, обоо зон дахасалдадаг болобо. Дабтагдашагүй һонин, дэлгэр зугааень шагнаха гэжэ... Нэгэтэ Одбоевичой ээлжээтэ хөөрөөгөө шарьюулжа түгэсэхэдэнь, Даша-Рабдан Батожабайе танихагүй нэгэ эхэнэр тэбдүү түдэгэсэнги, сэдхэлээ ехэл хүдэлгэһэн янзатайгаар:

- Та уран зохёолшол болохо байгаалта даа, – гэжэ шангаханаар мэдүүлһэн ха.

Улаахан хасарыеш таалая, зэдэгэнээхэн!

Захааминһаа Александр Шагдуров зунай саг тухай зураглал эльгээгээд, тэрэниенъ полосада тааруулан табижа байхадаа, шүүһэтэй улааханууд зэдэгэнээ (литературнаар гүлзөөргэнэ) амталха дуран эзэлүүдгүй хүрэбэ. Баруун хадынгаа ой соо ороод, нэгэ дороо бүхэли бидон түүжэрхидэг бэлэйбди.

Ээлжээтэ амаралтада гарахаяа байһан оператор-верстальщик И.А.Галтаеваһаа асуунаб:

- Баргажанаа ошохом гэнэш. Зэдэгэнэйн хаһа хэзээ бэлэй, жаргахашни гээбы.

- Юун зэдэгэнээеэ хэлэнэт? Манай нютагта ургадаггүй ха юм. Агния Цыдемпилловна Цыренова Үлэгшэндэмнай зэдэгэнээ дүүрэн юм гээд, ажалаа хэжэ нуутараа креслэдээ түшөөд, амаа таашаагша һэн. Сүсэгытэй холёод эдихэдэ, хэлээ таһа хазамаар амтатай гэхэ.

- Бүхэли Баргажан, Хурамхаанда зэдэгэнээ үгы гэжэ гү? Тиимэ юумэн байдаг юм гү?

- Ганса манда һэн гү даа, олон тээ ургадаггүй бээ.

Олон голой зонһоо бүридэдэг коллективэйнгээ зонһоо асуулта-шэнжэлгэ хэбэбди. Ирина Александровнагай хэлээшэнь үнэндөө зүйтэй байба.

Ага тойрогой Аргали нютаг тоонтотой, корректорээр, «Буряад үнэн»-Дүхэриг» сониной редакторай орлогшоор хүдэлһэн Д.Б.Гуродармаева:

- Манда үлзөөргэнэ гэжэ нэрэтэй. Үгы тооной гээ һаа, зүбшүү.

Яруунын аймагай Нарһата нютагһаа гарбалтай, сониной корректорээр бүхы наһаараа хүдэлһэн Т.Р.Дугданова:

- Гүлзөөргэнэ нэрэтэй. Урдандаа үсөөн тээ бии һэн бээ. Мүнөө хүн түүнэ гэжэ дуулдадаггүй.

Рекламна таһагай мэргэжэлтэн, «Буряад үнэн-Дүхэриг» сониной харюусалгата секретаряар анхандаа хүдэлһэн Хэжэнгын Ушхайта нютагай С.Б.Байминова, Сэлэнгын аймагай Тохой тоонтотой Н.Д.Бадмаринчинов гүлзөөргэнын (зэдэгэнын) хоморые баһал тэмдэглэбэ.

Зэдын аймагай басагад, «Бурятия» сониной оператор-верстальщицууд Е.Р.Дугарова, Л.С.Жигжитова:

- Манда гүбээлзэгэн, зарим тээ үбээлзэгэн гэдэг. Гол өөдөө элбэгээр ургадаг. Нютаг зон үбэлэй сагта эдихээе яһала нөөсэлжэ абадаг.

Корректор, Мухар-Шэбэрэй аймагай Хошуун-Үзүүрэй С.В.Дабаева,

«Буряад үнэн» сониной харюусалгата секретарь, Хүсөөтын С.Э.Эрдынеева:

- Гүлзээргэнэ гэдэг манда үсөөн, дуулдаханьшые тэрэ...

Хяагтын Алтайһаа гарбалтай Е.Д.Раднаева:

- Зэдэгэнэ (захааминайхидал зэдэгэнэ бэшэ) амталха гэбэл, Хүгтэй хаанай, Шаазгай уулын үндэрлиг үбэр өөдэ зүдхэхэл хэрэгтэй.

Хүн бүхэнийнь Эрхүүгэй зэдэгэнэ тээшэ хургаараа зааба. Элбэгээр асаржа худалдадаг ха юм. Набор хэдэг мэргэжэлтэн, Алайрай аймагай Д.Д.Зурбановабүхы алдарыень даажа абаба. Харин манай Захааминайхи худалдаанда байдаггүй, аяа даангүй нялсайшадаг шэнжэтэй. Түрэл һургуулиим багшанар хаа-яаниинь зэдэгэнэйн варени намдаа асардаг. Һайн даа, басагадни гэжэ һамбаашалан баярые хүргэһүү даа.

Гүлзөөргэнэ, гүлзээргэнэ, үлзөөргэнэ, үвээлзэгэн, зэдэгэнэ, зэдэгэнэ... Яаһан һайхан нэрэтэй жэмэс бэ! «Буряад үнэнэйхидэй» дүхэриг соо орожо, нэгэ үдэрэй зугаа үүсхэхэн хатан зэдэгэнээдээ доро дохижо, улаахан хасарыень һэмээхэн таалай.

Харин зэдэгэнэйн үгы газарта адлирхуу шэнжэтэй малина, клубника тарیداг, мүн байгааһиин хэшэг - мойһо, тибһэ, улаагана, алирһа, нэрһээе дурдая даа. Зулгы зумнай – урдамнай.

Швабрын ноёнһоо мэдээжэ блогер хүрэтэр

Н.Н.Бальжинимаева «Буряад үнэндэ» нэгэ үедэ хамууршан-сэбэр-лэгшээр ажаллаа.

-Битнай швабрын ноёнби. Теэд энээнэ голодоггүй хүм даа. Амий-ем тэжээнэ ха юм. Баба-Яагай хамуур мэтэ шэдитэйшые байжа болоо... Ступа соо һуугаад, швабраараа далаганаад хийдэшэхэ ааламби, – гэжэ байгааг шоглон үгэлхэ.

Тиин модон туһамаршанаа тулган зогсоод, элдэбынгээ һонин ушаралнуудые хөөрэшэхэ.

Гэр дээрээ туг хийсхүүлһэн хубисхалша эмгэй тухайгаа, һамасуу Батуевнагай зууршалгаар һаһанайнгаа нүхэртэй ушарһан тухайгаа, түрэлэй һабагшатай Даша-Рабдан Батожабайн ушаралта ябадалнууд тухай, мүн мистическэ үзэгдэлнүүд тухай, юрэдөөл, шэхээе һэрмылгэн шагна гэмэ зугаа дэлгээхэ.

-Та энээнэ бэшэгты. Нэгэ-хоёр хүндэ хөөрэхэдэтнай, юун болохо юм. Мүнөө сониндоо жэжэ конкурснуудые соносохообди. «Жэгтэй ушарал болоһон юм», «Нютагай домогуудһаа», «Минии мүшэн шинии мүшэнтэй» гэхэ мэтэ.

- «Минии мүшэн...» гэшэдэ бэшэжэрхихэйб даа... Досоом

гэжэгүндэнэ. Буряадай бэлигтэй, зураг мэтэ сэбэр хүбүүнтэй залуудаа ханилаа һэм. Теэд аягүй юм гү даа.

Тиин Намжилма Нанзатовна «Бэшэгты» гэхэн идхалгадам дашуураад, өөрөөшье мэдэнгүй швабраа гуурһаар нэлгэжэрхийһэн юм. Нэн түрүүн Монгол гаража, адис абаад ерээ.

Мүнөө монгол үндэһэтэн соогоо мэдээжэ блогер болошонхой, сэдхэлэйнгээ туг дээхэнүүр намилзуулан алхална.

Хэн нэгэнэй «Бабушка блогер» гээ һаань, «Юун бабушка гэжэ... Блогерто наһан үгы юм» гээд һөөргэдэдэг зантай.

«Оршуулгын генерал» намайе...

«Оршуулгын генерал» намайе

Одоо таанар яахабта?»

- иимэ шүлэглэмэл мүнрүүдые Ц.Ц.Дондогой ахамад оршуулагша Б-М.Ж.Жигжитовэй дүрэ зураг тушаа ханын сониндо бэшэһэн юм.

Бато-Мунко Жигжитовичэй мэшээн байһан шарай, нээрээшье, таанар намайе яахабта гэхэншүү... Үнэн дээрээ, ойроо хүртэшэгүй хүн байгаа. Жэншэдгүй гүйсэтэйгөөр оршуулгаяа хээд, саб гэнги, янда ябаха. Шанар һайтай оршуулгын эзэн, ямаршье шүүмжэлэлдэ орохогүй.

Сүлөө забһарлалдаа шабартайхан Шандалиингаа, аглаг Агынгаа зон тухай, анхан «Молодёжь Бурятии» соо сугтаа хүдэлһэн нүхэд тухайгаа, «Үнэнэйнгөө» аха үеын зон тухай хөөрэхэ.

- Та иимэ яб саб гэмэ, нарин нягта хүн гэртээ баһал «генерал» ёһотойт. Бальжамаа Бадмаевна яһалал тэсээ юм ааб даа, - гэбэб.

-Үгы бэд даа. Үдэшэлэн гэртээ ороод, шляпаа, гуталаа тайлаад, «Орожо болохо гү?» гэжэ дохихош. Зүбшөөл абаһанай, таһалгадаа ороһоной удаал эзэн янзатай болодог хүн аабзаб.

-Ажал дээрээ мүн лэ «һамгадай генерал» гүүлээд, сожоошье татадаггүй ха юмта.

-Юундээ гомдохобиб... Набор хэдэг басагадаар дүхэриглүүлээд һуугаа ха юмбиб. Эдээнһээл бүхы ажални дулдыдадаг байгаа. Надежда Михайловна Баторова, Бальжи-Һама Цыренова, Татьяна Цыренова, Баярма Жимбаева, Долгорма Мижитова, Гысыгма Доржиева, Людмила Цыденова, Галина Ламаева, Сэсэг Одоева, Елизавета Бадмаева, Валентина Эрдынеева, Мария Хазуева – бултыень тооложо бараха аалши? Сурбалжалагшадай материалаа машинкада асараад тушаадаг һаань, би машинисткэнүүдэй хажуудань һуугаад, диктовко хэдэг байгаа. Тиимэһээ «һамгадай генерал» гүүлэхэмни ойлгосотой. Эдээнээ

алтантай сэнтэй зомни гэдэгби, - гээд, Бато-Мунко Жигжитович үнэн сэдхэлнээ хэлэдэг бэлэй.

Заримдаа дайнай үеын бага наһаяа дурсаха. Тибһэ, гэшүүнэ, шэхэр түүжэ эдеэд, сагаагаа уугаад, малай хойноһоо ябаһан балшархан наһаниинь нюдэнэйн урда ходол харагдахадал гэдэг һэн ха.

«Буряад арадай урдаа хараха сониндо хэзээ нэгэтэ ажалда орохоб гэжэ хаанаһаа мэдэхэ бэлэйбиб? Шударгы ажал, шог зугаа соогуур наһамни үнгэрхэ юм гэжэ... Хуби заяамни эгээл иимээр эрьеэ гэжэ баярлажа ябадагби», - гэжэ хүндэтэ ахатан үнэн үгэ хүүрээ элирхэйдэг һэн бээ.

Телевиденидэ болоһон ушар

Буряад Уласай Президентын албанай хэблэлэй талаар комитедые толгойлогшоор хүдэлжэ байһан И.В.Смоляк Наһажаал зоной үдэртэй дашарамдуулан сурбалжалагшадые суглуулба ха. Амаршалһанай удаа ёһололой шэрээдэ сай уухые уриба.

- Миин бү һууя. Энеэдэтэй ушарнуудые һанаад хөөрэлдэе, - гэбэ Ирина Владимировна.

«Буряад үнэн» сониндо залуудаа машинисткээр хүдэлһэн, тэрэ үедэ Буряадай телевиденидэ режиссёроор хүдэлжэ байһан Т.Б.Цыренова (Хамаганова) иигэжэ хөөрөбэ:

- Сэхэ эфир бэшэ, дамжуулга бэшэгдэжэ байба. Буряад драмын театрай директор Ц.А.Балбаров театр тухайгаа хөөрөбэ. Хөөрөөндөө халашоод, яашье тогтохо янзагүй. Энэ үедэ дамжуулгын редактор Татьяна Ивановна Каширина ара талаһаань мүлхижэ ороод, директорэй үмдэнэйн түриһөө татаба ха. «Хүрөө, болоо» гэнэншүү. Тиихэдэнь Цырен Аюржанаевич:

- Погоди, погоди, еще не закончил, - гээд, оройдоошье убайлангүйгөөр саашань үргэлжэлүүлбэ. Энеэдэн гээшэ болоо һэн бээ.

«Хэн болохо аад, мүнгэ хийсхүүлнэб...»

Хэблэлэй байшангай ахамад бухгалтер Ц.Ц.Баторова зохёохы маяг хэдэбтэй бэлэй. Нургуулида нурахадаа, шүлэгүүдые бэшэдэг байһан. Гэбэшье багаһаа гол шуналын ондоохон юм һэн. Мүнгэнтэй холбоотой.

- Абамнай түбэй, областиин олон сониндо захил хүүлэхэ. Уншажа дүүргэхын тэшэ ядан хүлээхэш. Одоош гартаа оруулхадаа, газетынгээ хуудануудые мүнгэнэй түхэлтэйгөөр хайшалхаб. Тоонуудыень бэшэхэб, зурахаб. Хуушан чөмөдэн соо наринаар ябталан хээд, нэбшээ халхитай болохыень хүлээхэб. Тиин дүтынгөө добо дээрэ гаража, мүнгээ хийсхүүлдэг юм нэм, - гээд хөөрэхэ.

- Сэсэг, газраа халхин буубал, – гэжэ хэн нэгэнэй хэлэбэл, хуга гүйн бодожо, газраашаа гарадаг хэм.

- Хэн болохо аад лэ, энэ мүнгэ зуража хийсхүүлнэб, – гэлдэхэ гэртэхимни.

«Бухгалтер, милый мой бухгалтер» болоол хэн, наһанайнгаа мэргэжэл олоходоо... Сонин, сэдхүүлнүүдэй, номуудай олоор хэблүүлэгдэжэ байха үедэ тудажэ хүдэлөө. «Буряад үнэнэй» шэнэ сагай соло сууда Цэцэг Цыренжаповнагай хубита оролсоһон лэ юм.

Ба-то потом Мун-ку-ев!

«Буряад үнэн» Хэблэлэй байшангай урдаа хараха дизайнер – верстальщик А.О.Батомункуев армиин албанда болоһон ушарые дабтан-дабтан дурсадаг юм:

- 1982 ондо Новокузнецкдэ алба хэжэ эхилээ хэм. Түрүүшын үдэр ерэн сасуу онгоошходо хууһан эхэнэртэ нэрэ уһаа хэлэжэ үгэбэбди. Минии ээлжээн болобо.

- Батомункуев Аркадий Осорович, – гэбэб.

- Фамиляа дахин хэлэгты, ойлгоногүйб, – гэбэ тэрэ эхэнэрни.

- Батомункуев – гээд, тодоор хэлэбэб.

- Үе үеэрнь үшөө дахин...

- Бато потом Мун-ку-ев – гэжэ ойлгосотой байхын тула үе-үеэрнь амьяарлан дабтан хэлэбэб.

Долоон хоног үнгэрһэнэй удаа фамилим Батопотомункуев болошоо ха юм гэжэ ойлгобоб. Заһаад бэшэхэ гэхэдэ, документнүүд хуу ябашаһан. Иигээд хоёр жэлэй туршада шэб шэнэ энэ фамиляар ябаха баатай болобоб.

Стройбат хадаа хамаагүй юм хэн гү даа...

- Батопотомункуев!

- Я!

Новокузнецкын металлургическа комбинатта хүдэлөө хэмди. Албанһаа табигдаад хахад жэл болоод байхадам, армида ажаллаһанайм түлөөһэ мүнгэн ерэбэ. Батопотомункуевай нэрэ дээрэ. Эжым Надежда Иосифовна Тапханаева Суулгын хургуулиин директор байһан тула арга хургын оложо, энэ мүнгэ почтоһоо абаа хэмди.

...Иимэ энеэдэтэй ушар зохёожо зобоһоной хэрэггүй, ажабайдал өөрөө жэгтэй зохёолшон ха юм.

Олимпиин гал дамжуулагша

«Буряад үнэнэй» нэрэ бүхы дэлхэйдэ мэдүүлэн зэдэлүүлэн хүн Борис Владимирович Балданов болоно.

Бүхэроссин тамиршад тухай конкурсдо хабаадахадаа, оройдоол 20 сурбалжалагшадай тоодо илажа гарахан юм. Тиин Олимпиада ошохо замаа нээһэн.

Энэ конкурсдо илаһанай ашаар 2005 ондо Генуя хотодо болоһон Олимпиин факелые дамжуулгын эстафетэдэ хабаадаа һэн. Нангин хүлдэтэ гал үргөөд гүйжэ ябахадаа, Борисай толгойдэ ямар бодолнууд түрөө һэн хаб?

Түрэхэн гарахан нютагынь, саһан дуулгата Саяанууд ханагдаа һэн гү? Хэн хүшэтэн тэрэниие үргөөд, иишэ, Генуя руу эльгээжэрхибэб? Олимпиадын гол хүлдэ факелые ямар хүсэн гартань барюулаад табижархибэб?

Борис, тухайлхада, иимэ асуудалнуудаар бээ зобоогоогүй. Ерээ хадаа ерээ, ошотомо гал үргөөд гүйгөө хадаа гүйгөө.

Үнэн дээрээ, энэ баримтын далда ехэ удхатай байһаниинь арсашагүй. Хужараймнай хурса хүбүүн Олимпиин наадануудта хабаадагшадай харгы замыень нээлсэжэ, гэрэлтүүлжэ үгэхэн хүнүүдэй нэгэн болоно бэшэ гү?

Олимпиин наадануудай гол хүлдые
Ошотуулан Танай гүйхэдэ,
Бүхы дэлхэй альгаа ташаа,
Бидэнэр альгаа ташаабди.

Сочидо болоһон Олимпиада
Соносохо, хараха золтой,
Урма зориг түрүүлмэ
Универсиадада ошохо золтой

Спортын эрхим сурбалжалагша
Солоео үргэн ябаналта,
Лауреат болон тодоржо,
Лаб түрүүлэн дабшаналта.

«Алтан Олимп» шагналаа
Алтан хоймортоо тахижа,
Арад зондоо хүндэтэй
Алдаршажа ябахатнай болтогой!

Алтай Дунгы, захагүй замбуулин...

«Коронно» дуугаараа нүхэдэй дүхэриг шэмэглэдэг зомнай илгаатайхан лэ юм нэн.

Бэшэгүүдые бүридхэгшээр хүдэлдэг байһан, энэ жэл 85 наһаяа гүйсэһэн Е.Д.Раднаева һая захил хэдэг таһагта ерээд, коронно дуугаа манай гуйлтаар гүйсэдхэжэ уяруулаад ошобо. Гансахан дуугаараа.

Алтай Дунгыдаа нютагтайл хүм даа
Ангирынъ ганганаха гоёхон байн даа,
Алдартай, хайратай таанартайгаа
Аяглан һуухадам гоёхон байн даа.

Хүдэри Дунгыдаа нютагтайл хүм даа
Хүхын донгодохо гоёхон байн даа,
Хүндэтэй, хайратай таанартайгаа
Хүхижэл һуухадам гоёхон байн даа.

Пурбожаб Нимаевич Нимаев, Иван Ринчиндоржиевич Очиров хоёр энэ дуунда голгүй дуратай, ямар нэгэн найрай үедэ Екатерина Доржиевнае дуулахыень баадхадаг байгаа.

Буряадай габьяата соелшон Г-Н.Ц.Гунзынов энэ дуу Екатерина Доржиевнаһаа һураад, хилын саагуур ябахадаа ото дуулаһан тухайгаа хөөрэдэг бэлэй. «Онсохон уянганы зүрхэ хайлуулна», – гэдэг нэн.

– Ажал дээрэмнай ёһолол болоод, дуу дуулажа үгөөд ерээб, – гэжэ нүхэртөө – Василий Дугаржаповичта хэлэхэдэнь, тэрэнь эрилтэ табиба:

– Редакции эрэшүүлэй урда дуулаа ха юмши. Минии урда дуула.

Екатерина Доржиевна тэрэ дары найхан хубсаһаа үмдэбэ. «Байза, нүгөө коронкоёо дуулаха юм байна. Хоёр абанарайнгаа дурасхаалда», – гээд шиидэбэ.

Забьяатай архиин хатууда
Заяа зүрхэм тэнсэнэгүйл даа,
Замбуулинай захагүйдэ
Заахан бурлааниинъ тэнсэнэгүйл даа.

Ородой архиин хатууда
Улаан зүрхэм тэнсэнэгүйл даа,
Орон дэлхэйн захагүйдэ
Унаһан бором тэнсэнэгүйл даа.

Намганайнгаа альгаа дэлгээн байжа, абьяастайгаар татахадань, Василий Дугаржапович эзэлүүдгүй нүдээ ухатуулба. «Хоёрдохи коронкош түрүүшынхнээн үлүү гү даа...» гэбэ.

- Үлүү, дутуу гэжэ юу байха юм? Адли гоё, – гэнэ Екатерина Доржиевна.

Захагүй замбуулинда дураяа мэдүүлхэдэ гоёл даа...

Хандажабай харюу

Х.Д.Дампилова (залуудаа Доржиева) «Буряад үнэндөө» түргэн дадаад, түрүү сэтгүүлшэ болошолон юм. Нэгэтэ ерэнээр удааншые болоогүй байхадань, редакторай орлогшо И.Р.Очиров хандаба:

- Редакторадай зүгнөө полоса уншаха аад, намдаш яаха аргагүй хэрэг гарашаба. Шиниим дежурна редактор байһанш болоо. Найдамаар хүн ха юмши даа, Хандажаб. Найн уншаарай, – гээд, Иван Ринчиндоржиевич ябашаба.

Эгээ энэ үдэр, үдэшэлэн тээ Хандажабтай нэгэ курсда һураһан хүбүүд, басагад хүрэжэ ерэбэл даа. «Битнай полосануудай түлөө толгойгоороо харюусанаб. Дахин уулзалгада ошуужалби даа», – гэжэ ойлгуулхые хэдэбэ.

Теэд Хандажабай үгэ хэн шагнахаа байгаа юм. Үшөө дуунуудые аргаахан аянгатуулан дуулад. Зунай зулгы үдэшэ, залуу наһан-яагаадшые тогтохо, торохо бэлэй даа. Дүршэл ехэтэй корректор М.Д.Дашанимаевада Хандажаб хандаба:

- Мария Дагдановна, та уншаад ябуулжархиит даа. Оройдоол ганса полоса үлөө, – гэбэ.

Ягаан платин хормой далбагад гээл нэн ха. Үглөөдэрынэ энэ баримта эли болоод, Б.Б.Дашиевой, П.Н.Нимаевой урда залуу сурбалжалагшамнай «улаан хибэс» дээрэ гараха баатай болобо. «Хандажаб Дармаевна, залуушуул соогоо эгээ харюусалгатай, эгээ найдамтай гэжэ наһанымнай, яахадаа полосагаа хаяад ябабаш?» – гээд, духа тулган тэдэ асуубад.

Хандажабай харюу ямар байгаа гэжэ наһанат? Ямаршые бэшэ. Корзина түхэлөөр хөөрхөнөөр гүрэнэн үһэтэй толгойгоо гунхылгаад лэ һуужал үгэбэ.

- Бэшэхэдээшые бэрхэ, нарин нягта хүн аад лэ... Таһагые даагша Степан Очиров ходол магтажа байгша. Яалтайб, Пүрбожаб Нимаевич? – гээд, харюу абажа ядаһан Бато Будаевичынэ үгэлнэ.

- Үгэ хэлэхэгүй хүниие яахабибди теэд...

- Дахин иимэ юумэн дабтагдахагүй, – гээд Хандажаб одоошые ама гараба ха.

- Зай, хаража үзүүжэбди, - гэлдэбэ, үгэ алдуулхадаа баярлаһан дарганар.

Иигэжэ хараалгахын орондо ото магтуулһан шэнги болоо бшуу.

«Я оставлю в устной и письменной памяти народа...»

А.Л.Ангархаев Бурядай түрүүшын Президент Л.В.Потаповые хайн хайханаар дурсадаг юм. Арадай Хуралай Түрүүлэгшээр хүдэлһэн М.И.Семёновтоёо «Буряад үнэнөө» мүнгэн һангай талаһаа үнэн сэдхэлһээ дэмжэлһэн, хангаһан юм гээд баталан хэлэдэг заншалтай.

Гэбэшье зүрилдөөтэ ушарнууд болодог лэ һэн аабза. Мүнгөөр хангалгын асуудалда һаад тойбо ушаруулхые оролдодог зон Президентын захиргаанда бии байгаа.

Нэгэтэ эгээл эдэ зоной һанаашалгаар «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшанай мүнгые Арадай Хуралай үзэмжэдэ табихадаа, 6 миллион түхэригын хасаад табиха гээ юм ха. Энэ асуудалаар А.Л.Ангархаевые засагай дээдын зургаанда уриба. Финансын яаманайхид, бусад олон албануудай түлөөлэгшэд эндэ хабаадалсаба.

- Ардан Лопсонович, «Буряад үнэнэй» мүнгэнһөө 6 миллиониень ондоо хэрэгтэ дамжуулха хэрэг гараа, - гэжэ Леонид Васильевич хэлэбэ.

А.Л.Ангархаев абаһаар таһа арсаба. Саашань хөөрэлдэжэшье байнгүй бодоод, үүдэн тээшэ зорижо ябаад, эрьеэд хэлэбэ:

- Леонид Васильевич, одной рукой Вы создаете, другой - разрушаете то, что создали. Я – писатель, и оставлю в устной и письменной памяти народа сегодняшнее событие.

Иигэжэ хэлээд, гаража ябашаба. Харгыдаа машинаа тогтоожо, нэгэ хахадые абаад, кабинедтээ орожо, сэржэмээ үргэбэ. Ехээр голхорһондоо тагшаар дүүрэн архи аягалба. «Досоом нэгэ заа барагшаха, номгорхо аа гү?» - гээд сэдхэнэ хэбэртэй.

Тиин тагшайа амандаа хүргэхөө байтарынь, телефон ханхинашаба. Абяаниинь нэгэ ондоохон, хонгёохон. Тагшайа табяагүй зандаа телефоноо абаба:

- Ардан Лопсонович, говорит приёмная Президента.

Леонид Васильевичай хоолой уданшьегүй дуулдаба:

- Ардан Лопсонович, һанаагаа бү зобо. Миллионуудыеш дайра-хагүйбди.

Эдэ үгэнүүдые дуулаад, ахамад редакторай досоо һара, наран туяаташбал даа. Тиин халима хундагаяа хүнтэрүүлжэрхёо һэн ха...

Классигтай хүтэрэлдөөд...

Зарим бэлиг түгэс уран зохёолшод хүннөөл хаа ондоохон, онсохон байдаг. БГПИ- дэ дүрбэдэхи курсда нуража байхадаа, 1- дэхи лицей-интернадта буряад хэлэ, литератураар практика гараа нэм. Үнинэй суутай багша Хандама Дамдиновна Дугарова уран зохёолшые оложо, урижа, нурагшадтай уулзуулха даабари намда үгэбэ.

«Буряад үнэндэ» ошожо, Чимит Цыдендамбаевичай гэрэй утаһа абаад хонходобоб. Үглөөдэрын болзолдоһон ёһоороо Профсоюзна үйлсөөр гэртэнь ошобоб. Ороходом, угаалай машина шангаханаар дүнгинэжэ байба. Чимит ахатан намайе хараад, шангаханаар, буряад аялгатайгаар үгүүлэн ооглобо:

- Баля, где моя рубашка?

Саанань дуулабагүй хэбэртэй.

- Баля, рубашка моя где?

«В» үзэг үгүүлдэггүй ха юм гэжэ ойлгобоб. Унтариин таһалгаһаа наһажаал ород эхэнэр – намганиинь гараад, намтай мэндэшэлэлдээд, самсыень харбайба.

Газаа гараад, Чимит Цыдендамбаевич хэлэбэ:

- Халтиржа унажа болохобди. Намһаа шагтагалда.

Үнэншэжэ яданаб. Анхандаа ойроо хүртэшэгүй, ямар нэгэн орьёл дээрэ байдаг мэтээр ханагдадаг агуухэ классигтай үнэхөөрөө хүтэрэлдөөд ябана гээшэ гүб? Зүүдэлнэгүй бээб?

Хандама Дамдиновна хүл гар дээрээ, халуунаар угтан абаба Чимит Цыдендамбаевиче...

Хэрбээе хүниие ургамалтай жэшэжэ болохо юм һаань, Чимит ахатан хотын таримал гоёмсуу сэсэг бэшэ, түрэлхиин жэнхэни шэнжээе алдаагүй талын сэсэгтэл адляар ханагдаха нэн бээ. Зоной дунда бээ дээгүүр абаад ябаха гэжэ оролдохогүй, тиигэжэ ойлгохошьегүй, түрэнһөөр ямар байгааб – тэрэл янзаараа, соморһоо сомор хүн ябаа.

Улаахан залаашни,

Намаашни хэдыб?

Арьюухан талымни

Гоёонол, мэдыш!

Торгоор хэн шамайе

Монсойлгон уяаб?

Хэээ, хэн набшышни

Эшышни будааб?

Энээхэн шүлэгһөө үлүү гоё шүлэг дэлхэй дээрэ бии юм аал?

БАЙГАЛ - МИНИИ ГАЙХАЛ

Монгол дайдын сэсэгы –
Магтаал солотой Байгалнай
Мэшээн дуулалал.... бурядаар.

Тэнгэри үргэһэн далаймнай
Тэнгис нэрэтэй, алдартай –
Тэнсүүриимнай олгодог лэ.

Монголшуудай дайдын нюдэн –
Миралаа долгито Байгалнай
Минаа ташуур бүһэтэй гү?

Байгалай оршон дайда
Боргожуулһан баатарнуудайнгаа
Бусажа ерэхынь хүлээһээр гү?

Далай соохи нөөсье
Дараса мэтээр ханажа,
Дэмыл даа, ухашалхань

Бүхэли замбиин бодомжо
Бүри мүнэн толотоһоор лэ
Байгал далайн толи соо.

Галина Базаржапова

Үнгэрһэн зуун жэлэй далаад-наяд онууд. «Буряад үнэн» сониной мэдээсэлэй таһагта хүдэлжэ байгаа. Б.Т.Цыремпилов таһагыг даагша бэлэй. Оршон тойронхи байгаали хамгаалха, залуу үетэниие патриотис мэдэрэлтэйгээр хүмүүжүүлхэ талаар ниитэ гаршагуудтай хэмди.

Экологическа темээр бэшэхэдээ, тэрэ үедэ фото-сурбалжалагшаар үнинэй хүдэлжэ байһан Ф.Ф.Сорокиной ехэл таарадаг бэлэйбди. Бинь авторай найруулга гү, али өөрынгөө материал бэшэхэб, Фёдор Фёдорович тааруу зураг бэлдээд лэ үгэхэ. Һөөл хөөрхэн шубуухайдые, ургамал сэсэг, уһа голой, хада уулын үзэсхэлэн ханагдаагүй ракурснаа онон буулгажархидаг байһан юм. Тэрэ үедэ юун элбэг зураг байхаб даа, хара сагааншыг хаа, удхаараа унгитайл хаа, толилогдодог бэлэй.

Эсэлтэгүй аяншалагша, уян нугархай гуурһатай очеркист гээд Фёдор Фёдоровичыг мүнөө сэгнэнэб. Ээлжээтэ амаралтадаа Байгал далайн үзүүр хайхан булангуудыг бэдэрэн ябашаха, хүбшэ тайгата, талата Буряадаа эсэлтэгүй махаха – иимэл хүн хэн.

Тээд мүнөө болоходо, аха нүхэр тухайгаа мэдэсэмни охор байшоо. Редакцийн нөөсэ соо мэдээсэл үлөөгүй. Урдандаа трамвайн годирдог байһан Кировэй гудамжын уулзуурай байшанда урданаймнай дансанууд хадагалаанда байһан аад, 1970-аад онуудаар түймэртэ абтаһан юм. Харин хаяхана гүрэнэй архивһаа нурагшалһамнай, хүдэлһэн хүнүүдыг амьарлан харуулан гэршэ-саарһан олдохогүй янзатай байба.

Фёдор Фёдоровичой «Правда Бурятии» сониндо анхан хүдэлһэн хадань мүнөө үндэр наһанай хэмдэ хүрэнэн Любовь Илларионовна Неретинатай, удаань фотокорр ябаһан Николай Николаевич Ефимовтэй, харюусалгата секретаряар хүдэлһэн Виктор Александрович Озеровой, хизаар нютагаа шэнжэлэгшэ Евгений Александрович Голубевтой, удаань манай хүндэтэ Бата-Мүнхэ Жигжитович Жигжитовтэй хөөрэлдэбди. Үнэншэ сэхэ, ажалдаа шунанги, ходо коман-

дировкодо, сүлөөгүй ябадаг налархай хайн зантай хүн бэлэй гээд тэдэ Ф.Сорокиниие дурсана.

«Нэгэ үедэ хитадууд энээгүүрнай алта бэдэржэ, газар хайса хэндэһэн байха юм. Фёдор Фёдорович энээгээр онсо һонирхожо, геолого-географическа эрдэмэй доктор Ковалевскитэй харилсадаг тухайгаа хөөрэдэг һэн. Баргажанай хүбшэ тайгада хаатаршанай һе харааб, хүлынь гэнжэтэй зандаа байгаа, ехэл сошооб гэжэ хөөрөө бэлэй», – гэжэ Е.А.Голубев дурсана.

Намтарайнь шатанууды нэгэнииншы мэдэхэгүй байба. Харин манай урданай Хүндэлэлэй самбар дээрэ дайнай болон ажалай ветеран Ф.Ф.Сорокиной үбсүүе дүрбэн медаль шэмэглэдэг юм.

Залуу гэнэн ябахадаа, аха нүхэрэйнгөө хубиин байдалаар һонирхохоёо юу ойлгохобши даа. Илангаяа углуу булангаар суглардаг дүхэригтэмнай дүтэшы хамаардаггүй байгаа бшуу. Наяхана хада гэртээ хариһан Д.Д.Гармаевһаа асуухаа яагаабиб гэжэ халагланаб.

«Галочка» гээд намда үлүү налархайгаар хандадагынь сэдхэлдэм бүхөөр үлэшөө юм. Һүүлдэшэг редакцида ерэхэн Николай Дабавич Бадмаринчинов энэ ушар хайн ханадаг байба. «Ёһотойл сэхээтэнэй абаритай, нарин мэдэрэлтэй, хүндэтэй хүн байһан», – гээд тэрэ дурсана.

Баунтын алташадта хүрэхэнөө, ондо ондоо аймагуудай ой хүбшөөр аяншалһан тухайгаа Фёдор Фёдоровичой хөөрэхыень халта мүлтэ һананаб. Үндэр туранхайлиг бээтэй, нэгэ нюдэндөө һорьботой – нэгэтэл харабал, мартамаар бэшэ шарайтай бэлэй.

Байгал далайн булан тохойгоор аяншалһан тухайгаа бэшэхыень «Байгал – минии гайхал» гэхэн ниитэ гаршаг үгөөд, арбаад дугаар соо оршуулан толилуулаа һэм.

Һүүлдэ редакциимнай байгаали хамгаалха талаар Бүхэсоюзна бүлгэмэй болон СССР-эй Сэтгүүлшэдэй холбооной правлениин Хүндэлэлэй Дипломоор шагнагдахадань, эгээл энэ бүтээл шэгнүүртэй нэмэри бололсожо үгэхэн гэжэ сэгнэдэгби. Тиихэдэ Р.Б.Гармаев сониной эрхилэгшээр хүдэлжэ байгаа.

Аха нүхэрэйнгөө Байгал тухай бэшэхэн үнэтэй сэнтэй мүннүүды уншагшын анхаралда дурадхахадаа, өөрынгөө шүлэгүүды нэмэри болгохо гэжэ шийдээ хүм.

Үндэр Тэнгэрийн толи юм лэ,
Үнэн бодото тулгань юм лэ,
Мүхэрээн түхэрээн түшэгын лэ –
Мүнхын дуута Байгалнай.

Ногоон хүхөөр билтархан,
Номин долгёор илгархан
Одоо гоё үзэсхэлэнгынь
Ойхон олтигорогой шэмэг лэ.

Сад-няд салшаанда
Сахали шубуун дурагүй,
Салшаа сараха гэхэндэл
Саанааа ондоогоор дуугараа.

Байгалай зүрхэн – Ойхон лэ,
Байбан долгинойн гүрэлөө
Бартаа хэтэ сохиондол
Байсын шулуу нэшэнэ.

Хабсагайлиг, шулуулиг байрань
Хан Хүтэйн эзэмдэлгэ, –
Хонхын жэнгирүү абьян
Хон-хон, хон-хон зэдэлнэ.

Байгалай зүрхэн тарниие
Байса соогоо хадагалаад,
Мүнгэлиг сагаан ордондоо
Мүнхын суурга үлгөө гү?

Залгаа түмэн жэлнүүдтэ
Задатай тууһан долгиёо
Замаг хогһоо сэбэрлэхэ
Задарюунь хүсэниинь хэргэг лэ!

Уһан Лусад гарбалтан
Угаа һонин онтохонуудые,
Уран ирагуу найрагы
Урасхал соогоо бөөмэйлнэ.

Түмэн жэлдэ хубилаагүйш –
Түгшүүрил мүнөө болоо гү?
Түрүү зомнай хамтаран
Түшэг болон хамгаалһай.

Түүг-түүг – сохилно зүрхэн
Түрбэл найхан Ойхоной,
Түүг-түүг – лугшана худал
Түрхэм найхан Байгалай.

Эмшэн мэтээр соносоё –
Эльгэн бодолойш гомдолые,
Эршэтэй түргэдүү сагнаа
Энхэрэл хайра эриел даа.

Үсөөн түрэлэй амитадын
Үнэтэ сүлөөдэ умбана,
Үнгэтэ туяада тамарна –
Үедөө жаргахань болтогой лэ!

Долгин бүхэнийн домогтой,
Дуутай даа, буряад үльгэртэй –
Дуранай хүсэ гиигүүлэн,
Дуулгахаа бидэндээ нэдэнэл даа.

Мүнөө Фёдор Фёдоровичой Байгалаар аяншалга тухай бэшэһэниие
оршуулан табихадаа, арюун дурасхаалыень хойнотожошье наань,
хүндэлэн ёһолбоб гэжэ найдаха дурам хүрэнэ.

Галина Базаржапова

БАЙГАЛАЙ БУУРАЛ ЗҮРГЭНҮҮДЭЭР

*Хүн түрэлтэн, ханаа орыш,
Хэтэдээ мүнхэ долгидые,
Хэтэдээ дүүрэн хэшэгы
Хүнтэрүүлжэ бү орхиш.*

Галина Базаржапова

«Байгал – байгаалийн сэгнэшэгүй уран бүтээл мүн» гэжэ агуухэ гидротехник, академик Винтерэй хэлэһэн үгэнүүд ой ухаанһаам нэгэтэшые гарадаггүй. Энэ тодорхойлолой гүн удхые дахинаа шэнээр ойлгохын тула хирэ–хирэ болоод лэ аяншалгануудта гаража, Байгалтай, тэрэниие хүрээлэһэн хүр жабхаланта хадануудтай, уужам сэлгээн талануудтай үнэн сэдхэлэй хөөрэлдөө ябуулдагби.

Энэ удаа Байгал–Сэлэнгын техучастогай «А.А.Жданов» гэхэн теплоходто нуулсажа, Байгалые тойроод, олон үдэрөөр тамаралсахаар зэхэн гаралсабаб. Нэн түрүүн техучастогай хүдэлмэришэдэй гол зорилгонууд тухай хэдэн үгөөр хэлэлтэй. Тэдэнэр гол, мурэнүүдэй мүлхэн хушалтаһаа сүлөөрхэтэй сасуу арадай ажахыда ашаа шэрэдэг, мүн пассажирска судна, тёплоходуудта уһан дээгүүр ябаха замыень заажа үгэдэг, хайр элхэтэй, хүмэг шулуутай газарнуудта нэргылэмжын тэмдэгүүдые тодходог. Тиигэжэ эдэнэй оролдолгоор уһан замшад хээээдэшые аюулгүй, найдамтайгаар урагшаа дабшаха аргатай.

- Өөрынгөө ханаанда тагнуулшад гээшэбди. Бэрхэшээлнүүдшые яһала ушардаг. Обоо хүбөө мүлхэн соогууршые, халхи шуурганайшые үедэ ажал, хүдэлмэрээ таһалдуулангүй, тусхай тэмдэгүүдые, маягуудые нуури нууридань тодхожо, уһан замые дахинаа шалгажа үзэдэгбди. Бүри январь нарын янгинама хүйтэнэй эзэрхэжэ байхада, бурзан сагаан айсберг мэтэ болоһон теплоходнай Байгалһаа бусадаг, – гэжэ теплоходой капитан Б.И.Кузнецов хөөрэнэ.

Тэрэ мастер–механигуудтаа, матросуудтаа үгэхэн даабари бүхэнэйнгөө хэр дүүргэгдэһые ехэл анхаралтайгаар хинан шалгана. «Мүнөөгөөр далаймнай нилээд номгон, түбшэн байна бшуу. Яатараа ханаата болоһон хэбэртэйб» гэжэ бодохо зуурам бүри холоһоо дабхаряатан сагаалхиһан долгинууд бии боложо, ман тээшэ дүтэлхэ бүрээ хүйтэн хэбшээнэй амисхаал шангадуулан ерэбэ. Уданшыегүй үндэр солгёон долгинуудай хүүһэн абьян соогуур хажуудахи хүнэйнгөө хөөрөөе арай дууламаар болоо хэн.

Иимэл даа, Байгалнай, хэримжэгүй, нулашаг хүнүүдтэ дурагүй юм. Уханиинь гэжэ-э... Доошоо оёртоо хүрэтэр шэл мэтэ харуулхан. Долгиндонь умбаад, тамархайб гэхээр. Гэбэшье иимэ зүрхэтэйшүүл тон үсөөн ушардаг ёготой. Юуб гэхэдэ, Байгалай түүхэ ухашалаад үзөө наа, эндэ шэнгэнэн корабльһаа гү, али суднаһаа нэгэшье хүн эрье хүрэтэр тамаржа, ами наһаяа абаржа шадаагүй юм.

- Зунай ааяма халуунай үедэ далайн уһан хаа-яа 15 градус хүрэтэр дулаасадаг шуу. Нэгэ бодото баримтын ёһоор, 1911 ондо Горемыка гэнэн загаһашадай тосхон шадархи эрьһээ оройдоол 100 метрэй зайда 300 пассажиртай тамаржа ябаһан «Святой Иаков» гэнэн пароход уһанда шэнгэшэнэн юм. Теэд тэндэнээ нэгэшье хүн тамаржа амиды гараагүй, - гээд, штурман Юрий Берсанов хөөрөлдөөндэ оролсоно.

Һалхинһаа хороод, эндэ дүтэ оршоһон Листвянка гэнэн посёлогые дурамбайгаар хараха зуураа, ородой уран зохёолшо А.П.Чехов энээхэн һууриние Ялтатай жэшэнэн юм гээд һанааб. Холо ойгуур, хилын саагууршые суутай болоһон Лимнологическа институтдай саб сагаан байшангууд наранда сонхынгоо ялагар шэл толотуулна.

Эндэнээ тээ саашаа дошхон түргэнөөр долгилһон Ангар мүрэн... Байгалтай харилсаатай нэгэшье гол мүрэн тухай иимэ олон үльгэр домог зохёогдоогүй юм. Нэгэн соонь иигэжэ хэлэгдэдэг: «Буурал сагаан Байгал олон басагадтай һэн. Тэдэнэр бултадаа ажалша бэрхэ, ниигүүлэхы урин сэдхэлтэй тула эсэгэдээ урасхал долгитоёо суг элбэг баян бэлэгүүдые асардаг бэлэй.

Гэбэшье, нэгэл уринь - Ангар дүүхэй зөөри зөөшэдэ хайша хэрэг байһан тула, эгэшэ дүүнэрэйнгээ суглуулһан бүхы баялигы хайра гамгүй ондоо тээшэнэ урадхуулан туужархидаг һэн. Нэгэтэ һүни тэрэ эсэгынгээ уужам ехэ ордонһоо тэрьедэжэ, сэбэр хайхан Енисей хүбүүнтэй хуби заяагаа холбоһон юм. Нойрһоо һэрин сасуу иимэ мэдээсэл дуулаһан Байгал хойноһоонь томо гэгшын шулуу аһан шадалаараа шэдэжэрхихэн гэхэ...»

Энэ домог өөрын үндэнэ удхатай гэжэ һанагдана. Агуу далайн бии болоһон тухай бодомжолходо, эгээл эндэ, Листвянка шадархи булан тохойдо Байгалай уһан элбэг дэлбэгээр сугларжа, ямаршые хаалта сүмэлхөөр хүсэн болоод байгаа. Нэгэ дахин шуурганай шуухиран һалхилхада, далайса ехэтэй долгинууд оршон тойронхи залгалаа хабсагайта хаданууды соо һэтэлэн, Ангар мүрэн бии болоһон.

Байгалай «уур дундаа шэдэжэрхихэн» шулуунай бархайн харлахы хараһаб. Энэ шулуун дээрэ онгонуудай хүнэнэ һүлдэ байрладаг гэжэ лама, бөөнэр хүзэгтэнэй ухаан бодолые төөрюүлдэг байһан. Ямар нэгэн гашуудалай болоо наа, хүзэгтэйшүүл онгосонуудта һуужа, «нангин»

шулуунда мургэжэ, абарал гуйжа, үргэл үргэдэг хэн.

Гэхэтэй хамта гэмтэ ябадал гаргаһан гү, али ухаагаа муудажа, хиирэһэн заримашуулые эндэ асардаг байһан юм. Түрүүшынхидын уршагта ябадалаа хөөрэхэ баатай болодог, нүгөөдүүлэйнь һонор ухаан бодолые тэхэрюулхээр мургэл хэгдэдэг хэн. Шажан шүтэлэй хуурмаг хургаалай хойшогүй хүнэбэшье, «бөөгэй шулуун» урдын мунхаг сагай үйлэ ушарнууд тухай дуугайхан лэ хануулжал байһаар...

Ангарай зүүн эрьедэ түмэр аркатай Байгал порт бии. Хэзээб даа эндэ Зүүн Сибирийн түмэр зам дүүрэжэ, паромоор уһа гаталалга эхилдэг хэн. 1900 оной январь нарада 27 вагон, 2500 пассажир, 250 морин паром дээрэ ашагдажа, Мысовой, Танхой тээшэ зорёо хэн.

Эндэһээ сааша түмэр зам үргэлжэлдэг байһан. Метр шахуу зузаан мультэ шуу сохёод, часай туршада 20 модоной зайе гаталан тамарһан юрэ бусын энэ түхээрлгые гайхашаан хараһан хүнүүд олон байгаа. Байгалые тойруулан 39 тоннельтэй түмэр замай баригдаһанайшые удаа тус паром хүн зондо алба хэнээр хэн. Гэбэшье хүнэй ухаан бодолой гайхамшаг үрэ дүн гэгдэһэн энэ паром граждан дайнай үедэ галдагдан хосорһон юм.

Уданшьегүй суднамнай Байгалай баруун эрье шадараар хойто зүг баримталан саашалба. Листвянкын үзэмжэтэ һайхан үзэгдэл – нарһа, шэнэнээр бүрхөөгдэһэн шэлэнүүд һубарижа, хабсагайнуудай шобхогор оройнууд далайн номин хүхэ уһанда тэрэ хэбээрээ харагдана. Байгалнай хүсэ шадалыемнай, зоригыемнай туршаха гэнэндэл, долгинуудаа бүри эршэмтэйгээр мухарюулан, дороһоо, оёорһоо һанаа алдан, хүндөөр амисхаалжа байгаа хэн.

*Мэлмэн хүхэ долгидой
миралзаһан хашарһан
Мянган, мянган жэлнүүдэй
зүүдэн мэтэ һайхан лэ.*

(Д.Улзытуевай «Байгалай дүрбэн һалхин» гэнэн шүлэгүүдэй циклһээ).

Уран зохёолдо ульһагүйхэншые хүниие дуушан болгохо, уянгата аялгада һожоргүйшые хүниие хүгжэмшэн болгохо шэдитэй гээд һанадагби. Юуб гэхэдэ, аажам урасхалта уһыень удаан хаража зогсоходоо, ухаан бодолдом уран шүлэгшын бэшэһэн мүннүүд заатагүй зэдэлдэг: «Байгаа түбиин зэндэмэни, хэшэг, заяата нюдэн. Байгал далаймни!»...

Гэхэһээ уламжалан, сэдхэлэйнгээ ульһые аали намдуулан, үрид

эхилхэн хөөрөөгөө үргэлжлүүлэе. Сэнхир долгинодо үлгэдүүлэн сэхэ хойшоо тамаржа ябаһан «А.А.Жданов» гэхэн корабльнай хэмжээгээрээ нилээд томо - утаашаа 35 метр, 6 метр үргэнтэй ба хүсэ ехэтэй двигательтэйшье хаа, экипажнынь оройдоол 7 хүнийе, тодорхойлбол, капитан, механик, штурман, кок ба гурбан рулевойһоо бүридэдэг. Үдэрын, наранай далайн нюрууе жэгнэн дулаасуулха үедэ экипажай гэшүүд судна, теплоходуудта харгы зааһан маягуудые заһабарилдаг гү, али хуушарһан гэрэлнүүдыень хэлгэн тодходог. Нүниндөөшье сагаа гээжэ байнгүй, ажалайнгаа шэнэ газар тээшэ шэглэдэг.

Эдэнэрэй хүдэлмэрийнөө асуудалнуудые зүбшэн хэлсэжэ байха үедэ суднамай Песчаная гэхэн булан тохой хүрэжэ ерэбэ. Эндэхи үзэгдэлые юрын үгөөр дамжуулашагүй, үзэсхэлэн даа. Заяанай өөрсэ байгуулалгатай, дүхэриглэмэл дүрсэтэй эрьсын хоёр хажуугаар онтохоной орон соохи мэтэ орёл хабсагайнууд орбогор оройнуудаа шохойлгонхой.

Бага ба Ехэ Колокольно гэжэ нэрлэгдэхэн энэ хабсагайнууд дээрэ шэдитэ ордон, дундада зуун жэлнүүдэй үеын хэрэм, агы нүхэн, үндэр өөдэ дүүлихэн бахананууд бии хэбэртэй шэнгээр ханагдана. Уһанай захада барагар хара, хүрөөтэй шарайтай Будда хабсагай хүндэ - шулуун ашаагаа даажа ядаһандал бүгтынэ. Анхан сагта хүн зоной хүзэг түрүүлдэг байһан энэ хабсагайе саг үргэлжэ наманшалжа хууһан даяанша үбгэнтэй жэшэмээр.

Удангүй Безымянная гэхэн горхоной адагта тулажа ерэхэдэмнай, эрьһээ 100 метрэй зайда шобхогор маяк сагааран ялалзажа харагдаба. «Оо, эндэшни һонирхолтой ушар болохонь ха юм» гэжэ досоогоо баярлан, бусадайнгаа шумууһан түргэнөөр хүдэлжэ, 90 килограмм шэгнүүртэй (тусхай химическэ бодостой) баллон мурэ дээрээ үргэлжэ, эрид өөдөө зүдхэхыень адагланаб. Матросуудай нэгэнэй арангын эгээл дээрэхи талмай дээрэ гараад, доошонь аргамжа шэдэхэдэнь, бэшэниинь үнөөхи баллоноо бүхөөр уяжа, дээшэнь ябуулна.

Иигэжэ хүлһэ һалһаа гарган ажаллаһанай ашаар хуушарһан маяк шэнээр хэлгэгдэбэ бшуу. Удаань тэрэнэ носоохо харюусалгатай хүдэлмэрийе дүй дүршэл ехэтэй хуушанай матросуудай нэгэн нарин нягтаар хэжэ дүүргэбэ. Энэ сагһаа хойшо шэнэ маяк хоёр-гурбан һара соо түхэрээн сүүдхын туршада далайда ябагшадта зүг шэгыень харуулхань гээшэ.

Эрдэм, техникын хүгжэхэ тума уһан далайда тодхогдодог иимэ тэмдэгүүдэй байгуулга нарижуулан һайжаруулагдажа, аяар гурбан һарын туршада таһалгаряагүй носодог түхээрэлгэтэй болонхой.

Автоматическа аргаар хүдэлдэг тула үдэрын унтараад, үдэшин боро хараанай буухалаар дахинаа ялагар галаар бадардаг юм.

Нүүлэй үедэ Байгалай эрьээр үнэтэй сэнтэйшые хаа, тон найдамтай наранай батарейнүүд дээрэ хүдэлдэг маяк хэрэглэгдэдэг болоо. Жэшээлхэдэ, Байкальский посёлок шадар бүхэлэгдэнэн иимэ маяк юһэдэхи жэлээ эбдэрэн хандарангүй нэгэ жэгдээр албаяа хэнээр.

Түрүүшын пароходуудай бии боломсоор лэ, дээрэ дурсагдаһан албан байгуулагдаһан гэжэ тэмдэглэлтэй. Маяк бүхэнэй дэргэдэ нэгэ хүн табигдажа, үдэшэ бүри керосинай дэн носоогоод гэрэлтүүлдэг, үдэрын унтараадаг байһан.

- Заримдаа керосин саг соонь асархагүй. Тиихэдэнь бүхэли хүнээ ото зартагай носоожо үнгэргэхэш, - гэжэ Байкальскда ажаһуудаг ажалай ветеран А.И.Стрельцов дурсалгаяа эхилнэ. - Эрье дээрэхи маягһаа гадна уһан соо зоогдоһон тэмдэгүүд бии байгаа. Тиимэһээл харуулшан сагай ямаршые уларилай тохёолдоод байгаа хаа, онгосоёо хэлюүрдэн, хүрэхэ газартаа хүрэдэг бэлэй. Үхэлэй аюулһаа огто айдаггүй эрэлхэг зоригтон лэ иимэ мэргэжэл шэлэдэг һэн аабза. Уялгата үүргээ дүүргэһэнһээмни олон хүнүүдэй хуби заяан сэхэ дулдыдадаг гэжэ ойлгодог байгаа.

Аяншалгымнай гурбадахи үдэртэ нүдэнэй үзүүрэй арай хүрэхэ хараанай газарта Байгал дээрэхи эгээл томо гэгдэдэг Ольхоной олтирог харагдажа эхилбэ. 70 модоной зайда нэмжын оршоһон энэ олтирог материгһээ зурууд уһаар амяарлан таһаранхай. Бага далай гэжэ нэрлэгдэнэн энэ зурууд уһан эгээл үргэн газартаа 15 модоной зайда нэмжыдэг. Энээхэн арал өөрын имагтал онсо түһөө шарайтай.

Урда зүгһөө Бага далай руу ороходо, нариихан ута хоолой мэтэ дүрсэтэй, 1,5 модоной үргэнтэй Ольхоной бартаа гэгдэнэн урасхал уһан унжыдаг юм. Хоёр тээһэнь хурса хутагаар хюһуулжархиһан мэтэ түхэрээн эрьенүүд уһаа хашажа хабшаха гэнэндэл пүнтылдэнэ. Эрьенүүдэй нюруу огто ургамалгүй шахуу. Энэ үзэгдэлые тайлбарилхадаа, аралай энээхэн хубида туйлай шанга халхи шуурган болодог гэжэ мэдээсэмээр.

Секундын туршада 40 метр хүсэтэйгөөр халхилдаг энэ шуурган Примориин шэлэнээ эхи абадаг дошхон «Сарма» голой нэрээр нэрлэгдэнэн юм. Юуб гэхэдэ, дайралдаһан юумэ үндэһөөрнь хуулан, ходолон бушаганадаг шуурган эгээл эндэ бии болодог, «түрэдэг» байна.

Сарма ганса байгаалида өөрынгөө хүсэтэ нүлөө үзүүлдэг бэшэ. Нарбагар хара хушалтатай, газарта няалдаһан мэтэ паахагар урса гэрнүүд, бусадшые барилганууд халхигүй талаһаа шобогор гүбээнүүдэй саана хоронхой. Үүдэ үрхэ, сонхонуудын гэрэй зүүн-хойтохи хубида

хуулгагданхай. Үбһэнэй бухалнууд хүндэ нэмэргээр хушаатай гү, али бүдүүн һургаагаар хашагдажа, һайса бүхэлөөтэй харагдана.

Ойхон олтирог дээрэ ажаһуугшад байгаалиин аяг аашануудыг зоримгойгоор дабажа һуранхай, зоргоороо ородог зангыень мэдэдэг болонхой. Тэдэнэр гансал өөһэдтэнь мэдээжэ, ямар нэгэн танюуһата шэнжээр бүри холо мүндэлжэ эхилһэн шуурганиие уридшалан мэдэрдэг юм.

Тиин бээ, гэрэй амитадыг аршалан абархын тула яаралтай хэмжээнүүдыг саг дары абадаг. Загаһашад дошхорон ерэнэн шуурганһаа флодоо абархын тула нэгэ хэды саг соо эрье багаар тэрэнээ уһанда шэнгээдэг һэн. Үгышыг хаа, томошог суднанууд сармаһаа тэрьедэжэ, омог солгёон далайда сэхэ тамаран гараха баатай болодог байгаа.

Ойхондо бороо, саһан тон багаар ородог. Эндэ гол, горхон үгы юм. Хадаһаа эхи абадаг үсөөхэн тоото булагууд амидаралта амисхаалаараа сорьён бурьялдаг. Һуурин хүн зон шийг нойтоёо ехэдхэжэ, уһанайнгаа нөөсэ арьбадхахын тула тошо халяадаг, саһа тогтоодог. Зундаа бороо хүлөөһэнэй дэмы бшуу.

Жэгтэй энэ газарыг хужарлан хараһан аяншалагшадшыг саашаа табилуулан тамарбабди. Бага далайн үзэсхэлэн эрьенүүд дээрэ эртэ урдын түүхэ һэргээһэн шулуун барилганууд үлэнхэй. Хэдэн зуун жэлэй саана курыкануудай бодхооһон барилга ха гэхэн багсаамжа, тухайламжа бии юм.

Һөөргөө бусалгандаа ольтирогой ойлиг, хадалиг зүүн эрьедэ тогтоо һэмди. Эрдэмтэдэй тодорхой һанамжын ёһоор, эндэхээ хоёр-гурбан модоной зайда бүмбэрсэг дэлхэй дээрэхи бии байгаа нуурнуудай эгээл гүнзэгы хонхор газар бии юм. Һүүлэй үедэ хэмжэгдэхэнэй ёһоор энэ хонхосог доошоо 1720 метртэ хүрэнэ.

* * *

Саада эрьехээ сарма дэбхэрээд бууна,

Сабидар сагаан хүрэгүүдыг наашань тууна, тууна.

(Д.Улзытуевай шүлэгүүдэй циклһээ)

Ойхоной хойто үзүүрэй Хобот-Северная гэхэн хушуута булан заанай хоншоортол адли дүрсэтэй. Теплоходнай хажуугаарнь тамаран гаража, Байгалай хүрөөтэй үргэн, нэлэнхы уужам уһан дайда руу шэглэбэ. Энэ багаар далайн эгээл үргэн газар юм гэхэн һанамжа (80 модоной зай) буруу бэшэ ёһотой.

Сэлмэг сэлгээн үдэр тогтонижобо гэжэ сэдхэлдээ баясанабди.

Урдаһаамнай үлөөһэн дулаан һалхин нюур, хасарыемнай энхэргэнээр эльбэхэдэжэ, «һанаа зоболтогуйл даа» гэжэ найдуулна хэбэртэй.

Гэбэшье гэнтэ ондоо – һэрюун амисхаалтай, эрид огсом зантай һалхин самнан үлөөжэ, хажуудамни зогсоошо матросууд ямар нэгэн дохёо дуулаһандал, нэгэ доро баруун зүг тээшэ эрьелдэн хараба. Улаан – Хаанай шэлэ талаһаа сагаабтар үүлэнүүд дабхасан бөөгнэрһөөр һолжорходол гэнэ.

– Ёһотойл сарма маниее намнажа ябана ха. Тэрьелжэ үрдихэ хэрэгтэй, – гэжэ нэгэн дуугарба.

Саг зуура оршон тойронхи уһан бусалхадал гэжэ, хөөһэ бушхан сагаалхиһан долгинууд бүри эршэтэй боложо эхилбэ. Суднамнай ябадалаа түргэдүүлэн шуумайжа мэдээ ааб даа. Тээ саана, бүри һаяхан амгаланһаар тамарһан хэдэн моторно онгосонууд эрье шадархи дүтын тохойнуудые бэдэрһээр ошобо хэбэртэй. Иигэжэ сармын хажуу талын сохилтодо дайруулан алдаад, саг соонь аюулһаа холодоо һэмди.

Бэрхэшээлнүүдые урагшатайгаар дабаһандаа урмашанабди. Теэд хэдэн часай удаа үдхэн манан соо ороходоо, теплоходнай ябадалаа аалидуулба. Капитан нэгэ хэды болоод лэ штурмантаяа суг карта, компастоо ба бусадшые тодо нарин приборнуудтаа хандажа, саашанхи маршрудаа элирүүлнэ. Тамаралгын ёһо гурим мэдэхэгүй хүндэ корабль нюдэ балайда тэмтэрэн ябаһандал һанагдана.

Үдэшын бүрэнхы харанхын үеэр дүтын нэгэ эрьедэ хүрэгдэжэ, бархагай гэнжын ханхинахань дуулдаба. Бултадаа кают – компанида сугларбабди. Кок Т.В.Бактимирова һүтэй ногоон сай, амтатай эдээ хоол урдамнай табина.

Теэд эндэшье нуур далай дээрэхи ажал, хүдэлмэри тухай хөөрэлдөөн замханагүй. Онсо эрхэ байдалда хүдэлдэг хүнүүд тамаралга бүхэнэй үедэ ямар нэгэн шэнэ онсо шэнжэ, үзэгдэл обёорно бшуу. Тиимэһээл Байгал тухай һанамжа, хөөрөөнүүд орой болотор үргэлжэлнэ.

... Үсэгэлдэрэй манан шүүдэрээр ялалзан, набша ногоондо бишыхан мүнгэн һиихэ үлгөөтэй мэтэ. Манай тогтоһон газар далай руу урагшаа хушуутан гараһан тэбсэг байба. Шэлбэһэтэ модоор хушагдаһан энээхэн хэһэг газарта баабгай, хандагай, хүдэри, бусадшые ангууд ажамидардаг.

Хойто таладань Горячая гэхэн горхон урдадаг. Тэрэ зарим тээгээ газарай хүрһэндэ нэбтэрэн үгы болошоно. Нэгэ хэды алхамай саана газарай гүнһөө бурьялан гарахадаа, 70 градус хүрэмэ, уурал бааяма халуун аршаан болоод мүндэлдэг юм. Эндэхи аршааниие ажамидаралта уһан гэжэ дэмы нэрлэдэггүй.

Ангаһан хүнэй унда харяадаггүй, гандаһан ургамалда шэмэ

үгэдэггүйшье наа, улад зониие гай тодхорто үбшэнһөө аргалан эмнэдэг шэдитэй юм. Элүүржүүлхы шанартай, химическэ онсо бүридэлтэй уһан ревматизм, радикулит, мүн нервын үбшэнүүдые хүнэй бэе махабадһаа зайсуулдаг.

Эндэ тусхай курорт баригдаагүй, харин колхозой багахан профилактори байгуулагданхай. Гэхэ зуура, эндэхи аршаан тухай элдэб хабтагайнууд, шулуу, модоной түгдэрхэйнүүд дээрэ, хуушарһан дэбтэрнүүд соо мэдээсэлнүүдые оломоор. Жэшээлхэдэ, Байгалые шэнжэлэгшэ Ф.К.Дриженко «эндэхи уһан соо 1885 ондо хэбтэһэн» Эрхүүгэй нэгэ наймаашанай бэшэг-тэмдэг олоһон юм.

Ваннада орогшодой элирхэйлэлгээр олонхинь лэ хүндэ үбшэнһөө бээ абарһан. Теэд аршаанай уһа шадабаригүйгөөр, хэм хэмжүүрын мэдэнгүйгөөр хэрэглэһэн хүнүүдэй үбшэнөө бүри хүжэрүүлхэ, үнгэржэ ерэхэдэ, ами наһантаяа хахасахашье ушарнууд дайралдаа. Врачай зүбшэл, заабари баримталхагүйн, хэрэгсээхэгүйн хойшолон иимэл ха юм. Байгалай эрье шадар бусалма уһатай Котельниковскын аршаанһаа гадна, үшөөшье олон аршаанууд бии.

Далайн зүүн эрьедэ Хакусы гэхэн булан тохойдо Кавказай Пятигорскын минеральна уһантай бүридэлөөрөө адлирхуу хоёр аршаан байгаалиин шэмэглэл болон урдадаг. Эдэнэй хоорондуур хүйтэн булаг харьялдаг. Үбэлэйшье, зунайшье үедэ уурал һабан бааяжа байдаг. Тойроод нарһан, хуша, хуһан модод үдхэнөөр ханатан ургажа, агаар хангал һайхан үнэрөөр дүүрэнги.

Амисхаалхада арюухан, зохид. Эндэхи курорт Ленинэй нэрэмжэтэ, «Победа» колхозуудай загашадай үүсхэлээр 30 гаран жэлэй саана баригдаһан. Эмнэлгын корпус, столово, клуб, хамһабариин албан гэхэ мэтэ жэрылдэн бодхоогдонхой. Зунай үедэ 40 гаран хүн нэгэ доро амаржа, бээ аргалуулдаг.

Үргэн ниитэ зоной дунда мэдээжэ болоһон Шэбэрхын гарамай дэргэдэхи Фролихын, Давшын, мүн 1751 онһоо хойшо мэдээжэ болоһон Горячинскын аршаануудые онсолон тэмдэглэмээр.

Үльгэрдомогой һабагшадагааһаа, тайгын нэгэангуушан Горячинскын аршаанай шэдитэ шэнжэ тухай эгээн түрүүлэн мэдэһэн юм ха. Зэрлиг антай тэмсэжэ байха үедэнь нохойнь оборготон шархатаа. Тиин тэрэнэ халуун аршаанай дэргэдэ орхёод ябаха баатай болоо һэн.

Һөөргөө бусахадаа, нохойнгоо эдэгээд, урдынхидаал собхорон харайжа байхадань, гайхалаа баран һууба. «Ямар дээдын хүсэнүүд намда һай һанажа, дүрбэн хүлтэ нүхэрыемни эдэгээбэ гээшэб» гэжэ таамагшалба ха. Нохойнгоо уһа руу ороһон мүннүүдые обёорхотойгоо сасуу, «оо,

энэшни абаралта уһан гээшэ ха» гэхэн сахилгаан бодол толгойдонь түрбэ. Тиин нохойнгоо «жэшээгээр» өөрөө халуун аршаанда орожо, гасаланта үбшэнһөө халаһан гэхэ.

Байгалай эрье шадархи байгаалиимнай баялиг, шэмэг дээжэнь болоһон, арад зондомнай аша туһатай аршаан булагуудые зүбөөр ашаглаха гээшэ бүтэдын хэрэг мүн.

Ульгэр домог, онтохоноор

Үнинһөө хойшо

Үбгэн Байгал омогорхоо.

(Д.Улзытуевай шүлэгһөө)

Асари долгидоо мушхаруулан мухарюулһан Байгалай нюрууда элдэб үнгын зэрэлгээнэй наадаха үедэшье, хара бараан шарай шарайлаадшье байхадань, тэрэнэй түүхын эхин уг гэхэ гү, али далай шадархи дайдада болоһон үнэн ушарнуудые, мүн ульгэр домогуудые ханаандаа ухашалан, сэдхэлээ хүлгүүлдэгби.

Ургамал ногоогоор пэгшысэ хушагдаһан эрье шадархи гүбээнүүдэй ташалангуудые дурамбайгаа залан шэртэнэб. Загһашадай Байкальское гэхэн тосхондо хүрэхээ ябатараа, «Лудар!» гэхэн үгэ дуулаад, анхаралаа онсо тогтообоб.

Үндэр гэгшын эгсэ эрьетэй энэ хушуунда ямар нэгэн айбалын нюдэн мэтэ агы нүхэн харлана. Уһанай талаһаа энэ хушуунда халдахын аргагүй. Тиимэхээс эртэ урдын хүн зон дайсадһаа бээ аршалан хамгаалхын тула эндэхи бүтүү бүглүү газарые шэлэжэ, шулуун хэрэмүүдые, урданайхяр хэлэбэл, шэбээ бодхоодог байһан.

Мүнөөшье хушуунай оройд урданай барилгануудай үлэгдэлнүүд – хандарһан хананууд, гүнзэгы ганга яаманууд үни сагай гэршэ болодог. Эдэбарилганууд Ольхондээрэхи шулуун бүхэлэлтэнүүдтэй байгуулгаараа адлишуу. Түүхын нэгэ хугасаада, нэгэ уг гарбалтай яһатан, тобшолбол, курыканууд иимэ бүхэлэлтэнүүдые бодхоһон ха гэхэн эрдэмтэдэй ханамжа буруу бэшэ ёһотой.

Эндэхи хоёр агы нүхэнэй нэгэндэ ондо ондоо уе сагта ажаһууһан хүнүүдэй соёл, болбосоролой хэмжээ гэршэлһэн зурагууд, бүтээлнүүд олдоһон юм. Жэшээлхэдэ, шабараар хэгдэһэн аяга амһартын, гоёолтын зүйлнүүд, дурасхаалай тэмдэгүүд ёһотойл хүшөөнүүд гэжэ мэдэрэгдэһэн.

Анхаралаа Байкальское гэхэн тосхондо хандуулаябди. Томо модон бата бэхи гэрнүүд газар талаһаа элдэб үнгын шэрээр шэрдэгдэнхэй. Ниитын газарнууд – магазин, клуб, хүүгэдэй ясли-сад, хургуули,

поликлиникэ гэхэ мэтэ илангаяа гоё найханаар шэмэглэгдэнхэй. Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнда эрхэ сүлөөгэй түлөө тулалдан унаһан баатарнуудай дурасхаалда хүшөө табигданхай. Саг үргэлжэ харууһалагдажа байдаг гэжэ ойлгомоор. Хэншье, юуншье мартагдаагүй...

Эдэ бүгэдые хараа һаа, далайда дүтэ ажаһуудаг хүн зон жаргалтай, алишье талаараа дутамаггүй баян дэлгэр ажабайдалтай гэжэ ойлгохот. Сагай шэрүүн уларилтай тэмсэн, заримдаа тэрэнтэй эбсэншье өөрсэ бэрхэшээлнүүдые дабадаг загаһашад, ангуушад түбһэн юумэнһээ түдэгэсэхгүй шэрхи хатуу зон юм. Ямаршье хүшэрхэн эрхэ байдалда дуратай хэрэгээ эрхилжэ, алдар нэрээ нэрлүүлхэ шадабаритан гэлтэй.

Жэл бүри апрель һарада загаһашад бригада бригадаар хубааран, Ушканы гэхэн олтирогууд тээшэ зорижо, хаб загаһа агналга эхилдэг. Ангай абари зан, мэхэ гохыень уридшалан таажа, олзоборилгоёо урагшатай ябуулхань тон бэрхэтэй юм.

Тиимэхэ ангуушан бээ мэдүүлхэгүйн тула саб сагаан хубсаһа үмдэжэ, хаб загаһанайнгаа байдаг газарта һэмээхэнээр мүлхин ошодог. Тиихэ зуураа үлүү абяа, шэмээ гаргахын аргагүй. Үгыл һаа, олзошни гарһаашни хадууржа болохо бшуу. Ангуушад далайн хэшэгтэй бусажа ерэхын тула хэдэн арбаад хоногуудые мүльһэн дээрэ үнгэргэжэ, шэрүүн һалхи, саһа шуургантай хүсэ шадалаа туршалсадаг.

Елгэр зөөлэн, үнэтэ арһатай ангууд жэл бүри 6 мянга хүрэтэр олзоборилогдодог. Хаб загаһа барилгыг эрдэмтэд хиналта дороо абанхай. Байгаалийн баялиг зүбөөр ашаглаха асуудалда онсо анхаралаа хандуулагдажа байха үедэ тиигэншьегүй яахаб даа.

Загаһаар хооллодог эдэ ангуудай үдэсэнэ урагшатай, түргөөр олошордог юм. Ушар иимэхэ олошорхо тумаа загаһанай ажахыда хохидол ушаруулжа магад шуу. Нүгөө талаһаа эдэ ангуудые үндэһөөрнь хюдажархихагүйн тула асуудал нэгэн доро шийдхэгдэдэг.

Нютагай хүндэмүүшэ, зугааша, талархуу хандасатай хүн зондо баяр баясхалан хүргэнэбди. Матросууднай Лудар хушуунай дэргэдэ тодхогдоһон маяк нарин нягтаар шалгана. Тон харюусалгатай хэрэг гэжэ тэдэнэр ойлгоно гээшэ. Эндэ ойлгомторгүй газардамаар хайр элһэнһээ гадна ямаршье суднын оёорыг шуу зүһэжэрхихөөр шобхо оройтой хабсагайнууд уһан доро бии гэжэ элирүүлэгдэнхэй.

Анхандаа Байкальское гээшэмнай Горемыки гэхэн алдар нэрэтэй байһан юм. Энэ өөрын үндэнэ шалтагаантай. Үеһөө үедэ дамжан ерэхэн хөөрөөнүүдые шагнахада, Байгал дээрэ болоһон гэнэ усал, уршагта ябадалнуудай үедэ нилээд олон онгосо, суднаныуд шэнгэн хосорһон, эрэлхэг зоримгой хэды олон хүнүүд ами наһантаяа хахасан бэлэй.

Илангаяа намар, үбэлын далайда тамарагшадта, далайн ангуушад, загаһашадта хүшэр хүндэ үе болодог хэн. Жэшээлхэдэ, техникын туйлалтануудай тулюуршаг үе сагта «Наследник цесаревич» гэнэн пароходой хүйтэнэй сагта дабшажа ябатар далайн шуурган эхилшэһэн юм ха. Мүльһэн хада мэтэ болошоод ябаһан пароход хажуу талаһаа томо гэгшын мүльһэндэ дайруулжа, шэнгэжэ эхилбэ. Пассажирнуудын пароходой хойноһоо шагтагалдаад ябаһан онгосонуудта дамжан хүрэжэ үрдэе хэн.

Гэхэ зуура гэнэ усалда орогшод үглөөгүүрын бүри аймшагтай үзэгдэл хаража, ухаа алдаа хэн. Юуб гэхэдэ, тэдэнэй найдал болоһон суднаныуд захагүй ехэ далайн хуудамда гарашоод, долгиодой зоргоор хэдэн тээшээ хэлбэлзэн уруудажа ябаа бшуу. Һанаандаа таарахагүй «аяншалгада» мордогшод үлдэжэ, дааража хосорхогүйн тула ёһотойл баатарлигаар тэмсэжэ гараһан.

Хэдэн жэлэй саада тээ «Сталинградец» гэнэн сейнер зэрлиг дошхон шуурганда зомгоһон мэтэ шэдүүлээд, хэһэг шулуунда таһа нэшүүлэн шэнгээ хэн. Гансал нэгэ хүн – капитанай туһалагша мачтын оройдо гаража, аргамжаар бээе бүхэлжэ уяад, гасаланһаа гарасалдаһан. Тусхай албанай катер ерэжэ, хохидолдо орогшые абараа хэн.

Байгалтай наһанайнгаа найдалые, хуби заяагаа холбоһон загаһашадтай, ангууша угтай хүн зонтой хөөрэлдэхэдөө, мэдэсэ, ойлгосоёо нилээд үргэдхөөбди гэжэ мэдэрээ һэмди. Иигээд лэ хүхэрэн сэнхийгшэ алас руу шэртгэһээр, Байгалаар аяншалгаяа үргэлжэлүүлхээ тэсэжэ ядан хүлэжэ байгаа бэлэйбди.

Баргажанай булган гэлсэнэлта –

Баригдахань хэсүү амитан лэ.

Басаган дүүхэй гэлсэнэлта

Барисаатай болохонь хэсүүхэн лэ.

(Арадай дуунһаа)

Байгалые тойроод тамаржа ябахадаа, мүнөө үе сагай агуу барилгын – Байгал- Амарай түмэр замай бодхоогдожо байһые харахын аргагүйшые хаань, тэрэнэй хүсэ ехэтэ амисхаал мэдэрмээр лэ байгаа хэн.

Дээдэ-Ангарын адагта далайн эрье дээгүүр бархайһан абарга томо кранууд Хойто-Байгалай, Нижнеангарскын портнуудые Хара далайн эрье шадархитай, тэндэхи ажалай халуун бурьялаантай адлирхуу болгоно. Эндэхи уһан замшадта харгыень орёо оньһон байгуулгатай маяк заадаг. Экипажай гэшүүдэй энэ маяк шалгаһанайн удаа Байгалай

зүүн эрье шэглэн (ондоогоор хэлэбэл, эндэхээ Баргажанай райондохи Сосновко гол хүрэтэр нэмжыдэг Подлеморье гэхэн уһан зам) гарабабди.

Давша гэхэн тохой шадар тогтожо, бүхы орон доторнай, мүн хилын саагууршы мэдээжэ болоһон Баргажанай булганай заповедниктэ айлшалха гэжэ шийдэбэбди. Шүдэ ташама мүльһэн хүйтэн уһатай нуурнууд, ангуудай ябадаг зүргэнүүдэй холисолдоон, обоо хүбөө бутархай шулуунууд-эдэ бүгэдэ бүтүү бүглүү шэдхэ шэрэнги, тайгын шэмэглэл болонхой.

Хэзээни хэзээ саһаа эндэ шемагир түрэлэй нүүдэл хуудалтай эвенкнүүд ажаһуужа, хэрээгээр заһаа хадхажа баридаг, агнуури эрхилдэг байһан. Хойто зүгэй оро хургаад, номгоруулаад, ашаагаа зөөдэг, нохой дахуултай ябадаг бэлэй. Зундаа эдэнэр хадын оройе үгсэн нүүжэ ошоод, оронуудын шэмэтэй тунга ногоогоор хооллодог һэн.

Хүйтэнэй сагай ерэхэдэ, доошоо, Байгал тээшээ буужа, уг гарбалайнгаа һайндэрнүүдые эмхидхэдэг байгаа. 1000 шахуу хүн зон Сосновко голой эрьедэ сугларжа, үйһэн балгаануудые баряад, олзотой омогтой бусаһандаа баярлан, ангай мяха ехээр шанажа, шаража, һүни үдэргүй найрладаг байгаа хаш.

Анхан тогтоогдоһон янзаар ажамидаржа, ой тайгаһаа хэшэг гуйжа, үлээ залгадаг энээхэн яһанай хүн зон гэнтын гайда-хара нүрөө үбшэндэ нэрбэгдэн, үндэхөөрөө хосорхын туйлда хүрэхэн юм.

Амиды үлэхэн нэгэ хэды бүлынхидын олзоборилгынгоо газарнуудые ашаглан хэрэглэхэ шадалгүйдэхэдөө, ород ангуушадта тушааха баатай болоһон. Удаань садаха гэдэхые мэдэхгүй аралжаа наймаашад бии боложо, бүхэли томо участогуудые үнэгүйгөөр худалдан абаад, эзэмдэжэ эхилһэн. Илангаяа булганай арһануудые миинтээр шахуу худалдан абажа, хангай тайгын гол баялигы дууһаха туйлдань хүргэлсэһэн.

Үнэтэ арһатай булганай үсөөржэ, үгы шахуу болоод байхадань, тэрэ үе сагай түрүү үзэл бодолтон гурбан жэлээр булга агналгы хорихо гэхэн захиралта гаргахыень хаанта засагайхидта тусхай гуйлтатайгаар хандаһан. Заповедник байгуулха участок шэлэхэ зорилготойгоор Г.Допельмаир түрүүтэй З.Сватош, К.Забелин гэгшэд иишэ экспедицеэр ерэхэн юм.

Хоморой түрэлэй ан, ургамалай аймаг хамгаалан аршалжа, түби дэлхэйн шэмэгы тэрэ зандань үлөөхэ гэхэн эрмэлзэл эдэнэрые хүтэлөө гээшэ. Иигэжэ Сосновко голой адагта булга хамгаалха заповедник байгуулагдажа, 1926 ондо Совет правительствын зүгһөө онсо баталагдан нэрлэгдэхэн байна.

Торголиг, ялагар зөөлэн, хара-хүрин үнгэтэй арһатай Баргажанай

шэлын булган дэлхэй дээрэ эгээл үнэтэй гэжэ тоологдодог. Эндэхи заповеднигтэ булга хамгаалхааа гадна, тэрэнэй ажамидарал шудалхада тааруу эрхэ байдал тогтоогдонхой.

Булган өөрынгөө анхан шэлэнэн газарһаа (хоёр-гурбан дүрбэлжэн модоной зайһаа) сааша холодон ошодоггүй. Эртэ үглөөгүүр гү, али орой үдэшэ агнажа, элдэб жэжэмэрээшэдые, хаагансахэрмэнүүдые, заримдаа жэрхинүүдые, хүдүү, һойр шубуудые гэнэдүүлэн барижархидаг юм. Унхидажа, үнэр мэдэхэдэ тон бэрхэ, зэртыһэн хёрхо нюдэниинь хэзээдэшыё һүбэлгэн һонор байһаниинь гэршэлдэг.

Модон өөдэ абирха дурагүй. Гэбэшыё унаһан модоной, хүмэг шулуунай хоорондуур шуумгай солбоноор собхорон гүйдэг. Мяхаша энэ амитамай хушын һамар, элдэб үрэ жэмэс, илангаяа рябина гэхэ мэтые бишыхан хөөрхэн һабараараа зулгаан хооллодог. Заповеднигтэшыё обёороо һаатнай варени, саахар ехэл дуратайгаар эдижэ байха.

Хабартаа, апрель-май һарада ямар нэгэн уурхайда гү, али шулуунай забһарта 2-3 гүлгэ түрэдэг. Гүлгэдынь түргэнөөр ургажа, август һарын дундуур бээ хүсэн маряжадаг.

Заповеднигэй нээгдэхэ үеэр ой тайгын дээдэ хубида, ябажа гарашагүй буртагай, нурамал элһэнэй саана оройдоо 20-30 булган хюдагдаагүй үлэнэн байгаа.

1934 оной үеэр булгануудай тоо 6-8 дахин олошорһон гэжэ тодорхойлогдоо. Он жэлнүүдэй ошохо тума эдэ ангууднай бүри олошорон үдэжэ, анханайнгаа (200 жэлэй саадахидал) тоодо хүрэтэр үсхэбэрилэгдөө.

Энэ хадаа манай агнууриин ажахын гол туйлалтануудай нэгэн мүн. Хаа-яа болоод лэ эндэхи булган амидыгаар баригдажа, ороноймнай хадалиг, тайгалиг ондоо районуудта абашагдажа, тэндэхи сагай уларилда, өөрсэ шэнжэтэй байдалда дадхаан һургагдадаг. Нохойнууд булганай мур унхидан мурдэжэ, тэрэниие харахатайгаа сасуу зай забһаргүй хусажа эхилдэг. Яахашыё аргаяа оложо ядаһан амитамай ямар нэгэн тааруу нүхэндэ, буланда орожо хорошохо.

Эгээл энэ үеые һамбаашалан, хороһон булан, нүхыень тойруулан үргэлжэ сеткэ хаяха шухала. Удаан булганай тэндэнээ гаража ерэхэдэ, гэмтүүлэнгүй, бээдэнь хоро хүргэнгүй, шадамараар барижа шадаха хэрэгтэй. Ямаршыё гарһаа алдууржа гараха шадалтай, мэхэтэй ангыё барихын тула тон лэ һэримжэтэй байха хэрэгтэй. Угыл һаа, тэрэмнай бээ аһан шадалаараа хамгаалха зуураа, зүүндэл адли хурса шүдөөрөө хүнэй гарта аһажа болохо бшуу.

Гэхэтэй хамта булгандал адли нэгэ түрэлэй мяхаша шунахай

амитад, жэшээлбэл, холонго, үен гэхэ мэтэ тон үсөөн юм. Энэ үзэгдэл юугээр тайлбарилэгданаб гэбэл, булган гээшэмнай бээрхүү амитан тула бусад ангуудтай «атаа мэээрхэлдэн», тэдэнэртэ амар заяа үзүүлдэггүй.

Хаа-яа охотноонтой, хулгайша ба дээрмэшэ шэлүүхэнтэй ушаржа боломоор. Шэлүүхэн гээшэмнай буга, хандагай, оро гэхэ мэтые тон лэ бэлээр диилэн алажархидаг. Гадна заповеднигтэ халюун, баабгай, оро, буга, хүдэри, хэрмэ, тарбаган гэхэ мэтэ ажамидардаг.

Тиихэдэ амитадай хоолойе бажуужа, улаан голыень таһалдаг шунахай дээрмэшэ шоно тон үсөөн ушардаг. Юуб гэхэдэ, заповеднигэй түлөөлэгшэд тэдэниие хайра гамгүй хюдажархидаг юм.

Харалган.
Байгалай эрьёын баглагар
хүхэ нарһад.
Баруунай хүлтүүлтэ
үлээлгэн шааяжа,
һэхэржэ,
Баржагар нюргатай эгсэ
долгид эрьё өөдэ
мүлхин,
Гунигтайгаар, гунигтайгаар
сухарина.

(Д.Улзытуевай «Байгалай дүрбэн һалхин» гэхэн шүлэгүүдэй циклһээ).

Байгал дээрэхи эгээл томо хадалиг хахад арал уташаа 53, үргэнөөрөө 20 модоной хэмжээнэй юм. Святой Нос гэхэн энэ хахад аралай юундэ иигэжэ нэрлэгдэһэниие мэдэхын аргагүй. Зариманай һанамжаар энэ үгэ «Хилмын хушуун» гэхэн үгын удхаһаа эхитэй ха.

Нээрээшье, загаһанай хушуунтай адлирхуул даа. Байгалай нюрууһаа 1000 метртэ өөдөө шобхойн тобойжо, гаталжа гарашагүй ой модоор хушагдаһан хахад арад һахал һамбайда даруулшоод, уруу-духы һууһан үбгэндэл адли.

Эндэһээ сааша Ушканьһи гэгдэхэ 4 арал тээшэ тамарбабди. Хоорондоо уһанай зуруудаар хубаарилагдаһан эдэ аралнууд элдэб мэргэжэлтэй эрдэмтэдэй анхарал татадаг. Гэхэ зуура, эдэмнай он жэлэй ошохо тума өөдөө бүри ёрхойлдон ургажа байһандал юм.

Хүбхэнтэжэ даглайһан эрьё шадараарнь жэгтэй һонин, дэлхэйн ондоо ямаршыё буланда дайралдадаггүй ургамал ургадаг. Доодо хубидаа,

гэшүүхэнхээ доошо бутылхын дүрсэтэй, пүнтэгэр түхэрезн эшэтэй шэнэнэн, хара холтоһонтой, арзагар адаалхай шүдэн мэтэ набшаһатай хүһан, онсо һонирхолтой уляаһан ургадаг, герань сэсэглэдэг. Гайхан гэлымээр лэ ааб даа.

Эндэхи газарай хүрьһэнэй онсо химическэ бодос тад ондоо шэнжэтэй ургамалые зохёон байгуулаа гү? Эгээл томо арал дээрэнэ (Ехэ Ушкань) суднануудай тогтодог зогсолто бии юм. Эндэ үшөөл һайса шэнжэлэгдээгүй агы нүхэн бии.

Эдэ аралнууд дээрэ илангаяа оло дахин газар хүдэлдэг гэжэ сейсмографууд баталдаг. Гэбэшье байгаалиин аймшагтай ушаралнууд ехэ гай тодхор, хохидол ушаруулдаггүй. Хаб заһаһанай хэбтэшье харууһалдаг егерьһээ сагай уларил шэнжэлдэг хоёр метеорологһоо ондоо хүн эндэ байдаггүй юм. Гэбэшье Байгалаар аяншалһан хүн бүхэн ямар нэгэн хүлээгдээгүй нюуса үзэгдэлнүүдтэй ушархадаа болохоб гэжэ бээ эртэнһээ һэргылэн ябаха зэргэтэй.

... Бархагай гэнжын ханхинажа, двигателиин уухилхада, аян замда, гаралгын дохёо дуулдаһан мэтэ болодог. Эгээл иигэжэ түхээржэ байтарнай, нэгэ мүнэн, хэдэн тээһээмнай юрэ бусаар һалхилжа эхилбэ. Анханшьё далайгаар ябагшадһаа дүрбэн тээшээ дүхэриглүүлэн нэбтэ үлээдэг һалхин тухай дуулаал һэм. Тээд энэ үзэгдэл бэе дээрээ үзэхэб гэжэ һанагдаагүй бэлэй.

Яһанай хуудаһаар үлээһэндэл, ямаршьё хаалта хаабариин саана орожо хорохын аргагүй. Байгаалиин хоморойгоо «ааша» гаргахыень харахада, нэн түрүүн хужарламааршьё, һанаандаа хадуужа абамааршьё байгаа һэн. Хэдэн тээһээ үлээһэн һалхинай хүсэн доро бодхуул долгид (ондоогоор хэлэбэл «сейши») обхогод гэжэ өөдөө үндыхэдэл гээд, һөөргөө тон удаанаар, һанаа алдан бууна. Һууридань баһал иимэ үндэр нюргатай долгин бии болохо юм.

Үнэниенэ хэлэхэдэ, өөрөө шэхээрээ дуулажа, «хургаараа барижа» үзөөгүйдөө, хүнүүдэй хөөрөөндэ үнэншэдэггүй һэм. Сүл губиин зэрэлгээн, дуу дууладаг элһэн, үндэр ходуули хүлнүүдтэй модонууд тухай дуулахадаа, заатагуйл өөрөө хараһайб гэжэ шэбшэдэг бэлэйб.

Хахад часай урда тээ үргэлжэдөө тэниин, аажамаар урдаһан Байгал дээрэ хэдэн зэһээ мундуу мушхуу һалхин мүнделжэ, бэе бэеынгээ хүсые туршажа байһан, мүргэсэлдэһэн бухануудыё һануулха гэжэ хаанаһаа мэдэхэ бэлэйбиб? Үндэр долгинууд уртайгаар шуухиран үндыһэнэй удаа, кораблиин палубыё хүйтэн уһаар сэсэргэнэ.

Экипажай гэшүүд харалган энэ үеын үнгэрхыё хүлээхын тула кубригтаа орожо, урдынгаа хөөрэлдөөнэй һабагша татана. Байгал

шадархи ой тайгын үрэ жэмэс, хархяг, хүшын намарай баян ургаса, Шэбэрхын гарамдахи загаһанай баялиг, олзоборилго тухай һонинуудаар хөөрэлдөөн захална.

-Байгалай түүхын олон тоото ушарнууд сооһоо Провал гэхэн гарамай бии болоһон тухай дурсамаар. Зузаан дэбтэрнүүдэйнгээ нэгые һэхэлши, - гээд штурман Юрий Берсанов гар бэшэмэл дэбтэрнүүд сооһоо нэгыень шэлэжэ, хуудаһануудыень ирана:

«1862 оной үеэр һэн ха. Сэлэнгын адагһаа хойто зүг тээшээ нэлэнхы нэмжыһэн Сагаан Талада, мүн Дубинино, Шерашево, Оймур гэхэн тайгын тосхонуудта ажаһуугшад заншалта һайндэрнүүдтээ бэлдэжэ байгаа. Шэнэ жэлэй урдахи үдэшэ загаһашад, ангуушад үнгэрһэн жэлээ үдэшэхын тула столнуудтаа һууба.

Энэ үедэ газар дороһоо хүүен дүүеһэн шууяан дуулдахадал гэжэ бултан залд гэбэ. Гэбэшые газарай гүн оёорһоо хүдэлөөд, дорьбоодшые абахые саг үргэлжэ үзэдэг хүнүүд энээндэ ёһотоор анхаралаа хандуулбагүй ха.

Теэд дүнгинэһэн хүрөөтэ абяан бүри шангадаба. Уданшыегүй газарай түрүүшын түлхисын нэрьежэ, хүрьһэнэй хахархатай сасуу оршолон дайда хүбхэлзэхэдэл гэбэ. Һумын хонхонууд ханхинан жэнгиржэ, гэр соохи эд бараа, аяга амһарта хонгирон унажа, эбдэржэ захалба. Үүдэ үрхэнүүд нээгдэн сэлигдэбэ.

Бүхэ һууритайгаар бодхоогдоһон гэрнүүдшые хахинажа, пеэшэнүүдэй һандаран унахада, туйлгүй ехээр айһан хүнүүд газаашаа гүйлдэжэ гараад, бүришые аймшагтайгаар хүрдөө һэн. Газарай хүрьһэн һалганажа, уһанай долгитон, дэлхэй дээрэхи ажамидаралай эсэс һүүлынь ерэбэ тээшэ гү гэхээр байгаа бшуу.

Бурхан шажанда һүзэгтэйшүүл һумын урдахи талмай дээрэ сугларжа, үбдэглэнунаад, дээдэ түрэлтэнһөө хайрлал гуйжа, зай забһаргүй мүргэжэ эхилээ. Теэд уршаг гайда орогшодой нюдэн дээрэ һүмэнь хэлтэлзэжэ, һүүлшынгээ найдал алдаһан хүнүүд хэдэн тээшээ таран гүйлдэшөө һэн. Энэ шоро муута үдэр 200 дүрбэлжэн модоной зайе эзэлдэг Сагаан тала бүхыдөө уһан доро орошоһон гэхэ.

Шэнэ жэлэй эдэ үдэрнүүдтэ эндэһээ хэдэн зуун модоной зайда оршодог олон һуурин тосхонуудай хүнүүд мүн лэ газарай доһолоонһоо сошордоһон байна. Бүришые холуур, тодорхойлбол, Александровскын заводһоо Нижнеудинск, урдаһаа, Түнхэн Ургаһаа Кирин хүрэтэрхи зайда энэ асари ехэ оһолой абяан хүрөөтэ сууряан мэтэ дуулдажа байһан юм».

Газарай хүдэлһэнэй гасаланта ушарай удаа Байгал шадар Провал гэхэн уһан тохой бии болоһон түүхэтэй.

Далай сэнхир.
Тэнгэри сэнхир. Дайдын энгэр
баһал сэнхир.
Сээжэн сооһоом
жэнгир-жэнгир...
Сэдьхэлэйм дуунай аялга сэнхир.

(Д.Улзытуевай «Байгалай дүрбэн һалхин» гэхэн шүлэгүүдэй циклһээ).

Баргажанай уһан тохойдо хүрэхэдөө, «Алдарта Байгал, арюухан далай» гэхэн дуунай хүрөөтэ хүгжэм аялга сэдьхэлдэм мүндэлбэ. Дуунай удха унгиие ухашалхадам, эрхэ сүлөөдэ тэгүүлһэн зайгуул хүнэй дүрэ нюдэнэйм урда харагдахадал гэнэ. Тээ тэрэ эрье шадархи һөөг бургааһанай саанаһаа туранхай зүдэрүү, һанги набта хүн гаража ерэхэ шэнгээр һанагдана.

Гэбэшье талаангаа түршахые һэдэгшын нюдэндэ нугаршагүй зоригой тэмдэг уншамаар ха. Тэрэ Байгалай нүгөөдэ эрье тээшэ шэртэнэ. Тэндэнь-эрхэ сүлөө, гэр бүлэнь. Һөөргөө бусаха харгы үгы. Шорон түрмэ, хаатаргаһаа зугадахал хэрэгтэй. Иишэ тиишээ һэргэлэнээр хараашалһанай удаа омоли дабһалдаг боошходо һуужа, хахархай самсаяа далбага болгон үлгөөд лэ, аюул гэнэтэйшые һаа, ами һаһанайнгаа харгыда гараа бшуу.

Эгээл иимэрхүү нэгэ ушар Баргажанай булганай заповеднигэй эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ байһан, мүнөө үедэ «Агнуури ба агнууриин ажахы» гэхэн журналай редактор О.К.Гусевтай тохёолдоһон юм.

Тэрэ Давша гэхэн булан тохойдо резиновэ онгосодо һуужа, далайн нүгөөдэ эрье хүрэхые зүрхэлһэн. Зоримгой шууд тамарһанайнь ашаар аяншалгань амжалтатай түгэсэһэн. Нүгөө эрьедэ хүрэхэтэйнь сасуу далайн шуурган эхилшэһэн гэхэ.

Уданшьегүй ажалай халуун бурьялаанай газарта — Баргажанай-Адагай портдо хүрэжэ, абарга томо крануудай баржануудай бүхэриг нюрган дээрэ ашаа тээжэ байхыень харабабди. Ашаанай хүрэхэ газарынь — БАМ.

Баргажанай-Адагай үргэн, сэхэ үйлсэнүүдээр алхалхадаа, Эрхүүгэй гидроэлектростанцие барилгын үедэ энэ посёлогнай Баргажан голой баруун эрьһэнэ зүүн эрьедэнь нүүжэ түбхинэһэн гэжэ дурсамаар. Гол түлэб хүдэлмэришэдэй ажаһуудаг тосхон гадаада түхэл янзаараашье үзэмжэтэй, хүн зоной хэрэглэмжэ хангалгын байшан зургаануудын мүнөө үеын эрилтэдэ хүрэмөөр баригданхай.

Эндэхээ саашалхадаа, үдэшин харанхы бүрэнхыдэ электрын галаар ялалзахан Түрхэ посёлогто дүтэлбэбди. Эндэхи портоо тээ саагуур таһалгаряагүй хүндэлһэн ашаанай машинанууд тайгын гүндүү соорхойһоо отологдон асарагдахан модо ашанхай. Багсаахада, машина бүхэнийнь 30-30 кубометр ашаа тээнхэй ха.

Уламжалан Байгал шадархи ой модо зүбөөр ашаглаха, далайн уһые үйлэдбэрийн үлэгдэлнүүдээр бузарлахагүйн тула ямар оролдолгын гаргагдажабайһые дурдалтай. 1972 онһоо Байгалда шудхадагуһа, голоор модо урдахуулагдахаяа болигдоһон, гол, мүрэнүүдэй һаба, Байгалай эрье - дүн хамта 1976 километрэй зай бог шоройһоо, шэнгэһэн, эндэ тэндэ торосолдон тогтоһон модонһоо сэбэрлэгдэһэн юм.

Эрдэм, техникын дэбжэлтын үедэ гүрэн түрэмнай Байгалай хуби заяанда анхаралаа бүри хурсадхажа, парти, правительствын зүгһөө гурбан тогтоол удаа дараалан абтаа һэн. 1977 оной июлийн 21-дэ гаргагдахан һүүлшын тогтоолые гансашье уһанай нөөсэ хамгаалдаг эмхи зургаануудай түлөөлэгшэд бэшэ, мүн ниитэ хүн зон олоороо зүбшэн хэлсэһэн, ханамжануудаа элирхэйлһэн байна.

Онсолбол, түбэй «Литературна газетын» хуудануудта толилогдожо, үргэнөөр дэлгэрһэн Байгал тухай хөөрэлдөөнүүдые, арсалдаата ханамжанүүдые, уран зохёолой олон тоото бүтээлнүүдые нэрлэмээр.

Энэ талаар Забайкалийн бассейновэ, «Байкалрыбвод» управленинүүдэй, республики Мелиораци ба уһанай ажахын министерствын, «Бурятпромжилводстрой» трестын ба бусадшые эмхи зургаануудай хүдэлмэриие, тэдэнэй хүсэлэл, оролдолгы тэмдэглэлтэй.

Байгалда уһаяа бэлэглэдэг гол мүрэнүүдэй нэгэнэй - Сэлэнгын уһанай шанар һүүлэй үедэ нилээд хайжараа. Энэ хадаа хоёр талын оролдолго мүн гэжэ тэмдэглэлтэй. Юуб гэхэдэ, Монголой Арадай Республикын дэбисхэр дээрэ эхией абадаг энэ мүрэнэй ариг сэбэрые хамгаалха хэрэгтэ аха дүү ороноймнай түлөөлэгшэд мүн лэ анхаралаа табидаг гээшэ. Мүнөө намар хариин айлшад РСФСР-эй Мелиораци ба уһанай ажахын министерствын, Забайкалийн бассейновэ управлениин түлөөлэгшэдтэй суг Сэлэнгэ, Байгалаар рейднүүдые үнгэргэһэн, уласхоорондын зүблөөн зарлагдахан байна.

Сэлэнгын целлюлозо-картоной комбинатта механическа, мүн биологиин, химиин аргаар уһа сэбэрлэдэг комплексно түхээрэлгэнүүд гүйсэд ашаглагданхай. Гэбэшье саашадаа ашаг үрэнхэ дээшлүүлэгдэхэ, технологины нарижуулан хайжаруулагдаха тухай асуудал хэблэлэй хуудануудта дэмы бэшэ табигдана бшуу.

Тэрэшлэн Байгал-Амарай түмэр зам шадар газарай хурьһэн дорохи, мүн урасхал уһанай ариг сэбэрые хамгаалха талаар горитой хэмжээнүүд абтанагүй. Шэнгэн түлишын станцинууд, автобаза ба автотранспортна предприятинуудта нефтийн үлэгдэлнүүдые барижа абахаар түхээрэлгэнүүд тодхогдоогүй, олон предприятинуудта автомашина угаадаг байранууд баригдаагүй юм. Эдэ бүгэдые юундэ һанаандаа оруулнабиб гэхэдэ, Байгалай саашанхи ажамидаралда сэхэ хабаатай асуудалнууд мүн тобшолмоор бшуу.

34 мянган дүрбэлжэн модоной зайе эзэлдэг далайн уһые асари ехэ хонхосог сооһоонь татажа абаад, һөөргэнь уһаар дүүргэхэ гэдэл, бүхы дэлхэйн гол мүрэнүүдые 230 үдэрэй туршада хонхосог руу урадхуулха шухала гэжэ эрдэмтэд багсаамжалан тоолонхой.

Энэ хадаа дабһагүй сэбэр уһатай далайн агууехэ ажамидаралта хүсыень, хоморой шухаг ан амитад, ургамал ногоогоор баян дэлгэрынь гэршэлнэ. Бүмбэрсэг дэлхэйдэмнай ондоо хаанашье ушардаггүй дабтагдашагүй һайхан байгаалиин агуу бүтээл, зохёолынь хүн түрэлтэнэй зүрхэ сэдхэл баясуулха, баяжуулха, гайхуулха шэдитэй.

Энэ шэдиинь гамнаял, хамгаалаял, арьбадхаял! Энэл ушарта Байгалнай энхэ мүнхын аршаан мэтэ бурьялжа, бэлигтэй буряад уран зохёолшо Дондок Улзытуевай хэлээшээр хэзээдэшье «Мэдээ хүсэд ороодүй нарай хүүгэндэл һэрээд, мэшэеэн һуняжа, миһэлзэжэ» байха бшуу.

«Хатуу зоригто баатар эрын, хазаар һахалта үбгэдэйшье уйламаар» үльгэр домог, онтохонуудтай нүхэсэжэ, алдарта далайгаар аяншалгаяа дүүргэбди. Дүхэриглүүлэн үлеэдэг Байгалай дүрбэн һалхин, дахинаа уулзатараа баяртай!

ФЁДОР СОРОКИН,
«Буряад үнэн» сониной фото-сурбалжалагшаар ажаллаһан.
«Буряад үнэн», 1980 оной сентябрь-октябрь һаранууд

Галина Базаржапова-Дашеева оршуулаа

ДАЛАН ДОЛООН ДОМОГОЙ ДЭЭЖЭНЭЭ

Үлэгшэн нютагтаа мэдээжэ болоһон Дархан Будын басаган Цэдэн-Ешын хөөрөөе найруулан бэшэбэ:

Огторгойтой холбоотой хүн үбһэн

Хүбшэ тайгын гүн соохи Уляатайн голой сабшалан жаахан, зониинь гол түлэб агнууряар амидардаг, таряа хаядаггүй байһан. Урдандаа эндэ ажаһуудаг Түбшэн гэжэ хүн хүршэнэрөө иигэжэ гуйдаг байһан: «Бушуухан үбһөө абыт даа. Минииитнай түрүүлэн сабшаа хаам, нөөхи аадар бороомнай хэдэн хоногоор һуулгаар адхарха ха юм».

Үнэхөөрөө тиимэ байһан. Ушарынь хадаа Түбшэнэй сабшалан соо хүн үбһэн (женшень) элбэгээр ургадаг бэлэй. Тэрэниие сабшан сасуунь лэ бороо орошодог – иимэ шэнжэтэй юм һэн.

Хүн үбһэн огторгойтой холбоотой, хии бараа татадаг байһан.

Хүбхэеэ шэдэжэрхёод...

Зүүн Голой Ханда хүгшэн таягаа тулаад, буруунуудаа бэдэрхэеэ жалга эсхэн аахиргажа ябаба ха. Нюдэнэйнь хараа муушаг тула сэхэ урдаһаань мааялзаад ерэжэ ябаһан баабгайе хүн гэжэ ханаад, асууба:

- Буруунуудые хараагүй гүт?

Ойн эзэн эшээндээ абаашахаяа хүбхэ тэбэреэд ябаһан байгаа. Шабгансаһаа сошоһондоо тэрэ хүбхэеэ хүл доронь шэдэжэрхёод, хойшоошье харангүй талиишаһан гэдэг.

Дархан зон дала түлихэдөө бэрхэ

Анхан сагта үбгэд хониной, гүрөөһэнэй дала түлигшэ һэн. Толи дээрэ хараһан мэтэ ушар удхынь хөөрөжэ байха. Сэрэнжабай Сандаб таабай Осорой Ринчинэй Буда (нютаг нэрэнь Дархан Буда) абгайнда дала баряад ерэбэ.

- Бүлэмни, тугалтай үнээм үгы болошоо. Хаража үгыш, - гэбэ.

Нүгөөдэнь далынь хараад хэлэбэ:

- Нэгэ хэды хоногтоо ерэхэл даа. Амгалан бэлшэжэ ябана.

Теэд Сандаб таабай үдэр бүри нэгэ дала үбэртэлөөд лэ ерэжэ, нарай тугалаа хаяад зайгуулгатаан үхэр тухайгаа хэлээд халабагүй.

- Яахан хашартай хүмши? Мүнөө тэрэ үнээншни үйлсөөр уруудажа, мөөрөжэ ябана. Угтажа ошо, - гээд, тэрэ далыень Дархан Буда гал руу шэдэжэрхёо нэн ха.

Дархан зон дала түлихэдөө бэрхэ юм гэжэ зүб лэ хэлсэдэг байхан.

Хүүдинсын гал

- Урдандаа хүдөөгэй нютаг бүхэн хүүдинсэтэй байхан. Техникэ элбэг бэшэ, эмдэрһэнээ гагнажа, шэрээжэ, няжа урагшань ябуулаагүй хаа, халааш.

Хабарай сагта заһабарилга түлэг дундаа, абамни – Дархан Буда орой болотор хүдэлөөд, хүүдинсынгээ гал унтараагаад, гэртээ харижа ябатараа, юундэшьеб эрьеэд хараха дураниинь хүрэбэ.

«Үү- е, хүүзинсым (иигээд хэлэдэг байгаа) үрхөөр гал соробхилжо байбал. Гайхаһандаа гүйжэ ошоод, модон шэбхээ тайлаад нээн гһээм, гални нөөхил унтараатай зандаа, жэгтэй.

Тэнгэрийн дархашуул буудаг гэжэ үнэн юм байна. Угни Сөөхэр баатарһаа эхитэй ха юм. Урлаха, дархалха гээшэ тэнгэриһээ заяатай гэжэ дэмы бэшэ хэлсэдэг юм байна... –иигэжэ бодожо нуугаа нэм», - гээд удаань хөөрэдэг нэн.

Абымни энэ бодомжо угаа зүйтэй нэн гэжэ мүнөө ханадагби.

Басагад, бэрээдээрээ холилсодог нэн

- «Уһа түлээнэй ойронь хайн, худа урагай холонь хайн» гһэн үгын гүнзэги удхатай тааралдуулан, нэгэ ушар тухай хөөрөө. Монголһоо нэгэдүгээр хойһо угтанай ерһэнэй удаа хоёрдугаар хойһо угайхид табин жэл болоод буужа ерһэн гэлсэдэг.

Теэд үлэгшэнэйхид үхибүүдээ хоорондонь гэрлүүлхэ дурагүй, аяар Далахайгаар дабан, арбан найма- юһэтэй басагадаа Түнхэн руу абашажа, хадамда үгэдэг байгаа. Баадарайтан айлалхи 3 эмээл морёор, гүйсэд энжэтэйн хоёр басагадаа абашаһан ха.

Нэгэ басаганиинь Далахай хүрөөд, хошон шогтойгоор хэлэбэ гэхэ:

- Баабай, энэ хоёр байтаһадаа (өөһэд тухайгаа хэлээ) хэды сэнгээр тушаахаа ябанат?

Абань аягүйрхөөд, һөөргэдэбэ гэнэ:

- Али гэр тээшээ эрьехэмнай гү даа...

- Аба, бү эрьеел даа. Эрэ хүн зорихондоо, эхэнэр хүн эсхэндээ...

Харгыдаа нэгэ айлайда оробо. Гэрэй эзэн эхэнэр уридша ханаатай, шударгыгаа элирхэйлжэ хэлэбэ:

- Манайда абын хүбүүн байна. Мүнөө тогоогоо нэрэхэмни. Түүдэг носоохынгоо урда тогоо шабаха хэрэгтэй.

Басагадай нэгэн үхэрэй шабааһанда гараа хэжэ байгаад, тэрэ тогоонь шуумар шадалтайгаар, аятайгаар шабажархиба.

- Энэ басагаа орхиит даа, - гэбэ тэрэ эхэнэр.

Нүгөө басагаа мүн лэ хадамнуулаад, эсэгэ бусаба.

Хожомоо басагадын гэртээ айлшалжа ерээ.

Хоймор гэжэ нютагнай
Хотойрожо байнал даа,
Тоһо зөөхэйн
шалхайража байнал даа, -

гэжэ дуу дуулаһан ха.

Теэд үлэгшэнэйхид басагадаа абаашажа үгөөд лэ байгаагүй. Бэри оложо, буулгажа асардаг һэн. Иимэ сэсэн, холые хараһан элинсэгүүд бэлэй.

Сагаан үүлэн соогуур...

- Хайнчигай Бадма абгайн унаһан лэ моринийн урагшаа һуга жүдхэнэн, дүүлюур шэнжэтэй болошодог юм һэн. Би жаа байгааб. Уляатайн дабаан доро бүлэг хүүгэд мойһо түүжэ байбабди.

Һаруул үдэр, хүб хүхэ тэнгэри, саб сагаахан үүлэнүүд. Дабаанай ута нюргые дамжан, Бадма абгайн сагаан морин дугшана. Тэргэ дээрэ эсэгынгээ хажууда ород шарайтай бишыхан шара Долгуунай шохойходожо һууна хэбэртэй.

Мойһо түүжэ байһанаашье мартаад, энэ үзэгдэл хайхашаан харанаб. Дүүлюур сагаан моринийн сагаан үүлэн соогуур өөдөө дэгдэхээ һэдэнхэндэл.

- Ү- ү, харыт, үүлэн соогуур ябажа байна! – гээд хашхарбаб.

Теэд энэ ооглооом бэшэ үхибүүд тообогүй хэбэртэй. Харин минии досоо тэрэ үзэгдэл тэрэ янзаараа үлэшөө юм.

Сагаан үүлэн соогуур жүдхэнэн сагаан морин...

ГУРБАН ОНТОХОН

Задатай, заяатай Зандан

ОНТОХОН

Урданай урихан буусада залхуу Зандан гэжэ нэршэнэн хүн ажаһуудаг байгаа. Түрэхэ гарахын заһаршагүй залхуу нэн ха. Һанги набта боложо һарниишаһан һэеы гэртэнь үглөөгүүршье, үдэ багташье, үдэшэшье ороходо, Зандан тооно өөдөө хараад лэ хэбтэдэг байба. Эжы, абынгаа бурхандаа хариһанай удаа бүришье доройтожо, бури нобшо сооһоо гарахаяа болиһон байгаа. Хэды наһатайеншье мэдэхын аргагүй, үнэ нооһондоо дарагдашаһан үмхи түгсүүл мэтэ болошоһон юм.

Нажар дулаанай сагта һэеы гэрэйнгээ һиибэгэрхэн һүүдэртэ хахархай дэбисхэр дээрээ хэбтэдэг һэн. Зандантай хүршэ хүбөө һуухаһаа хашаржа, һэеы гэрээ саахануур табиһан хүгшөө үбгөө хоёр ээлжэлжэ байгаад, эдеэнэй дээжэ асардаг зантай бэлэй.

- Гэдэһэ гүзээнэ нюргандаа няалдахаа байгаа юм бээ. Адха аарюул, аяга аарса хайратай бэшэ даа, - гэхээр хүгшөөгэйнгөө Зандан тухай хэлээд эхилхэдэнь, үбгэниинь:

- Иимэ амитаниие харахааа байха, дуулаашьегүй юумэб. Иимэ хүн байдаг юм гэжэ домог соошые юундэ хэлсэдэггүйб? Бидэ энээниие үмэгшэлхэ үйлэтэй юм гүбди? Али саашаа хаража, түрэлөө бэдэрхэ юумыень хаад хэжэ байна гүбди? – гэжэ байжа үбгөө гэмэршэхэ.

Шууд сэхэ ханаатай шабгансань:

- Газар дээрэхи ганса хүбүүмнай харида ажал хэжэ ябана гэжэ ойлгыш. Занданай амие залгаһанһаа муудахагүйбди, залан туһаа үзүүлхэ даа, - гээд, лаб батаар харюусана.

- Занданһаа... туһа. Юугээ зүнтэглэнэш? – гээд, үбгэниинь һөөргэдэбэшье, талын хүнэй гуримаар хэршэмэг хурууд, хара шүлэнэй борсохон мэтые монсогойлжо, Занданай задагай зайдан байра тээшэ гэшхэлдэг бэлэй.

Тээд Зандан энэ ехэ нэлэнхы дэлхэй дээрэ заяагүйгөөр түрэнби, тулюур туйбан үйлэтэйб гэжэ гажараа, уйдаа гэжэ ханаа гүт? Угыл даа. Өөдөө хаража хэбтээд, номин хүхэ тэнгэриие үдэрөө дүүрэн хайхашаана. Элдэб үзэгдэл тэндэнь бии болоно ха.

Улаан залаата малгайтай баатар хүбүүн сагаан үүлэн дээрэ хүлөө забилан һууна. Ямар сүлөөтэй хүбүүн гээшэб! Хээрын халхинай хани ха! Тээд энэнь Зандан өөрөө ха юм! Эшхэрээдхихэдэнь, хаанаһаашьеб хогоосон сооһоо эмниг морин бии болоодхино. Далитай. Зайдалжа һуугаад, хүн хүлэг хоёр хийдэшэнэ. Огторгой юунтэй адлиб? Газарһаа харахада, доошонь харуулжа хүнтэрүүлһэн тогоонтой адли шэнги, харин энээгүүр харайлгахадань, зай захагүй сэнхир оршолон болошоно. Нара зүб түхэрелэн гороолоод, газартаа бууна.

Буухатайнь сасуу... О- о- о, ямар гоё үндэр сагаан үргөө ордон гээшэб? Хэнэй юм? Зандан, шиниихи гээд хэншыб шэбэнэнэ хэбэртэй. Алтаар толорһон хушалта, мүнгэн гоёолтотой хэрэлсы, онгон сагаан онгоошхонууд. Сэрэгшэ- харуулша түхэлтэй хүн моринойнь жолоое дүнгэн абана...

Эгээл саашань эрхэ- бэрхэ Эржэн дүүхэйе ханаандаа зураглажа эхилжэ байтарынь хаанаһаашьеб, талын зэрэлгээн сооһоо юм гү, ябаган лама бии болоод, хоолойгоо хашан асууба:

- Зай захагүй баялигтай Зандан ноен хаагуур ажаһуудаг бэ?

Хоморой хайхан үзэгдэлдэнь хаад хэнэн ламые Зандан шоо үзэнгээр харабашье, һонюушань диилэжэ, шадал мэдүүлэн үндэгэд гэбэ:

- Ноён Зандан бэшэ, ноозог нобшо, үгытэй Зандан- урдатнай.

Лама сумаагаа газарта табижа, дабшалан нуугаад:

- Шоомни алдуутай байгаа гээшэ гү? Баруун гартаа засаг бариһан, зүүн гартаа зөөри бариһан задатай онготой Занданда ошо гэжэ заагаа юумэл. Эрдэнитэ хүнды гээшэмнай эндэ бээ? – гэжэ лаблана.

- Шэдитэ шоомни, заабаришамни, буруу хаань бурууе, зүб хаань зүбые заажа үгыш. Баянай үргөөдэ бэшэ, үгытэй янданайда тулажа-тулгажа ерээлби, – гээд, шоогоо хойно хойноһоонь хэдэ хаяад үзэбэ.

- О, ямар гайхалтай юм. Тамни элинсэгээ мэдээгүй, дуулаагүй байбалта. Бодогты, гурбан харгын бэлшэртэ ошоё. Түйрэн – заагаашада хандая.

Тэнхээ тамиргүй Занданай бодохо үгы хоёрой хоорондо ялтагашан байхадань, хүршэ үбгэжөөл хүрэжэ ерэбэ. Хүшэ оруулха хара шүлэ түргэхэн бусалгаадхиба.

- Энэ Занданиие удхатайл юм гээд шабгансам хэлээд халадаггүй юм. Шүлэ уужа, шүлхэтэй болоод, заяагаа хурылагты, – гэбэ.

Гурбуулаа гурбан харгын бэлшэртэ хүрэбэд. Ламын ном уншаһанай удаа хэбшээ халхин хүдэлжэ, хии хуй болобо. Эрyensэг халхин Занданиие дайраха зуураа ябууд хубилгажархиба. Эрын дээдэ эрэ болгожорхибо. Эдөөшгэ садхалан шарайтай, багжагар ээм мүрэтэй, бата ябадалтай Зандан болошобо.

- Баруун- урда зүг баряад ошоо хаа, урдынгаа Эхэ орон хүрэхэт. Элинсэг хулинсагтнай изагуурша. Дайн байлдаанай үедэ нарай нялха үедөө хара зонтой худхараад, хариин дайдада үлэшэһэн. Эдэй засагаа баряагүй, эдлэхэ эдээ эдлээгүй ушарһаа хүр хүлдэтнай доройтожо, хүүдэр болошоод ябаа юм байнат. Гансал заримдаа хэбтэриһээ бодонгүй захирдаг гуримаа ханантуу гээшэ гүт? – гэжэ зурхайша мэргэн одоол үнэн тайлбарья хэлэбэ.

Үйлын үри хайнаар эрьен ерэбэ. Зандан бээр бэльгэ мориндо мордожо, халхи хүрюулэн ханаата нютаг руугаа дабшаба. Улир жэмэсээр надхаһан сэсэрлигтэ газарта хүрэхэдэнь, үнэтэ ордон үргөө харагдаба.

«Энэ ордониие зүн зүгнэлдөө хэды хараа гээшэбиб. Хаанаһаа бии болоно юм гэжэ гайхадаг байгааб. Үнэндөө бии юм байнал! Үнэндөө, үнэндөө!» гэжэ зүрхэниинь сошордуу- баяртайгаар лугшан сохилжо, сээжэһэнь хүрэн гарахаяа тэгүүлһэндэл. Алтаар толорһон хушалта, мүнгэн гоёолтотой хэрэлсы, онгон сагаан онгоошхонууд. Сэрэгшэ – харуулша түхэлтэй хүн моринойнь жолоое дүнгэн абана.

Энэрил хайрата шарайтай эхэнэр гараад ерэхэ гээд бодохотойнь

сасуу үүдэн нээгдэжэ, эрхэ- бэрхэ Эржэн дүүхэй гараад ерэбэ. «Хэды соо шамайгаа хүлээгээбиб... Зүүн хойто зүгһөө бууха юм гээд шэдитэ толимни шэбэнэжэл байгаа. Теэд юундэшьеб үһэ зүһэндөө баригдаһан үрзэгэр муухай хүн толи соом харагдадаг байба. Шамайем хии долиг- золиг эзэлһэн байгаал. Соморхоншые хаа, сохом шадалтай ябаган ламые шамда эльгээгээ ха юмбиб» –гэбэ.

Эржэн дүүхэй эхилһэн хүүрээ үргэлжэлүүлнэ:

- Зурхай үзүүлхэдэм, зүүн- хойто зүгтэ залхуу зайдан Зандан гэжэ алдаршаһан хүн байна гээ. Тэрэ хадаа изагуур һайтай хүн, түрэхэ үрииншни эсэгэ, энэ газарай эзэн гэжэ айладаһан юм. Үбгэн аба, элинсэгэйнгээ гуламта залгажа һуухаш, би шинии найдал түшэг, дураншни болохоб, - гэжэ альбан һайхан амараг болохо хүсэлэнтэй эхэнэр хэлэн хүүнэн байба ха.

Зандан уг удамдаа мүргэбэ. Доторой хүсэ зангидуулан, долоон үе хүрэтэр урдахи үе зоноо элихэн элишэлэн хараба. Угай хүсэн һэргэжэ, уг дуунууд досоонь зэдэлбэ. Наран наашаа гэжэ намхан дохибо. Һолонго сэсэглэн дугаагтаба. Һара һаруул элшээрээ эльбэн жэгнэбэ. Бороо һабиран, дэлхэе мүндысэ угааба.

Задатай, заяатай Зандан ноён мүнделбэ гэжэ хаа яагүй зар тараба, соносхогдобо. Арад түмэндөө түшэжэ, улас түрээс һэргээбэ. Угтай, тугтай ударидагшатай болоһон зон амар амгалан байдалда хүрэжэ ерэбэ.

Талын дунда задагай зайдан хэбтэхэдэнь туһалһан үбгөө хүгшөө хоёрые асаруулжа, амарлингы байдалда түбхинүүлбэ. Эдэнэй хүбүүе үндэр зиндаата түшэмэл болгон томилбо. Ябаган лама зурхайшадай бүлэгые дааха уялгатай болобо.

Одон гаригһаа эхитэй зурхай ямараар зураатай һэм – тэрээгээрээл Занданай заяата намтарынь бүрилдэһэн гээ...

Түүтэйн домбо

Онтохон

Уляатайн голдо Түүтэй гэжэ нэрэтэй үбгэжөөл Ринчин хүгшэнтээс һуудаг һэн ха. Үхибүүд амьарланхай. Түүтэй үзүүр гарай ангуушан. Гэбэшье ангуудые хэмтэйгээр баридаг, байгаалидаа гамтай юм һэн.

Ринчин хүгшэнтээс хоюулан сагаагшан гурбан үнээдээ, гүүгээ һаажа, сагаан эдеэгээ амтатайгаар буйлуулдаг байба. Тараг бүрихэ, зөөхэй шанаха, эзэгэй бусалгаха, айрагай тоһо гаргаха, айрһа хурһа, аарса бэлдэхэ.

Хүршэ зон, айлшад айраг сэгээ дээрэнь бууха. Үеын нүхэдтэй сугларжа, үдэшын угада үльгэр домогой үлхөө татажа нуухадань, хэды аятай бэлэй даа. Ябан- ошон Түүтэйн айраг сэгээ, арза, хорзо тухай холо ойгуур дуулдадаг болобо.

Танхын соргоһоо тодыта,
Тогоони архиһаань хүртыта,
Түүтэйн соло дуудыта,
Түбээр дүүрэн дуудыта –

гэжэ дуулалдадаг болобо. Иигэжэ энээхэн айл аман үгын хэшэгэй гуламтань болошоһон юм. Нэгэнэйнгээ хэлээшые нүгөөдөнь бүри нэмээгээд, һонирхолтой зугаа айлһаа айлда дамжана. Шэхэнэй хужар болон далижана. Талын һэбшээ һалхяар тарана, тааруу уурхайгаа бэдэрһэн дальбараануудтал хиидэн- ниидэн ошоно.

Түүтэй солотой болобо. Түүхын шэгшэг дээрэ зогсоһон сагаан үбгэжөөлдэл өөрыгөө һанана. «Хүл дээрээ солбон дорюун ябаа сагтаа айраг сэгээгээ нэрэхэб, аймаг зоноо хүндэлхэб. Һогтожо найгахын түлөө бэшэ, һонин зугаа дэлгээхын түлөө. Хүгшөөмнишые огто залхуурнагүй, ямар һонороор хадуужа абанаб. Хожом хойно Түүтэйн домогууд гээд зон зугаалдадаг байхал», – гэжэ бодоно.

Иигээд жэлнүүд һубаряал һэн бээ. Ара хүбшын энгэртэ, арюун сэбэр агаарта ажаһуудаг Түүтэйтэн нөөхил алдараа алдаагүй, ан бунхан даа. Тооноорнь гараһан утааншые хүрэтэрөө буряад домогуудые огторгойдо хүргэхэ гэнэндэл угалзатан нуунагтана.

Нэгэтэл иимэ байдал хубилшаһан юм. Юрэ бусын аяншан Түүтэйндэ ороод ерээ һэн. «Хуһан сагаан модоной ургахада, минии угсаа зон сээрлэжэ, ондоо тээшээ нүүжэ ябашоо. Би ябалсаха аад лэ, шинии онтохонуудай утаһанда татуулаад ерэбэб. Тиимэ һонин зугаа өөрөө зохёодог хүн гүш?» – гэжэ Марат нэрэтэй тэрэ аяншан асууба.

- Үгы бэд даа. Айраг сэгээ найруулаад, зоноо хүндэлхэдэм, тэдэнэйм сээжэһээ юм гү, хаанаһаа юм сэсэн зугаа мүндэлшэдэг юм лэ, – гэбэ Түүтэй.

- Ай, тиигэбэл, айраг сэгээшни эдитэй шэдитэй юм байна. Би уужа үзөө болбол, эдэ домог онтохонуудыеш бүри холуур дэлгэрүүлжэ магадби, – гэбэ аяншан.

Түүтэй үүдэнэй арада үлгөөтэй арһан тулам сооһоо сэгээ удхажа аягалба.

- Арһан тулам сооһоо бэшэ, домогто домбо сооһоо уугаа һаа, хэды аятай бэлэй, – гэбэ Марат.

- Теед бидэ гоё гоо байдалда нураагүй ха юмбиди. Хаанаһаа лонхо, домбо манда байхаб? Хайшан гээд хэхэшье мэдэхэ бэшэб, - гэнэ Түүтэй.

- Энээхэн ара соогоо ороод харыш. Юун гэхэн найхан сэсэгүүд урганаб... Эгээ домбын түхэлтэй. Нэгэ дэльбэнь- хабхагынь, хажуу тээгээ барюултай. Ёажаагаад лэ, шабараар бүтээгыш.

Айлшанай мордоһоной удаа дүтынгөө ой модон соо орожо, һанаандаа тухайлаад ябаһан сэсэгээ обёорон хараба. Ягаахан аад, пүлхэгэр түхэреэн дэльбэнүүдтэй, досоонь шэдитэ унда хээд, дээрэһэнь пүлхылгэн хааһан хабхаг мэтэ дэльбэтэй үзэмжэ сэсэгүүдые түрүүшынхөө хараһандал найхашаан нууба.

Удангүй аман үгэ дамжан заллагша Марат дахинаа айлшалба. Үзэмжэ сэсэгыё дууряаһан түхэлтэй домбо урлаһан Түүтэй баяртай. Домбоһоо сагаа сэгээгээ аягалба. Иигэжэ энэ домбын ашаар олон домогууд далижан тараһан түүхэтэй. Тэрэ саһаа үлүү үзэмжэтэй ягаахан сэсэг Түүтэйн домбо нэрэтэй болоһон ха.

Алтаргана яагаад Арюун Гоохон болоо һэм?

Онтохон

Ази түбидэ хаа-яагүй ургадаг алтаргана, Монголой губиин бударгана, Буряадай гол горхо, хада майла зайжа ургадаг тогооной харганаа гурбан уулзаад:

- Хэмнай буряад арадай гол һайндэрэй һүлдэнь, Гоохон ургамал болохоб? – гэжэ зүбшэн хэлсэбэ.

- Би сүл губиин бударганаб, Дангина гүүлэхэ эрхэтэйб. Уһагүй, хуурай уларилда урганаб. Хараха янзада гоё гоо бэшэб, борохонби. Гэбэшье шэрхи бүхэб, - гэбэ бударгана.

Тогооной харганаа тодожо абаад хэлэбэ:

- Хэр урда саһаа би нүүдэл зоной тогоо торхыень угаажа, туһалжа ябааб. Манзан Гүрмэ төөдэйн мүнгэн толиие, алтан бэһэлигыё аршан сэбэрлэдэгби. Сэсэгни ялаганаһан тоһолиг, шаб шара нарандли.

Алтаргана «биб, биб» гэхэ дурагүй, соморхон ургамал дуугайхан зогсобо. Нүгөө хоёрын алтаргана тээшээ асуунгяар хараба. Энэ үедэ үлэ мэдэг һэбшээлжэ, аянга найхан дуун аялгатын зэдэлшэбэ:

Ара таладаа ургадаг
Аса бүхэтэй алтаргана,

Альган дээрээ тэнжээһэн
Аба, эжы хоёрни.
Үбэр газарта ургадаг
Эшэ бүхэтэй алтаргана,
Үбэр дээрээ тэнжээһэн
Эжы аба хоёрни.

- Энэ хэн дууланаб? – гээд бударгана тогооной харганаа хоёр гайхалдаба.

- Алан Гуа хатан өөрөө ха даа, - гэбэ алтаргана.

- А- а, уг эхэ Алан Гуа гү?

- Өөрөө Алан Гуагай шинии соло дуудажа байгаа хада, алтаргана шимнайл Арюун Гоохон болохош ха даа. Үндэһэншни бүхэ, эшэшни алтан, сэдхэлшни уян, улад зоной уярма дуунда ороош, - гээд, алтарганаяа нэгэн дуугаар Гоохон болгожо һунгаба.

Ургамалнууд булта найрлаба. Бадма- линхуа, нямня, улаалзай, бальжан- гарма, таба халаа, бусад найхан сэсэгүүд дэльбэээ һэгсэлзүүлэн хатарба. Ажалша зүгынүүд дүүебэ. Бороохон шэбэрбэ. Һолонго сэсэглэбэ.

Иигэжэ алтаргана алтаран- толорон, ургамалнууд сооһоо буряад арадай найрай Арюун Гоохон болон мүндэлһэн түүхэтэй.

Алтарганын һайндэр гээд мүнөө нэрлэнэ ха юмбибди. Алтарганада – агуу соло!

ТАРШАГ

I. Оролто үгэ	3
II. Рассказууд	
Агуу Илалтын хүндэлэлдэ	
Зерда	6
Дугаргаржаама абараа нэн гү?	10
Югославиин Герой	13
Япон Бадма	15
Американ Бадма	18
Сосор Хээрэ	21
Хальмаг аялга	23
Сэрэгшэн Сэрэнэй хуби заяан	27
Бишихан домогууд. Александр Невскийн орденоор...	31
Нэрэ зэргэхээ арсаа	32
Амбайн үрээл	32
Эрэлхэг сэрэгшэн, энэрилтэ санаартан	33
Нарата хүнийн үлгэрлиг	34
Будаанай	38
Гэндэнэй бууса	40
Нобинтой Гуржаб	44
Роза Израилевнагай гомдол	49
Тарбажаан	50
Хангайн хайра	52
Хасагай олзо	56
Хоёр абанар	58
Хун шубуун	61
Эжын юрөөл	66
Арюудхалай аршаан	69
III. Монгол түрын түүхын суурьян	
Сэсэн хатан Соркуктай бэкүни: «Алтан дээд үнэний аялгуу» (Гэндэнгийн Долгорсүрэнтэй хөөрэлдөөн)	72

Соркуктай хатан – монгол түрын шэмэг (И.А.Батуевтай хөөрэлдөөн)	85
Кремлийн хана соохи...шүдэн	92
Буянтайл даа, буряад-монгол удхань (С.Н.Тумуров)	94
IV.Баримтата найруулганууд	
Тапхарай тала, суута маршал, морин сэрэг...	99
Совет сэрэгшэдтэ туһалһан... бурхан	104
Шэди гэжэ бии гү, алтан дэлхэйдэ?	106
Дууша Дугаржабаа дурсажа байтараа...	109
V. «Буряад үнэн» сониной 100 жэлэй ойдо	
Дамба Цыбеневичэй даамай хургаал (Д.Ц.Цыбенев)	114
Домогто намтартай хүн (Ц.О.Очиров)	117
Мухаридаг баабай, наратай нагаса (Е.Д.Раднаева)	121
Минаа ташуурай хүсэн (Е.М.Зомонова)	122
Заяашамни, абарагшамни (Т.Н.Нимбуев)	123
Удалхын хамнигадай таһардаһан (Д.В.Цыбикова)	125
«Буряад үнэнэй» түүхэдэ ороһон «Будамшуу»	127
Хээрын сэсэгүүдэй баглаа бариһуу (М-Ц.Д.Намжилов)	128
Шэнэ сагай домогшон (А.И.Виноградова)	130
VI. «Буряад үнэнэй» шогуудһаа	135
VII.Байгал-минии гайхал (Галина Базаржапова, Фёдор Сорокин)	220
VIII.Далан долоон домогой дээжэнээ	244
IX.Гурбан онтохон	247

Литературно-художественное издание
Базаржапова - Дашеева Галина (Доржи-Ханда) Хандуевна

Зерга

Рассказы, художественно-публицистические очерки,
мини-зарисовки
В авторской редакции

Верстка: Батомункуев А.О.
Набор: Зурбанова Д.Д.

Подписано в печать . Формат 70×100/16.
Печ. л. 16,5. Тираж 300 экз. Заказ № 1253.
Отпечатано ООО «НоваПринт» с готового оригинал-макета
Республика Бурятия, г. Улан-Удэ, ул. Балтахинова 15, 501 офис
Тел. 8(3012)212-220, 212-552